

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
FILOLOGIYA FAKULTETI
O‘ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGI KAFEDRASI**

“TASDIQLAYMAN”
Filologiya fakulteti dekani
_____ **A.Nazarov**
_____ **2024-yil**

**O‘QUV – USLUBIY
MAJMUA**

“JAHON ADABIYOTI”

Kurs: I
Smestr: II
Umumiy o‘quv saoti: 150 soat
Shu jumladan:
Ma’ruza: 20 soat
Amaliy: 20 soat
Seminar: 20 soat
Mustaqil ta’lim: 90 soat

Namangan – 2024

MUNDARIJA

1. O‘quv materiallari.....	
Ma’ruza matni.....	
2. Mustaqil ta’lim mavzulari.....	
3. Glossariy.....	
4. Ilovalar.....	
Fan dasturi.....	
O‘quv dasturi.....	
Tarqatma materiallar.....	
Testlar.....	
Taqdimotlar.....	
Krossvordlar.....	
Baholash mezonlari.....	
Darsliklar.....	
5. O‘UMning elektron variant.....	

Mifning badiiy ijodda tutgan o'rni. Mifologik maktab: tarixi, vakillari.

Reja:

1. Mif va uning paydo bo'lishi.
2. Mif va ertak.
3. Mif va badiiy adabiyot.
4. Qadimgi xalqlar miflari va ularning o'ziga xosligi.
5. Qadimgi yunon miflari.
6. Mifologik maktab.
7. Folklor, mif va yozma adabiyot mushtarakligi

Tayanch so'z va iboralar: *Mif mif va badiiy ijod, mif va ertak, qadimgi xalqlar miflari, mif va jahon adabiyoti, mifologik maktab: aka-uka Grimmlarning "Nemis mifologiyasi" asari, mif folklor va zamonaviy adabiyot munosabatlari.*

Mif va uning paydo bo'lishi

Mif (yunoncha mythos - rivoyat, hikoya, masal) - xalq og'zaki ijodining eng qadim davrlarida paydo bo'lib, odamlarning olam haqidagi o'sha paytdagi tasavurlarini aks ettiradi. Ammo tasavurlarni shunchaki aks ettirmaydi, balki aniq obrazlar vositasida bo'rttirib aks ettiradi. Miflar olam va odam haqidagi rivoyatlar bo'lishiga qaramay, zamonaviy inson tushunchasidagi san'at hodisasi bilan bir hodisa emas. Miflar o'z vaqtida odamlarning tafakkur shakli hisoblanib, ular vositasida atrof-javonibni, olam-u odamni, tabiat hodisalarini bilishga urinishgan. Miflar vositasida "olam yoki odam qanday yaralgan, nega kunduzi quyosh chiqib kechqurun botadi, shamol qayerdan paydo bo'ladi-yu chaqmoq nima o'zi?" degan savollarga javob izlangan. Deylik, yunonlar chaqmoq chaqishini Zevsning, dengizdagi dahshatli dovullarni Poseydonning g'azablangani bilan izohlaganlar, inson taqdiridagi turfa evrilishlarda ilohlarning aralashuvini ko'rganlar. Mifologiya esa miflarni o'rganuvchi fan hisoblanadi.

Sodda til bilan aytganda, ertalab quyosh chiqadi, odamlar uyg'onishadi. Kechqurun quyosh botganda, odamlar uyquga tolishadi. Osmonda esa yulduzlar paydo bo'ladi. Har doim shunday bo'lgan. Qadimda ham, hozir ham shu hodisalar takrorlanadi. Lekin qadimda bu hodisalarga boshqacha qarashib, quyoshning chiqishi va botishi, dengiz suvlarining ko'tarilishi va tushishi, suv toshqini, quyosh va oyning tutilishi, vulqonlar otilishini tushunmoqchi bo'lishgan. Tushunish va tushuntirish yo'lidagi urinishlar miflarni paydo qilgan. Mif haqida rus olimi A.F. Losev o'zining "Filosofiya. Mifologiya. Kultura"¹ kitobida mifii qadimiy odam uchun g'oya yoki tushuncha emas, balki reallik, hayotning o'zi sanalgan, deb yozadi. Miflar hamma xalqlarda bor. Ular qayerdadir bir-birlaridan farq qilsa, qayerdadir o'xshaydi, qayerdadir sujet chiziqlari, kesishadi, qayerdadir birinchi bir detal mushtarak chiqib qoladi. Xo'sh, nima uchun? Albatta, bu borada xalqlarning geografik jihatdan joylashuv o'limi, turmush tarzi va darajasi ko'p narsani belgilab beradi. Masalan, dengiz bo'yida yashagan xalqlarning miflarida suv, baliq, kit kabi atributlarning qatnashishi, voqealar ularning ishtirokida sodir bo'lishi tabiiydir.

¹ Лосев А. Философия. Мифология. Культура. - Москва: Политическая литература, 1991.

Xuddi shunday, Avstraliya miflarida kenguri va itning ko'p uchrashi ham geografik joy bilan bog'liq hodisa. Bir xil, turmush tarzi, bir xil muammolar ham mushtarak miflami, ulardagi o'xshash sujet chiziqlarini paydo qilgan. Ayni paytda, xalqlarning bir-birilaridan ta'sirlanishi- bir-biridan o'rganish faktini ham inkor qilmaslik kerak. Masalan, rim miflarida yunon miflarining, yunon miflarida esa shumer miflarining izlari bor.

Mif va ertak

Ertak muallifi o'quvchini qiziqtirish uchun har xil poetik usullardan foydalanib ish ko'radi - ertak to'qiydi, lekin o'zi voqealarga ishonmaydi. Uning maqsadi o'quvchini jalb qilish, unga badiiy-estetik zavq ulashish. Mif yaratuvchisi esa o'z rivoyatlariga ishonadi. Mifda ishonch — eng muhim atribut. Mif voqealariga ishonch bo'lmasa, mif tabiatini to'liq tushunib bo'lmaydi. Mifning vazifasi u yoki bu voqea mohiyatini tushuntirishdir. Mif qadimda insonni o'rab turgan olamni tushuntirishning asosiy yo'li bo'lgan. Nafaqat qadimda, balki hozir

ham badiiy adabiyot mifga murojaat qilib turadi. Atrof-javonibda sodir bo'layotgan voqealar mohiyatini mif vositasidagina tushuntirib berishga ehtiyoj sezadi. Umuman, miflar mag'zini chaqmasdan turib, badiiy adabiyot mohiyatini to'liq tushunish va tushuntirish mumkin emas. Uyg'onish davriga qadar Ovrupa antik va nasroniy miflarini bilar edi. Uyg'onish davrida buyuk geograflar dunyo kezdilar. Amerika, Afrika, Okeaniya kabi mamlakatlar topildi va ularning ham o'z miflari borligi ayon bo'ldi. Etnograf va folklorchilar ularni yozib olishdi. Yillar o'tib miflari poetik olamning birinchi yuksak obrazi bo'lsa, bular bolalarcha sodda miflar edi. Ular da dunyo, yulduzlar, inson, hayvon va o'simliklarning yaralishi haqida so'z boradi.

Shumer miflari. Olimlar shumerlardan qolgan merosni uchga bo'lishadi: miflar, dostonlar va madh-maqtovlar. Shumerlari "Oy ma'budining tug'ilishi", "Cho'kichning yaratilishi", "Enki va dunyoning tartibi", "Enki va Ninxursag yoki jannat haqida shumer afsonasi", "Enki va Ninmax yoki odamning yaratilishi", "Enki va Eredu", "Inanna va Enki", "Dumuzi va Inannaning nikohi", "Bilgamish va Endiku", "Endiku Bilgamishning xizmatkori va do'sti", "Boqiy hayot qidirgan Bilgamish" kabi qator mif-afsonalar yaratishgan. "Bilgamish" dostoni markazida turgan qahramon garchi hayotiy asosga ega bo'lsa-da, dostonning ko'p lab sujet chiziqlari, unda ishtirok etayotgan ilohlar, qahramonlar turli afsonalar mahsuli hisoblanadi.

Misr miflari. "Yeming paydo bo'lishi". Ko'plab xalqlar miflarida azalda hamma joyda suv bor bo'lgan deyiladi. Ularga ko'ra mazkur dunyoviy ummondan yer paydo bo'lgan. Misrga oid mif talqinicha, Nun (xaos) quyosh ma'budi Rani paydo qildi (Bu hozirgi ilmiy qarashlarga ham to'g'ri keladi). Ra havo (Shu ma'budi) va namlik (Tej&iut) ni yaratdi. Havo va namlik yer (Gora ma'budi) va osmon (Nut ma'budasi) ni yaratdi. Demak, misrliklarning "Yeming paydo bo'lishi" mifi bo'yicha yer ana shu tarzda paydo bo'lgan ekan.

Avstraliya miflari. Ular avlodidan avlodga birinchi qush, hayvon va o'simlikning kelib chiqishi haqidagi rivoyatlarini aytib kelishadi. Eng ko'p kenguru va it haqidagi miflar tarqalgan. Aborigenlar kenguruni odam-kengurudan paydo bo'lgan

deb ishonishgan. “Kenguru va it” mifiga ko‘ra, kenguru va it azalda odam bo‘lishgan ekan. Kunlardan bir kun ular dajyoga kelib qolishadi. Sohilda qum bor edi. Kenguru-odam kenguru-itga “Meni qumga itga o‘xshatib chiz” dedi. U chizadi. Keyin bunisi unisiga deydi: “Meni qumga kenguruga o‘xshatib chiz”. Shunday qilib, ulaming bin kenguruga, boshqasi esa itga aylanib qolishgan ekan. Shimol va Amerika miflari. “Birinchii kit qanday paydo bo‘lgan?”deb nomlangan mifda kit, tyulen kabi dengiz hayvonlari ishtirok etadi. Shimolning ibtidoiy odamlari uchun kit muqaddas maxluq hisoblangan. Ovchilarga uni ummon ma’budasi Sedna yuborgan, deb bilishgan. Agar Sedna odamlardan xafa bo‘lsa, kit va tyulen yubormagan. Kitni ovlashib, maydalashib, bir qism go’shtni o‘zlariga, bir parchasini suyagiga qo‘shib ummonga, ma’budaga otishgan. Otilgandan kit yana qayta tiriladi va Sedna uni bizga beradi, deb ishonishgan.

Afrika miflari juda sodda, beg‘ubor bo‘lgan. Chunonchi, ularning olamning yaratilishi bilan bog‘liq mifini olaylik. Unga ko‘ra, Bushmen-san qabilasi quyoshning yaratilishini shunday tushuntiradi: ulkan bir maxluq bor bo‘lib, bir qo‘lini ko‘tarishi bilan qo‘ltig‘I ostidan quyosh chiqadi, yer yuzi nurga chulg‘anadi. Mabodo, u qo‘lini tushirsa, olamni zulmat qoplab oladi.

Q‘rta Osiyo miflari. “Avesto”, “Kitobi Dada Qo‘rqut”, “O‘g‘uznoma” kabi ko‘hna asarlarda o‘fta Osiyoda yashaydigan xalqlarning, jumladan, turkiylarning mifologik dunyoqarashi aks etgan afsonalar o‘rin olgan. “Avesto”da Ahuramazda va Ahriman, biri ezgulikning, boshqasi esa yovuzlikning ramzi bo‘lib keladi. “Kitobi Dada Qo‘rqut” va “o‘g‘uznoma”dagi afsonalarda o‘rta Osiyb 1 xalqlarining totemizm, animizm, fetishizm bilan bog‘liq qarashlari yaqqol ifodalangan.

Qadimgi yunon miflari. Barcha xalqlarning adabiyoti singari yunon adabiyoti ham og‘zaki xalq ijodi zaminida paydo bo‘lgan. Yunon folkloridan juda kam namunalar saqlanib qolgan bo‘lsa ham, shularga asosan qadimda yunon xalqining anchagina boy og‘zaki adabiyoti bo‘lganligini aniqlash mumkin. Ibtidoiy jamoa kishilarining tabiat haqidagi tushunchalarini ifoda etuvchi afsona va asotirlar yig‘indisi qadimgi yunon mifologiyasi tashkil etadi.

Uyg‘onish davri (XIV-XVII a.) Ovrupa ilmu adabiyotida antic qahramonlarga qaytish, ularga murojaat qilish kuzatiladi. O‘qimishli insonlar tilida ilohlar, qahramonlaxning nomlari tez-tez takrorlanadi. Ulami yod etish, o‘rganish, ularga taqlid qilish rusumga aylanadi. Odamlarning tilida iloh Mars urush, Venera (Afrodita) muhabbat, iloha Nemezida qasos, Minerva donishmandlikning ramziga aylanadi. Bu hoi rus adabiyotiga ham ko‘chgan. Chunonchi, A.S.Pushkin o‘z she‘rlarida ko‘p bor san’at homiysi Apollonga murojaat etadi.

Antik davr madaniyati, jumladan, yunon mifologiyasining jahon xalqlari taraqqiyotiga, san’at-u adabiyotiga ko‘rsatgan ta’siri juda katta. Lekin aytish joizki, yunon miflari ham yo‘q joydan paydo bo‘lgan emas, balki u ham o‘z vaqtida Sharq mifologiyasi, xususan, shumer madaniyati, mifologiyasi bulog‘idan yetarlicha suv ichgan. Afsuski, shu choqqacha bu tarixiy haqiqat ko‘zdan panada qolib keldi. Chunonchi, yunon mifologiyasida uchraydigan ayrim mavjudodlar ildizlarini shumer adabiyotida uchratamiz. Misol uchun, yunonlarning boshi insonniki, tanasi otniki bo‘lgan kentavri yoki boshi ho‘kizniki, tanasi insonniki bo‘lgan minotavriga

o'xshash mavjudodga shumerlarning "Bilgamish" dostonida duch kelamiz. Bilgamishni jazolash uchun ilohlar tomonidan loydan yasab yuborilgan Eabanining ham boshida shoxi, orqasida dumi bo'lib, yarim odam, yarim hayvon tarzida tasvirlanadi. Bunday o'xshashliklarning faqat tasodifga yo'yib bo'lmaydi. Shunga qaramay, yunon miflarining zamonaviy inson tasavuri va tafakkuriga ko'rsatgan ta'sir darajasi mislsizdir. Mifning paydo bo'lishi nafaqat olamni, ayni paytda, insonning o'z o'zini anglashga bo'lgan urinishi bilan ham bog'liq hodisa edi. Mif-afsonalar yurtma yurt kezib yuradigan qo'shiqchilar tomonidan ijro etilgan. Ulami yunonlar aedlar deb atashgan. Aedlar afsonalardan tashqari, turli madhiyalar va qo'shiqlarni ham ijro etishgan. Mif, qo'shiq va madhiyalar esa zamonlar o'tishi bilan Homer, Hesiod kabi ko'plab shoirlar tomonidan ulkan dostonlarga aylantirilgan. Miloddan oldingi V asrgacha yashab ijod qilgan Esxil, Sofokl, Evripid kabi ulug' yunon dramaturglari o'z asarlarini, xususan, tragediyalarini ilohlar va qahramonlar haqidagi qadimgi miflar negizida yaratganlar.

Ammo mif bir joyda qotib turmaydi, aksincha, ijtimoiy ongning o'sishi bilan u ham baravar harakatlanadi, davr muammolarini tushuntirib beradigan holga keladi. Mas., Zevs va uning atrofidagi ilohlar shunday evrilish natijasida paydo bo'lgan. Ilohlar qadar yer yuzini zaminu osmon bolalari - Titanlar, dahshatli maxluqlar — devlar, tog'day katta yuz qo'lliklar, oyoqlar o'rnida ulkan ilonlar osilib turadigan Gigantlar, bir ko'zli Sikloplar boshqargan ekan. Ular kimlar edi? Miflarda aytilishicha, tabiatning yovuz kuchlari bo'lib, dunyoni boshqarganlar. Nihoyat, chaqmoq va osmon ilohi Zevs kelib, ulami jilovlagan va dunyo hukmronligini o'z qo'lga olgan. Zevs va uning yonidagi yangi ilohlar endi odam shaklida tasavvur etilgan. Ularga insonlik sifatlari berilgan: ilohlar xuddi odamlar kabi talashib-tortishishgan, yarashgan, har biri o'z ishi bilan mashg'ul bo'lgan, ya'ni o'ziga ajratilgan "xo'jalik ishi"ni yurgizgan. Yangi ilohlarning odamlardan birgina farqi shuki, ular abadiy yashar edilar.

Ma'lumki, ibtidoiy jamoa tuzumida insonlar qabila-qabila bo'lib yashaganlar. Lekin vaqtlar o'tib qabilachilik tuzumi yemrilishi va harbiy aristokrat qatlamning kuchayib borishi natijasida oddiy tabaqaning ahvoli yanada og'irlashadi. Tabiat kuchlari qarshisidagivahima ustiga boylarning zulmi ke'ub qo'shiladi. Ayni shu hoi o's vaqtda odamlarning diniy e'tiqodida tub burilish yasaydi. Bu burilish yer yuzi hukmdori bo'lmish ilohlarni inson qiyofasida tasavvur qilinishiga olib keladi. Olimp tog'i ma'budlari qadimgi odamlar tasavurida aria shunday paydo bo'lgan. Paydo bo'lib, olamni o'zaro bo'lib olishgan:

1. Zevs — ma'budlar ma'budi. Chaqmoq va bulutlar sultoni.

2. Poseydon — dengizlar hukmroni.

3. Aid — oxirat xoqoni.

(Bu uch ma'bud aka-uka bo'lib, oliy darajali ma'budlar hisoblanadi).

4. Hera - Zevsning rafiqasi: ma'budlar malikasi, osmon ma'budasi, homilador xotinlar, kelin-kuyovlar rahnamosi.

5. Hefest - otash ma'budi, temirchilar piri (Heraning to'ng'ich o'g'li).

6. Ares - qonli urushlar ma'budi (Heraning ikkinchi o'g'li).

7. Apollon - yorug'lik, san'at, poeziya va musiqa ma'budi.

8. Artemida - qamar ma'budasi, o'rmonlar va o'rmonlarda yashovchi jonivorlar malikasi.

9. Afina — shaharlar homiy si.

10. Afrodita - go'zallik ma'budasi (Olimp sultonining zebo qizi).

11. Quyosh ma' budi (Gelios),

12. Hermes - ma'budlar jarchisi.

Bulardan tashqari, Latona (Zulmat ma'budi), Uran (Osmon), Erot (sevgi va go'zallik ma'budi, Afroditaning o'g'li) kabi yana boshqa ma'budlar ham bor. Ular Olimp tog'i cho'qqisida joylashgan muhtasham qasr-qal'alarda viqor va go'zallik ichra abadiy yashaydilar. Ma'budlarni odam qiyofasida tasavur etish mif voqealariyu qahramonlarini hayotga yaqinlashtirdi, o'lim sharbatini totguvchi oddiy odamlarga xos bo'lgan bir talay ojizliklar bilan "siyladi".

Nargiz haqida mif. Nargiz tug'ilganda taqdirdan fol ochuvchi: "Bu bola o'zini ko'rgungacha yashaydi", deydi. Ushbu bashorat hammaga bema'ni bo'lib tuyuladi. Bola behad ko'rkam bo'lib o'sadi. Ko'rganki bor, uni sevib qolardi. Shulcirdan biri Exo edi. U Nargizning ortidan soyadek ergashadi. Ammo ko'plar qatori rad javobi oladi. Exo alamidan g'orga kirib ketadi va dard chgkib qurib, ovozigina qoladi. Jismi esa toshga aylanadi. IO T u yerga kirib gapirsa, faqat exo - aks-sado qaytadi. Hamma to'planib, qasos ma'budasi Nemezidga "Nargizni jazola!" deydi. Nemezid istakni bajaradi,: "Nargiz o'zini sevib, o'ziga yetolmay azob cheksin", deydi. Kunlardan bir kun Nargiz ovdan qaytayotib chanqaydi va suvga boradi. Suvda o'z aksini ko'rib esa, sevib qoladi. Suvdagi aksga yetolmay, yig'lab iztirob chekadi. Shunday azoblanadiki, axiyri qovjirab quriydi... Odamlar ancha vaqtdan keyin sohilda bir gulni topib olishadi: Oq Nargiz gulni.

Bu afsona keyinchalik adabiyotda turfa ko'rinishlarda yashaydi. Chunonchi, Rim shoiri Ovidiy "Metamorfoza" asarida Nargiz gulni qanday paydo bo'lishi haqida batafsil yozadi.

Pandora haqidagi jnif. Zamonaviy dunyoda urushlarning ko'payib ketganini Pandora qutisining ochilib ketishi bilan bog'lashlar ham bor. U qanday quti edi? Pandora kim? Pandora - Prometey ma'budlardan olovni o'g'irlagani uchun insonlami, xususan, erkaklami jazolash maqsadida yaratilgan ilk ayol. Demak, mifga ko'ra, Pandoragacha ayol zoti bo'lmagan. Pandora Prometeyning ukasiga xotin bo'ladi. Prometey ukasi Epi, meteyning uyida hamma narsa muhayyo bo'lib, burchakda bir quti ham bo'ladi. Pandoraga shu birgina qutiga tegma, qolgan hamma narsa seniki, deya buyuriladi. (E'tibor bering, ushbu mif Odam Ato va Momo Havoning yerga tushish sababini yodga soladi!) Ammo ayolni o'sha quti o'ziga tortaveradi. Yursa-tursa, o'sha qutini o'ylaydi. Qiziqish o'zining haddi a'losiga yetadi. Nihoyat, u o'sha qutini ochib yuboradi. Natijada qutiga qamab qo'yilgan yovuz ruhlar tashqariga otilib chiqadi. Pandora shoshib qutini yopadi, qutining tubida zaifgina umid qolib ketadi. Shundan beri dunyoda urushlar, musibatlar, kulfatlar arimas ekan. Lekin umid bor, u qutining ichida turibdi. Mifning mohiyatiga chuqurroq kirsak, har bir insonning botinida ana shunday Pandora qutisi borligi, uning ochilib ketmaslik tadorigini ko'rib yashash esa har bir kishining o'z qo'lida ekanligi ayonlashadi.

Mifologik maktab. Mif XIX asrga kelganda ilmiy o'rganildi, uning tabiati, genezisi, mazmun-mohiyati, yo'nalishlari haqida ilmiy mulohaza o'rta tashlandi. Natijada fanda mifologik maktab nomi bilari ataladigan alohida yo'nalish paydo bo'ldi: U haqida o'zbek adabiyotshunos olimlari "Mifologik maktab – XIX asr Yevropa adabiyotshunosligida vujudga kelgan ilmiy yo'nalish. M.m.ning falsafiy negizini F.Shelling, A.Shlegel va F.Shlegel kabi mutafakkirlar ta'limoti tashkil etadi. Bu mutafakkirlar estetikasida miflar juda katta o'rin tutadi. Ularga ko'ra, adabiyot va san'atning vujudga kelishiga miflar asos bo'lgan, mif - poeziyaning javharidir.

Ma'lumki, romantizm ekzotikaga moyillik bilan xarakterlanadi, ayni shu narsa xalq og'zaki ijodiga qiziqish kuchayganining bosh omili bo'ldi. Zero, klassitsizm davri sig'ingan antik etalonlardan, ma'rifatchilik topingan aql kultidan bezgan romantizm vakillari xalq og'zaki ijodida chinakam ekzotika, bitmas-tuganmas xazinani ko'rdilar. Shuning uchun xalq og'zaki ijodi namunalarini to'plash va nashr qilish, ulami atroflicha tadqiq etish ishlari avj oldi. Bunda nemis olimlari - aka-uka Grimmlar, ayniqsa, jonbozlik ko'rsatdilar: 1812-yilda ular to'plagan ertaklarning ilk jildi chop etildi; folklorshunoslik sohasidagi tadqiqotlari asosida "Nemis mifologiyasi" (1835) asari yaratilib, unda M.m.ning nazariy qarashlari tugal shakllantirildi. Aka-ukalar adabiyotning paydo bo'lishini nemis romantizm falsafasidagi *xalq ruhi* tushunchasi bilan bog'laydilar: g'aybdan ilhomlantiriluvchi *xalq ruhi* avval miflarni yaratadi, keyin esa miflardan epos, ertak, lirik qo'shiq va sh.k. boshqa janrlar tug'iladi; ilohiy ilhom tufayli yaralgani uchun ham folklor – *xalq ruhining* anglanmagan ijod mahsuli, uning shaxssizligi ham shu bilan bog'liqdir. Aka-uka Grimmlar turli xalqlar folklorini qiyosiy o'rganishadi, ularda kuzatiluvchi o'xshashliklarni esa, xuddi barcha hind-Yevropa tillari uchun umumiy bobo til (sanskrit) bo'lgani kabi, barcha xalqlar (xususan, hind-Yevropa xalqlari) uchun umumiy qadimgi mifologiya mavjud bo'lgani bilan izohlashadi. Yevropaning turli mamlakatlarida ko'plab izdoshlari bo'lgan M.m.ning ilmiy izlanishlari, asosan, ikki (etimologik va analogik) yo'nalishda kechdi. Birinchi yo'nalish (A.Kun, M.Myuller, F.Buslayev va b.) o'z oldiga qadimgi miflar mazmunini tiklash, ularning paydo bo'lish sabablarini aniqlashni maqsad qilib qo'ysa, ikkinchisi (V.Shvars, V.Manxard va b.) turli xalqlar folklorini qiyosiy o'rganish orqali o'xshashliklarni aniqlash yo'lidan bordi. M.m.ning bir qator qarashlarini keyingi davr adabiyotshunosligi inkor qilgan bo'lsa-da, u adabiy nazariy tafakkur taraqqiyotida sezilarli iz qoldirdi. Jumladan, xalq og'zaki ijodi namunalarini yozib olish va chop etish ishlarining yo'lga qo'yilgani, mifologiya, folklor va yozma adabiyot namunalarini qiyosiy o'rganishning boshlab berilgani bevosita M.m. faoliyati bilan bog'liqdir. Shuningdek, M.m.ning nazariy qarashlarini ijodiy rivojlantirib (*ritual-mifologik tanqid*) yoki inkor qilgan holda (*sayyor sujetlar nazariyasi*) yangi yo'nalishlarning maydonga chiqqani ham uning adabiyotshunoslik rivojiga jiddiy ta'sir etganini ko'rsatadi"².

² Adabiyotshunoslik lug'ati. - Toshkent: Akademnashr, 2010. -B.175-176.

Folklor, mif va yozma adabiyot mushtarakiigi. Bu uch tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Chunki mifologik qarashlardan folklor kelib chiqqani kabi, yozma adabiyot ham, o‘z navbatida, har ikkalasi bulog ‘idan hali-hanuz suv ichib keladi. Jahon adabiyotida mif va folklorda aks etgan g‘oyalarga suyanib, ulardan ta’sirlanib yozilgan asarlar ko‘p. Homering “Iliada” va “Odisseya”si, Esxilning “Zanjirband Prometey”, Safoklning “Shoh Edip”, Evripidning “Medeya”, Dantening “Ilohiy komediya”, Navoiyning “Lison uttayr”, Gyotening “Faust”, Tomas Manning “Sehrli tog‘” romani asarlarining negizida mif yotadi. Yoki Abdulla Qodiriyning “o‘tkan kunlar” romani boshqa ko‘plab ildizlar qatori, o‘zbek xalq og‘zaki ijodidan oziqlanganligi, yozuvchining o‘z e’tirofidan tashqari, asarning shundoq kompozitsiyasidan bilinib turadi. Mazkur tamoyil hozir ham o‘z ahamiyatini yo‘qotgan emas. Bugungi o‘zbek adabiyotida ham qadimgi afsonalarga murojaat qilish tez-tez uchrab turibdi. Kengesboy Karimovning “Ulug‘ dasht bo‘rilari”, Xurshid Do‘stmuhammadning “Sizif” kabi romanlari, Nazar Eshonqulning “Vola” kabi hikoyalarida Sharq va G‘arb afsonalariga yangi, zamonaviy mazmun yuklashga harakat qilingan, K.Karimovning romanida bo‘ri afsonasiga murojaat bor. Ma’lumki, qadimgi turklar, italyanlar va kavkazliklarda bo‘riga alohida munosabat mavjud bo‘lib, bu kult ming yillar mobaynida shakllangan. Chunonchi, qadimgi turklaming bo‘ri haqidagi turk afsonalaridan biriga ko‘ra, turkiylaming 92 urug‘i ota bo‘ridan tarqagan ekan. Yoki yana bir boshqa asotir aytadiki, turkiylar ona bo‘ri va dushman tomonidan qirib tashlangan urug‘dan tirik qolgan 10 yoshli o‘g‘il boladan so‘ragan. Ona bo‘ri joni omon qolgan bolani qo‘l-oyoqlari kesib tashlangan holda topib oladi. Uni bo‘ri parvarishlab boqib oladi. Oradan vaqtlar o‘tib esa, ona bo‘ri bolalaydi. Afsona turkiy laming ana shu tarzda paydo bo‘lganligini aytadi. Bo‘ri kultining tug‘ilish sababi shunday izohlanadi. K.Karimovning romanida shu asotir keltiriladi va yozuvchi badiiy niyatining ochilishiga xizmat qildiriladi. “Xo‘sh, zamonaviy yozuvchi nima uchun mifiarga murojaat qiladi?” degan haqli savol tug‘iladi. Axir, miflar qadim tafakkur shaklining mahsuli boisa, undan keyin bashar ahli diniy va ilmiy tafakkur shakllarini bildi. Hozirda chaqmoq chaqishi yo shamol turishini hech kim Olimp tog‘idagi ilohlaming kayfiyatiga, kun va tunni esa bahaybat devning qo‘lini ko‘tarib tushirishiga bog‘lamaydi. Bularning hammasiga bugungi insonning aniq ilmiy isbotlari bor. Ya’ni ilmiy tafakkur insoniyatni xurofotning to‘ridan xalos qildi. Lekin nega haligacha miflar yashayapti?.. Chunki shunday miflar borki, ulaming zaminida bugungi kun muammolariga eng qisqa va eng ishonarli javoblar yashiringan bo‘ladi. Hozirda, yuksak darajada rivoj topgan zamonaviy dunyoda ham bashariyat qarshisida shunday shafqatsiz (javobsiz) savollar paydo bo‘lib turadiki, ulaming yechimiga eng ko‘p miflar yaqin kelishi kishini hayratlantiradi. Shuning uchun ham biz miflarga murojaat qilamiz. Yuqorida keltirilgan “Pandora” haqidagi mifni yoki Bilgamishning boqiy hayot suvini qidirishidan so‘zlaguvchi afsonani oling. Yoki ijod tabiatini tushuntirib berishga qaratilgan mifafsonalar ham G‘arbda, ham Sharqda mavjud. Yunon mifiga ko‘ra, jazoga mustahiq etilgan odam misdan yasalgan ho‘kiz ichiga solinib, ostidan olov yoqiladi. Mis ho‘kiz qizib, jazolanuvchiga mislsiz azob beradi. U dod soladi. Ammo ho‘kizning og‘zi-yu bumida shunday maxsus teshkichalar bor bo‘lib,

odamning faryodi ulardan chiqarkan, quloqqa yoqadigan xush nolaga aylanadi. Bu yoqda - maydonda esa, ishtiyoqmand xaloyiq yoqimli nolani jon quloqlari bilan eshitib huzurlanadi. Bu mifni mis ho'kiz ichida faiyod chekayotgan odam - ijodkor, uning o'hu nolasidan rohatlanayotganlar esa o'quvchi, deya tushunish-tushuntirish ham mumkin. Olmon shoiri Heynening bir she'rini Cho'lpon quyidagicha tarjima qilgan edi:

Hamma esnab turdi, quloq solmadi'

Qayg'umni gapirib bergan vaqtimda.

Meni alqamagan kishi qolmadi.

Dardimni nazmga tergan vaqtimda.

Qaysi bir jihatlari bilan xuddi shu mifga o'xshab ketadigan Sharq afsonasi bor. F. Attorda u "Qaqnus umrining uzunligi va uning ahvoli hikoyasi" deb nomlanib, quyidagicha talqin qilinadi: *"Qaqnus Hindistonda yashaydigan turf a ajib bir qushdir kirn, uzun va qattiq tumshug 7 bor. Tumshug'ida xuddi nay kabi bir qancha teshiklar mavjud. Bu teshiklar yuztaga yaqin. Qaqnusning boshqa qushlar kabi jufti y o 'q, u bolalamaydi. Tumshug 'ining har bir teshigidan*

*o 'zgacha ovoz chiqaradi, har bir ovozida o 'zgacha nola, o 'zga bir sir bor. Har bir teshikdan turli-tuman ohang-u navolar chiqarib, nola chekkach, barcha qushlar, qushlargina emas, barchajonivorlar, hatto suvda baliqlar bundan beqaror bo 'ladilar. Barcha vahshiy darrandalar jim bo 'lib, bu ovozdan o 'zgacha holatga tushadilar. Faylasuflar unga hamroz bo 'lib, ovozig qarab musiqa ilmini yaratdilar. U qariyb ming yil umr ko 'radi, ammo o 'limi vaqti yaqinlashayotganini oldindan sezadi. o 'limiyaqinlashgach, ko 'ngliga g'ulg'ula tushib, atrofiga ko 'p - ko 'p o 'tin yig'adi. O'tinlar o 'rtasiga o 'tirib olib, o 'tli nolalar chekadi. Keyin har bir teshikdan, boshqaboshqa dardli navhalar chiqaradi, yuz teshikdan yuz xil navha-soz chiqaradi. Navha chekayotganda o 'Urn alamidan lahza-lahza titrab turadi. Bo 'zlab nola chekishidan hayratlanib, qushlar va hayvonlar uning oldigayig'iladilar va hayotdan umidlarini uzgandayin, behold bo 'lib qoladilar. Keyin umriningso 'ngida ajab hoi yuz beradi: uning nolasida zo 'ridan tvnshug'idan qon oqa boshlaydi, bir nafas tin olib, so 'ngra qanotlarini bir-biriga ura boshlaydi. Shunda uning qanotidan o 't chaqnab chiqadi, keyin butun vujudini o 't qoplab yona boshlaydi, olov o 'tinlarga o 'tadi va birga-birga yonib cho 'g 'ga aylanadilar. Keyin cho 'g 'lar sovib kul bo 'ladi. Kul ichida bitta kichkina cho 'g ' qoladi va u kichkina qaqnus bo 'lib dunyoga keladi "*³

Sharqda shoirlar ko'pincha ana shu qaqnus qushga mengzatiladi. U oh-u faiyod chekadi, lekin tumshug'idagi teshiklar bois, uning nolasida xuddi yoqimU kuydek eshitiladi. Ko'rinib turganidek, G'arb-u Sharq afsonalarida talay kesishadigan nuqtalar bor bo'lib, ular ijod va uning tabiatini bir qadar tushunishimizga yordam beradi.

Xullas, dunyoda ming yillar mobaynida. bashariyat xotirasida saqlanib kelayotgan mif va afsonalarning o'mi, ayniqsa, san'at-u adabiyot uchun beqiyosdir.

³ Internet materiali. Fariduddin Attorning «Mantiqu-tayr» idan",

Dostonnavislar, dramatik va lirik shoirlar, yozuvchilar, rassomlar, haykaltaroshlar, rejissorlar o'z asarlarida ushbu ma'naviy buloqdan qonib-qonib suv ichdilar, hanuz ichmoqdalar.

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

1. Mif nima?
2. Badiiy adabiyotda mifning o'rnini haqida so'zlab bering.
3. Qadimgi miflar haqida nimalarni bilasiz?
4. Mifva jahon adabiyoti munosabatlari haqida gapiring.
5. Mif va ertakning qanday o'xshash va farqli jihatlari bor?
6. Ijodkor nima uchun hozirgacha mifga murojaat qiladi?

Adabiyotlar:

1. Лосев А. “Философия. Мифология. Культура”.—Москва. Политическая литература, 1991.
2. Кип Н. Qadimgi Yunonistonning afsona va miflari. - Toshkent: O'zbekiston, 2013. 1
3. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. - Toshkent: O'zbekiston, 1997.
4. Saidov U. Sharq va G'arb: madaniyatlar tutashgan manzillar. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009.
5. Boltaboyev H., Mahmudov M. Adabiy-estetik tafakkur tarixi. - Toshkent: Mumtoz so'z. 2013. ,
6. Qosimov A., Xo'jayev S. Jahon adabiyoti. - Farg'ona: Farg'ona nashriyoti, 2016.
7. Alimuhamedov A. Antik adabiyot tarixi. - Toshkent: O'qituvchi, 1969.
8. Фрезер Ж. Золотая ветвь. - Москва. Политическая литература, 1980.

Qadimgi sharq va antik davr adabiyoti

Reja:

1. Shumerlar - sivilizatsiya beshigi.
2. Mixxatlardagi tarix.
3. Shumerlar adabiyoti “Bilgamish” dostoni.
4. Akkadlar: Bobil va Ossuriya adabiyoti.
5. Qadimgi Misr adabiyoti.
6. Avesto - Markaziy Osiyo va Eronning mushtarak yodgorligi.
7. Qadimgi hind eposlari.
8. Xitoy ierogliflaridagi adabiyot. Konfutsiy va Dao qonunlari.
9. Antik davr adabiyoti haqida ma'lumot.
10. Qadimgi yunon adabiyoti va uning jahon adabiyoti tarixidagi ahamiyati.
11. Qadimgi yunon miflari va Homer dostonlari.
12. Yunon lirikasi. Alkey va Sapfo ijodi.

Tayanch so'z va iboralar: shumerlar, akkadlar, Bobil, Ossuriya, Bilgamish, Avesto, Maxobxorot, Ramccyana, Panchatantra, Kalila va Dimna, piramidalar kitobi, sarkafaglar kitobi, marhumlar kitobi, Konfutsiy va Dao qonunlari. Antik davr, Qadimgi Yunoniston, miflar, Homer, “Odisseya”, “Iliada”, Hesiod, Ezop masallari, lirika, Alkey, Sapfo,

Shumerlar. Yaqin-yaqin vaqtlargacha bashariyatning madaniyat o'chog'i G'arb, qadim Yunoniston, qadim Rim deb kelindi va shimday talqin etildi. Ming yillar

mobaynida shu qarashga suyanilib, madaniy, ma'naviy, ilmiy ishlar yurgizildi. Ijtimoiy fanlar bo'yicha tadqiqotlarning indallosi mazkur qarash bo'ldi. Albatta, buning o'ziga yarasha asosli sabablari bor bo'lib, ilmning qo'li yetib borgan joy - Zevs rahnomaligida ilohlar makon tutgan Olimp tog'ini o'z bag'riga olgan Yunoniston edi. Ammo keyingi, qariyb, bir asr davomida yangi arxeologik qazishmalarda qo'lga kiritilgan topilmalar natijasida ilgari surilayotgan ilmiy fikrlar yuqoridagi qarashning umri bitganligini, ilk madaniyat o'chog'i antik madaniyat emas, balki Sharq ekanligini ko'rsatmoqda. U ham bo'lsa, shumerlar dunyosi, shumerlar madaniyati, shumerlar adabiyotidir. Ushbu xulosaga ham olimlar birdaniga kelgani yo'q, albatta. Yangilikni birdaniga tanolmagan, tan olishni istamagan olimlar talay bo'ldi, ular haligacha bor. Bu orada dogma qarashlarga tahrir kiritadigan olamshumul ahamiyatga molik topilmalar, ilmiy izlanishlar ko'payaverdi. Natijada amerikalik olim Samuel Rrameming "Tarix Shumerda boshlanadi"⁴ degan tadqiqot kitobi dunyo ilmiy jamoatchiligi e'tiborini shumerlarga qaratdi. Axir, bir necha ming yillar mobaynida insoniyat tarixda bunday xalq yashab o'tganini bilmas edi-da. Faqat XIX asrga kelib, Bobil (Vavilyon) mixxatlarining siri ochilgandagina olimlar shumerlar haqida ilk xabar topishdi. Shunday qilib, shumerlar madaniyatidan so'z ochguvchi mixxatlar bashar ahlining madaniyat beshigi Yunoniston emas, balki shumerlar ekanini isbot qildi. Toir Eftining Rossiyada amalga oshirgan, o'zbekistonda chop etilgan "Shumerlar va etruslar – insoniyat tamadduni ibtidosidagi qadimiy turkiylar"⁵ deb nomlangan tadqiqoti so'nggi yillarda yaratilgan va ayni shu masalaga ko'p jihatdan oydinlik kiritishi mumkin bo'lgan tadqiqotlardan y ana biri hisoblanadi. Kitobcha shumer mixxatlarini o'qigan va shumer tilining turkiy til bilan genetik qarindoshligini aniqlagan Genri Roulinson, Yuliusa Opperto, Arno Peblya va Samuel Nao Kramer xotirasiga bag'ishlanadiki, shuning o'zidayoq bu kitobning yo'nalishi, ahamiyati yaqqol ko'zga tashlanadi. 2012-yilda Toshkentda o'zbek olimi Zoir Ziyotovning "Shumerlar va Turon qavmlari"⁶ degan kitobi nashr etildi. Kitob bejiz bunday nomlanmagan. Unda bashariyatga tamaddun eshiklarini ilk ochgan shumerlar bilan Turon qavmlari o'rtasidagi aloqaga ishora qilinmoqda. Albatta, shumerlarning kelib chiqishi haqida bir-birini inkor va tasdiq etadigan ko'plab qarashlar borligini yodda tutmoq kerak⁷.

Shumer tamadduni hozirgi Iroq territoriyasida joylashgan ikki daryo oraiig'ida paydo bo'lgan. Bu daryolarning nomi Dajla (Tigr) va Frot (Yefrat)'cflr. Lekin olimlarni "shunday katta tamaddunni barpo etgan xalq, shaharlar qayerga g'oyib bo'ldi?" degan savol o'ylatib keladi. Chindanam, ular qayerga ketishgan? Undan ham qizig'i, shumerlar qayerdan kelishgan? Ular kim o'zi?.. Yuqorida nomlari zikr etilgari tadqiqotlar bashar ahlining tarix haqidagi qarashlariga jiddiy tahrirlar

⁴ История начинается в Шумере. — Москва: Наука, 1991,

⁵ Шумерцы и этруски - древние тюрки у истоков человеческой цивилизации. - Тошкент: Нисо полиграф, 2013.

⁶ Шумерлар ва Турон кавмлари. - Тошкент: Мумтоз сја, 2012.

⁷ Qarang: Эргашев Ш. Кддимги цивилизациялар. - Тошкент: ^збекистон, 2016.

kiritadi, uni o'ylashga, fikr yuritishga chorlaydi. Ulardan kelib chiqadigan xulosalardan asosiysi shuki, dunyo tamaddun o'choqlaridan biri, balki eng qadimiysi bo'lmish shumerlar madaniyati hamda shumerlarning qadim ajdodlari turkiy qavmlardir. Ayniqsa, Toir Eftining "Shumerlar va etruslar – insoniyat tamadduni ibtidosidagi qadimiy turkiylar" nomli tadqiqotidabugun Markaziy Osiyoda yashayotgan o'zbeklar, qozoqlar, turkmanlar, qirg'izlar, Kavkazdagi ozarbayjonlar, Turkiyadagi turklar va boshqa turkiy qavmlar bilan shumerlarning ildizi bir ekanligi to'g'risidagi fikr har tomonlama himoya qilinadi. Buning qay darajada haqiqat ekanligini hali yangidan yangi ilmiy tekshirishlar aytib beradi, lekin nima bo'lganda Ham shumerlar madaniyatining borligi va u hozirgacha topilgan madaniyatlar ichida eng qadimiysi ekanligining o'ziyoq uning barcha madaniyatlarning sarchashmasi mavqeyiga olib chiqadi.

O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidovning "o'zbekim" qasidasida shunday satrlar bor:

Tarixingdir ming asrlar

Ichra pinhon o'zbekim.

Senga tengdosh Pomiru

Oqsoch Tiyonshon o'zbekim.

Xalqi tarixidan faxr hissini tuygan, uni behad sevgan shoir bu she'ri bilan "Ey o'zbekim, sening tarixing ko'hna Pomiru Tiyonshonga teng!" demoqda. Ammo she'r yozilgan payt – sobiq sho'rolar imperiyasi davrida shumerlar haqida ko'p gapirilmas, shumerlarning turkiy qavmlarga aloqasi haqida, boz ustiga, lommim deyilmas edi. Shuning uchun ham "o'zbekim" qasidasida tarixning shumerlar qismiga e'tibor qilinmaganini to'g'ri tushunish lozim. Binobarin, shoir Erkin Vohidov "O'zbekim" qasidasini bugun yozganda, shumerlarni chetlab o'tmasligi haqiqatga yaqin. Chunki she'rda tilga olingan o'rxun-yenisey obidalari eramizning VI va VII asrlariga to'g'ri keladi, shumerlar tarixi esa eramizdan oldingi to'rt minginchi yillarning ikkinchi yarimiga borib taqaladi. Oradagi farq juda katta. Bugungi sana bilan shumerlar ilk paydo bo'lgan davr orasidagi farq esa, ayrim olimlarning qayd etishicha, qariyb 6000 yilga teng.

Xo'sh, qanday asoslarga tayanilib, shumerlar turkiylarining ajdodi degan inqilobiy fikr maydonga tashlanmoqda? Avalo, tilga. Shumerlar va turkiy tillar orasidagi qarishdoshlikka. Ma'lumki, sobiq sho'ro davrida shumer tilining turkiy tillar bilan solishtirilishiga qarshilik qilib kelingan edi, bu qarash hozirgacha postsovet territoriyasida saqlanib qolgan. "Nima uchun?" degan savol tug'iladi. Balki qadim tamaddunning ildizlari bilan turkiy Xalqlar ildizlaridagi qarindoshlikni, demakki, turkiylarning dunyoga ilk madaniyat bergan xalqlardan bo'lib chiqishini qabul qilish birdaniga oson kechmagandir. Lekin baribir, oyni etak bilan yopib bo'lmaydi. Nihoyat, ming-ming yillar osha bo'lsa-da, bu borada dadil ilmiy fikrlar o'rta tashlandi: AQSH va Ovrupa olimlari bixmday to'siqlarini yengib o'tib, ilk bor bu ishga qo'l urdi, shumer-etruslarning turkiylardan; kelib chiqqanini isbotlaydigan qator dalillarni ilmiy jamoatchilikka ma'lum qildi. Etruslar Italiya madaniyatiga asos solgan xalq ekanligini, y ana shumerlar, etruslar va qadimgi Misr xalqlarining ruhiy aloqadorligi haqida ham kitobda so'z yuritiladiki,

bulaming bari turkiy xalqlar tarixining naqadar ajabtovurligi teran tomirlarga egaligidan xabar beradi.

Javoharlal Neru 1955 va 1961-yillarda o'zbekistonga kelganida olgan taassurotlarini "Hindistonning kashf etilishi" kitobida qoldirgan edi. Kitobda aytilgan quyidagi ma'lumotga e'tibor qiling: "Mening asl urug' - aymog'im kelib chiqishi jihatidan kashmirlik hisoblanadi. Kashmirga bundan 4300 yil aval o'rta Osiyodan kelganlar sug'orma dehqonchilikni yo'lga qo'yib, yangi yerlar ochganlar, ekinzorlarni tashkil etib, xo'jalik yuritishni yo'lga qo'yganlar va bu bilan dunyo tamaddudini rivojiga katta hissa qo'shganlar. Bu haqda olimlarimiz tomonidan chuqur kuzatishlari asosida ko'plab asarlar yozilgan"⁸. Chindan ham shumerlar hozirgi Iroq territoriyasida joylashgan. ikki daryo oralig'ida eramizdan oldingi va ming yillik oralig'ida o'z madaniyatiga asos solib, taxminan m.a. 1750-yillargacha hukm surgan. Keyintashqi kuehlar ta'sirida sekinasta parchalangan. Bu parchalarning bir qismi Misrga, bir qismi Hindistonga, bir qismi esa Italiyaga o'tib ketadi. Bir qismi ikki daryo oralig'ida qoladi. Javoharlal Neru ilgari surayotgan 4300 yil oldingi o'rta osiyoliklar haqidagi fikr 4000-5000 yil nari-berisida shumerlarning dunyoga o'tkazgan ta'sirini yodga soladi.

Dunyoda birinchi yozuv shumer mixxatlari hisoblanadi. Mixxatlar loydan yasalgan g'ishtchalar (tablitsalar)ga bitilgan. U keyingi 100 yil ichida topilgan. Manbalar Bobil (Vavilyon) madaniyati tilidan tashqari bus-butun holda shumerlardan (mixxatlardan) ko'chirilgani aytiladi. Demak, Bobil dunyoga madaniyat berdi, deganda bu madaniyatning asli shumerlarga oid ekanligi endi ayon bo'lib qoldi. Shumerlar deyarli hamma narsani ilk bor yaratganlar. Dunyoning yaratilishi haqidamiflar to'qishgan, dehqonchilik, chorvachilik, ustachilikni kashf qilishgan. Qum va tuproqdan g'ishtlar yasab, imorat solishni eplashgan. Yana savdo-sotiqni, ayirboshlashni, o'rmonchilikni puxta egallashgan, urush va tinchlik, sulh va uning shartlarini, er va xotin haqlarini yaxshi tushunib, kerak bo'lganda ularning huquqlarini hozirgi notarial idoralarda amalga oshirilganidek, qonun bilan himoyalab qo'yishgan, deyiladi manbalarda.

Shumerlar adabiyoti

Taxminan 5-6 ming yil muqaddam shumerliklax dunyo miqyosidagi toshqin to'g'risida yozishgan. Mixxatlar bular haqida, yana ilk kemani kim qurganligi haqida, toshqin haqida batafsil ma'lumot beradi. Shumerlar eposlar, dostonlar, qo'shiqlar bitishgan. Ulardan namunalar saqlanib qolgan. Masalan, "Bilgamish" dostoni. Bu asarlarda olam va odamni Tangri yaratganligi haqida kuylanadi. Qizag'I shundaki, "Injil"dagi hikoyalar "Bilgamish"dagi hikoyalar bilan judayam o'xshash. Olimlarning fikricha, "Injil"dagi ayrim hikoyalar shumer hikoyalari ta'sirida bitilgan. Bu ish mixxatlarni ko'chirib oluvchilar tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa kerak, deb taxmin qilinadi. "InjiF'da nomlari zikr etilgan Nuh, Muso, Yoqub haqidagi rivoyatlarning ilk namunalari aynan shumerlar adabiyotidan, o'sha mixxatlarga bitilgan rivoyatlardan topilgani bugimgi

⁸Shumerlar va Turon qavmlari. — Toshkent: Mumtoz so'z, 2012. — B. 13.

o'quvchini lol qoldiradi. Yana aytish joizki, asarga qiyosiy tipologik mezonlar bilan yondashilganda, dunyo xalqlarining ko'pgina eposlarining ildizlarini ham aynan "Bilgamish" dostonidan topish mumkin bo'ladi. Chunonchi, Homering "Iliada", "Odisseya", hindlarning "Maxobxorot", "Ramayana", o'zbek xalqining "Alpomish" va boshqa shuning kabi ko'plab dostonlar ildizlari aynan "Bilgamish"ning tuproqlaridan suv ichadi, desak mubolagabo'lmaydi.

"Bilgamish" dostoni

Shumerlar sivilizatsiyasi topilganda, ular yashagan joylarda arxeologik qazishmalar olib borishar ekan, olimlar bu qadar katta xazinaga duch kelishini hatto tasavvur ham qilmagan edilar. Turli-tuman ro'zg'or buyumlari, ish va harbiy qurollar, g'ishtlar kabilardan tashqari, ko'pdan ko'p osori atiqalar, o'sha davr kishilarining nafaqat turmush tarzidan, balki ulkan ma'naviy hayotidan ham xabar berib turar edi. Topilgan yozma yodgorliklarning aksariyati hozirda dunyoning ko'plab muzeylariga tarqab ketgan. Ularning umumiy soni taxminan 1 mln.dan ortiq deyiladi manbalarda. Yozma yodgorliklar (asosan, mixxatlar) ning taxminan 90-95 foizi xo'jalik yuritish bilan bog'liq bo'lsa, qolgan qismi shumer adabiyotiga tegishlidir. S.Krameming fikricha, badiiy asar bitilgan taxtachalar 5000 tadan ziyoddur. Shumerlar adabiyoti haqida o'zbek olimi Zoir Ziyotov shunday yozadi: "Shumer adabiyoti o'zlari zamonida yozilgan "sof shumer" asarlariga va shumerlarning merosi sifatida, albatta, ulami ulug'lab yozilgan keyingi toifa asarlarga bo'linadi". Xo'sh, Nineviyada ilk topilgan "Bilgamish" dostoni qaysi toifa asarlarga kiradi? Z.Ziyotov keyingi toifaga deydi. Lekin shunday bo'lsa-da, doston shumerlar madaniyati negizida pay do bo'lganiga ko'ra, uni shumer adabiyoti sirasida ko'rish va qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Chunki doston yoshini m.a. 2600-2700-yil deb belgilanishiga qaramay, uning dastlabki sof shumerlar variantini olimlar 3700-yil deb bilishadi. Bundan tashari, dostonning dastlabki og'zaki variantining yoshi 4500-yildan 6000-yilga qadar tarix bag'riga qirib ketishi haqida qarashlar mavjud. Zero, Bilgamish tarixiy shaxs bo'lib, 4500-6000-yillar muqaddam Mesopotamiyadagi Uruk (Erex) shahrining birinchi sulolasi tarkibidagi hukmdorlardan biri o'laroq yashab o'tgan. Bilgamish Shumerda shu darajada mashhur shaxs bo'lganki, tiriklik chog'laridayoq u haqda afsonalar to'qilgan. Dostonning bir qancha sujet chizig'i mavjud. Biz hozir shulardan bittasiga- 11 bitikka qisqacha to'xtalamiz. Shuning o'ziyoq bu Sharq dostonining nechog'li ahamiyatli ekanini, tarixiy, adabiy va estetik qiymatini, o'mini yaqqol ko'rsatishga kifoya qiladi. "Bilgamish" dostonining Shumer va Bobil variantlari bor bo'lib, ular bir-birlaridan sujet chiziqlari borasida farq qiladi.

O'n birinchi bitik

"Bilgamish" dostonining 11-bitigi 11 ta taxtachani egallaydi va u juda yaxshi saqlanib qolgan. Xo'sh, taxtachada nima bitilgan? Ilk bor angliyalik tadqiqotchi Smit tomonidan o'qilgan taxtachada shunday yozuvlar bor edi: "Nizir tog'iga kelib kema to'xtadi. Shunda men kaptami uchirib yubordim. Kaptar uchib ketdi va qo'nishga joy topolmay kemaga qaytib keldi". Bu jumlar nasroniylarning muqaddas kitobi - "InjiT'dagi Nuh to'foni voqeasini yodga solardi. Bu o'xshashlikdan avvalo olim, keyin voqeadan xabar topgan dunyo afkor ommasi hayratga tushdi. Navbatdagi tadqiqotlar esa muqaddas kitoblarda zikr etilgan ayrim

rivoyatlamining ildizlari aynan shumerlar sivilizatsiyasidan qolgan taxtachalardagi yozuvlar mazmuni bilan uyg'un ekanligini ko'rsatdi. Bu uyg'unlik esa jahon aro olamshumul voqea bo'lib tarqaldi.

Xullas, "Bilgamish" dostoni II-bitigining qisqacha mazmuni quyidagicha edi:

Bilgamish hayot suvini qidirib, dunyoning hech kim yashamaydigan chekka bir joyiga borib qoladi va u yerda donishmand Pir Napishtimga duch keladi. Bilgamish undan: "Menga o'xshaysan, nega bu yerlarda hamma narsadan voz kechib yuribsan?" deya so'raydi. Shunda donishmand Pir Napishtim Bilgafnishga javob aytadi: "Men senga barcha simi ochaman, Bilgamish, ma'budlarning hukmini ham yashirib o'tirmayman. Sen Frot yoqasidagi Suripak (Shuruppak) shahrini bilarsan... U yerda ma'budlarning miyasiga dunyoni suvga bostirish kelib qoldi. Buyuk ma'budlar kengash qurdilar, kengashda ularning bobokalonlari ma'bud Anu, ularning maslahatchisi, qattiqqo'l ma'bud Bel (dunyoni suvga bostirish fikri shuning miyasidan chiqqan), ularning qirg'in keltiruvchi arvohi ma'bud Ninib, ularning sarkardasi ma'bud Nergal, jahonning hukmdori bor edi. Ma'bud Ea, bundan chiqib, ma'budlarning hukmlarini, kambag'allarga ham, boylarga ham barobar yetkazar edi: "Kulba! Qamish kulba! Qasr, g'ishtin qasr! Tingla, kulba! Qasr, tingla! Suripaklik Ubartutuning o'g'li! Uyni yiqit-da, kema yasa, molmulkingni tashla, joningni saqla! Boyligingdan voz kech, hayotingni qutqar. Kemaga turli navdan, hayot urug'laridan ortib ol o'zing bilan. Kema eniga ham, bo'yiga ham, pastga ham cho'zilib ketaversin. Dengizdan bemalol suzib ketaversin". (A. Fayzullo taijimasi).

Kemani qurgan inson Pir Napishtimning o'zi edi. Bitikda to'rtinchi batafsil tasviri beriladi. Olti kun jala quyadi, deyiladi. Yettinchi kun to'xtaydi. (Bu tasvirlar Nuh to'foni, dunyoning yaratilishi muddati haqidagi "Injil"dagi rivoyatlarni esga soladi. Qur'onda ham bu haqda alohida oyatlar keltiriladi). Ma'bud Ea Pir Napishtimga deydi: "Kechqurun bo'rilar hukmdori dahshatli jala yuborganida kemaga kirib ol-da, eshikni mahkam yop"... To'rtinchi kun... (ikki-uch qatomi o'qib bo'lmaydi)... Bamisoli odamlar bilan qirg'inbarot jang o'yini o'ynayotgandek... Aka-ukaga qaramaydi; odamlar bir-birini o'ylamaydi. Osmondagi ma'budlarning o'zlari ham qo'rqib ketishgan, ular ma'bud Anu (arshi a'loda) uyiga berkinib olishgan; ko'ppak katagiga pusib kirganday, ma'budlar falak qafasi ichiga kirib g'ujanak bo'lib olganlar. Alamdanda Pir Napishtim qattiq faryod soladi: "E voh!.. Atrofga alanglardim: Hamma yoq dengiz edi! Bir kechakunduzdan keyin orolga o'xshagan bir joyga suzib chiqdim. Kema Nizir tog'i (Qur'onda Judiy tog'i deyiladi) tomon suzib kelaraj. Nizir tog'i uni tutib qoldi va kema endi chayqalmayotgandi". Yettinchi kun Pir tongda kabutami qo'lga olib uchiradi. Keyin qaldirg'ochni, keyin qarg'ani. Kabutar va qaldirg'och qaytib keladi, lekin qarg'a qaytmaydi. Tog' ustiga qo'nib don yeya boshlaydi. Ular xalos bo'lgan edilar.

Shunda dunyoni suv bostirgan ma'bud Bel darg'azab bo'ladi. Tirik qolganlar qanaqa maxluqlar o'zi?! Bitta ham o'dam bolasi tirik qolmasligi kerak!" Ea deydi: "Sen - ma'budlarning qudratli rahnamosisan. Ammo ma'bud degani ham odamzot ustiga shunaqangi balo-qazo to'fonni yuboradimi? Gunohkor o'z gunohi, qotil o'z

qilmishi uchun jazolanishi kerak, bu to'g'ri, ammo sal insof qilsangchi, hammani qirib tashlash yaxshimi? Hamma butunlay qirilib bitmasdan bundoq rahming kelsin!..” Shunda Bel o'ziga keladi. Pir Napishtim aytadi: U (Bel) kemaga chikdi, qo'limdan tutdi va o'sha yoqqa boshladi; xotinimni ham birga yetakladi, uning qarshisida tiz cho'kishga majbur qildi; bizga murojaat qilib, o'rtamizga turib oldi va bizni duo qildi: “Shu paytgacha Pir Napishtim (banda) inson edi, endi u ham, xotini ham bizga o'xshab ma'budlar sirasiga kiradi. PirNapishtim olis yoqlarda, daryolaxning mansablarida istiqomat qilsin... Ular meni qo'llariga ko'tardilar-da, olisdagi yurtlarga, daryolaming mansablariga olib ketdilar”.

“Bilgamish” dostonining bu matni fanda “Nineviya” variant deyiladi... Bu nusxa ham shumerlaming asl nusxasidan emas, balki eski Bobil variantidan olingan va to'ldirilgan nusxadir. Asl shumer nusxasi bu nusxadan va “InjiP”dan ikki ming yillar oldin yozilgan edi, og'zaki holda og'izdan-og'izga o'tib yurgani esa undan ham ilgari pay do bo'lgan, deb yozadi o'zbek olimi Zoir Ziyotov (“Shumerlar va Turon qavmlari”).

Bilgamishni G'arbda Gilgamish deyishadi. Hatto rus manbalarida ham shunday keladi. Nega? T. Eftining fikriha, bu ish chalg'itish uchun atay qilingan. Axir, Bilgamish so'zining o'zagi “bilge”, ya'ni “bilim”dan olingan. Bilgamish degani bilimlar egasi, hamma narsani bilguvchi ma'nosiga keladi va bu,so'z, shubhasiz, turkiy so'zdir. Doston bosh qahramonining ismi turkiycha bo'lib, u turkiy da ana shunday chuqur ma'noni bildirar ekan, demak, Gilgamishning asli Bilgamish ekanligi dunyo sivilizatsiyasining avvalida turkiylaming kelishini ko'rsatar edi. Ammo bu qarashni qabul qilish ko'pchilik olimlar uchun albatta oson emasdi.

Aytilganlardan ko'rinib turibdiki, Sharq adabiyoti namunasi bo'lmish “Bilgamish” dostoni shu choqqacha G'arbu Sharq, Shimolu Janub sarhadlarida yaratilgan epik dostonlaming debochasi bo'lib, uning sujetidan keyinchalik juda ham ko'plab boshqa asarlar, jumladan, dostonlar dunyoga kelgan.

Akkad adabiyoti. Akkad - Mesopotamiyadagi Frot daryosi bo'yida joylashgan shahar. Sargonakkad II podshohligi davrida poytaxt bo'lgan. Akkad atamasi shu nomdan olingan. M.a. III mingyillikda semit tillariga mansub aholi Mesopotamiyaga ko'chib o'tgan, ular dastlab mamlakat janubida joylashgan bo'lsa-da, vaqtlar o'tib kengaygan va butun mamlakat Akkad nomini olgan. Akkad so'zi shahar, mamlakat va qavm ma'nolarini bildiradi. Mesopotamiyada Akkad davri deb yuritilgan vaqt m.a. 2350—2150-yillar orasiga teng keladi, deyiladi manbalarda. Qadimgi Bobil va Ossuriya adabiyotiga nisbatan Akkad adabiyoti nomi qo'llanilgan. Bu adabiyotning ildizlari shumerlar adabiyotidan suv ichadi. Akkad adabiyoti m.a. III mingyillikda o'zining ilk yozuvlariga ega bo'lgan. Vaqtlar o'tib shumer tili va adabiyoti o'z o'mini aynan akkad tili va adabiyotiga bo'shatib bergan. Hozirgi kunimizgacha yetib kelgan matnlaming bir qismi mualliflari saqlanmagan. “Bilgamish” dostoni akkادلarda ham bo'lgan. Bu variantning badiiy jihatdan ancha baland saviyada ekanligi qayd etiladi. “Enuma elish” dostoni dunyoning yaratilishi, iloh Erra haqidagi doston esa vaboga qarshi kurash haqidadir. Ammo Akkad miflaridan joy olgan ilohlar timsollari shumer mifologiyasidagi ilohlar proobrazlari vositasida yaratilganligi ulaming asl manbasi

(shumerlar) haqida yetarlichama'lumot beradi. Xususan, quyosh ma'budi Shamash shumerlardagi Utgudan, Ishtar esa Inannadan • ta'sirlanib yaratilgan. Bobil adabiyoti namunalari sifatida "Inanna yer ostida", "Bobil teoditsiyasi" kabi dostonlarni sanash mumkin. "Bobil teoditsiyasi" falsafiy doston bo'lib, u shartli nomlangan. Qadimshunoslar dostonni miloddan avvalgi 1400 va 800-yillar orasida yozilgan, deb taxmin qilishadi. Asarda hayotda ko'p qiynalgan oddiy bir hasratchi odam bilan donishmand o'rtasidagi savol-javob bayon etiladi. Tushuncha hosil qilish uchun quyidagi qisqa parchaga nazar tashlash kifoya:

Hasratchi:

Ey dono, quloq sol, aytib beray Ko 'nglimdagi qayg'u-alamni.

(Men quling) ey dono, seni sharaflay, Dunyoda sen kabi dono qaydadir?

Senga teng keluvchi olim qaydadir? Maslahatchi qani? Dardimni aytsam. Kamina oilada kenjasi edim, Otamdan ayrildim taqdir huhni-la. Borsa-kelmas tomon onam ham ketdi. Himoyasiz qoldim yetimlik ila

Dono do'st:

Do 'stim, aytganlaring qayg'uli holdir, Lekin sen baribiryaxshi ntyat qil. Oqil odam bo 'l-u tentak bo 'tmagil, Ochiq chehrali bo 'l, g'amga botmagil. Hammaning ota-onasi ketar bir kilni "Xitbur "daryosidan nari - sohilga...

Hasratchi:

Do 'stim, qalbing daryo, suvlari doim Mavjlanguvchi dengizga mengzar. Sendan so 'raydigan gaplarim ko 'pdir. Omadyuz o 'girdi, quvatdan qoldim, G'am-u hasrat ichra hayotdan toldim.

Dono do'st:

Aqling joyida-ku, so'zlaring chalkash, Chiroyli chehrangni ko 'rga o 'xshatma. Ne tilasang, bir kun yetasan, Toat-ibodat qil, shafqat qilurlar, Ketgan yaxshi kunlar qaytib kelvrlar.

Hasratchi:

Bosh egaman senga, dono so 'zingga, Qornin hashak bilan . to 'Idirgan eshak Ilohiy so 'zlarni tinglaganmi hech? Tirik odamni yeb quturgan arslon, Qurbonlik qilganmi ilohasiga ? Mol, dunyosi bisyor badavlat odam, Tillo iortib bermagaYi-ku ilohasiga? Qancha qurbonlik va ibodat qildim, Eshitmas iloham tilaklarimni.

Dono do'st:

Donolar hikmatin tinglagan odam Hurmoga o 'xshaydi, yombi tilloga. Ekinzor dalani toptab, ezganlar, (Dehqon yo ovchining) o 'qiga uchrar, Chohga tushar ul qonxo 'r arslon.

Mol, dunyosi oshib ketganni Gulxanda yoqadi zamon podshohi.

Sen bularning izidan borma. Tangri rizoligin so 'ra, yaxshisi.

Hasratchi:

So 'zlaring rohatbctxsh shabboda kabi,

Nasihating dardga malhamdir.

Xullas, shumerlar madaniyati va adabiyoti bashariyat tarixining hozircha fanga ma'lum bo'lgan eng qadimiy qismi bo'lib, uni tadqiq etish hali ko'pdan ko'p chalkash muammolarga oydinlik kiritishiga shubha yo'q.

Qadimgi Misr adabiyoti

“Piramidalar kitobi” eramizdan 3 ming yil oldingi davrga oid bo‘lib, marhumlarga bag‘ishlangan. Marhum u dunyodanimalar qilishi kerakligi haqida devorlarga yozuvlar shaklida bitilgan. Demak, kitobning mohiyati marhum kulti bilan bog‘liq, ya’ni o‘limni yengib o‘tish, vaqt ustidan g‘olib kelish, manguликka erishish to‘grisidadir. Tahlillar bu matnlaming folklor ohanglari bilan uyg‘unligini ko‘rsatmoqda. Uyg‘unlik takrorlarda, parallelizmlarda, alliteratsiyalarda, arxaizmlarda, unli va undosh tovushlarning qaytarilishida ko‘rinadi.

“Sarkafaglar kitobi” (m.a. XV asr) “Piramidlar kitobi”ning davomi. Mazmuni “Piramidlar kitobi” ning mazmuniga o‘xshaydi. o‘rta Misr tilida yozilgan.

“Marhumlar kitobi” (m.a. XV asr) didaktik adabiyot bo‘lib, yangi Misr tilida yozilgan. Marhum tilidan “Men oidirmadim, o‘g‘irlamadim, bekorchi gap aytmadim, mol talashmadim” deya aytiladi. Bunda gunohlar katta-kichikligiga qarab emas, shaklning kelishiga qarab sanaladi. Qabr toshlarida marhumning ismi, kimligi, fir‘avn oldidagi xizmatlari, ezgu ishlari bitilgan. Masalan, Sheshi nomli kohin (majusiylar ruhoniysi) qabr toshiga quyidagilar yozilgan: “men haqiqatni gapirdim, men to‘g‘ri ish qildim, men yaxshilikdan so‘zladim va yaxshilikni takrorladim. Men aka va singilni yarashtirib qo‘yish uchun hukm chiqardim, men o‘jizni kuchlidan himoya qildim, men ochga non, yalang‘ochga kiyim berdim, qayig‘i yo‘qqa qayiq yasab berdim. Men otamni hurmat qildim, onamga yaxshi munosabatda bo‘ldim, ulaming bolalarini tarbiyaladim”. Mazkur *исблпсбл* manbada jahon adabiyotida ilk bor “san‘at” so‘zi ishlatiladi. Bu matn esa m.a. XXV asrga oid bo‘lib, Isesi nomli kohin qabr toshiga yozilgan: “Olimlik bilan maqtanma. Bir o‘zim hamma narsani bilaman deb o‘ylama. Maslahatni faqat donishdan emas, hamma joy dan qidir. San‘at chegara bilmaydi. Axir, rassom o‘z mahoratining so‘nggi nuqtasiga yetishmog‘i mumkinmi?”. Misrliklar uchun bu kabi yozuvlar nihoyatda muhim sanalgan. Dushmanlariga jazo berish uchun raqiblari haykallaridagi nomlarni o‘chi rib, o‘miga boshqa ismlarni yozib qo‘yish ularga kifoya qilgan. Ikkinchi ming yillikning oxirlariga tegishli “Kotiblarni madh qilish” asari Goratsiyning “Exegi monumentum” va A.S. Pushkinning “Haykal” she‘rlariga xamirturish bo‘lgan. Mana o‘sha asardan parcha: “Donishmand kotiblar// Ilohlarning muovnlari// Kelajakni bashorat qilishgan// Ularning nomlari abadiy saqlanib qoladi// Ular o‘z ishlarini yakunlab ketishdi// Ularning hamma yaqinlari unutildi// Ular o‘zlariga misdan piramidalar yasashmadi// Bronzadan qabr toshlari ham// o‘zlaridan keyin merosxo‘rlar qoldirishmadi// Nomlarini ko‘tarib yuradigan farzandlar ham// Ammo ular o‘z meroslarini bitiklarda qoldirishdi// Bitiklar ularning kullariga aylandi// Maktub taxtalari esa o‘g‘illarga// Ularning piramidalari hikmatlar kitobi// Ularning bolalari esa qamishdan yasalgan qalam// Ularning umr yo‘ldoshlari qattiq toshlar//... Kitoblar uylardan kerakliroq// Mag‘ribdagi maqbaradan zo‘rroq// Hashamatli saroydan hashamatliroq//Ibodatxonadagi yodgorlikdan yaxshiroq” (A. Axmatova amalga oshirgan ruscha variantidan U.Hamdamov tarjimasini).

Imxotep - Papimsga yozuv bitgan ulug‘ kotiblardan biri (m.a. XXVIII a.). Imxotep yana birinchi piramida yaratuvchisi hisoblanadi (fir‘avn Joseming zinapoyali

piramidasi). U misrliklar tomonidan ilohiylashtirilgan arxitektor, astronom, shifokor, ehtimol, jahon adabiyotining ilk yozuvchisi hamdir (u qoldirgan matnni aniqlab isbot qilish qiyin bo'lsa ham), deyiladi manbalarda.

Osiris haqida afsona. Bu misrliklarning bosh afsonasi bo'lib, unda o'lgan va qayta tirilgan iloh haqida so'z boradi. Osiris Misr podshohi. U odamlarga ko'p foydali, ezgu ishlarni o'rgatadi: ekish, non pishirish, musallas tayyorlash, asal olish, davolash, ibodatgohlar qurish, din, mis va oltin olish, odamxo'rlikdan tiyilish. Ammo Osirisning g'alabasi sha'niga berilayotgan ziyofatda akasi Set (cho'l va yot mamlakatlar ramzi) bir sarkafag olib kelib, kimga sig'sa, o'shanga sovg'a qilishini aytadi. Sarkafag Osirisga to'g'ri keladi. Chunki undan yashirincha (uxlab yotganda) andoza olingan bo'ladi. Osiris uni kiyishi bilan Set sarkafagni yopib, Nil daryosiga tashlaydi. Osiris o'ladi. Set uning tanasini 14 ga bo'lib, butun Misr bo'ylab sohib yuboradi. Shunda Osirisning singlisi va xotini parchalami to'plab, ulardan iloh Gomi yaratishadi. Gor ulg'ayib, otasini kim o'ldirganini biladi va Setga qarshi kurashib, uni yengadi. Ammo o'zi ham ko'zidan ayriladi. Ko'zini qayta qozonib (quyosh ramzi), uni Osirisga beradi. Osiris uni yutib, tiriladi (tabiatning qayta jonlanishi). Osiris haqidagi afsona tufayli har yili bahoming kelishi qutlanadigan bo'ladi. M.a. 1970-yilga tegishli papirus bitigida jahon adabiyotida birinchi marta dramatik asar epizodiga duch kelinadi. Bu epizodda qahramonlarning replikalari remarklar yordamida beriladi. Personaj monologi ham mavjud. Unda Osiris va Setning qurollsiz jangi yoritiladi.

Qadimgi Misr adabiyotida sayohat, masal kabi janrlarning ilk kurtaklarini ko'rish mumkin. Yana Injil va Platonning asarlarida (dialog) Misr adabiyoti ta'siri yaqqol seziladi. Misr adabiyoti matnlaridan birida uchraydigan "Yaxlit bir narsa mo'jizasini yuzaga chiqarish uchun pastda joylashgan tepadagiga uyg'un, pastdagi esa tepadagiga muvofiq" degan qarash analogiyaning ulug' qonuni hisoblanib, bu qarash yevropaliklar dunyoqarashini yangi zamonlarga qadar belgilab kelgan.

Qadimgi Markaziy Osiyo va Eron adabiyoti

Avesto hozirgi tilda "asosiy kitob" ma'nosini bildiradi. M.a. IX va VI asrlarda paydo bo'lgan, Sharq xalqlarining diniy, ma'naviy, falsafiy, adabiy mushtarak yodgorligidir. G'arb olimlari uni Eronda paydo bo'lgan deyishadi. Lekin keyingi vaqtlardagi ilmiy izlanishlar Avestoning avval Xorazm (Markaziy Osiyo) da paydo bo'lib, so'ng Eron va Hindistonga tarqalgan, deya taxmin qilishga asos beradi. Uning asoschisi Zardusht, ergashuvchilar esa zardushtiylar sanaladi.

Zardushtiylar Ahuramazdaga sig'inish bilan birga quyosh, olov, suv, zamin va taqdirga topinishgan. Hozirgi kunda zardushtiylikning dunyo bo'ylab 129 000 dan ziyod vakillari bor. "Avesto" matni 21 ta kitobdan iborat bo'lgan. Unda dunyoni boshqaruvchi ikki kuch -Ahuramazda va Ahriman haqida batafsil so'z yuritiladi. Ahuramazda ezgulik, Ahriman esa yovuzlik homiysi. Ular o'rtasida mangu jang boradi. Ahuramazdaning 6 tajalliysi bor: 1. Vohu Mana (ezgu niyat), 2. Asha Vaxishta (eng yaxshi haqiqat), 3. Spenta Armayti (muqaddas halollik), 4. Xshatra Varya (tilakli hokimiyat), 5. Xarvatat (butunlik), 6. Umuratat (uzoq umr, abadiy hayot). Ushbu olti ideal insonlarning ma'naviy kamolotga erishishi uchun eng oliy qadriyat hisoblangan.

“Avesto” matnida dastlab ohang uygʻunligi saqlangan. Keyinchalik matnning 5 dan 3 qismi yoʻqolgan (Aleksandr Makedonskiy Oʻrta Osiyoga bostirib kelganda “Avesto” ni yoʻq qilishga harakat qilgan va bunga qisman erishgan. VII asrdan boshlangan arablar bosqini davrida yana shu hoi yuz bergan. Umuman, bir xalq boshqa xalqlar ustiga bostirib borib, ulami yengib, ustidan hukmronlik qilar ekan, odatda, mahalliy xalq tarixini, tarixni bilguvchilarni, ziyolilarni, oʻqimishlilarni yoʻqotishga urinadi. Yaqindagina parchalanib ketgan shoʻrolar hukumati ham xuddi shunday siyosat yurgizgan edi). Natijada ritmik strukturaga putur yetgan. Shunga qaramay, oʻrta asrlarda gotik romanlar va M. Bulgakovning “Master va Margarita” romanlarida shu konsepsiyaga ergashilganligi kuzatiladi.

Qadimgi hind adabiyoti⁹

“Maxobxorot” eposining nomi ulugʻ jang, degan maʼnoni bildiradi. Doston m.a. X-IV asrlarda vujudga kelgan boʻlib, milodiy taxminan IV asrlarda yozib olingan. “Maxobxorot” va “Ramayana” qadimgi hind adabiyotining choʻqqisi hisoblanadi. “Maxobxorot” 200 ming misradan iborat boʻlib, hajman “Iliada” va “Odissey”dan 8 marta koʻpdir. Asaraing asosiy sujeti shundayki, aka Panduning besh oʻgʻli uka Dxishtrotming yuz oʻgʻli oʻrtasida taxt talashish natijasida nizo kelib chiqadi. Taxt qoniman besh oʻgʻilning toʻngʻichi Yudxishturga tegishli boʻlsa-da, hiyla-nayrang bilan Dxishtrotming oʻgʻli Duryodxon uni egallab oladi. oʻrtada muhoraba (jang) boshlanadi. U 18 kun davom etadi va besh oʻgʻilning gʻalabasi bilan yakunlanadi. Yudxisht mamlakatni uzoq vaqt adolat bilan boshqarib, asar soʻngida ukalari va umumiy xotinlari boʻlmish Draupadi bilan birga ilohlar olamiga kirish uchun muqaddas togʻ choʻqqisiga koʻtariladi.

“Ramayana” eposi til xususiyatlariga koʻra “Maxobxorot” yozilgan davrdan keyinroq vujudga kelgan. Lekin asar voqealari - Ram, Krishnaning qahramonliklari va uning maʼbud deb tan olinishi ancha qadimroq vaqtlarda yuz bergan, shoir Valmiki “Ramayana” dostonining asosiy muallifi deb taxmin qilinadi manbalarda. Ammo dostonning toʻliq shakllanishiga boshqa shoirlar ham hissa qoʻshgan. Doston sujeti markazida Ram, uning xotini Sita, devlar va jinlar mamlakati hukmdori - oʻn boshli dev Ravana (ehtimol, oʻn buyuk lashkarboshilari borligi uchun shunday deyilgandir) turadi. Ram 14 yilga taxtdan uzoqlashtiriladi, ukasi Lakshman va xotini Sita bilan sargardon hayot kechiradi. Keyin kimsan-Ayyodxya davlati shohining oʻgʻli Ramning sevikli xotini Sitani devlar hukmdori Ravana oʻgʻirlab olib kelib, unga uylamnoqchi boʻladi. Sita turli bahonalar bilan toʻyni kechiktiradi. Bu vaqt oraligʻida Ram va ukasi Lakshman, jangchilari, shamol maʼbudi hamda donishmand maymun Xonuman yordamida devlar makoniga yetib keladi. Jangda Ramning qoʻli baland keladi. Doston sujeti shulardangina iborat emas. Unda oilaviy mojarolar tufayli davlatning zaiflashuvi masalasi, adolatli podshoh va kuchli davlat munosabatlari oilaviy ziddiyatlar bilan birgalikda taʼsirli aks ettirilgan. “Ramayana” va “Maxobxorot” dostonlarini buyuk hind adibi

⁹Eng qadimgi adabiyoti “Veda”lardir. Diniy va marosiraiy raatlardan iborat “Veda”lar m.o. XVIII-XIII asrlarda Hindistonga kirib kelgan oriy qabilalar madaniyati bilan sintezlashuv negizida paydo boʻlib, oʻqituvchi tomonidan oʻquvchiga yod oldirish yoʻli bilan oʻrgatilgan. Veda-bilim degani. Undan xudolar madhi, qahramonlik afsonalari, pandnomalar, falsafiy sharhlar oʻrin olgan.

Robindranat Thakur Homeming “Iliada” va “Odisseya” dostonlariga qiyoslaydi. Qadimgi hind eposlari jahondagi juda ko‘p tillarga tarjima qilingan. “Ramayana” dostonini yozuvchi va taijimon Muhammad Ali o‘zbek tiliga taijima qilgan.

“Panchatantra” hamda “Kalila va Dimna”. Qadimgi hind adabiy-estetik tafakkurining nodir durdonalaridan biri “Panchatantra” (Besh kitob) asari milodning III-IV asrlarida vujudga kelgan. Janubiy hind o‘lkasida Amora-shakti (o‘lmas qudrat egasi) nomli dono podshoh bo‘lib, uning bir-biridan ahmoq uchta o‘g‘li bo‘ladi. 12 yil mobaynida o‘z ona tili grammatikasini o‘qib ham uqishmabdi. Ota donishmand vazirlarini to‘plab, maslahat solibdi. Vazirlar uch o‘g‘il tarbiyasini donishmand Vishnu-sharmanga topshirishni maslahat beribdi. Vishnu 6 oy muhlat so‘rab, shahzodalarga “Panchatantra” hikoyalarini aytib beribdi. Boshqa bir manbada esa “Panchatantra” m.a. IV asrda noma‘lum muallif tomonidan yozilganligi aytiladi. Unga ko‘ra, “Iskandar va Pur jangidan so‘ng hindlar makedoniyalik istilochilarni qirib tashlab, o‘zlarining shahzodasi Dobshalimni podshoh qilib ko‘taradilar. Ammo u kib-ru havo va dabdabaga berilib, xalqqa jabr-zulm qila boshlaydi. Shunda vazirlar yashirin tarzda yig‘ilib, donishmand brahman Boydaboni chaqirib, undan podshohni adolat va insofga, yaxshilikka da‘vat qiluvchi bir hikmat yozib berishlikni iltimos qiladilar. Shunda Fil bilan To‘rg‘ay hikoyasi yuzaga keladi. Fil daryo bo‘yiga suv ichgani kelganida o‘zi bilmagan holda to‘rg‘ay uyasidagi jajji tuxumlarni sindirib yuboradi. To‘rg‘ay filga o‘z dardini aytsa, fil takabburlik bilan qo‘pollik qiladi. To‘rg‘ay o‘rmondagi do‘sti qarg‘ani ishga solib, filning ko‘zini cho‘qitib ko‘r qiladi. So‘ng qurbaqalarga aytib, ko‘rmayotgan filni jarlikka qulatib yuboradi. Hikoyadan maqsad zolim har qancha qudratli bo‘lmasin, jazosiz qolmasligini eslatishdir. Donishmand Boydabo zolim Dobshalim bilan uchrashib, unga yaxshi so‘zlarni aytib, dilini eritadi. Shoh uning nasihatlarini tinglashga rozilik bildiradi. Donishmand hikmatlarida aytilishicha, inson boshqa jonivorlardan to‘rt xislati bilan farqlanadi: u turli ilmlarni bilishi (1), go‘zal xulqli va shirinsuxan bo‘lishi (2), vazminlik bilan oqilona ish tutishi (3) va adolatli (4) bo‘lishi kerak. Asar davomida shu kabi bir qator hikmatlar keltiriladi. Hind donishmandlari ming yillar davomida bu hikmatlarni aytib jahon xalqlariga yetkazganlar. Qadimgi Hindistonda adabiy-estetik-tafakkur mifologik inon-e‘tiqodlarni va umuminsoniy ideallarni ilgari surgan”¹⁰. “Panchatantra” atoliq taijimon Ibrohim G‘afurov tomonidan o‘zbek tiliga o‘g‘rilgan.

“Kalila va Dimna” eposi “Panchatantra”, “Xitopadeshe” va shu kabi boshqa asarlar bilan ildizi bir ekanligi aytiladi¹¹. Chunonchi, masalan, “Kalila va Dimna” va “Panchatantra”ni chog‘ishtirib o‘qib ko‘rishning o‘ziyoq bu fikmi isbot qiladi. “Kalila va Dimna” VI asrda Eron shohi Anushiravon davrida Hindistondan Eronga keltirilib, forsiyga o‘g‘iriladi. Tarjima asnosida Sharq an‘anasiga ko‘ra tahrirlar, qo‘shishlar, qisqartirishlar amalga oshiriladi. Natijada “Panchatantra”dan birmuncha farqli bo‘lgan “Kalila va Dimna” asari dunyoga keladi. Asar keyinchalik ko‘plab, jumladan, arab, rus, tojik, ozarbayjon va o‘zbek tillariga ham

¹⁰ Qarang: Boltaboev H., Mahmudov M, Adabiy-estetik tafakkur tarixi. -Toshkent: Mumtoz so‘z, 2013.

¹¹ Kalila va Dimna. - Toshkent: G‘afiir G‘ulom nashriyoti, 2012. - B. 254.

o'g'irilgan. o'zbek tiliga eng so'ng olimi Suyuma G'aniyeva tomonidan amalga oshirilgan. Asar pand-nasihatga yo'g'irilgan ertak, masal, rivoyat va hikoyatlardan iborat bo'lib, hayvonlar, qushlar vositasida odamlarning qilmishlari va qilmishlarning oqibatlaridan hikoya qiladi. Eng muhimi, unda shunday majoziy yo'l tanlanganki, natijada epos barcha zamonlar uchun o'z ahamiyatini yo'qotmay kelmoqda.

Qadimgi Xitoy adabiyoti

Ilk bitjklardagi adabiyot. Birinchi ierogliflar m.a. XV asrga oid bo'lib, suyakdan yasalgan tablichkalarida ilohlar irodasini ifoda qilgan: "Bolalarga don ekishni buyurish", "o'ttizta odam va o'nta buqani qurbonlikka keltirish", "Agar odamlarning boshini qurbonlikka keltirsang, shoh yordam oladi" kabi. Keyin bu tablicbkalar olovga tashlangan hamda ularda qanday yoriqlar paydo bo'lishiga qarab ilohlarning munosabat-javobi haqida xulosa qilishgan. "I Szin" (o'zgarishlar kitobi). Nasroniylar uchun "Injil" qanday ahamiyatga molik bo'lsa, xitoyliklar uchun bu kitob o'shanday qimmatli hisoblanadi. Bi kitobning mazmuni, afsonaga ko'ra, dengiz yuzasiga chiqib qolgan toshbaqaning kosasiga suvratlar shakli (geksagramma) da chizilgan. Kitob o'zigaxos fol kitobi hisoblanadi. Kitob m.a. XXI asrdan m.a. VI asr oralarida vujudga kelgan degan har xil qarashlar mavjud. Hatto uni Konfutsiy nomi bilan bog'lashadi. Asar sekin-asta sayqal topib, fol kitobidan falsafiy traktatga aylangan. 64 ta geksagrammada aks etgan hayot bosqichlaridan inson taqdiri bunyod bo'ladi, degan qarash ilgari surilgan. Mas., 1. Ijod. 2. Ado etish. 3. Ilk qiyinchiliklar. 4. G'o'rlik. 5. Kutish zarurati va h.k...

"Shi Szin" - qo'shiqlar kitobi.. Qadimgi xitoy she'riyati hisoblanib,

XII-VII asrlarga oid. Undan turli-tuman janrlardagi qo'shiqlar o'rin olgan. Didaktika, totem, marosim, qarg'ish, kult yo'nalishidagi va yana boshqa mavzulardagi qo'shiqlar mif hamda folklor ruhi bilan qo'shilib ketgan.

Xitoyda epopeyaning yo'qligi dunyoqarash bilan, undagi antropotsentrizm

bilan bog'liq. Xitoyliklar go'zallikni alohida bir shaxs va uning tuyg'ulari bilan emas, balki tabiat va jamiyat bilan bog'liq holda ko'rishadi. Shu negizda ikki dunyoqarash paydo bo'lgan: konfutsiylik (jamiyatga qaratilgan nigoh) va daosizm (tabiatga qaratilgan nigoh).

Konfutsiy qonunlari. Ulug' mutafakkir Konfutsiy (Kun Fu szi, ya'ni muallim m.a. 552/551—479) ning 3000 taga yaqin o'quvchisi bo'lgan. Ularga og'zaki dars bergan. Ammo uning ta'limoti avlodlar tomonidan yozib olingan va Konfutsiy qonunlari (o'n uch qonun, "Shi san szin") bizgacha yetib kelgan. U 13 kitobdan iborat bo'lib, ayrimlari "Suhbatlar va mulohazalar", "Ulug' ta'limot", "O'rtalik haqida ta'limot" deya nomlanadi. Konfutsiyning asosiy g'oyasi daobo'lib, bu yo'l insonni ezgulikka olib boradi. Buning uchun u inson qarshisiga 5 ta talabni qo'yadi: 1. Burch. 2. Insoniylik. 3. An'anaga sadoqat (Me'yomi bilish). 4. Jasorat (Hayotini o'rta qo'yib bo'lsa ham ezgulikni himoya qilish). 5. Bilim (Tabiatni emas, balki insonni bilish).

Dao qununi. "Dao de szin" (Dao — yo'l, de - ezgulik. Ezgu yo'l haqida kitob). Bu qonun Lao-szi (m.a.VI-V a.) ga oid deb qaraladi. Shu bilan birga, keyingi davrlarga tegishli degan qarashlar ham yo'q emas. Dao qonuni Konfutsiy qonunlaxiga zid mohiyatda turadi. Bu qonunlar asrlar davomida to'planib, milodiy

1019-yilda e'lon qilingan. Uning mohiyati faoliyatda emas, balki tabiat bilan qo'shilib, unga singib ketishda: "Dao hech narsa qilmaydi, lekin qilinmagan hech qanday ish yo'q".

Antik davr adabiyoti haqida ma'lumot

"Antik adabiyot" atamasi Ovrupadagi ikki quldorlik jamiyati - Yunoniston va Rimda yaratilgan badiiy ijod namunalariga nisbatan tatbiq etiladi. Miloddan avalgi VIII-VTI asrlarda Yunonistonda paydo bo'lib, keyinchalik yuksak kamolot bosqichiga ko'tarilgan bu adabiyot milloddan avalgi III asrda Rim madaniyatining tarkib topishida katta rol o'ynagan. Aslida yunon va Rim adabiyotidan avval madaniyat beshigi bo'lgan Sharq mamlakatlari, xususan, Misr, Eron, Xitoy, Hindiston, Bobil kabi qadimgi davlatlarda badiiy ijod taraqqiy etgan. Fikrimiz isboti sifatida qadimgi Misr ehromlariga bitilgan falsafiy she'rdan parchani keltirish mumkin:

"Bugun ko'zlarimda o'lim:

Xuddi og'ir xastalikdan tuzalayotgan,

Kasai odamday.

Bugun ko'zlarimda o'lim:

Xuddi mirra daraxti xididay,

Xuddi shamolli kunda qayiq yelkani ostida o'ltirganday.

Bugun ko'zlarimda o'lim:

Xuddi erkaklar urushdan qaytayotganda,

Yuraverib ochilgan so'qmoqday. ,

Bugun ko'zlarimda o'lim:

Xuddi ko'kdan choyshabni olganday,

Unda inson ilgari tasavvurida ham bo'lmagan narsaga erishadi.

Bugun ko'zlarimda o'lim:

Xuddi uzoq yillik asirlikdan so'ng,

O'z uyini ko'rmoqchi bo'lgan odamning istagiday. "

Biroq Ovrupa xalqlari madaniy taraqqiyot yo'lida asosan Yunon-Rim madaniyati bilan aloqador bo'lganliklari bois, shu xalqlar bunyod etgan madaniy merosni eng qadimiy deb hisoblaganlar. Shu bois "antik" atamasi (lotin tilida "antiquus" - "qadimgi") Ovrupaning eng qadimgi madaniy yodgorliklari, jumladan, adabiyotiga tatbikan qo'llanib kelinadi.

Demak, antik adabiyotning tarixiy chegarasi miloddan avalgi VIII-VII asrdan milodiy V asrgacha bo'lgan 1200 yillik davmi o'z ichiga oladi. Yunon adabiyoti Ovrupa xalqlarining qadimiy adabiyotidir. Bu bilan qadimgi Sharq adabiyoti unsurlari yunonlarga hech qanday ta'sir o'tkazmagan degan fikrdan yiroqmiz. Yunon folklari qo'shni xalqlar folklari ta'sirida boyigan. Mana shu folklar zahirida paydo bo'lgan yunon adabiyoti mustaqil ravishda taraqqiy etgan. Hozir bizga ma'lum bo'lgan badiiy shakllarning ko'pchiligi, uslub vositalarining bir qanchasi yunonlarning kashfiyoti sanaladi. Rim adabiyoti yunon adabiyotidan keyin rivojlandi. U yunon

adabiyoti tajribalariga tayangan holda taraqqiy etdi. Shu bilan birga, antik jamiyatning keyingi bosqichlarida paydo bo'lgan yangi muammolarni hal etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi.

Ovrupa adabiyotining yuzlab, minglab namunalari unutilib, faqat mutaxassislarning mulkiga aylanib qolgani holda Homer dostonlari, yunon dramasi namunalari, buyuk Rim shoirlarining asarlari hamon badiiy qimmat va estetik ahamiyatini yo'qotmagan. Mazkur asarlarning jozibas ulardagi yuksak mahoratdagina emas, balki shu adabiyotni yaratgan xalqlarning his-tuyg'ulari va orzu-umidlarining ifoda etilganligida hamdir. Qadimgi yunon-rim adabiyotida insoniyatning asriy muammolari qalamga olingan. "Ular botirlik jasoratini, kurash ishtiyoqini, vatan mehrini, insonning qudratini kuylaganlar, ulug'laganlar, pastkashlik, qo'rqqoqlik, sotqinlik va shu kabi chirkin illatlarga nafrat ko'zi bilan qaraganlar"¹³. Shu bois uzoq o'tmishda yaratilgan bo'lishiga qaramay, yunon-rim adabiyoti namunalari turli tarixiy davrlarda ham jozibasini yo'qotmay hammaga manzur va ma'qul bo'lib kelmoqda.

Ovrupa xalqlari o'z taraqqiyotlari davomida bir necha bor yunonrim san'ati va adabiyotiga murojaat etib, ular asosida o'zlarini bezovta qilgan tuyg'u va g'oyalarni hal etishga uringanlar. Ma'jusiylar kuchli ta'qib ostida bo'lgan o'rta asrlarda ham antik mavzular Ovrupa adabiyotidan chiqib ketgan emas.

XIV asrda Italiyada tug'ilib, keyin Ovrupaning boshqa mamlakatlariga y o'yilgan Uyg'onish davrining ulug'allomalari antik dunyo ilm-u fani, san'at va adabiyoti, falsafiy ta'limotlari ko'magida bashariyatni jaholat uyqusidan uyg'otishni maqsad qilganlar. Gumanismlar antik zamon yodgorliklarini to'plash va nashr etishga katta e'tibor qaratdilar. "Uyg'onish" so'zining dastlabki ma'nosi ham "Qadimgi ma'daniyatni tiklash" demakdir.

XVII asrdagi Ovrupa klassitsizm adabiy oqimi esa antik dunyo badiiy ijodiga taqlidan paydo bo'ldi va rivojlandi. Xususan, Ovrupa sahnasida 100-150 yil davomida antik davr tragediyalari mavzusi asosiy o'rin egalladi. Mazkur davr ijodkorlari antik adabiyoti namunalari va adabiyot nazariyasidan (ayniqsa Arastuning "Poetika" asariga katta e'tibor qaratilgan) o'z adabiy konsepsiyalarini yaratishda ijodiy yondashib unumli foydalanganlar. Klassitsizm dramasi keng tatbiq etilgan "uch birlik" (zamon, makon, harakat birligi) qonuni aynan shunday yondashuvning natijasidir,

XVIII asming 2-yarmidan boshlab, antik adabiyotga bo'lgan munosabat birmuncha o'zgardi. Mutlaq hokimiyatga qarshi bosh ko'targan burjua rahnamolari antik davr adabiy, tarixiy va falsafiy yodgorliklaridan o'zlarini qiziqtiigan ozodlik va erkinlik g'oyalarini topdilar. Yunon polislar va Rim respublikasining buyuk yoki afsonaviy namoyandalari siymosida respublika tuzumining ideal obrazlarini ko'rganlar, xususan, Plutarx va Tit Liviy, respublika tuzumi uchun kurashchilar Demosfen va Sitseron, imperatorlar istibdodini fosh qilgan Tatsit va Lukan hamda Rim satiriklari shulai: jumlasidandir. Fransuz inqilobi davridagi (1789-1794) adabiyot, teatr hatto xalq

amaliy san'ati ham antik libosga burkangan edi. Fikrimizni inqilob adabiyoti yorqin vakili Andre Shenening quyidagi so'zlari tasdiqlaydi: "Qadimgilaming bo'yoqlaridan foydalanib, mash'alalarimizni ulaming siyosiy gulxanlaridan alangalatamiz va yangi ruh bilan yo'g'rilgan antik she'rlami yaratamiz".

Xullas, yangi Ovrupa sivilizatsiyasiga qadimgi yunon va Rim madaniyati zamin tayyorlagan. Ko'plab buyuk so'z san'atkorlari, xususan, Dante, Petrarka, Mikelanjelo, Shekspir, Milton, Bayron, Rable, Komel, Rasin, Molyer, Volter, Lessing, Gyote va Shillerlar antik davming g'oyalari, badiiy obrazlaxini o'z asarlarida qo'llaganlar, yangicha talqin berganlar.

Buyuk rus adib va tanqidchilari Pushkin, Gogol, Belinskiy, Turgenev va Tolstoy ham antik dunyo adabiyotini yuksak baholaganlar, xususan Belinskiy do'stlaridan biriga yozgan maktubida qadimgi yunon va Rim shoirlariga yuksak baho berib, quyidagicha fikr bildiradi: "Iliada"...men uchun shunday bir huzur manbaiki, uning kuchidan ba'zan allaqanday totli qiynoqda behol bo'lib qolaman... Tushunmagan ko'p narsalarimni Plutarx tufayli tushunib oldim. Yunon va Rim zaminida eng yangi bashariyat ulg'aygan ekan.

Markaziy Osiyo antik dunyo bilan ko'p asrlar davomida madaniyadabiy aloqada bo'lganligi tarixiy, ilmiy manbalardan ma'lum. O'z vaqtida ellinizm madaniyati yurtimiz madaniyatining rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan bir qatorda Yunon-Baqtriya hukmronlari davrida sharq xalqlarining faol ishtiroki bilan sharqiy ellinizm madaniyati vujudga keldi. "Biz hozirgi zamonda yurtimizning ming-ming yillik tarixini, tamomila yo'qolib ketgan ba'zi bir adabiy asarlarimiz ("To'maris", "Shiroq", "Zarina va Striangiya", "Zariadr va Odatida" dostonlari) izlarini antik zamonda o'tgan Yunon-Rim tarixchilari(Gerodot, Polien, Diodor, Xares) asarlaridan topib olamiz" X-XI asrlarda boshlangan madaniy rivojlanish natijasida ilmfanda katta yutuqlarga erishildi. Bu davrda jahon madaniyatining rivojlanishiga o'zlarining ulkan hissalarini qo'shgan buyuk allomalar

Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy faoliyat ko'rsatdilar. "Ikkinchi Aristoter" yoki "Al muallim as-soniy" ("ikkinchi muallim") nomini olgan Forobiy, "Uchinchi Aristoter, "fan sardori", "falsafa sultoni" nomlarini olgan Ibn Sino yunon olimlari, faylasuflarining ilmiy, falsafiy asarlariga tavsirlar yozib, ulami sharhlab beiganlar.

Sharq va G'arbni birlashtirmoqchi bo'lgan Aleksandr Makedonskiy haqida ko'plab tarixiy, badiiy, ilmiy asarlar yaratilib, uning shaxsiyati, insoniyat tarixidagi o'mi haqida turlicha talqinlar berilgan.

Hazrat Navoiy qalamiga mansub "Saddi Iskandariy" dostonida shoh Aleksandr timsoli o'ziga xos, takrorlanmas, yangicha talqin qilinadi.

Daho shoir Iskandar obrazi orqali zamondoshlarini qiynayotgan, hayajonga solayotgan ma'naviy-axloqiy muammolarga e'tibomi qaratadi.

XX asming 30-40-yillaridan boshlab o'zbekistonda antik adabiyotni o'rganish, mazkur davrda yashab ijod etgan ijodkorlarning asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilish ishlari jonlandi. Xususan, Oybek, A. Alimhammedov, H. Sulaymonovlar tomonidan qadimgi yunon adabiyoti tadqiq etila boshlandi. Shundan so'ng, antik davr adabiyotidan o'zbek tiliga qilingan dastlabki tarjimalar paydo bo'la boshladi. Bu borada Oybek, Asqad Muxtor, Erkin Vohidovlar samarali faoliyat ko'rsatdilar. Mohir taijimon Q. Mirmuhammedovning ko'p yillik mehnati natijasida Homeming "Iliada" va "Odisseya" dostonlari o'zbek tiliga o'girildi.

Qadimgi yunon va Rim davri ijodkorlari, faylasuflarining asarlaridan qilinayotgan tarjimalar salmog'ining oshib borayotganligi antik davr madaniyatiga bo'lgan qiziqishning hali-hamon yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Qadimgi yunon adabiyoti va uning asosiy xususiyatlari Adabiyot xalq hayotining ko'zgusidir. Shuning uchun antik adabiyotni o'rganishni ham uni yaratgan xalqlar hayotini o'rganishdan boshlash lozim bo'ladi. Bu xalqlar qadimgi yunonlar va rimliklardir. Miloddan oldingi II mingyillikda Yunoniston hududi va Egey dengizidagi orollarda ikki yirik markazlar nomi bilan Krit-Mikena deb atalgan, qadimgi madaniyat paydo bo'lgan. Qadimgi yunonlarning tasavuri bo'yicha "muqaddas" Olimp tog'iga makon qurgan ma'bud va ma'budalar haqidagi miflar ham aynan shu davrda yaratilgan. Krit-Mikena adabiyotining birinchi davri xalq og'zaki ijodining uzoq asrlarini qamrab olgan bo'lib, m.a. IX asrda yakunlanadi. Ushbu davr ijodi namunalari bizgacha yetib kelmagan va u haqidagi ba'zi ma'lumotlarni keyingi davr adabiyotidan, Qadimgi Misr va xett hujjatlaridan (Kichik Osiyoga hujum qilgan qabilalarning nomlari "*axayvasha*" va "*danauna*" tarzida berilgan bo'lib, Homeming eposlarida ular yunonlarning "axey" va "danay" qabilalari deb ataladi) topish mumkin. Arxaik davrda bir necha asrlar davomida shakllangan va m.a. VI asrda yozib olingan Homeming "Iliada" va "Odisseya" dostonlari to'laligacha yetib kelgan yagona namunalari hisoblanadi. 10 yil davom etgan Troya urushi va undan keyingi o'n yillik voqealari aks etgan bu dostonlar epik qo'shiqlar va rivoyatlar asosida maydohga kelgan. Agar epos - insonni o'rab turgan olaxn va undagi voqealar haqida hikoya qilsa, *lirika* shaxsning ichki dunyosini hamda shoir va link qahramonning kechinmalarini ochib beradi. "Lirika" atamasi torli cholg'u asbobi lira nomidan kelib chiqqan bo'lib, "musiqi jo'rligida ijro etilgan she'r" degan ma'noni anglatadi. Lekin bu atama ancha keyin - m.av. IIII asrlarda Aleksandriya olimlari tomonidan iste'molga kiritilgan. Unga qadar "Melika" (*melos-qo'shiq*) atamasi torli cholg'u, birinchi navbatda 7 torli lira jo'rligida ijro etiladigan qo'shiqlarni ifoda etgan. Qadimgi yunon she'riyatida lirikaning ikki asosiy turi shakllangan

bo'lib, bular yakka xonanda tomonidan ijro etiluvchi - *monodik lirika* va ko'pchilik tomonidan kuylanuvchi *xor lirikasi*. Shoir Pindaming asarlari *xor lirikasining* ilk namunalari bo'lsa, *monodik linkani* Sapfo va Anakreont she'rlarida kuzatish mumkin. Yunonlar lirik she'riyatni qo'shiq, musiqa va hatto raqs bilan bog'liq ravishda tasavur qilganlar. Asta-sekin lirikaning *yamb* va *elegiya* deb atalgan turlari faqat o'qishga moslashtirilgan janrga aylanib bordi. Qadimgi yunon she'riyatida qofiya bo'lmagan. Lirik asarlar ohangdorligini ta'minlovchi yagona vosita vazn bo'lgan. Shu bois poeziyada vazn turlari takomillashib borgan. Alkey va Sapfo singari shoirlar nomi bilan ataluvchi vazn turlari jahon she'riyatidan abadiy o'rin egallagan.

Miloddan oldingi VII-VI asrlar she'riyatida shaxsning fikr va o'ylarini diniy-axloqiy yondashuv asosida talqin etish kuchli edi. M.a. VI asrda Ioniya bayoniy uslubdagi proza dunyoga keldi. Tarixiy va oddiy kishilar obrazlari aks etgan novellalar va Ezop nomi bilan bog'liq masallar yaratildi. Afina madaniyatining rivojlangan davri m.a. V-IV asrlarga to'g'ri kelib, dramatik janrlar, ayniqsa, tragediya rivojlandi. Afina demokratiyasining qaror topishi davri-ning yirik shoiri Esxil o'z tragediyalarida ijtimoiy va axloqiy masalalami qalamga olgan bo'lsa, Sofokl erkin inson timsolini yaratdi.

Komediya an'anaviy shakllarni saqlagan holda, yangi ijtimoiy-satirik mazmun bilan boyidi, taraqqiy etdi. Bu davrda Aristofan asarlari yunon siyosiy va madaniy hayotida o'tkir satira sifatida maydonga chiqdi. Individuallashtirilgan personajlar bilan bir qatorda umumlama hajviy obrazlar paydo bo'ldi. Miloddan oldingi: II asrda Rim istilosi natijasida Yunoniston madaniy hayoti tushkunlikka yuz tutib, faqatgina milodning birinchi asriga kelib, jonlanish paydo bo'lgan va IV asrda qadimgi yunon adabiyoti inqirozga uchradi.

Qadimgi yunon adabiyoti quyidagi davrlarga bo'linadi:

1. Kxix-Mikena yoki Egey madaniyati(miloddan oldingi 2 ming yillikdan miloddan oldingi XII asrgacha).
 2. Homer davri adabiyoti(m.a. IX-VIII asrlar).
 3. Yunon adabiyotining arxaik davri(m.a. V asr boshlarigacha).
 4. Antik davr - m.a. V-IV asrlar. Ellin polislarining gullab-yashnash davri.
 5. Ellinizm davri(ellin jamiyati adabiyoti) - m.a. VI-I asrlar.
 6. Rim imperiyasi davridagi yunon adabiyoti - m.a. I asr oxiridan.
- Qadimgi Sharq va Yangi davr Ovropaning adabiyotini bir-biri bilan bog'lab turuvchi antik davr, yunon adabiyoti o'z ahamiyati jihatidan jahon adabiyotining bir bo'lagi hisoblanadi.

Qadimgi yunon asarlari va Homer dostonlari

Barcha xalqlarning adabiyoti singari Yunon adabiyoti ham og'zaki xalq ijodi zaminida paydo bo'lgan. Yunon folkloridan juda kam namunalarni saqlanib qolgan bo'lsa ham, shularga asosan qadimda

yunon xalqining anchagina boy og‘zaki adabiyoti bo‘lganligini aniqlash mumkin. Ibtidoiy jamiyat kishilarining tabiat haqidagi tushunchalarini ifoda etuvchi afsona va asotirlar yig‘indisi qadimgi yunon mifologiyasi tashkil etadi.

Antik davr madaniyatining, jumladan, yunon mifologiyasining jahon xalqlari taraqqiyotiga ko‘rsatgan ta’siri beqiyosdir. Yunon xalqining miflari umumbashariy madaniyatning asoslaridan biri bo‘lib, u hozirgi zamon kishisining tasavuri va tafakkuri tarziga chuqur kirib borgan. Mif(yunoncha mythos — rivoyat, hikoya, masal) - xalq og‘zaki ijodining eng qadim davrlarida paydo bo‘lgan, voqelik(olam)haqidagi tasavurlarni aniq obrazlar vositasida aks ettiruvchi rivoyaviy asarlardir. Mifologiya ko‘plab miflardan tashkil topadi. Miflar olam va odam haqidagi hikoyalar bo‘lsa-da, ularni tom ma’noda so‘z san’ati hodisasi deb bo‘lmaydi. Ular qadimgi odamlar uchun tafakkur shakli bo‘lib, miflar vositasida olam sirsinatlari(olamning yoki insonning yaratilishi, quyosh chiqishi va botishi, shamol esishi va momaguldarak sababi va h.)ni bilishga intilganlar. Deylik, yunonlar chaqmoq chaqishini Zevsning, dengizdagi dahshatli dovullarni Poseydonning g‘azablangani bilan izohlaganlar, inson taqdiridagi turfa evrilishlarda ilohlarning aralashuvini ko‘rganlar.

Qadimgi yunon mifologiyasi yerda hayotning paydo bo‘lishini, tabiatdagi hodisalarning yuz berishi sabablarini tushuntirishga bo‘lgan urinishi sifatida, inson o‘z atrof-muhitidagi o‘mini aniqlashga o‘z bo‘lgan davrda paydo bo‘lgan edi. Miflar yaratilishining o‘zi insonning ijodga va o‘z-o‘zini bilib olishga qo‘ygan ilk qadami edi. Tadrijiy suratda yunon zaminining turfa viloyatlarida vujudga kelgan ayrim asotirlardan qahramonlar va ularga homiylik qilgan ma’budlarning taqdirleri haqida butun boshli turkumlar tarkib topgan. Yurt kezib yurgan aed - qo‘shiqchilar tomonidan ijro etilgan barcha afsonalar, madhiyalar va qo’shiqlar zamonlar o‘tishi bilan Hesioid, Hesiod va boshqa ko‘plab shoirlar tomonidan dostonlarga aylantirilgan. Eramizgacha V asrda yashagan qadimgi buyuk yunon shoir-dramaturglari - Esxil, Sofokl, Yevripidlar o‘z tragediyalarini xudolar va qahramonlar haqidagi qadimgi asotirlar mazmuniga asoslanib yaratgan edilar.

Zamonlar o‘tishi bilan olam haqidagi mifologik tasavvurning o‘mini ilmiy bilimlarga va tabiat hodisalarini o‘rgatish natijalariga asoslangan qarashlar egalladi. Ilgari sirli tuyulgan ko‘plab hodisalar ilmiy jihatdan asoslab berildi. Biroq shunga qaramay, miflar yo‘qolib ketmadi, ular o‘z hayotini adabiyotda davom ettirdi. Zevs, Prometey, Gerakl va boshqa qadimgi miflarning qahramonlari, turli davr yozuvchilarining asarlarida umrlarini davom ettirdilar.

Ma’lumki, tarixiy o‘tmishdagi muhim voqealar to‘g‘risidagi qahramonlik dostonlari hamma xalqlarda, jumladan, o‘zbek xalqida

ham bor. Qadim yunon eposlarining ijrochilari o'n minglab satrlarni yoddan biladigan quvai hofizasi noyob odamlar bo'lgan, ular turkum-turkum dostonlarni avlodlardan avlodlarga olib o'tib, unga o'z davrlarining ta'sirini, yuqori va unsurlarini singdirib boyitib, asarlar bilan birga o'z san'atlarini ham, usul va an'analarini ham meros qilib qoldirib kelganlar.

Homer ana shunday ijrochilarning eng so'nggilaridan, to'g'rirog'i dostonchilikning yangi davrini boshlab bergan xalq dahosi edi. U katta epik -merosni saqlabgina qolmay, uni butun antik dunyoning ma'naviy sarchashmasi sifatida poetik tizimga solib, ikki o'lmas eposni ijod etdi. "Iliada" va "Odisseya" dostonlari yunon adabiyotining eng qadimgi yozma yodgorliklari hisoblanadi. Mazkur dostonlarning yaratilish vaqti, paydo bo'lishiga sabab bo'lgan sharoit haqida hech qanday ma'lumotlar yetib kelmagan. Har ikki doston bilan bog'liq ana shunday muammolar majmui "Homer masalasi" deb ataladi.

Homer o'zi afsonaviy shaxs. Uning tajjimai holidagi deyarli barcha faktlar bahsli. Bu nom qadim yunon tilida "ko'zi ojiz", "so'qir" degan ma'noni beradi. Demak, kuychi homerlar ko'p bo'lgan.

Ammo ular dan biri, haqiqiy Homer butun antik dunyoda mashhur bo'lib, Homer vatani degan sharaflilik nom uchun talashgan shaharlar o'nlab hisoblanadi. Bir qarashda, bu - umumlashgan bir nom. Ammo voqealari, davri, uslubi, obrazlar dunyosi jihatidan bir-birlarining davomi bo'lgan ikki dostonning har biri 24 qo'shiqdan iborat, bir vazndagi buyuk eposlarning bu nomga qiyos qilinishi hamma jihatdan shu qadar tabiiy ediki, Homerning real shaxsligiga hech kim dalil bilan e'tiroz bildirolmadi.

"Homer masalasi" hali ham tamom hal qilingan emas. Chunki bu eposlarning yaratilishida yagona muallifiing mavqeyini kamsituvchilar hali ham bor. Tahrir qilgan, tartibga solgan, goho esa hech qanday Homer bo'lmagan, bu dostonlar xalq qo'shiqlari sifatida, badii tariqasida vujudga kelgan, degan fikrlar ham ilgari surilgan. Homerni ikki dostonning yagona muallifi sifatida tan olishda fanga eposlarning o'zidagi yaxlit badiiy butunlik, noyob iqtidorga xos ijodiy individuallik, yuksak badiiy vositalarning betakrorligi yordam berdi.

Har ikki doston sujeti Troya urushi, ya'ni yunonlarning Troya (yoki Ilion) shahriga yurishi haqidagi afsonalardan olingan. Ularga ko'ra Troya shahzodasi Paris Sparta shohi Menelay saroyida mehmon bo'ladi. Lekin u Menelayning bir talay boyliklarini va malika Yelenani o'g'irlab ketadi. Bundan g'azablangan Menelay va ukasi, Miken podshosi Agamenon barcha yunon viloyatlaridan katta qo'shin to'playdi va Troyaga yurish qiladi. Biroq o'n yil davomida Agamemnon qo'shini Troya shahri darvozasi oldida samarasiz jang olib boradi. Faqat ayyorlik yo'li bilan - yog'och ot ichida yashiringan

holda shaharga kirib uni kulini ko'kka sovuradilar. Yelena Menelayga qaytariladi. Lekin yunon jangchilarining ortga qaytishi oson kechmaydi. Ulaming ko'pi yoTda yoki qaytganidan so'ng halok boTadilar, ba'zilari uyga qaytguncha dengizlarda sarson-sargardon kezadi. Ana shu voqealar asos bo'lgan afsonalar yunon mifologiyasining Troya turkumiga asos bo'lgan. Biroq bu turkumga kirgan afsonalar to'liq emas, balki ikkita kichik voqeasigina hikoya qilinadi. Agar "Iliada"da Troya urushining o'ninchi yilidagi bir hodisa tasvirlangan bo'lsa, "Odissey" dostonida ham shu holatni ko'ramiz. Asarda Odisseyning urashdan qaytishi, o'zga yurtlarda sarson-sargardon bo'lishi va nihoyat o'ninchi yili vataniga qaytib kelishi haqida hikoya qilinadi.

Homer dostonlarini, ayniqsa "Iliada"ni o'qiganda, shunday katta miqyosli ma'lumotlarning ajoyib mahorat bilan puxta kompozitsiya qilinganligini ko'ramiz. Ko'p qavatli sujet chiziqlari, barcha mavzu va motivlar, barcha personaj larning taqdirlari bosh g'oyaga xizmat qilib, ma'nodor yakun topadi. Dostonning tuguni, fojeaning badiiy yechimi, barcha badiiy vositalar bosh mavzu va bosh qahramon obrazi atrofida birlashgan jips tizimni tashkil etadi.

Yunon xalqining yashash tarzi, xislat va fazilatlarini ifoda etgan "Iliada" va "Odissey" dostonlari qadim zamonlardanoq mo'tabar kitoblarga aylangan: baxshilar ularni turli bayramard ijQ etganlar, o'quvchilar ularni o'qib savod chiqarganlar. Homer dostonlarining adabiy usullari yunon shoirlari uchun o'zgarmas namuna sifatida xizmat qilgan. Ko'plab jahon tillariga.taijima qilingan "Iliada" va "Odissey" dostonlari olimlar, adiblar va muxlislar diqqatini hamon o'zlariga jalb etib, ularni ko'plab ilmiy tadqiqotlar o'tkazishga, gO'zallik nartiunalaridaft }3rat olishga undaydi. Jumladan, XX asrning buyuk irland yozuvchisi Jeyms Joys "Uliss" (Odisseyning ikkinchi nonii) romanin yozishda "Odissey" dostoni tizimidan foydalangan.

Qadimgi y. unonlar nazarida Homer qatorida turadigan ikkinchi ulugf shoir Hesiod (m.a.VIII-VII asrlar) hisoblangan. Uning hayotiga doir ma'lumotlar kam bo'lsada, tarix sahifalarida

saqlanib qolgan. U qadimgi yxrnon adabiyotidagi hayoti haqida aniq ma'luniotlar yetib kelgan birinchi ijodkor sanaladi. Uning otasi Kichik Osiyoning Kim degan yerida tug'ilgan, keyinchalik Yunonistonning asosan dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi Beotiya viloyatiga ko'chib o'tgan. Shoir o'zi haqidagi ba'zi bir ma'lumotlarni qadimgi yunon adabiyotidagi didaktik eposning birinchi namunasi bo'lgan "Mehnat va kunlar" dostonida keltiradi, ya'ni u otasi kabi yoshligidan dehqonchilik bilan shug'ullangan, shu bilan birga Yevbeya orolida o'tkazilgan rapsod(baxshi)lar musobaqasida qatnashib, faxrli sovrinni qo'lga kiritgan. Hesiod qadimgi yunonlar nazarida Homer bilan bir safda turuvchi ulug' shoir bo'lgan. Yunon qahramonlik eposi o'z ichiga didaktik elementlarni ham

qamrab olgan, jumladan, Homer dostonlaridagi Nestoming o'git va nasihatlarini didaktik poeziyaga misol bo'la oladi. Biroq Hesiodning "Mehnat va kunlar" dostoni inson mehnatining ulug'vorligi, adolatning barqarorligi va mehnat ahlining tirikchiligi yo'lida uchraydigan boshqa turli-tuman masalalar haqida inisi Persga qarata aytilgan pand-nasihatlar tarzida yozilgan *birinchi didaktik* asardir. "Mehnat va kunlar" dostonining ijodkori hayotning jamiki boyliklari faqat mehnat tufayli bunyod etilganligini asaming boshidan oxiriga qadar qayta-qayta takrorlaydi. Doston o'zining zamonaviy mazmuni, ajoyib realistik lavhalari bilan yunon adabiyoti tarixida favqulodda muhim o'rinni egalladi. Mazkur asarda Hesiod mustahkam oila xususidagi qarashlarni ham bayon etadi. Unga ko'ra er kishi ishq-muhabbat ehtiroslaridan o'zini tiyishi, o'ttiz yoshga to'lganda yosh qizga uylanishi lozim deb maslahat beradi. Chunki yosh qizlarni nozik axloq qoidalariga o'rgatish osonkechadi. Hesiod oilada o'g'il bittadan ko'p bo'lsa tomorqani taqsimlashda muammolar paydo bo'lishidan ogohlantiradi. "Mehnat va kunlar" dostonidan tashqari yana ikkita doston—"Teogoniya" va "Ayollar jadvali" asarlari Hesiod nomi bilan bog'lanadi. "Teogoniya" ("Ma'budlarning paydo bo'lishi") dostonida qadimgi yunonlarning Xaos vayerdan paydo bo'lgankoinot, Uran(Osmon), Kron va Zevs boshqargan turli ma'budlarning kelib chiqishi haqidagi tushunchalari, mifologik e'tiqodlari bayon qilinadi. Muallifning ta'kidlashicha, Zevs taxtni ko'plab jinoyatlar sodir etgan otasidan tortib oladi va hokimiyatini mustahkamlash uchun Kronning qarindoshlari bo'lgan titanlarga qarshi mashaqqatli kurash olib boradi. Titanlar va dahshatli maxluq Tifoyga qarshi olib borilgan janglarning bayoni, Samoda va yerda odil tartib o'rnatgan qudratli hamda dono hukmdor Zevsni ulug'lash asaming kulminatsiyasini tashkil qiladi. "Ayollar jadvali" ham mazmun jihatidan "Teogoniya" dostoniga ancha yaqin bo'lib - asar biror ma'buddan atoqli qahramon farzand ko'rgan ayollarga bag'ishlangan. Dostondan turli hajmdagi parchalar saqlanib qolgan bo'lib, ahamiyatli jihati shundaki, ularda Homer dostonlarida uchramaydigan, lekin keyingi davrlarda xor lirikasi va tragediyalarda keng foydalanilgan miflar keltirilgan. M.a. VI asrda didaktik epos negizida falsafiy doston janri shakllandi va Hesiodning "Teogoniya" asari an'analari shoir-faylasuflar Ksenofan (tax. m.a. 565 - 470 y.), Parmenid (m.a. VI asr oxiri—V asr boshlari), Empedokl (tax. 495 - 435 y.) tomonidan davom ettirildi. Antik davr tanqidchiligi Hesiod bayon uslubiga xos quruqlikni inkor etmagan holda dostonlarning tarbiyaviy ahamiyatiga yuksak baho berganlar. Tarixchi Gerodot (m.av. V asr) ikki daho shoir - Hesiod va Homer ellinlarga ma'bud va ma'budalarning kelib chiqish tarixini bayon qilish bilan birga ularning ismlariga epiteta bilan ta'rif berganini ta'kidlagan edi. Ezop (*Akadroz*)(tax. milav. VI asr) Masalchilikning otasi deb

hisoblangan yarim afsonaviy Ezop - miloddan oldingi VI asrda yashagan. Rivoyatlarga qaraganda, aslida u frigiyalik qul bo'lib, keyinchalik ozod qilingan. Lidiya shohi Krez saroyida xizmatda bo'lgan, Delfada yerli xalq bilan bo'lgan janjalda qoyadan uloqtirib o'ldirilgan. Antik davrda ma'lum bo'lgan deyarli barcha masallarning sujeti Ezopniki deb hisoblangan. Ular miloddan avalgi V-IV asrlardan boshlab to'planib, yozib olingan va "Ezop masallari" kitobiga kiritilgan. Milodiy X-XV asrlardagi qo'lyozmalarda 300 dan ortiq shunday masal saqlanib qolgan.

Aksariyat sujetlari Shumer og'zaki va yozma adabiyotiga borib taqaluvchi Yaqin Sharq masallariga yaqin turuvchi Ezopning nasriy masallari g'oyaviy jihatdan tushkunlik va umidsizlik ruhida yozilgan, personajlari (asosan, hayvonlar) o'ta shartli. Voqealar ixcham bayon qilinib, pand-nasihat bilan yakunlangan, tili sodda, jonli tilga yaqin. Masalchining ismi bilan yashirin ma'nosi bo'lgan fikrlar *ezop tili* deb atala boshlagan. Ovroqpa masalchiligi sujetining asosini Ezop masallari tashkil etgan. Ezopning ta'sirimi keyingi davr masalchilarining deyarli barchasida, jumladan, fransuz yozuvchisi Lafonten (XVII asr), nemis adibi Lessing (XVIII asr), rus masalnavisi Krilovda sezish mumkin. "Dehqon bilan o'g'illari", "Bog'bon bilan o'g'illari", "o'g'ri bilan onasi", "Yolg'onchi cho'pon" masallardagi sujet va motivlarni o'zbek xalq ertaklari ("Birlashgan o'zar" ertagi), A. Navoiyning "Hayrat ul abror" asaridagi "Yolg'onchi cho'pon" hikoyatida uchratish mumkin.

Qadimgi Yunonistonda she'riyatning oddiy turlari hisoblangan yamb va elegiya bilan birga VII-VI asrlarda monodik, ya'ni, yakkaxon lirika ham taraqqiy etgan. She'riyatning bu turi xalq adabiyoti va musiqaning ta'siri ostida paydo bo'lgan. Kichik Osiyoning g'arbiy qirg'og'idagi Lesbos orolidatug'ilib o'sganikki ulug' shoir-Alkey va Sapfo o'zlari ixtiro etgan turli-tuman vaznlarni bilan monodik lirikani yuksak san'at darajasiga ko'targanlar.

Alkey (m.av. 630-640 yy. tug'.) Lesbos orolining poytaxti Mitilena shahrida badavlat oilada tug'ilgan. Shoir, taxminan miloddan oldingi VII — VI asrlar o'rtasida ijod qilgan. Bu davrlarda zodagonlar bilan quyi tabaqa o'rtalaridagi ijtimoiy-siyosiy munosabatlar juda keskinlashib ketgan edi. Uning ijodida siyosiy kurashlar, fuqarolar uriishi, muhojirlar hayotini aks ettirish asosiy o'rinni egallagan bo'lsada, muhabbat mavzularida ham juda ko'p jo'shqin misralar yaratgan. Lesboslik shoira binafsha soch, nozik tabassumli, Sapfo sharafiga ham she'rlar bitgan.

U Binafsha soch ey Sapfo,

Hushtabassum, mu'ajffo.

Senga bir so'z aytgim bor,

Ammo yo 7 qo'ymaydi or.

(Erkin Vohidov tarjimasi)

Alkey o'z she'rlarida Lesbos taxtiga o'tirgan Pittakni tanqidga olganligi sababli uzoq o'lkalarda quvg'inda yashashga majbur bo'lgan.

Yakkaxon lirikaning vazni rang-barang, baytlari esa g'oyatda nafis bo'lgan. Shoir ixtiro qilgan turli-tuman vaznlar bilan monodik lixikani mislsiz yuksak san'atkorlik cho'qqisiga ko'tardi. Alkey dan keyin jahon she'riyatida abadiy o'mashib qolgan bir vazn harnon ulug' shoiming nomi bilan ataladi.

Alkey o'z she'rlarida ertangi kuniga katta umidlar bog'lamaydi. o'zi yashayotgan polisni to'lqinlar taloto'pi ichra dengizda suzayotgan kemaga qiyoslaydi. Shoir siyosiy mazmundagi she'rlardan tashqari, quvonch va qayg'u, muhabbat izhori, qahraton qish va jazirama yoz mavzularida, dasturxon atrofidagi gurgung qo'shiqlarini ham yaratgan. Bu qo'shiqlar ijodkoming ulfatlari oldida o'z tuyg'u hamda fikrlarini bay on etish vositasi bo'lgan. Ularning aksariyati qayg'u va alamlami unutish uchun mayxo'rlik qilishga undov bilan tugallanadi. Alkey o'z qo'shiqlarida "may bor joy da haqiqat bor", "may-insonlar ko'zgusi" degan iboralami qo'llagan.

Qadimgi Yunonistonda Alkey she'rlarining g'oyat keng tarqalganligi to'g'risida ma'lumotlar bor. Shoirning asarlari Aleksandriya olimlari tomonidan mazmuniga qarab, o'n jildga ajratilgan.

Manbalardan ma'lum bo'lishicha, Alkeyning she'rlari o'zining muxtasarligi, tilining ravonligi, misralarning nafis va ohangdorligi hamda o'lphovlaming rango-rangligi bilan antik dunyo kishilarini o'ziga maftun etgan va keyingi davrlar adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Sapfo (m.av 612-yili tug'ilgan) Alkeyning zamondoshi va vatandoshi bo'lgan shoira Sapfo zodagon oilasida tug'ilgan. Mitilana hukmroni Pittak davrida bir necha yil Sitsiliya orolida quvg'inlikda bo'lgan. Vataniga qaytib kelgach, maktab ochib, bu yerda yosh qizlami turli bilimlarga: musiqa, ashula, raqs va she'r to'qishga o'rgatadi. Maktabda nafaqat Yunonistonning uzoq-yaqin yerlaridan, hattoki boshqa mamlakatlardan kelgan qizlar ta'lim olgan.

Qadimgi manbalarda Sapfoning o'nta kitob yozgani haqida ma'lumotlar keltirilgan. Biroq bulaming barchasi, nasroniy ruhoniylarining amriga ko'ra, IX asrda yondirib yuborilgan. Alkey ijodi uchun asosan ijtimoiy-siyosiy voqealar zamin bo'lgan bo'lsa, Sapfo she'riyati asosiy mavzusi shaxsiy kechinmalar, yurak tuyg'ulari bilan chegaralangan; deyarli yagona mavzu - sevgi va go'zallikdir.

Bizgacha yetib kelgan she'riy parchalarda muhabbat nash'asi, yor vasliga yetish shodliklari haqida hikoya qiluvchi misralar bor. Lekin Sapfoning aksariyat baytlaridan xotin kishining yurak dardlari - rad etilgan muhabbat, ayriliq, hijron, rashk va intizorlik sadolari eshitiladi, shoira o'zining muhabbat yo'lida chekkan iztiroblari, dog'u hasratlari haqida nola qiladi. Antik davr kishilari ulug' shoirani faqat

dardmand ma'shuqa sifatida taniganlar.

Sapfoning ikkita she'd to'la holda yetib kelgan. Afroditaga atalgan mazkur she'rlardan birida, shoir sevgi ma'budasiga iltijo qilib, ishq dardida o'rtangan qalbiga tasalli berishini, musibatli damlarda ko'makdosh bo'lishini so'raydi. Ikkinchi she'rda esa Sapfo mahbuba husnining sehrli jozibasini ta'riflaydi. Antik dunyoda o'tgan qalam ahli orasida ishq sharorasini bunchalik jo'shqin ifodalagan birorta shoimi topib bo'lmaydi.

Tangri ulkim, sening jamoling,

Husn ichra buyuk kamoling

Ko 'z oldida erur har zamon.

Bahra olur takallumingdan,

Lazzat topur tabassumingdan,

Muhabbating mulkiga sulton.

Sening chehrang, go 'zal dilrabo,

Ko 'z oldimda bo'lganda paydo

Ko 'ksim yonur, tilim bo 'lur lol.

Goh muz titroq chirmashar tanga,

Goh vujudim chulg 'ar alanga,

Men behudman, men oshuftahol.

Borlig'imda otash hayajon,

Ko 'z oldimni qoplab zimiston,

Oyog 'imda turolmam xasta.

Boshlarimdan quyar sovuq ter,

So 'lgan o 'tman, tortar meni yer,

Nafasim yo 'q, so 'naman asta...

(Erkin Vohidov tarjimasi)

Ishqiy she'rlardan tashqari Sapfo epitalamalar (nikoh to'yi qo'shiqlari) ham ijod qilgan. Qadimda o'zimizning "yor-yor"lar qabilidagi bunday qo'shiqlarni qiz-juvonlar, yigitlar aytib kelinchakni kuyovning uyiga kuzatib borganlar.

Sapfo ijodining butun mohiyati, olamshumul tarixiy ahamiyati she'riyatda insonning ichki hissiyot dunyosini, go'zallik olamini ochganligidadir.

Shoiraning yunon she'riyatining vazn doiralarini yanada kengaytirishi natijasida lirikaning ravon va ohangdor bo'lishiga keng yoi ochildi. Sapfo she'rlari atoqli shoir E.Vohidov tomonidan o'zbek tiliga o'girildi.

Antik davr dramasi

Reja:

1. Qadimgi yunon dramasi.
2. Esxil.
3. Sofokl.

4. Yevripid.

5. Aristofan.

Miloddan oldingi VII-VI asrda shakllangan yunon quldorlik jamiyati V asrda o'zining yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. V-IV asrlar adabiyoti Afina shahri joylashgan viloyat nomi bilan "yunon adabiyotining attika davri" deb ataladi. Afina davlatini boshqargan Perik (500-429) poytaxtga butun Yunonistondan faylasuf, olim, shoir, haykaltaroshlarni to'pladi.

Taraqqiyot bosqichi mobaynida barcha xalqlar qo'shiq aytib, raqs tushib bajaradigan turli rasm-rusumlar bo'lgan. Drama adabiyotining alohida turi sifatida antik davrda shakllandi. Dramada asosiysi hikoya yoki bayon qilish emas, harakat bo'lgan (yunoncha drama so'zi "harakat" ma'nosini bildiradi). Dramada ishtirokchilar o'rtasidagi p'zaro suhbatlar - dialoglar, munosabatlar, ulaxning xatti-harakatlari, qarama-qarshiliklar va ularning yechimi tasvirlanadi.

Yunon dramaturgiyasining barcha turlari - tragediya, komediya, satirlar dramasi dehqonlarning homiylari bo'lgan ma'budalar Demetra va Kora sharafiga kuylagan qo'shiqlar hamda may, shodlik va hosildorlik ma'budi, taka qiyofasidagi Dionisga bag'ishlangan marosimlar asosida maydonga kelgan. Afsonalarda hikoya qilinishicha, Dionis Zevs bilan Semela degan qizdan tug'ilgan. Dionis o'zining odamsifat, ammo dumdor, echki tuyuq hamrohlari - satirlar bilan birga dunyoni kezib yurgan paytlarida, insonning og'ir va g'amgin hayotini ko'radi-da, odam bolasini baxtiyor va xushnud qilish niyatida, ma'budlar taomi amvroziyani keltirib bermoqchi bo'ladi.

Ma'budlar buni sezib qolgach, Dionis amvroziyani yerga ko'mib qochadi. Birmuncha vaqtdan so'ng bu yerda tok novdalari unib chiqadi, uning mevalari odamlarga baxt va shodlik keltiradi. Bundan qahrlangan Zevs, o'g'lini Olimp tog'idan badarg'a qiladi. Yerda Dionis og'ir musihatlar chekib, vafot etadi. o'g'lining o'limidan so'ng Zevs uning gunohlaridan kechib, Dionisni ma'budlar qatoriga qabul qiladi. Dionis odamlarga har yili ikki marta o'z sharafiga bayram o'tkazishni vasiyat qiladi. Shundan e'tiboran Dionis hosildorlik, may, shodlik va sarxushlik rahnamosi bo'lib qoladi. Ularga bag'ishlangan maqtov qo'shiqlar — difiramblarni kuylovchi xorga shoir Fespis birinchi aktyofni qo'shgandan so'ng u dramatik janrga aylandi. Tragediya prolog (ekspozitsiya)dan boshlangan va orkestrga xor chiqib, tomoshabinlarga voqeaning mohiyatini aytib bergan. Shundan keyin dialogik qismlar - aktyorning korifey (xoming rahbari) bilan yoki ikki-uch aktyorning suhbatlari bilan davom etgan va "eksod" (xotima) bilan yakunlangan. Aristotelning yozishicha, tragediya "trago" va "oide" so'zlaridan kelib chiqib, "taka qo'shig'i" ma'nosini anglatadi. Yunon shoir-dramaturglari, jumladan - Esxil, Sofokl, Yevripidlar ham o'z tragediyalarini xudolar va qahramonlar haqidagi qadimgi asotirlar mazmuniga asoslanib yaratgan edilar.

Bayramlardagi hushchaqchaq hazillardan "komos" va

“oide”(komediya), ya’ni masxarabozlar qo’shig’i paydo bo’lgan. Keyinroq tragediya va komediya o’rtasida “satirlar dramasi” shakllandi. Bu janring ijodkori m.a. V asrda yashagan shoir Pratim hisoblanadi. Dramaning barcha turlari diniy marosimlardan paydo bo’lganligi sababli, qadimgi yunonlar bulaming barchasiga yuksak e’tiqod bilan qaraganlar. Teatr tomoshalari davlat tasarrufidagi muhim siyosiy hamda tarbiyaviy tadbirlardan bin sanalgan. Ikkinchidan, Dionisiy marosimlari bilan bog’liq bo’lganligi uchun ushbu tomoshalar yiliga uch marotaba o’tkazilgan va bir necha kun davom etgan. Yunonlar

bu marosimlarga shunchaki bir ermak deb emas, balki muhim diniy bayram deb qaraganlar. Qadimgi Yunonistonda barcha o’yinlar singari, teatr tomoshalari ham musobaqa shaklida o’tkazilgan. Tragediyanavis shoirlar mazmunan bir-biri bilan bog’liq 3 ta tragediya va 1 ta satirlar dramasini hakamlar hay’atiga taqdim etganlar. Komediyanavis shoirdan faqat bitta asar talab etilgan.

Yunon adabiyotining barcha janrlari kabi, tragediyaning mavzulari ham asosan mifologik afsonalardan olingan. Agarda dastlabki davrlardan bu mavzular Dionis haqidagi rivoyatlar bilan bog’liq bo’lgan bo’lsa, keyinchalik shoirlar boshqa ma’budlar va qahramonlar haqidagi afsonalarga murojaat qila boshlaganlar. Biroq shu bilan birga, tragediya mualliflari mavzu tanlaganlarida ham, faqat zamona talablariga hamohang mifiymi olib, ulami birmuncha o’zgartirib, moslashtirib, shular misolida o’z davrlarining muhim masalalarini hal etishga intilganlar, mifologik qahramonlarning kurash va to’qnashuvlari, ulaming xatti-harakatlari o’sha davr tomoshabinlari uchun axloq va odobning namunasi, ijtimoiy xulqning andazasi sifatida talqin etilgan; ana shu afsonaviy qahramonlarning qilmishlari timsolida tragediyanavis shoirlar o’z zamondoshlarmi yuksak ma’naviylik, vatanga sadoqat, insoniy burch g’oyalarida tarbiyalashni ko’zlaganlar.

Esxil ijodi (mil.av 525-456-yy). Bizga ma’lum bo’lgan qadimgi yunon fojeanavisi Esxil chin ma’noda “tragediyaning otasi” deb tan olingan.

Shoimig hayotiga doir ma’lumotlar kam saqlanib qolgan. U taxminan 525-yili Elevsin shahrida yirik zamindor oilasida dunyoga keldi. Bu yillar yunonlarning fors istilochilariga qarshi mustaqillik uchun kurash olib borgan davri edi. Shoir o’z hayotida yirik ijtimoiy va siyosiy voqealarning shohidi bo’lgan(Marafon yaqinidagi forslar ustidan qozonilgan g’alaba(m.a. 490-y.), m.a. 483-yili Salaminoroli yaqinida fors flotining tor-mor qilinishi, 479-yili forslarning Plateyadagi mag’lubiyati, Afina davlatida pul munosabatlarining mustahkamlanishi). Keyinchalik o’z mamlakatidagi mavjud tartiblardan norozi bo’lgan Esxil Afinani tark etib, Sitsiliyada qo’nim topadi vam.a.456-yilda Gela shahrida vafot etadi.

Qahramonlik afsonalarini (asosan Homer asarlari sujetidan foydalangan)

asosiy manba qilib olgan Esxil 21 yoshida ilk bor dramatik shoirlar musobaqasida qatnashadi va 40 yoshida birinchi marta g'alaba qozonadi.

Qahramon hayoti uchta tragediyada aks ettiriladi va mifologik sujet asosida yozilgan satirlar dramasi bilan yakunlangan. Qadimgi adabiyotshunoslarning zikr etishlaricha, u 90 ga yaqin tragediya yozgan bo'lib, bizgacha faqat 7 tasigina yetib kelgan("Iltijogo'ylar", "Eroniylar", "Zanjirband Prometey", "Fivaning yetti dushmani", "Oresteya" trilogiyasini tashkil qiluvchi "Agamemnon", "Xoeforlar", "Evmenidalar").

Aristotelning "Potika"sida yozilishicha, Esxil birinchi bo'lib, aktyorlar sonini bittadan ikkitaga oshirgan, xor partiyasini kamaytirgan va dialog asaming asosiy elementiga aylantirilgan.

Shoir ijodining ilk namunasi "Iltijogo'ylar" tragadiyasi bo'lib, bizgacha uning birinchi qismi yetib kelgan. Asar sujeti shoh Danayning 50 ta qizi haqidagi afsonadan olingan. Yunon adabiyotidagi zamonaviy mavzuda yaratilgan yagona asar, "Eroniylar" tragediyasi Eron-yunon urushiga bag'ishlangan.

Esxilning saqlanib qolgan tragediyalari uning ijodini uchta davrga bo'lish imkonini beradi: 1) Ilk pyesalarida ("Iltijogo'ylar", "Eroniylar") asosiy rolni xor ijro etadi. 2) "Zanjirband Prometey", "Fivaning yetti dushmani" asarlarida markaziy qahramon obrazi gavdalanadi` dialogga katta o'rin beriladi. 3) "Oresteya" asarida kompozitsiya birmuncha murakkablashtiriladi, ikkinchi darajali obrazlar asar dramatzimini kuchaytirishga xizmat qiladi. Uchinchi aktyordan foydalanila boshlanadi.

"Zanjirband Prometey" qadimgi yunon afsonalari asosida yaratilgan. Ularda hikoya qilinishicha, Prometey suv va tuproqdan dastlabki odamlarni bunyod etgan. Ma'buda Afina esa jonbaxsh nafasi bilan ularga hayot bag'ishlagan. Lekin ma'budlar hukmdori(Olimp) odamlarni butunlay yo'qotib yuborishga qasd qiladi; odamlardan olovni yashirib, ularni sovuqda, zulmatda tutadi.

Titanlardan bo'lgan Prometey, Olimp mehrobidan muqaddas olovni o'g'irlab, odamlarga keltirib beradi. Shundan boshlab yerda yangi hayot quloq yozadi, endi odamlar o'zlarini erkin va qudratli his qila boshladilar. Bu "shakkoklikdan" g'azablangan Zevs uni qoyaga zanjirband qilishni buyurib, ming yillar davomida azoblaydi. To Gerakl kelib ozod etmagancha zanjirband Prometeyga Zevsning qanotli iti—jeztumshuqli burgut misli ko'rilmaganazoblarni beradi, har kuni uning jigarini cho'qib, qonini ichadi...

Esxil o'z asarlarida ma'budlarni yoki biror maqsad yo'lida kurashuvchi, bukilmas irodali kishilarni tasvirlaydi. "Zanjirband Prometey" hamon inson tafakkurining mangu durdonasi, qadimi yunon fojiaavisining nodir asari sifatida yashab kelmoqda. Sofokl (mil.av. 496-406-yy.) Sofokl m.a. 496-yili Afina yaqinidagi

Kolon degan joyda, qurol-aslaha korxonasi xo'jayinining oilasida tug'ilgan. Adabiy faoliyatini ancha erta boshlagan bo'lib, m.a. 468-yili birinchi marta dramaturg sifatida maydonga chiqadi, 28 yoshida adiblar musobaqasida o'z ustozlari Esxilni mag'lub etib, Plutarx qo'lidan qimmatbaho sovrin olgan va hammasi bo'lib musobaqalarda 24 marta g'olib bo'lgan.

Sofokl m.a. 441-yili oliy lavozim - strateglikka saylanadi. Hukmdor Perikl bilan yaqin do'stona munosabatda bo'lgan. U butun umrini shonu shavkatda o'tkazib, m.a. 406-yili vafot etgan. o'limidan keyin buyuk zotlarga ko'rsatiladigan izzat-ikrom ko'rsatilib, har yili qabri ustida qurbonlik qilish taomilga aylangan. Shoiming 123 ta pyesasidan yettitasigina saqlanib qolgan. 1912-yili "Izquvarlar" satirlar dramasidan katta parcha topilgan.

Sofokl Esxil boshlagan ishni davom ettirib, tragediyani tantanali lirik qo'shiqdan chinakam dramaga aylantirishda katta hissasini qo'shdi. Agar Esxil asarlarida oliy kuchlar inson yurish-turishida faol ishtirok etgan bo'lsa, Sofokl qahramonlari mustaqil harakat qilib, boshqa kishilarga nisbatan munosabatlarini ham o'zlari belgilaydi. Shoimi to'lqinlantirgan muammolar endi avlod taqdiri bilan emas, balki alohida shaxs taqdiri bilan bog'liq bo'ldi. Bu mazmunan bog'langan trilogiyalardan voz kechishga olib keldi. Sofoklda har bir asar alohida badiiy yechim va muammoga ega bo'ldi.

Dramaturg o'z ijodi davomida xomi chiqarib tashlamagan bo'lsa ham unda xor qo'shiqlari qisqarib bordi va bu voqealar sur'ati tezlashdi. Sofokl tomonidan kiritilgan yana bir yangilik - dramaga uchinchi aktyorning kiritilishi bo'ldi. Aristotelning "Poetika" da xabar berishicha, buyuk dramaturg sahna san'ati nazariyasi bo'yicha ham ko'p yangiliklar kiritgan: xor tarkibini o'zgartirgan, musiqiy parchalar joriy etgan, teatr dekoratsiyasi qo'llagan. Gyotening aytishicha, "Sahna san'atini Sofoklchalik hech kim bilmagan".

Uning "Shoh Edip", "Antigona", "Edip Kolonda" tragediyalarining sujeti afsonalarning Fiva turkumidan olingan. "Elektra", "Filoklet", "Ayaks" asarlari Troya afsonalari mavzusida yozilgan bo'lsa, "Traxinalik ayollar" Gerakl haqidagi rivoyatlar asosida yozilgan.

Qahramonlarning tabiatini chuqurroq ochish maqsadida Sofokl turli usullarni qo'llaydi. Ulardan biri taqqoslash usulidir. Ikki qahramonni yonma-yon qo'yib tasvirlashning eng mohir namunasini "Antigona" tragediyasida ko'ramiz. Sofokl ajoyib obrazlari bilan bir qatorda, dramatik voqealarni ustalik bilan bir-biriga bog'lagan san'atkor sifatida ham mashhur.

Sofokl "Shoh Edip" tragediyasida yunon san'atining "kuch va vositasigina emas, zamini ham bo'lgan" mifologiyadan keng foydalangan. Odatda miflarning bir qancha variantlari bo'lib, dramaturglar ularni o'zgartirib, o'z g'oyalariga moslab, ijodiy qayta ishlaganlar.

“Shoh Edip” bunga misol bo‘la oladi. Edip haqidagi mif Homering “Odisseya”sida ham bor edi. Ammo Sofokl unga juda aniq psixologik ishlov beradi, uni “qismat fojiasi”dan chinakam insoniy dramaga aylantiradi. Edipning o‘z umri sirlarini bilish jarayoni unga mudhish taqdimi ochibgina qolmay, o‘z aybiga iqrar bo‘lishga ham olib keladi. Inson o‘z qilmishlariga o‘zi mas’uldir: inson bezavol va beajal tangrilardan shu bilan farqlanadiki, uning hayoti doimiy kurashlarda, har qanday g‘ovlami, qismatni yengib o‘tish uchun intilishda o‘tadi.

Mifda mana shu qismat birinchi o‘rinda turadi. Sofokl tragediyasida esa taqdir qahramon yo‘lida bir rishta xolos. Edip umuminsoniy ahamiyatga ega bo‘lgan chuqur va tinnak obrazga aylanadi. Antik davrdagi hech qaysi dramaturgning asari jahon adabiyotida “Shoh Edip” tragediyasi kabi chuqur iz qoldirmagan. Bu asar ta’sirida XVIII asr oxiri XIX boshlarida Ovrupa adabiyotida “Taqdir tragediyasi” deb alalغان adabiy oqim paydo bo‘ldi va u Shekspirning “xarakterlar” tragediyasiga qarshi qo‘yildi. ,

Yevripid (mil.av. 480-406-yy) Qadimgi yunon tragediyasining yana bir vakili Yevripid Afina yaqinidagi Salamin orolida tug‘ilgan. Antik davr adabiyotining uch buyuk vakili haqida quyidagi rivoyat bog‘lab turgan: Salamin yaqinidagi g‘alaba nishonlanayotganda . (m.a. 480) Esxil g‘olib askarlar safida bo‘lgan. G‘alaba bayramida uyushtirilgan o‘yinlarda Sofokl o‘zini ko‘rsatgan va xuddi shu kuni dehqon Mnesarx oilasida Yevripid dimyoga kelgan.

M.a. V asr oxirida komediyanavislar shoiiga ko‘p ta’na va malomatlar yog‘dirdilar. U Makedoniyaga ko‘chib ketishga majbur bo‘ladi va shu yerda vafot etadi.

Yevripid teatr musobaqalarida uch marta g‘olib chiqqan. o‘z davrida qadrlanmagan shoir keyingi asrlarda(ellinizm davrida) xalqning eng sevimli tragik shoiriga aylanadi. U jami 92 ta asar yozgan bo‘lib, bizgacha 19 tasi yetib kelgan. Masalan: “Alkestida”, “Medeya”, “Geraklidlar”, “Ippolit”, “Elektra”, “Andromaxa”, “Troyalik ayollar” tragediyalari. Bu asarlarning barchasi Sofokl va Esxil singari mifologik afsonalar mavzusida yozilgan. Yevripid o‘z asarlarida zamonasining turli-tuman muammolari bilan birga psixologik muammolarni ham qo‘yadi. Yunon shoiri jahon adabiyotida avalambor, ayollar obrazi va ularning psixologik qiyofasini mahorat bilan tasvirlagan adib sifatida mashhurdir.

Uning eng kuchli tragediyalaridan biri m.a. 431-yil Afina sahnasida qo‘yilgan “Medeya” hisoblanadi. Asar sujeti “Argonavtlar” haqidagi afsonadan olingan. Bir qancha yunon pahlavonlari Yason boshchiligida oltin qo‘y junini olib kelish uchun “Argo” kemasida Kolxida eliga jo‘naydilar. U yerda podshoning qizi, quyosh ma’budi Geliosning nabirasi go‘zal Medeya Yasonni sevib qoladi, uni deb ota-onasi, vatanidan voz kechadi, akasini o‘ldiradi. Oltin qo‘y junini

Yunonistonga olib kelgach, ular turmush quradilar. Bir qancha muddat o'tgach, Yason Korinf shohi Kreontning qizi Glafkaga uylanmoqchi bo'ladi. Yevripidning asari xuddi ana shu joydan boshlanadi.

Bevafolikdan g'azablangan Medeya eridan qasos olishga ahd qiladi, kelin, uning otasi va o'z farzandlarini o'ldirib ajdaholar qo'shilgan aravada uchib ketadi. Agar "Medeya" haqoratlangan sevgi va rashk haqidagi asar bo'lsa, "Ippolit" jinoyatkorona, qabih sevgi haqidagi tragediyadir. Afina podshosi Tezeyning oldingi xotinidan qolgan o'g'li Ippolitni o'gay onasi Fedra sevib qoladi. Yigit uning sevgisini rad etgach, Fedra o'z joniga qasd qiladi. o'limidan oldin yozib qoldirgan maktubida u Ippolitni tajovuzda ayblaydi. Otasi tomonidan la'natlangan Ippolit halok bo'ladi.

Yevripid juda katta mahorat bilan burch va ehtiros o'rtasidagi kurashdan azoblangan qahramonlar ruhiyatini tasvirlaydi.

Qadimgi Attika komediyasi. Aristofan (m.a. 445/446-385-yy.)

Miloddan oldingi V - IV asrlar butun Yunoniston, xususan, Afina davlati uchun kuchli ijtimoiy va madaniy taraqqiyot davri bo'lgan.

Ammo shu bilan birga, demokratiya tuzumining ziddiyatlari, ayrim ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar keskinlashib bordi.

Dastlabki komediyanavis shoirlar o'zlarining asarlarida ana shu nuqsonlarni fosh etishga, kulgi va satira yordamida ularni bartaraf etishga intilganlar. Shunday qilib, "Qadimgi Attika komediyasi" deb atalmish maxsus adabiy oqim maydonga keldi. O'tkir siyosiy jo'shqinlik, demokratiya dushmanlariga qarshi muvaffaqiyat — qadimgi attika komediyasining asosiy xususiyatidir. Mazkur janrda ijod qilgan ko'pdan-ko'p shoirlar orasida faqat uch kishining nomi bizga ma'lum. Bular - Kratin, Evpolid va Aristofandir.

Qadimgi yunon komediyanavis shoirlari orasida bir necha asarlari bizga qadar yetib kelgan yagona shoir Aristofandir. Uning ijodida komediyaning mazmun ko'lamini benihoya kengaytdi, shakliy jihatdan yuksaklikka ko'tarildi. Aristofanning hayoti haqida bizgacha juda kam ma'lumot yetib kelgan. Shoir taxminan miloddan avvalgi 445-446 yili Attika viloyati yaqinidagi Egina orolida tug'ilgan. U o'zining adabiy faoliyatini juda erta boshlagan va 20 yoshga yetaryetmas komediyanavislar musobaqasida qatnashib ikkinchi o'rinni egallagan. Qirq yilcha davom etgan ijodiy faoliyati davrida qirqdan ortiq asar yozgan. Aristofanning komediyalaridan 11 tasigina u yoki bu darajada saqlanib qolgan bo'lib, ular ijtimoiy-tarixiy davr bilan bog'liq ravishda uch davrga bo'linadi:

a) Birinchi davrda(427-421 yy., Peloponness urushining birinchi bosqichi) — urushlardan charchab, ruhiy umidsizlikka tushgan oddiy dehqon, o'zi bilan o'zi sulh tuzib, tinch hayot nashidasini surishi haqidagi "Axamliliklar"(425); davming taniqli siyosatchilaridan biri Kleon satira qilingan "Chavandozlar"(424); qarz botqog'idan

qutilish uchun sofistlardan ta'lim olgan qahramon haqidagi "Bulutlar"(423); sudlashishni yaxshi ko'ruvchi qariya haqidagi "Arilar"(422); qo'ng'izda Olimp tog'iga chiqib, kuch bilan tinehlik ma'budasini yerga olib tushgan musallas paz to'g'risidagi "Tinehlik" komediyalari yozilgan.

b) Ikkinchi davr(414-405 yy.). 421-yildan 414-yilgacha fanga hech qanday ma'lumot ma'lum emas. Bu yillarda asosan ijtimoiysatirik mavzularda komediyalar yozilgan bo'lsa kerak, deb taxmin qilish mumkin. Ikkinchi davrda osmon va yer o'rtasida qushlar bilan hamkorlikda shahar qurgan ikki aimalik haqidagi "Qushlar"(414), ayollarning urushga qarshi isyoni haqidagi "Lisistrata"(411), Yevripid kulgu ostiga olingan "Ayollar Fesmoriy bayramida"(411) va yana yevripid tanqid qilingan "Qurbaqalar"(405) komediyalari yozilgan.

i d) Uchinchi davr(392—388 yy.)da asosan maishiy, utopik ide-! allar nlug'langan komediyalar yozilgan, ularda dialoglar xordan ustunlik qiladi "Ayollar xalq yig'inida"(392), "Boylik"("Plutos") (388) komediyalari shunday asarlar sirasiga kiradi.

Aristofanning ijodi asosan uzoq davom etgan urushlar davriga, buning natijasida Afina demokratik davlatining to'xtovsiz yemirilib, inqrozga uchray boshlagan paytiga to'g'ri kelgan. Bu paytdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy ziddiyatlar, ma'naviy, axloqiy, falsafiy muammolarning keskinlashuvi shoir ijodida o'zining yorqin ifodasini topgan. Uning asarlaridagi ajoyib dramatik holatlar, qahramonlar qiyofasini tavsiflash mahorati, komediyalariga sohib yuborilgan hazil-mutoyibalar, favqulodda pichinglar, ohori to'kilmagan qochiriqlar, beqiyos so'z o'yinlari, shuningdek barcha asarlariga xos sodda, tiniq, o'ynoqi va muxtasar til, rohatbaxsh lirik parchalar — Aristofanning yuksak mahoratidan darak beradi. Rus tanqidchisi V.G.Belinskiyning ta'kidlashicha, Aristofan - eng olijanob, g'oyat musaffo va qadimgi Yunonistonning eng so'nggi ulug' shoiri bo'lgan. 1954-yili Jahon Tinchlik Kengashining qaroriga binoan Aristofanning 2400 yilligi nishonlandi.

Umuminsoniy badiiy merosning ajralmas qismi bo'lgan antik adabiyot, xususan qadimgi yunon adabiyotida tilga olingan ko'plab mavzu va muammolar XXI asrda ham dolzarb bo'lib, o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

- 1;. Antik adabiyot deganda qanday adabiyot tushuniladi?
2. Yunon adabiyoti qanday davrlarga bo'linadi?
3. Mifologiya yunon adabiyotiga qanday ta'sir ko'rsatgan?
4. Qadimgi yunon yozma adabiyotining ilk vakili va uning asarlari haqida nimalar bilasiz?
5. Drama janrining paydo bo'lishida Dionis marosimlari qanday rol o'ynagan?
6. Qadimgi Yunonistonda o'tkazilgan dramatik shoirlar musobaqalari haqida nimalarni bilasiz?

7. Esxil va Sofoklning yunon dramasiidagi o‘mi.
8. Antik davr adabiyotining adabiyot tarixidagi ahamiyati haqidagi fikringizni bayon eting?
9. Antik adabiyot va qadimgi sharq adabiyoti aloqalari haqida nimalarni bilasiz?
10. Buyuk ajdodlarimizdan kimlar antik davr olimlarining asarlariga tafsirlar yozgan?
11. Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Zulqamayn) obrazining o'zbek adabiyotidagi talqini haqida ma'lumot bering? r
12. Qadimgi yunon adiblari asarlarini o‘zbek tiliga o‘giran tarjimonlardan kimlarni bilasiz?

Adabiyotlar

1. A History of Ancient Greek literature. Gilbert Murray. 2008. D.Appleton and company. P.460
2. Алимухамедов А. Антик адабиёти тарихи. - Т.: Укшувчи, 1980.
3. Тронский И.М. История античной литературы. - М. Высшая школа, 1988
4. Qosimov A. Xo‘jayev S. Jahon adabiyoti: Antik davrdan XVII asrgacha. -Farg‘ona: 2016.
- 5.Болтабоев Х.,Махмудов М. Адабий-эстетик тафаккур тарихи. 1-жилд: К,адимги давр. - Т.: Mumtoz soz, 2012.
6. Кун Н. Кдцимги Юнон афсоиа ва ривоятлари. - Самарканд: Зарафшон, 2005.
7. Хомер- Илиада. - Т.: Е.Гулом ном. адаб. ва санъат нашр. 1998.
8. Хомер. Одиссея // Jahon adabiyoti, 2001, №8.
9. Эзоп. Масаллар. — Т.: Akademnashr, 2011.
10. Эсхил. Занжирбанд Прометей. - Т.: Адабиёт ва санъат; 1976.
11. Софокл. Шох Эдип. - Т.: Адабиёт ва санъат, 1979.
12. Плутарх. Сайланма. - Т.: Yangi asr avlodi, 2006.
13. Сапфо. Алкей. Анакреонт. Шеърлар// Jahon adabiyoti, 2005. №11

Rim adabiyoti

Reja:

1. Rim adabiyotining taraqqiyot bosqichlari.
 - 1.1 Birinchi Rim shoirlari.
 - 1.2 Plavt ijodi.
2. Ichki urushlar davri adabiyoti.
 - 2.1 Sitseron.
3. Rim adabiyotining “oltin davri”. Goratsiy ijodi.
 - 3.1 Vergiliy - Running ulug‘ shoiri.
 - 3.2 Goratsiy ijodi.
 - 3.3 Ovidiy ijodi.
4. Imperia davri. Rim adabiyoti

Tayanch so‘z va iboralar; lotin tili, Liviy Andronik, Plavt, Sitseron,

notiqlik, Avgust davri, Goratsiy, "Qasidalar", Vergiliy, "Eneida" dostoni, Ovidiy, "Metamorfozalar" dostoni

Rim adabiyotining taraqqiyot bosqichlari

Miloddan oldingi IV asming oxiri - III asming boshlarida Rim davlati Italiya yerlarining asosiy qismini egallab, qulchilik asosiga qurilgan demokratik polis tuzumini joriy etdi va bir necha asr davomida jahongirlik siyosatini olib bordi. Birin-ketin Sitsiliya, Karfagen, Makedoniya (m.a. 148 y.), Yunoniston (m.a. 146 y.), Ispaniyaning bir qismini o'zlariga tobe qildilar va Kichik Osiyoning g'arbiy qirg'oqlarida mustahkam o'mashib oldilar. Shunday qilib, II asr o'rtalarida Rim dunyoning eng qudratli davlatiga aylandi.

Yunon xalqi inqirozga yuz tutgan bir davrda, O'rta yer dengizining g'arbiy qirg'og'ida antik dunyo adabiyotining ikkinchi tarmog'i - Rim adabiyoti paydo bo'la boshladi. Mazkur adabiyot lotin tilida yaratildi. Rim adabiyoti yunon adabiyoti erishgan barcha yutuqlardan va shu bilan birga, ellinizm davri adabiyotining bu xazinaga qo'shgan qator yangiliklardan to'la-to'kis foydalanib, ham shaklan, ham mazmunan yana bir daraja yuqori bosqichga ko'tariladi va keyinchalik, yangi dunyo Ovrupa adabiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan qudratli bir adabiyotga aylandi. Uyg'onish davrining ijodkorlari, XYII asr yozuvchilari o'z faoliyatlarida asosan Rim adabiyoti namunalariga taqlid etadilar. G'arbiy Ovrupada XVIII asrga qadar antiklik Rim davri bilan bog'liq holda talqin etildi.

Yunonlarning odat-taomillari, asbob-anjomlari, kiyim-kechaklari rimliklarning turmushiga juda tez kira boshladi. Rimning madaniy hayotida yunonlarning xizmati singmagan deyarli hech qanday soha bo'lmagan deyish mumkin. Hattoki birinchi Rim shoiri Liviy Andronik (m.av.284-204 y) ham yunonistonlik bo'lgan. Yunon maktab-larida izohli o'qishda asosan Homer dostonlaridan foydalanilgan. Shu bois Liviy Andronik "Odissey" dostonini lotin tiliga tarjima qilgan. Mazkur tarjima Rim adabiyotining birinchi yozma yodgorligi bo'lishi bilan birga, qariyb ikki asr davomida maktablarda asosiy o'quv kitobi bo'lib xizmat qilgan.

XVII asr klassitsizm tragediyalariga xos bo'lgan "libos" Esxil, Sofoklga qaraganda ko'proq Rim dramaturgi Seneka ijodi ta'sirida shakllangan bo'lgan bo'lsa, mazkur davr Ovrupa eposi Homer dostonlari ta'sirida emas, Vergiliyning "Eneida"si asosida yaratildi.

Rim she'riyatining *oltin asri* m.a. I asming o'rtalaridan melodiy I asming boshlarigacha bo'lgan davmi o'z ichiga oladi. Bu davrda Rim tarixining muhim voqealari sodir bo'ldi. Fuqarolar urushi davomida m.a. 31-yili Aksium yaqinidagi jangda siyosiy arbob va sarkarda Mark Antoniyning qo'shini, keyinchalik Avgust faxriy unvonini olgan Oktavian askarlari tomonidan tor-mor etildi. Oktavian Avgust Rim imperiyasining yagona hukmdoriga aylandi.

Rim adabiyotining bu davrida publitsistika gullab-yashnadi, buyuk Rim shoirlari — Goratsiy, Vergiliy, Ovidiylarining she'riy

asarlari yozildi. Goratsiy lirikasi, Vergiliy va Ovidiyning epik dostonlari Rim she'riyatining oltin merosi bo'lib qoldi.

Rim adabiyotini lotin tili taraqqiyoti davrlariga mos ravishda quyidagi asosiy davrlarga ajratish mumkin:

I. Qadimgi davr — Rimda yunonlar namunasi asosidagi adabiyot paydo bo'lguniga qadar (m.av.240 yilga qadar)

II - Arxaik davr - Sitseron adabiy faoliyatiga qadar (m.av.240-81-yillar)

III. Rim adabiyotining oltin davri.'

a) Sitseron davri - Rim nasrning gullab yashnashi (m.av. 81- 43-y)

b) Avgust davri - Rim she'riyatining gullab yashnaslii (m.av. 43-14-y)

IV. Rim adabiyotining kiimiish davri - imperator Trayan vafotiga qadar (14-117-y.)

V. Imperatorlikning so'nggi davri (117-476-y.).

Rim adabiyotining ilk vakili sifatida IV asr oxiri va III asr boshlaridagi taniqli davlat arbobi Appiy Kladviy nomi tilga olinadi. U

rimda ibirinch bo'lib, adabiyotning mafkura vositasi sifatidagi rolga yuksk baho bergan va yozuvchi sifatida ham tanilgan. Uning Rim tarixida mashhur bo'lgan tinchlik sulhi tuzishga qarshi qirol Pirrga qarata so'zlagan nutqi (279 yil) siyosiy risola sifatida nashr etilgan. Bundan tashqari, Appiy Kladviy ibratli fikr, aforizmlardan iborat tO'plam chop ettirgan bo'lib, ulardan bizgacha uchta aforizm yetib kelgan. Ulardan biri hozirda Ovrupa xalqlari maqoliga aylangan "Har kim o'z baxtining me'mori" iborasidir.

Birinchi Rim shoirlari. Yuqorida birinchi Rim shoiri sifatida e'tirof etilgan Liviy Andronikning lotin tilidagi "Odisseya" si Ovrupa adabiyoti tarixidagi birinchi badiiy taqima namunasi sifatida baholanadi.

U asar tarjimasiga erkin yondashadi. Ko'p o'rinlarda misralar qisqartirilgan, tashlab ketilgan, obrazlar o'zgartirilgan, yunon mifologiyasidagi ma'budlarning nomlari lotin ma'budlari nomi bilari1 almashtirilgan. Andronikdan keyin ham tarjima sohasida originalmng butun xususiyatini saqlab qolish emas, balki asami Rim davlatining madaniy ehtiyojiga moslashtirish tamoyili yetakchflik qildi.

Tarjimonlikdan tashqari Andronik lotin tilida tragediya va komediyalar ham yozgan. Bizgacha yetib kelgan parchalar asosida tragediya va komediya mavzulari. Evripid, Menandr, Filemon asarlaridan olinganligi ma'lum bo'ldi.

Ikkinchi Rim shoiri Gney Neviiy (m.av. 270-200-y) Andronikdan farqli ravishda Rim xalqining turmushini yaxshi bilgan (Kampaniyada tug'ilgan), ikkinchi Pun urushi ishtirokchisi edi.

Neviiy ijodining cho'qqisi - "Pun urushi" dostonidir. Doston yaqinda bo'lib o'tgan birinchi Kaxfagen urushi voqealariga bag'ishlangan. Biroq asarda, xuddi Homer dostonlarida bo'lgani kabi, real tarixiy hodisalar mifologik afsonalar bilan chatishgan

holda tasvir etiladi. Jangnomaning boshlanishida o't ichida qolgan va halokatga mahkum etilgan Troya shahrini ko'ramiz. Ulug' qahramon Eney ma'budlarning amri bilan o'z yurtini tashlab ketishga majbur bo'ladi. Dengiz safarining og'ir mashaqqatlarini yengib, qahramonning Karfagen shahriga, malika Didona huzuriga qarab yo'l olishlari va, nihoyat, Eneyning avlodi Romul tomonidan Rimning barpo etilishi - asar davomida mufassal tasvirlanadi. Shunday qilib, Rim xalqining troyaliklardan tarqalganligi haqidagi rivoyatga birinchi marta badiiy tus bergan shoir Gney Neviydir.

Dastlabki Rim shoirlari orasida eng yirigi Kvirit Enniy (239-169 yy.) bo'lgan.

Enniy o'z ijodining boshiang"ich davrlarida Liviy Andronik hamda Neviy yo'llarini davom ettirib, asosan, yunon komediyasi va tragediyalarini lotin sharoitiga moslashtirish bilan shug'ullangan.

Enniy o'zining o'tkir poetik mahoratini "Annallar" ("Solnomalar") dostonida yana ham kengroq namoyish qilgan. 60 ming misradan iborat 18 bobli (bizga qadar uning 1200 misrasi yetib kelgan) salmoqdor bu asar Eneyning Troyani tashlab qochishidan boshlanib, to shoiming zamonasiga qadar davom etgan butun, Rim tarixini o'z ichiga oladi.

"Annallar"ning muallifi Rim elining ikkinchi Homeri bo'lish orzusida ekanligini izhor qiladi. Enniy, darhaqiqat, Homer dostonlari usulidan epitetlar, o'xshatishlar va boshqa poetik vositalardan katta ustalik bilan. foydalanib, ko'zlagan maqsadlariga erishishda ajoyib muvaffaqiyatlar qozonadi. Biroq Enniy o'zining dostonchilik janriga kiritgan bu yangiliklari bilan cheklanib qolmasdan, lotin she'riyati qurilishini ham tubdan o'zgartirib, eski satum vaznini yunon gekzametri bilan almashtiradi. Birinchi marta Enniy tomonidan joriy etilgan bu islohot, Rim poeziyasining kelgusi taraqqiyoti yo'lida juda katta imkoniyatlar tug'diradi.

Plavt ijodi. Plavt (tax. m.a. 250-184-y) Rimning ulug' komediyanavisi Tit Makk Plavt Italiyaning Umbriya viloyatida tug'iladi.

Uning hayotiga doir ma'lumotlar juda oz. Kambag'al oilada dunyoga kelgan shoir, yoshligida Rimga kelgan va teatrda sahna ishchisi bo'lib ishni boshlab, keyinchalik o'z kuchini aktyorlik mahorati bo'yicha sinab ko'rgan. Sayyor teatr bilan Yunoniston safarida bo'lib, yunon tilini o'zlashtirgan va yunon mualliflarining pyesalarini lotin tiliga o'g'irgan, shundan so'ng o'zi ham komediyalar yozishga kirishgan. U o'zining aksariyat asarlarida bizgacha yetib kelmagan yunon komediyalarining sujet va obrazlaridan foydalangan, ulami Rim hayotidan olingan voqealar hamda detallar bilan boyitgan. Plavt o'zidan oldin ijod qilgan shoirlarning(Andronik, Neviy, Enniy) usullarini davom ettirib, o'z ijodida muttasil yangi yunon komediyasi vakillarining(Felimon, Difil, Menandr) asarlarini Rim sahnasiga moslashtirish bilan shug'ullangan. Yunon komediyalarini

Rim jamiyatining keng ommasi didiga moslashtirish maqsadida u *kontaminatsiya usulidan* keng foydalanib, mazmun jihatidan bir-biriga yaqin ikkita pyesani birlashtirib yuboradi va yo‘l-yo‘lakay asar to‘qimasiga o‘zidan qiziq-qiziq iboralar, maroqli hodisalar kiritib, dramatik holatlarning keskin, voqealarning o‘ynoqi bo‘lishiga erishadi. Plavt komediyalaridagi voqealar yunon shaharlarida bo‘lib o‘tib, ismlari ham yunoncha bo‘lsada, Rim tomoshabini o‘zini, urf-odatlarini va axloqini har doim tanigan. Qadim zamonlarda yuzdan ortiq komediyani Plavt nomi bilan bog‘lab kelganlar. Ammo miloddan oldingi I asrda Rim olimi Varron shulardan faqat yigirma bittasini Plavt qo‘li bilan yozganligini aniqlaydi.

Plavt komediyalari juda kulgili, ular qiziqarli sahnalar, hazillar, zukko va quvnoq iboralarga boy bo‘lib, asarlarining qahramonlari boylar va kambag‘allar, qullar va savdogarlar bo‘lgan. Ularning har biri o‘z xarakteri va o‘ziga xos xulq-atvoriga ega edi.

Plavtning eng o‘tkir va maroqli asarlari “Maqtanchoq jangchi”, “Xumcha”, “Psevdol(“Aldamchi qul”)” komediyalaridir. Plavt o‘z faoliyatini faqatgina komediya doirasi bilan chegaralagan va eng muhimi, asarlarining deyarli hammasi bizga qadar yetib kelgan birinchi Rim komediyana shoiridir. Uning she‘riyat bobidagi mahorati yuksak tahsinga sazovor. Shoimning asarlarida hech qachon bir vazndagi o‘lchov uchramaydi. Sahna sirlarini nihoyatda chuqur bilish ham Plavtning muhim fazilatlaridandir.

“Xumcha” komediyasidan ruhlangan XVII asr fransuz dramaturgi Molyer “Xasis” komediyasini yaratdi. “Xumcha” komediyasining qahramoni xasis Yevklion obraziga o‘xshash personajlarni ko‘plab yozuvchilarning asarlarida uchratish mumkin — fransuz yozuvchisi Balzakda (“Gobsek”), ingliz yozuvchisi Ch.Dikkensda (“Nasrdagi Rojdestvo qo‘shig‘i”dagi Skruj), rus yozuvchisi Gogolda (“o‘lik jonlar”dagi Plyushkin), o‘zbek adiblaridan S.Ayniyning “Qori Ishkambasi”, A.Qodiriyning “Mehrobdan chayon” romani qahramonlaridan biri Solih Mahdum, S.Ahmadning “Ufq” romanidagi Orif oqsoqollar shular jumlasidandir.

Ichki urushlar davrida Rim adabiyoti

Eramizdan oldingi II asming o‘rtalaridan boshlab, Rim jamiyatida keskin sinfiy ziddiyatlar paydo bo‘la boshlaydi.

Uzluksiz urushlar vaqtida qo‘lga kiritilgan behisob qullarni shafqatsiz ekspluatatsiya qilish natijasida quldorlar bilan qullar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni tobora kuchaytirib, nihoyat, Rim imperiyasining turli yerlarida. jumladan Sitsiliya, Kichik Osiyo va boshqa viloyatlarda dahshatli qullar qo‘zg‘olonining ko‘tarilishiga sabab bo‘ladi. Spartak rahbarligida boshlanib, so‘ngra Italiya tuprog‘ining hamma yerlariga yoyilgan va to‘rt yil (74-71) davomida butun Rim davlatini zilzilaga keltirgan qullar isyoni bu qo‘zg‘olonlarning eng yirigi edi.

60 yilda davming yirik sarkardalari Pompey, Yuliy Sezar hamda Krass o'rtalarida birinchi uchlik ittifoqi-triumvirat tuziladi. Oradan ko'p vaqt o'tmay, yakka hukmronlikka intilgan Pompey bilan Sezar o'rtalarida yangi fuqaro urushi boshlanib, raqibi ustidan g'alaba qozongan Sezar ulug' davlatning yagona hokimi darajasiga ko'tariladi. Biroq Sezaming tantanasi faqatgina besh yil (49—44) davom etadi. Respublikachilar til biriktirib, uni o'ldiradilar. Sezaming eng yaqin sarkardasi Antoniy bilan asrandi o'g'li Oktavian o'rtalarida uning o'mini egallash uchun keskin kurash boshlanadi. Qariyb o'n yil davom etgan yangi fuqarolar urushi, nihoyat, eramizdan oldingi 31 yilda Oktavianning g'alabasi bilan tugaydi. Rimda respublika tuzumining yemirilishiga va imperatorlik idoxa usulining barpo etilishiga sabab bo'lgan yuz yillik ijtimoiy kurashning muhim voqealari shulardan iborat. Keskin sinfiy kurashlar falsafada, adabiyotda va, nihoyat, notiqlik san'atida o'zining yorqin ifodasini topadi.

Sitseron (m.av 106—43). o'zining otashnafasligi bilan Demosfen darajasida turadigan va antik dunyoning ikkinchi ulug' so'z ustasi sifatida tanilgan notiq Mark Tulliy Sitserondir. Rim so'z ustalari orasida ikki xil notiqlik usuli keng tarqaladi; bulardan biri — Osiyo usuli, ikkinchisi — Attika usulidir. Osiyo usuliga ergashuvchi notiqlar so'zning hayajonli, jimjimador bo'lishiga, jummalarning ohangdorligiga katta e'tibor beradilar; attikachilar esa yunon so'z san'atining yirik vakili Lisiy hamda ulug' tarixchi Fukidid singari jummalarni qisqa tuzishga, so'zlarning sodda bo'lishiga intiladilar.

Sitseron o'zining salkam qirq yil davom etgan ijtimoiy va adabiy faoliyati mobaynida turli-tuman mavzularga bag'ishlab behad ko'p asarlar yozgan. Shulardan bir qanchalarining nom-nishonsiz yo'qolib ketganligiga qaramay, bizga qadar yetib kelganlarining o'zi ham antik dunyoda o'tgan har qanday yozuvchining asaridan ziyodaroqdir. Sitseronning asosiy kasbi - notiqlik. Shuning uchun rasmiy yig'inlarda sud majlislarida so'zlagan nutqlari uning ijodida eng muhim o'rin tutadi. Ma'lumotlarga qaraganda, qadimgi zamonlarda Sitseronning 150 ga yaqin nutqi nashr etilgan bo'lsa, bizga qadar shulardan 58 tasi yetib kelgan. Bulardan tashqari, falsafiy mavzularga yozilgan 12 ta asar, notiqlik nazariyasi va tarixiga doir 7 ta risola va 800 ga yaqin maktub asrlar osha bizgacha yetib kelgan.

Sitseron so'z san'ati nazariyasiga atab yozgan asarlar orasida "Orator haqida", "Brut" va "Orator" mazmunda ham, shaklda ham eng qimmatbaho asarlar hisoblanadi. Mazkur asarlarning har birida Sitseron notiqlik san'atining eng yirik masalalaridan tortib maydachuyda qonun-qoidalariga qadar diqqat bilan birma-bir ko'zdan kechiradi. Sitseronning aytishicha, notiq shunchaki so'zamol, sud ishlarining ikir-chikir qonunlarigacha biladigan qonunparast emas, balki bekamu ko'st davlat arbobi bo'lmog'i darkor. Shu sababli bu

kasbga intilgan har bir odam faqatgina ritorika ilmiga taalluqli ibtidoiy bilimlarni o'rganish va o'zining tabiiy iste'dodiga ishonish bilan cheklanib qolmasdan, muttasil mutolaa qilmog'i, beto'xtov madaniyat cho'qqilariga intilmog'i lozim. Tinglovchilarning ruhiga chuqur ta'sir ko'rsatishning eng birinchi vositasi sifatida yozuvchi hammadan burun axloq, mantiq, psixologiya fanlarini har tomonlarni mukammal o'rganishni va, umuman, mavjud falsafiy ta'limotlardan keng xabardor bo'lishi tavsiya etadi.

Nutq uslubi haqida Sitseron "Kimki jo'n narsalar haqida oddiygina, kundalik voqealar haqida - o'rtamiyona, ulug' hodisalar haqida - shavq-zavq bilan gapirsa - shu odam so'z san'atining chinakam ustasidir" degan fikmi bildiradi.

Rim respublikasining so'nggi yillari, zamonasining atoqli davlat arboblari, muallifning yor-do'stlari, shaxsiy hayoti, tabiati, sevinch va tashvishlari haqida qimmatbaho ma'lumotlar beradigan manbalardan yana biri - Sitseronning maktublaridir.

Sitseron lotin tili va, xususan, lotin nasrining rivojiga kuchli ta'sir o'tkazadi. Ovrupa madaniyatining rivoji va ravnaq topishi yo'lida . ko'rsatgan xizmatlari jihatidan boshqa Rim yozuvchilari Sitseronga . tenglasha olmaydi.

Uyg'onish davriga kelganda Sitseron merosiga murojaat juda ham ortib ketadi: ulug' gumanistlar o'zlarining falsafiy va adabiy faoliyatlarida lotin tilining benuqson namunasi sifatida, faqatgina, Sitseron uslubiga ergashadilar. XVIII asming ma'rifatparvarlari Volter, Didro, Monteskye va boshqalarning ijodida ham Sitseronning ta'siri kuchli bo'lgan.

Katull. Miloddan avvalgi II asming oxiri va I asming kirishida boshlangan ichki ixtilof va urushlar natijasida Respublika tuzumining muqarrar halok bo'lishini sezgan ko'pgina respublika tarafdorlari, kurashni ortiq davom ettirish befoйда ekanligini tushunib, siyosiy ishlardan o'zlarini chetga oladilar. Rim jamiyatining oliy tabaqalari o'rtasida xuddi ellinizm davrida bo'lgani kabi, shaxsiy hayotga moyillik, ijtimoiy masalalarga aloqasi bo'lmagan san'at va adabiyotda ovunchoq axtarish kayfiyatlari kuchayib ketadi. Bu kayfiyat mazkur ijtimoiy guruh kishilari o'rtasida maxsus adabiy oqimning tug'ilishiga sabab bo'ladi. Sitseron bu oqimga mansub adiblarni neoteriklar, ya'ni yangi shoirlar deb atagan.

Neoteriklar o'z faoliyatlarida yolg'iz ellinizm adabiyoti qonunqoidalariga, ayniqsa bu davming ulug' shoiri Kallimax ijodiga ergashadilar.

Binobarin, ular ham Kallimax singari doston, tragediya kabi yirik janrlarni inkor etib, faqatgina kichik hajmdagi asarlarni - epilliyalar, epigrammalar, elegiyalarni targ'ib qiladilar va o'zlari ham muttasil shu janrlarda asar yozadilar. She'ming tashqi bezagiga, tilning nafisligiga, vaznning rangi-rangligiga va, eng muhimi, qahramonlarning ruhiy kechinmalariga ortiq darajada e'tibor berish

- neoteriklarning asosiy xususiyatlaridandir. Binobarin, lotin adabiy tilini taraqqiy ettirish, she'riyatni shu paytga qadar ko'rinmagan yangi-yangi vaznlar bilan boyitish borasida ularning xizmatlari juda kattadir.

Neoteriklar harakatining rivojlangan vaqti eramizdan oldingi I asrning o'rtalariga to'g'ri keladi. Bu oqimning yirik namoyandalari Valeriy Katon, Litsiniy Kalv, Gelviy Sinna hamda Valeriy Katull bo'lgan. Ularning ichida hammadan ko'ra kengroq shuhrat taratgani va asarlari bizga qadar bir daraja to'la holda yetib kelgani- Gay Valeriy Katulldir (87-54).

Shoimning shuhratini yer yuziga faqat uning lirik she'rlari hamda epigrammalari yoygan.

Katullning lirik she'rlari, asosan, Klodiya degan rimlik go'zal ayolga bag'ishlangandir. Klodiya 58 yilda Sitseronning surgun qilinishini talab etgan atoqli xalq tribuni Klodiyning singlisi, senator Metellning rafiqasi bo'lgan. Uning o'zi ham zamonasining anchagina nozik tabiat, dono va o'qimishli ayollaridan biri sifatida mashhur edi. Katull o'zining she'rlaridama' shuqasining ismini ochiq atamasdan, Sapfoga nisbatan berib, ulug' yunon shoirasining yurti Lesbos nomiga monand Lesbiya deb ataydi.

Kvintiya go'zalmish. Yo 'q. U faqat kelishgan.

Oq yuzli va tik qomat. Bir-bir ta 'riftay, ammo-

Go 'zal demayman uni, Kvintiya xush bichim,

Lekin unda otash yo 'q, o 'tyo 'q dilni yoquvchi.

Go 'zallik Lesbiyada. U barchani lol etgan,

Barcha jononlar sehrin jam aylagan o 'zida-

(Erkin Vohidov tarjimasi)

Biz uning asarlari orasida ishq-muhabbat, yor-do'stlik mavzularida yozilgan lirik she'rlar bilan bir qatorda, zamonasining ba'zi bir ijtimoiy voqealarini fosh etuvchi asarlarni ham uchratamiz. Respublika tuzumining kundan-kunga yemirilib borayotganini, axloq va odobning barbod bo'layotganini ko'rgan shoir, albatta, bu falokatlarga beparvo qarab turolmaydi va butun nafratlarini she'rga solib, zamonasining nopok kishilari va hatto, Pompey, Sezar kabi zo'ravonlarni hamda ularning yaqin odamlarini sharmanda qiladi. Shoir o'zining zahrini hammadan ko'ra ko'proq Sezaming yirik amaldori va hamtovog'i Mamurraga sochadi.

Ikki ablah yaramas bo 'Imishlar apoq-chapoq

Biri mushuk Mamurra, birisi suyuq Sezar.

Qorong'uda topishgan bu ikki naxs vujud

Kir maishat, zinoning sira ketmas dog 4 bor.

(Erkin Vohidov tarjimasi)

Epigrammani kamolotga yetkazib, Rim poeziyasining maxsus janri darajasiga ko'targan adib ham Katull bo'lgan. Lotin tilida lirik poeziya yaratish tarixining o'zi ham Katull nomi bilan bog'liqdir.

Katull o'zidan oldin o'tgan qalam ahllari singari ko'hna tarix qatlamlarini axtarib, afsonaviy bahodirlarning sarguzashtlarini emas, balki o'zining alam-sitamlari, sevinch va armonlarini qog'ozga ko'chirishni afzal ko'radi. Shu yo'sin shoir o'zining hissiyotlarini tasvirlash orqali, umuman barcha odamlarga xos ruhiy holatlarni, ehtirolar kurashini shu qadar noyob ustalik bilan ko'rsatadiki, bu jihatdan antik dunyoda o'tgan kamdan-kam lirik yozuvchilar Katull bilan tenglasha oladilar. Uning lirikasi nihoyatda rango-rang, iboralari sodda, sermazmun va badiiy, tasvirga boy dir.

Rim adabiyotining "oltin davri"

Erami&dan oldingi 31 yilda Yunonistonning g'arbi-janub qirg'og'idagi Kaksium jangida Oktavian qo'shinlarining Antoniy qo'shinlari ustidan g'alaba qozonishi natijasida eski respublika tuzumi tamomila yemirilib, Rim tarixining yangi davri - yakka hukmronlikka asoslangan imperatorlik saltanati boshlanadi. Zamonasining anchagina i'qimishli kishisi va san'at ishlariga bir daraja yaqin turgan Avgur/adabiyotining kattakon targ'ibotchilik imkoniyatlarini yaxshitishunadi va hokimiyatni qo'Tga olgan kunlaridan boshlab, o'zining idora usullarini xalq ommasiga ma'qul qilish maqsadida shu imkoniyatlardan keng suratda foydalanishga kirishadi. San'at va adabiyot ishlarini uyushtirishda mehnatlari singgan va shu yo'lda Avgustga juda katta xizmat ko'rsatgan kishilar orasida eng mashhuri Metsenatdir. Nomi keyinchalik san'at va adabiyot homiysi timsoliga aylanib ketgan bu odamning o'zi ham uncha-muncha she'r yozar, adabiy harakatlarda yaqindan qatnashar edi. Metsenat Vergiliy hamda Goratsiy kabi shoirlarning noyob iste'dodini payqab, shular ishtirokida maxsus yozuvchilar to'garagi tashkil etiladi. Rim hayotining badiiy ijod markazi hisoblangan bu to'garak, yangi imperiya adabiyotining shakllanishi va rivoj topishida benihoyat muhim rol o'ynaydi. Respublika tuzumidan imperatorlik sistemasiga o'tish paytidagi adabiyotning asosiy xususiyati madhiyabozlikdan iboratdir. Ammo shunga qaramay, Oktavian zamonasi, Rim poeziyasining badiiy jihatdan bemisl yuksak darajalarga ko'tarilgan "oltin davri" bo'lgan. Darhaqiqat Avgust saltanati yillarida ijod qilgan Vergiliy, Goratsiy, Ovidiy kabi ulug' shoirlar o'zlarining asarlari bilan Rim poeziyasining klassik davr yunon adabiyotidan qolishmaydigan va keyinchalik jahon adabiyoti taraqqiyotiga kuchli ta'sir o'tkazishga qodir bo'lgan kamolot bosqichiga olib chiqadilar.

Vergiliy (m.a. 70 y) Rimning eng ulug' shoiri Publiy Vergiliy Maron miloddan oldingi 70 yilda Italiyaning shimolidagi Mantuya shahri atrofida tug'ilgan. Vergiliy oldin Kremonda, keyinchalik Milan, Rim shaharlarida tahsil oladi; ritorika, falsafa bilimlarini, ayniqsa adabiyotni chuqur o'rganadi. Biroq tabiatan yumshoqligi, uyatchanligi, notiqlikka qiziqishi va iste'dodining yo'qligidan faqat bir marta sud ishida qatnashib, tez orada o'z yurtiga qaytib ketadi, bu

yerda dehqonchilik qiladi va adabiyot bilan shug'ullanadi. 41-yilda Oktavian Avgust o'zining qo'shinini Italiyaning shimoliga joylashtiradi, Vergiliyning mansabdor muxlislari uni imperator bilan tanishtiradilar. Shoir Avgust saltanatiga chuqur samimiyat va xayrixohlik bilan qaragan va o'z asarlarida Avgust saltanatini kuylovchi, uning ishlarini tarannum etuvchi ulug' saroy shoiri darajasiga ko'tariladi. Rim eposi asoschisi Vergiliyning "Eneida" dostoni, Homering dostonlari bilan tenglashtirilgan.

Vergiliy dan hammasi bo'lib uchta asar yetib kelgan. Bulardan birinchisi "Bukolikalar"(cho'pon she'rlari), ikkinchisi "Gerogikalar"(dehqon qo'shiqlari) va uchinchisi "Eneida" dostonidir. Mazkur asarlardan tashqari bizga qadar "catalepta", ya'ni "mayda-chuyda she'rlar" deb ataluvchi yana bir to'plam saqlanib qolgan. Bu to'plamga kirgan she'rlarning ko'pchiligi neoteriklar, ayniqsa, Katull usulida yozilgan turli-tuman vazndagi she'riy asarlardan iborat. Vergiliyning birinchi yirik asari "Bukolikalar" o'nta she'rdan iborat to'plamdir. Bu to'plamga kiritilgan she'rlarning ko'pchiligi eklogalar, ya'ni she'riy parchalar deb ham ataladi. "Bukolikalar" mualUfining diqqat makazida turadigan asosiy masala - dehqonchilik ishlarining boshqa kasblarga nisbatan a'loligini, oddiy.qishloq hayotining go'zalliklarini madh etishdan va shu yo'sin yer egalarining manfaatlarini himoya qilishdan iboratdir.

Vergiliyning dehqonchilik haqida yozilgan ikkinchi asari - "Georgikalar" dostoni ham mazmun jihatidan birinchi to'plamga juda yaqin turadi. Didaktik mazmundagi ushbu asar yirik-yirik to'rt qismdan iboratdir. Bu qismlardan birinchisi g'allakorlikka, ikkinchisi bog'dorchilik va tokchilikka, uchinchisi chorvachilikka va to'rtinchisi asalarichilikka bag'ishlanadi.

Doston muallifining otashin vatanparvarligi, qishloq hayotiga bo'lgan jo'shqin muhabbati, ayniqsa dehqonlarga samimiy xayrixohlik bilan qarashi - asaming yuksak badiiy mahorat bilan yozilishini ta'minlagan.

Vergiliyni Rim she'riyatining cho'qqisiga olib chiqqan, uning shuhratini yer yuziga taratgan ulug' asari "Eneida" dostonidir. Qadimgi ma'lumotlarga qaraganda, shoir asar ustida o'n yil ishlagan va uni m.a. 19 yilda tugatgan. "Eneida" dostonining butun voqeasi Troya shahri tor-mor qilinganidan so'ng bosh qahramon Eneyning o'z hamrohlari bilan birga Italiyaga qarab yo'lga chiqishi, uning dengizda tortgan og'ir mashaqqatlari, nihoyat manzilga yetib kelishi, Rim davlatini barpo etilish yo'lida olib borgan kurashlari tasviridan iborat. Asar har biri olti bobdan(qo'shiqdan) iborat, ikki qismga ajratib yozilgan. Birinchi olti bob qahramonning Troyadan chiqib Italiyaga yetib kelish davrida kechirgan sarguzashtlariga, keyingisi Italiya tuprog'idagi janglariga bag'ishlanadi.

Vergiliy o'z asarini oxiriga yetkazolmagan bo'lsa kerak. Chunki

dostonda troyaliklar bilan rutullar o'rtasidagi urushdan keyingi voqealarni, masalan, troyaliklarning lotinlarga qo'shib, har ikkala xalqning totuvlashib ketganini, Eneyning Laviniyaga uylanishi, ulardan Iulning tug'ilishi, Iul naslidan Romul hamda Rem degan egizak bolalarning dunyoga kelishi, shular tomonidan Rim shahrining barpo etilishi va nihoyat, dastlabki Rim podshohlari avlodlarining (Yuliy Sezar, Oktavian Avgustning ajdodlari) tarqalishi haqidagi afsonalarni ko'rmaymiz.

Vergiliyning Rim she'riyatini rivojlantirishda hissassi beqiyos.

Yunon dostonchiligining eng murakkab bo'lgan gekzamert vaznini lotin she'riyati talablariga moslashtirishga ko'plab shoirlar uringanlar, biroq bu o'lchovni mislsiz kamolot bosqichiga ko'tarish faqat Vergiliyga nasib qilgan.

Goratsiy (m.a. 65) Vergiliyning zamondoshi va do'sti, Avgust davrining ikkinchi ulug' shoiri Kvint Goratsiy Flakk miloddan oldingi 65 yilda Italiya janubidagi Vinuziya shaharchasida tug'ilgan.

Uning otasi soliq yig'uvchi bo'lib, Apuleyadaunchakatta bo'lgan mulkka egalik qilgan. Goratsiy aval Rimda, keyin Afinada saboq oladi, o'tmishdagi ulug' yunon shoirlarining asarlarini qunt bilan o'rganadi. O'pining aytishicha, ilk she'rlarini yunon tilida yozgan.

Uning dastlabki she'riariyoq kitobxonlarga, shu jumladan Vergiliyga manzur bo'ladi. Aynan Vergiliy uni adabiyotning atoqli homiysi Silniy Metsenat bilan tanishtiradi. Shoir sevgi-muhabbat, do'stlik, hayot oqimining tez oqarliligi haqida yozdi. Avgustning muruvati va Metsenatning himmatlari tufayli Goratsiy tez orada muhtojlik tashvishlaridan qutulib, dorilamon hayot kechira boshlaydi.

Goratsiy she'riyatning turli janrlarida ijod qildi: oda, satira, madhiya, nomalar shular jumlasidan. Shoir ijodida san'at va she'riyatning jamiyatdagi o'mi masalalariga katta e'tibor qaratilgan. "Avgustga noma"da she'riyat insonni shakllantirishi, unga taskin berishi, dardiga davo bo'lishi haqida so'z yuritilsa, "She'riyat san'ati haqida"

nomasida asami qanday qurish va so'z boyliklaridan umumli foydalanish, xarakterlarni qanday yaratish haqida maslahatlar beradi.

Uning mashhur "Haykal o'qmatdim men" qasidasida ijodkor va she'riyatning umrboqiyiligi mavzusi qalamga olingan.

Goratsiyning ijodiy merosi bizgacha deyarli to'la holda yetib kelgan.

Ular quyidagilar:

1. "Epodlar" deb ataluvchi 17 she'rdan iborat bitta to'plam.
2. "Satiralar" deb ataluvchi 18 she'rdan iborat ikkita to'plam.
3. "Qasidalar" deb nomlanuvchi 103 she'rdan iborat to'rtta to'plam.
4. "Nomalar" deb ataluvchi 23 she'rdan iborat ikkita to'plam.
5. "Bayram madhiyasi" she'ri.

Goratsiy ijodida favqulodda o'rin tutadigan shoh asari shubhasiz, uning "Qasidalar"idir. To'rt majmuadan iborat bo'lgan qasidalarining

birinchi uch qismini shoir miloddan avalgi 23 yilda, to'rtinchi qismini 13 yilda nashr qildiradi. Shoiming o'zi to'rtala to'plamga kirgan asarlarining barchasini "qo'shiqlar", "she'rlar" deb atagan bo'lsa ham, antik davrda "qasida" nomi bilan mashhur bo'lgan. "Qasidalar" muallifi qadimgi yunon shoirlari ixtiro etgan rangbarang va murakkab she'riy vaznlardan ustalik bilan foydalangan va shu orqali Rim she'riyatining shaklini boyitib, unga turli-tuman go'zal va nozik taronalar bag'ishlagan. Qasidalar mazmun jihatidan ham, janr jihatidan ham benihoyat xilma-xildir.

Goratsiy ijodining butun mazmuni - xoh "Epodlar" da bo'lsin, xoh "Satiralar" da bo'lsin, xoh "Qasidalar" da bo'lsin - asosan shodxurramlikni, yor-do'stlikni, may va ishq-muhabbatni targ'ib qilishdan iboratdir. Uning fikricha inson uchun bulaming birortasidan saqlanishning hech qanday zaruriyati yo'q.

Goratsiy lotin tilida mutlaqo yangi lirika yaratdi. Qasidalaridagi fikriy teranlik, shakliy rang-baranglik, uslubining nafisligi, ixchamligi, sodda va ravonligi - ulug' shoir tomonidan Rim she'riyatiga kiritilgan yangiliklarning yorqin namunasi. Shoir o'z ijodiga yakun yasab, "Qasidalar" uchinchi majmuasining "Haykal" nomli mashhur 30-qasidasida Rim she'riyatining taraqqiyoti yo'lidagi buyuk xizmatlarini, inchunun, lirik shoir sifatida abadiy barhayot qolajagini e'tirof etar ekan, g'urur bilan yozilgan bu so'zlarda hech qanday mubolag'a bo'lgan emas.

Ulug' rus shoiri A.S.Pushkinning mashhur "Haykal" she'rining yaratilishiga Goratsiyning "Haykal o'rnatdim men" ("Exegi monumentum") qasidasi turtki bo'lgan. Ruschada uni "Pamyatnik nerukotvomiya", "Poxvala pissam" deya atashgan. Antik davming bu qasidasidan ilhomlangan M.Lomonosov, G.Derjavin, V.Kapnist, A.Vostokov, S.Tyutchev kabi XVIII asr mualliflari ham haykal mavzusida o'z qasidalarini yozishgan. Ammo faqat Pushkinning qasidasi davrlar osha sevib o'qilmoqda.

Ovidiy (m.a. 43 - m. 17 yy) Rim she'riyatining oltin davri Ovidiy ijodi bilan bog'liq. Shoir Rim yaqinidagi Sulmon shaharchasida chavandoz (Qadimgi Rimda ikkinchi tabaqa hisoblangan) oilasida dunyoga kelgan elegiyanavis shoir. Rim elegiyasiga shoir Gall asos solgan bo'lsa, Tibull va Propertsiylar uni rivojlantirdilar, Ovidiy esa yuqori darajaga olib chiqdi, Boshqa rimlik shoirlar singari Ovidiy ham yunon she'riyatini qadrlagan va o'z asarlarini yaratar ekan, unga qayta-qayta murojaat qilgan. "Yo'q! Homer o'lmaydi... Sofoklning tragediyalari hech qachon unutilmaydi", - deb yozgan edi Ovidiy. Shoirning "Ishqiy elegiyalar" ("Amores") to'plami 3 qismdan iborat bo'lib, Korinna ismli ma'shuqasiga bag'ishlangan. "Qahramon ayollar" - mashhur afsonaviy ayollarning (masalan, Penelopaning Odisseyga, Fedra - Ippolit, Lidiya - Yason, Britida-Axill, Didona— Eney) o'z oshiqlariga yozgan nomalari to'plami. Didaktik xarakterdagi

“Sevgi san’ati” poemasi garchi didaktik *doston* qabilida yozilgan bo‘lsada, aslida sevgini madh etuvchi asardir. Doston uch qismdan iborat bo‘lib, I va II qismlarda ma’shuqalami qayerlardan axtarish va qay tartibda ularning iltifotlarini qozonish haqida erkaklarga maslahatlar berilsa, III qismda ayollarga maslahatlar beriladi. Bundan tashqari Ovidiyning “Fasta”(“Oynoma”), “Ishqning davosi”, “Yuz uchun vositalar”, “Pontdan maktublar”, (“Qora dengizdan maktublar”) kabi asarlari ham ma’lum.

“Metamorfozalar” epik dostoni Ovidiy ijodining cho‘qqisi, Rim adabiyotining ulug‘ yodgorliklaridan. Yirik-yirik 15 bobdan, gekzometr vaznidagi 12 ming misradan iborat salmoqdor bu dostonda Yimon va Rim mifologiyalarida benihoya ko‘p uchraydigan afsonaviy evrilishlar - ma’bud va ma’budalarning, suv va o‘rmon parilarining, ayniqsa, odamlarning jonivorlarga, o‘simliklarga, tosh va tog‘larga, hatto yulduzlarga aylanib qolishlari haqidagi rivoyatlar hikoya qilinadi. Dostonning ichiga ana shunday rivoyatlardan qariyb 250 tasi kirgan.

Oxiri evrilish bilan tamomlangan afsonalami qalamga olgan shoirlarni Yunon va Rim adabiyotlarida, ayniqsa ellinizm davri poeziyasida ko‘plab uchratish mumkin. Biroq ularning birontasi shu mavzudagi rivoyatlarga Ovidiy singari nafis badiiy sayqal berib, ularning har birini uzviy suratda bir-biri bilan bog‘lab, “Metamorfozalar” singari go‘zal va yaxlit epik doston yarata olgan emas.

“Metamorfozalar” asarida benihoya ko‘p va turli-tuman shaxslarni — ma’bud va ma’budalarni, titan va parizodlarni, podshoh va bahodirlarni, arbob va sarkardalarni, san’atkor va shoirlarni, oddiy odamlarni uchratamiz; ravish-raftori bir-biriga to‘g‘ri kelmagan mahzirn va masrurlarga, mo‘min va mag‘rurlarga, telba va donolarga, fosiq va foruqlarga duch kelamiz; qanchadan-qancha insoniy ehtiroslar, sevgi va g‘azab, sadoqat va xiyonat, rashk va himmat, pastkashlik va olijanoblik, ta’ma va himmat, ochko‘zlik va saxiylik, mardlik va qo‘rqoqlik, adolat va qallobliklarning shohidi bo‘lamiz. Shoir shu qahramonlarning har birini, xususan, ularning ruhiy holatlarini alohida-alohida mushohada etib, qalblariga chuqur ko‘z tashlab, ruhiyatlarini ajoyib iste’dod va poetik mahorat bilan tasvirlaydi, yorqin bo‘yoqlarda qiyofalarini chizadi.

Bayonotning erkin va ixchamligi, tilning ravshanligi, majoziy vositalarning ajib husnkorligi, she’riy vaznlarning ravon, o‘ynoqi va rango-rangligi “Metamorfozalar” dostonini antik dunyo adabiyotining eng jozibador badiiy yodgorliklari darajasiga ko‘targan.

Seneka (taxm. m.av. 4 - milodiy 65-yy) Lutsiy Anney Seneka I asrda yashab ijod qilgan Rim faylasufi, yozuvchisi, taniqli davlat arbobi. Ispaniyalik taniqli tarixchi Senekaning farzandi bo‘lgan Lutsiy siyosatga erta kirib kelgan. Saroy fitnalarida ishtirok etganligi uchun sakkiz yilga Korsika oroliga surgun qilingan. Orolidan qaytarilgach, bo‘lajak imperator Neronga murabbiy etib tayinlangan.

Neron taxtga o'tirgandan so'ng(54 y.) juda katta nufuzga ega bo'ldi, davlatni boshqarishda bevosita ishtirok etdi, dunyo-dunyo boylik orttirdi. Imperatorga qarshi uyushtirilgan fitnada qatnashganlikda ayblanadi va shogirdi bo'lgan Neronning buyrug'iga binoan o'zini o'ldiradi.

U o'z dunyoqarashi bilan stoiklar oqimining yirik namoyandalardan hisoblanadi. Stoitsizm miloddan avvalgi IV asrda Yunonistonda paydo bo'lgan va keyinchalik Rimda taraqqiy etgan buyuk ta'limotlardan. Uning vakillari xudojo'ylik, kamtarlik, taqdirga bo'ysunish, erkinlik va tenglik, o'tkinchi dunyo lazzatlariga hirs qo'yinaslik, komillikka intilish kabi g'oyalarni ilgari surishgan. Senekaning falsafiy, axloq-odob mavzuida yaratilgan "Muruvat haqida", "Baxtli hayot haqida", "Lutsiyga axloq haqida nomalar" kabi dunyoga mashhur risolalari hamda "Aqldan ozgan Gerkules", "Troyalik ayollar", "Medeya", "Fedra", "Edip", "Agamemnon", "Fiest", "Gerkules Etada", "Finikiyalik ayollar" va "Oktaviya" kabi o'nta tragediyasi saqlanib qolgan.

Shoiming deyarli barcha tragediyalari uning falsafiy dunyoqarashlari, ma'naviy va axloqiy e'tiqodlariga asoslangan bo'lib, stoiklar falsafasi tarannum etiladi.

Seneka dramaturgiyasining xususiyatlari "Medeya" tragediyasida aniq-ravshan namoyon bo'ladi. Asar buyuk yunon tragediyanavisi Yevripidning "Medeya"siga taqlidan yozilgan bo'lsa-da, ular o'rtasida katta tafovut mavjud. Yevripidning asarida Medeya o'z farzandlarini sevgan mehribon ona, vafodor rafiqasi sifatida tasvirlanadi. Medeyaning ruhiy iztiroblari shu qadar teran va chuqur tavsif qilinadiki, tomoshabin va o'quvchida achinish va xayrixohlik uyg'otadi. Senekaning tragediyasi qahramoni esa, bemehr, qahri qattiq ona, o'ziga qarshi bo'lgan har qanday narsani yanchib tashlashga qodir, insoniylik qiyofasini yo'qotgan yovuz jodugar. Asarda o'z ifodasini topgan g'oya - dunyoning bevafoqligini uqtirish, ehtirolarga berilishning ayanchli oqibatlarini ko'rsatish va har qanday hirsni jilovlab turish zarurligini targ'ib etish, qahramonning qilmishlarini qattiq qoralashdan iborat.

Seneka axloqiy-falsafiy mavzularda bir qator risolalar yozgan.

U ko'plab ma'naviy bilimlardan, kundalik hayotiy jarayonlardan naf keltirishi mumkin bo'lgan ta'limotlarni ajratib olgan. Senekaning fikricha, falsafa — dilning malhamidir. Uning yozishicha, *donishmandlar* ana shu malham bilan o'z ruhlarini davolaydilar, o'z galami qalbida ham himmat, muruvat, qadr-qimmat, sadoqat, iroda, matonat hislarini tarbiyalaydilar. Stoitsizm ta'limotining tarafdori sifatida u ushbu ta'limot qoidalariga amal qilgan holda, chinakam *baxtni moddiy* boylikda emas, balki ruhiy osoyishtalikni izlashda, deb hisoblagan. Senekaning asarlari Ovrupada o'rta asrlar va Uyg'onish davridan boshlab keng yoyildi va shuhrat qozondi. Uning tragediyalari

Uygʻonish davri yozuvchilariga, ayniqsa fransuz klassitsizmi vakillariga katta taʼsir koʻrsatdi. Ayniqsa, Komel, Rasin kabi fransuz tragediyanavislarining asarlarida bu oʻzining yorqin ifodasini topdi. Xullas, Rim adabiyoti yunon adabiyoti erishgan barcha yutuqlardan va shu bilan birga, ellinizm davri adabiyotining bu xazinaga qoʻshgan qator yangiliklaridan toʻla-toʻkis foydalanib, ham shakl, ham mazmun jihatidan yana bir daraja yuqori bosqichga koʻtariladi va keyinchalik, yangi dunyo Ovrupa adabiyotiga kuchli taʼsir koʻrsatishga qodir boʻlgan qudratli bir adabiyotga aylanadi. Darhaqiqat, Uygʻonish davrining qalam ahlari, XVII asr yozuvchilari oʻz faoliyatlarida yolgʻiz Rim adabiyoti namunalariga taqlid etadilar. Faqat XVIII asrga kelib gumanistlar (Lessing, Gyote, Shiller) bevosita yunon adabiyotiga murojaat qila boshlaydilar. Binobarin, qariyb besh asr davomida Ovrupa xalqlari badiiy ijodining shakllanishida asosiy rol ni yunon adabiyoti emas, balki Rim adabiyoti oʻynaydi. Rim adabiyoti namoyandalarining asarlaridan namunalar oʻzbek tiliga ham tarjima qilingan. Bu borada Oybek, E.Vohidov, M.Ali, S.Xoʻjayev tomonidan qilingan tarjimalar ahamiyatlidir.

Mavzu boʻyicha nazorat savollari

1. Qadimgi Rim davri adabiyotining asosiy taraqqiyot bosqichlari.
2. Liviy Andronikning Rim adabiyoti rivojidagi oʻmi.
5. Sitseronning notqlik faoliyati.
4. Oktavian Avgust davri adabiyotining oʻziga xosliklari.
5. Stoiklar falsafasi va Seneka ijodi.
6. Rim adabiyotining jahon adabiyoti taraqqiyotidagi oʻmi.

Adabiyotlar

1. A History of Ancient Rome. Mary Beard.2015. Liveright. P.608
2. Алимухамедов А. Антик адабиёти тарихи. - Т.: Укдтувчи, 1980.
3. Тронский И.М. История античной литературы. - М. .'Высшая школа, 1988
4. Qosimov A. Xoʻjayev S. Jahon adabiyoti: Antik davrdan XVII asrgacha. - Fargʻona, 2016.
5. Болтабоев Х., Махмудов М. Адабий-эстетик тафаккур тарихи. 1-жилд: Кдцимги давр. - Т.: Мумтоз суз, 2012.
6. Антик адабиётдан хрестоматия. Рим адабиёти / Ойбек МАТ, XV том. - Т.: Фан, 1980.
7. Сенека. “Нома I”, “НомаII”, “Нома VII”, // Jahon adabiyoti, 2005. №11.
8. Сенека. “Нома XXXXI” // “Jahon adabiyoti”, 2006. №7.
9. Кай Валерий Катулл. “Лесбияга”, “Чумчушнг улимига // Jahon adabiyoti, 2013. №1.

Italiyada Uyg'onish davri adabiyoti. Fransiyada Uyg'onish davri adabiyoti
Reja

1. Ovrupa Uygʻonish adabiyoti asoslari,
2. Italiya Uygʻonish adabiyoti.
- 2.1 Dante Aligeri ijodi;
- 2.2 Petrarka ijodi;
- 2.3 Bokachcho ijodi.
3. Fransiya adabiyoti. Rable ijodi.

Tayanch soʻz va iboralar: *Renessans, gumanistlar, Antik adabiy merosi, Dante Aligeri, "Ilohiy kcfmediya", Petrarka, Bokachcho, "Dekameron", Rable, "Gargantyuava Pantagryuel"*.

Ovrupa oʻrta asrlar tamaddunining yakunlanishi insoniyat tarixida Uygʻonish(yoki ilm-fanda qabul qilingan, fransuz atamasi Renessans) nomini olgan ajoyib davr bilan bogʻliq. Uygʻonish antik yoki oʻrta asrlarga nisbatan ancha qisqa muddat davom etgan boʻlsa-da, fan va madaniyatda erishilgan ulkan yutuqlar uni alohida bir bosqich sifatida eʼtirof etish imkonini beradi.

XIV asming oʻrtalarida Italiyada, XV asming ikkinchi yarmida Fransiya, Angliya, Ispaniya, Germaniya va Niderlandiyada katta iqtisodiy, ijtimoiy oʻzgarishlar yuz berdi. Ovrupaning turli mamlakatlarida yuz bergan bu protsessni italyanlar - Kvinkvechento, fransuzlar — Renessans, nemislar - Reformatsiya, umuman olganda Uygʻonish deb ataganlar. oʻrta asrlar feodalizmi sharoitida shakllana boshlagan kapitalistik munosabatlar Gʻarbiy Ovrupada Renessans (Uygʻonish) harakatining paydo boʻlishiga asos boʻldi. Madaniyat tarixida Renessans nomi bilan yuritiladigan ushbu harakat dastlab Italiyada (XIV) va keyinchalik Ovrupaning boshqa mamlakatlarida ham yuzaga keladi.

Ishlab chiqarish shakllarining yangi kurtaklari-manufakturaga oʻtish, buyuk geografik kashfiyotlar (Ovrupa uchun Amerikaning kashf etilishi, Hindistonga dengiz yoʻlining ochilishi) va dunyo miqyosida savdo-sotiqning rivojlanishi absolutizmning gʻalabasi natijasida feodal tarqoqlikka chek qoʻyilib, milliy davlatlarning paydo boʻlishi, buyuk dehqonlar urushi va xalq qoʻzgʻolonlari - bular ijtimoiy hayot va ijtimoiy tushunchada qator yangiliklar tugʻdiradi. Antik madaniyat taʼsirida Italiyada sanʼat mislsiz darajada yuksaldi. Italiya, Fransiya, Angliya, Ispaniya va Germaniyada yangi zamon adabiyoti vujudga keldi.

Uygʻonish davri madaniyatining ahamiyati uning feodal tuzumi va cherkovga qarshi gʻoyaviy kurash olib borishi bilan belgilanadi. Shaxs erkinligi va uni cherkov sirtmogʻidan ozod etish hamda dunyoviy madaniyat yaratish uchun oʻz bilim va kuchlarini sarf etgan bu titanlar- oʻzlarini gumanistlar (lotincha - humanis, yaʼni insoniylik) deb atadilar.

Inson shaxsini ulugʻlash, kishi ongini dinning sarqitlaridan tozalash, tabiat va jamiyatni inson manfaatlariga xizmat ettirish uygʻonish davrining muhim xususiyatlari hisoblanadi.

Uygʻonish davrining xususiyatlaridan yana biri antik madaniyatga boʻlgan munosabatda namoyon boʻladi. Gumanistlar oʻzlarining ilgʻor fikrlarini asoslash va kelajakka ishonch bilan qadam tashlash uchun antik davr ulugʻ siymolari ijodiga murojaat qiladilar. Ular rim va yunon adabiyoti janrlarining turli uslub shakllarigagina emas, balki ulaming tarixiy manbalari, gʻoyaviy mazmuniga ham diqqatlarini qaratdilar. Italyan olim va yozuvchilari, jumladan birinchi gumanist Bokachcho unutib yuborilgan qadimgi qoʻlyozmalarni qidirib topishga kirishdilar.

Uygʻonish davrining yana bir xususiyati shundaki, gumanistik adabiyotning rivoj topishi va uning realistik mazmunda boʻlganligidadir. Gumanistlar antik manbalardan tenglik va adolat uchun kurash gʻoyalarini oldilar. Antik adabiyotning bunday xususiyatlaridan taʼsirlanish F.Rablening “Gargantua va Pantagryul”, M.Servantesning “Don Kixot”, V.Shekspir va Q.Marloning tragediyalarida yaqqol gavdalanadi. Xalq turmushidan olingan tematik obraz va folklor motivlari Bokachcho va M.Novarskaya ijodida yaqqol koʻzga tashlanadi.

Uygʻonish davri vakillari yangi gumanistik ideallar uchun kurashda antik meros bilan bir qatorda ikkinchi zoʻr manba - xalq ijodidan ham foydalanganlar. Xalq yaratgan asarlamining mazmuni, obrazlar sistemasi, shakli, jamiyat hayotining turli tomonlarini xalq nuqtayi nazaridan baholashi bilan gumanistlarga katta taʼsir etgan. Tenglik, adolat, vijdon erkinligi gʻoyalari va hayotni sevish, dunyo lazzatlaridan foydalana olishni gumanistik yozuvchilar faqat folklordagina topadilar. Uygʻonish davrining eng buyuk gumanist yozuvchilari Bokachcho, Ramble, Servantes va Shekspir ana shu tuganmas manbadan toʻla foydalanganlar.

Ovrupa mamlakatlari gumanizmi va realistik sanʼatining shakllanishida antik va xalq elementlari bilan bir qatorda italyan gumanizmi va adabiyoti ham katta rol oʻynagan. Uygʻonish davri aval Italiyada XVI asrda boshlangan boʻlib, Fransiya, Germaniya, Ispaniya, Angliya va boshqa mamlakatlarda sanʼat va adabiyotning rivojlanishida antik meros, xalq ijodi bilan bir qatorda italyan gumanizmi, Petrarka va Bokkachcholarining roli ham nihoyatda katta boʻlgan. Antik madaniy meros bilan qiziqish, xalq ijodidan foydalanishning oʻzi ham boshqa Ovrupa mamlakatlarida italyan gumanizmi taʼsiri ostida boshlangan edi.

Ovrupa Uygʻonish harakatining ilk vatani - Italiyada kapitalistik sanoatning dastlabki shakli - manufaktura yuzaga keladi. Mamlakatning bir qancha shaharlarida savdo-sotiq tez surʼatlar bilan rivojlanadi. Venetsiya va Genuya savdo bilan mashhur boʻlgan bir vaqtda Florensiya sanoat va bank ishlari bilan shuhrat qozonadi. Bu yerda jun va ipakchilik sanoati avj oladi. Ishchilar bir korxonaga birlashtiriladi va ularni ekspluatatsiya qilish kuchayadi. Binobarin,

bu davr dastlabki kapital to'plash davri edi. Italiyada shahar-respublika tartiblarining g'alaba qilishi, hunarmandchilikning va savdosotiqning tez rivojlanishi Renessans harakatining hammadan oldin shu mamlakatda yuzaga kelishiga zamin hozirladi.

Mamlakat madaniy hayotida misli ko'rilmagan yangiliklar yuz bera boshlaydi. XIII-XVI asrlar mobaynida Italiya shaharlarida 22 universitet ochiladi; ularda ilohiyot ilmi emas, balki huquqshunoslik, meditsina fanlari o'rgatiladi. Antik tarix, adabiyot va san'atni o'rganish dunyoviy fanlarning rivojiga, shubhasiz, jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bu o'zgarishlar XV-XVI asrlarda buyuk geografik kashfiyotlarni keltirib chiqaradi. Matematika, fizika, astronomiya fanlari sohasida erishilgan qator yutuqlar Uyg'onish davrida faqat gumanitar bilimlar emas, balki tibbiyot fanlarining ham rivojlanganligidan darak beradi.

Italiya Uyg'onish davri adabiyoti - dunyoni insonparvarlik nuqtaiy nazaridan talqin qilish, insonning o'zini Parvardigor yaratgan eng oliy va mahbub jonzot sifatida tasdiqlashi, odamzodning kuch-qudratiga ishonch, hurfiylik, xurofotlarga nafrat omili sifatida dunyoga keldi. Bu davr italyan adabiyotining atoqli namoyandalari Franchesko Petrarka va Jovanni Bokachcholardir. Petrarka lotin tilini o'rta asrlarda paydo bo'lgan vulgar so'z qatlamlaridan tozalagan bo'lsa, Bokachcho nasrda adabiy tilning yaratuvchisi bo'ldi.

Italiyadagi Uyg'onish davrining eng gullab-yashnagan vaqti XVI asrning birinchi yarmiga to'g'ri keladi. Yagona italyan adabiy tilining shakllanish jarayoni aynan shu davrda yakunlandi.

Uyg'onish davrida italyan tasviriy san'atida ham jiddiy burilish sodir bo'ladi. Shaharlarning taraqqiy etishi natijasida arxitektura, haykaltaroshlik va rassomlik san'ati, badiiy adabiyot kamol topadi. Italyan gumanist yozuvchilari klerikal ruhdagi adabiyotdan foydalanib, diniy sujestlarni real voqelikka bog'lashga intiladilar. Yangi tematikaga murojaat etish badiiy tasvir usullarini ham o'zgartiradi. Bu hol, shubhasiz, o'rta asr adabiyotidagi allegorizmdan realizmga qarab yo'l ochadi. Garchi yangi zamonning birinchi shoiri Dante ijodida hali simvolistik tasvirlar mavjud bo'lsa ham, lekin u asta-sekin kamayib boradi. Dastlabki gumanistlar — Petrarka va Bokachcho asarlarida mavhum simvolik iboralar ikkinchi o'ringa qo'yilib, realizm esa birinchi o'ringa chiqariladi, voqelikni tipik ravishda, xarakterli detallar bilan aks ettirishga kirishiladi.

Italiya Uyg'onish davri adabiyotini o'rganish florensiyalik mashhur shoir Dante Aligeri(1265-1321) ijodidan boshlanadi. U ikki katta davr oraliq'ida yashab ijod qildi. Dante o'rta asrlarning so'nggi va shu bilan birga yangi zamonning eng avvalgi shoiri edi.

Dante XIII-XIV asrlarda Italiyaning asosiy madaniy markazi bo'lgan Florensiyada tug'ildi. U she'riyatga erta kirib keldi va ijodining

ilk davrida provans shoirlari ta'sirida asarlar yaratdi. She'riyatda fors tili hukmron bo'lgan bir muhitda Alisher Navoiy o'zbek tilida ijod qilganday, Dante ham o'z ona tili — italyan tilida ijod qilgan. Dante sevgilisi Beatrichega bag'ishlab “Yangi hayot” she'riy to'plamini (1283-1292) chop ettirdi va unga 30 ta sonet(o'n to'rtlik) va kanson(qo'shiq) kiritdi. Shoir to'plamda Florensiya go'zali Beatrice Portinarining o'lmas she'riy obrazini yaratdi. She'rlar xronologik tartibda joylashtirilib, ulaming mazmuni nasriy hikoyalar, falsafiy izohlar bilan sharhlangan.

Shoir to'qqiz yoshligida ilk bora o'zi bilan tengdosh bo'lgan Beatricheni uchratib, yoqtirib qoladi. To'qqiz yildan so'ng ular yana uchrashadilar, qizning ochiq chehra bilan ta'zim qilishi shoirni hayajonga soladi. Shu kuni u tush ko'radi va uni birinchi sonetida tasvirlaydi. “Yangi hayot” to'plami G'arbiy Ovmipa adabiyotidagi birinchi avtobiografik qissa bo'lib, unda shoir sevgan qalbning nozik ruhiy kechinmalarini ustalik bilan tahlil qila olgan.

Dante Beatrichening vafotidan so'ng ilmiy-falsafiy masalalar bilan shug'ullanadi. 1305-yili u roman tilshunosligi bo'yicha dastlabki tadqiqot hisoblanuvchi — “Xalq nutqi haqida” risolasini, 1307-1308-yillari o'zining mashhur “Ziyorat” traktatini yaratadi. “Ilohiy komediya” — Dantenin butun dunyoga ma'lum-u-mashhur qilgan, italyan she'riyatining buyuk durdonalaridan bo'lib, shoiming o'zi asami “Komediya”(o'rta asrlarda qayg'u, g'am bilan boshlanuvchi, xursandchilik bilan yakunlanuvchi har qanday asar komediya deb atalgan) deb nomlagan. “Ilohiy komediya”ga kirgan dostonlar “Do'zax”, “Arosat (A'rof)” va “Jannat” deb atalgan.

Dante tasvirlagan “Do'zax” (asaming birinchi qismi) yer markaziga voronka shaklida o'yib tushirilgan joy bo'lib, unda 9 pog'onali chuqurlik bor. Gunohkor jonlar shu pog'onali chuqurlarda azob chekadilar. Pastki pog'onaga tusha borgan sari jon qattiqroq azoblanadi. Muhimi shu yerdaki, Dante o'zining siyosiy muxoliflarini do'zaxga tashlaydi, ayniqsa, xristian dini ruhoniylarini qattiq qoralaydi va ulami do'zaxning so'nggi pog'onalariga joylashtiradi.

Dantening tasviricha, “A'rof” (poemaning ikkinchi qismi) yer kurrasiga qarama-qarshi joylashgan. Yer bilan uni katta okean ajratib turadi. Okean o'rtasidagi orolda baland tog' bor. Tog' yetti pog'onali bo'lib, ulardan o'tib borayotganida aybdoming bittadan gunohi yuviladi, 7 pog'onadan ko'tarilganda 7 gunoh (mag'rurlik, ichi qoralik, g'azab, umidsizlanish, tamagirlik, mechkaylik, buzg'unchilik) yo'qoladi va u jannatga chiqadi. “Jannat” ham 9 qavatga bo'linadi, jon qancha yuqori pog'onaga ko'tarilsa, u go'yo xudoning shuncha ko'p marhamatiga muyassar bo'ladi.

Dante tabiat hodisalari tasviriga alohida ahamiyat beradi.

“Do'zax” dagi qayg'uni aks ettirgan bo'yoq va zulmat “A'rof”da ochiq va moviy osmon bilan almashadi. Dante “Jannat” dagi

bog'lami o'z vatanidagi yashnagan go'zal bog'lar bilan taqqoslaydi. Dantening "Ilohiy komediya" sining kompozitsiyasi puxta ishlangan. Asar tuzilishida uchlik (poemaning uch qismdan taslikil topishi, uch yirtqich hayvon, iblisning uch yuzliligi, hatto she'rlaming tersina - uch misrali ekanligi) troitsa haqidagi xristian ideyasi simvoli sifatida ko'rinsa ham, lekin asaming yaratilishida antik adabiyot manbalari asosiy rol o'ynaydi.

"Ilohiy komediya" nafaqat Dantening, shuningdek, butun o'rta asrlar g'arb she'riyatining eng nodir asaridir. Osiyoda "Ramayana" va "Shohnoma", "Go'ro'g'li" va "Xamsa" kabi buyuk asarlar dunyo madaniyati va she'riyatida qanday ahamiyat kasb etgan bo'lsa, "Ilohiy komediya" Ovrupa va jahon madaniyati va she'riyatida shunday ahamiyat kasb etdi.

Buyuk italyan shoiri Franchesko Petrarka (1304 - 1374)ning ijodi ilk Uyg'onish davriga to'g'ri keladi. Uning ota-onasi Florensiyalik bo'lib, Dante kabi Oq g'velflar partiyasi tarafdorlari bo'lgan va shahardan quvg'in qilinishgan. Aretsso shahrida tug'ilgan Petrarka, huquqshunoslikni Italiya universitetlarida o'rgandi, biroq yurist bo'lib ishlamadi. Antik madaniyat, uning tarixiga qiziqqan bo'lajak shoir, lotin tilini mukammal o'rgandi. U o'z hayotini qadimgi davr olimlari, rimlik shoir va faylasuflaming qo'lyozmalarini tadqiq etishga bag'ishlashga qaror qildi. Kutubxonalarga kirib ishlash imkoniyatini unga ruhoniylar rutbasi berar edi. Kardinal Jovanni Kolonni bilan birga Ovrupaning ko'plab mamlakatlari va shaharlarida bo'lgan Petrarka, bir necha yil Fransiyaning janubida yashadi va o'zining sevimli mashg'uloti bilan shug'ullandi. 1342-yili Rimda unga dafha daraxti yaproqlaridan shuhrat chambari taqdim etildi. Bu milliy shoirga bo'lgan yuksak ehtirom edi. 1327-yilning 6-aprelida Avinon shahrida uning hayotidagi muhim voqealardan biri sodir bo'ldi. Bu yerda u ilk bora Laura bilan uchrashdi. Go'zal xonimning qiyofasi bir umrga qalbiga muhurlandi. Shoir unga bag'ishlab ko'plab she'rlar, sonetlar bitdi. Lauraga bag'ishlangan she'rlari ikki qism: "Madonna Lauraning hayoti" va "Madonna Lauraning o'limi" dan iborat bo'lgan "Qo'shiqlar kitobi" (1358) to'plamida jamlangan. "Afrika" epik dostoni va buyuk rimliklar hayotiga bag'ishlangan "Mashhur kishilar haqida" asari Petrarkaning qalamiga mansub. Shoir tiriklik chog'laridayoq Italiya adabiy dunyosining yetakchisiga aylandi. Biroq Petrarka jahon adabiyoti tarixida, avvalo, sonetlar muallifi sifatida nom qozondi.

Sonet janri XIII asrda italyan she'riyatida paydo bo'ldi. Dantening Beatrichega bag'ishlangan she'rlari sonet shaklida yozilgan bo'lsa-da, bu janm XIV asrda Petrarka yuqori pog'onaga ko'tardi. Ovrupadagi ko'plab mamlakat shoirlari uning an'analarini davom ettirdilar.

Sonet janri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular quyidagilardan

iborat: sonet o‘n to‘rt misradan iborat bo‘lishi kerak. Ular to‘rt bandga bo‘linadi: ikkita birinchi va ikkinchi bandlar to‘rt qatorli bo‘lib, katrena deb ataladi, uchinchi va to‘rtinchi bandlar uch qatorli tersetlardan iborat. Petrarkaning sonetlari aynan shu tarzda qurilgan:

*O, bu bol takallum, o, qarash qiyg ‘och,
Ko ‘rgummi sizni bot, eshitgummi bot?
Quyida xuniga cho ‘mgan Muhabbat,
Taqdiridan rozi o, bu, sumbul sochl
O, bu, ajib chehra, qahri boshda toj,
Zorman-u ko ‘rgani, cho ‘chirman, hayhot!
O, bu ishq choyshabi va ‘da qilgan tot!
Yotsam yondiradir, xohlasang-da, qoch!
Navozish va sehr-u jodu ko ‘rsatib,
Qiy boqur ahyon-ahyonda bir-bir,
Ma ‘no qorishadir bor hayotimga.
Va shu on hasad-la olay, deb tortib —
Shu zarra haqqim bor, fortuna-taqdir,
Beomon g ‘animday shoshar oldimga.
(Shukur Qurbon tarjimasi).*

Italyan sonetlarida katrenalaming birinchi misra uchinchisi bilan qofiyadosh bo‘lsa, ikkinchisi to‘rtinchi misra bilan qofiyalanadi — *abab abab* yoki ikkinchi varianti — *abba abba*.

Tersetlarda ham misralar ikki xil ko‘rinishda qofiyalanadi: I variant - *cdc dcd* II variant - *cdc cdc*. Petrarka ko‘proq ikkinchi variantdan foydalangan.

Odatda, sonet shunday quriladiki, birinchi katrenada bildirilgan fikrga ikkinchi katrenadagi mulohaza qarama-qarshi qo‘yiladi; sonet mulohazalami tugallovchi o‘y-fikrlar bilan yakunlanadi.

Bokachcho (1313-1375). Jovanni Bokachcho Parijda, italiyalik badavlat savdogar va fransuz ayoli oilasida tug‘ildi. Bolaligida Italiyaga olib kelingan Bokachcho oldin savdo maktabida, keyin Neopolitan universitetining huquqshunoslik fakultetida o‘qiganiga qaramay, adabiyot hayotining raazmuniga aylandi. U she‘rlar, poemalar, romanlar muallifi bo‘lsa-da, hikoyalari bilan mashhurlikka erishdi. Bokachcho Florensiya shahrining siyosiy hayotida faol ishtirok etdi, Florensiyaning Romanedagi elchisi bo‘ldi. Dantening “Ilohiy komediya”si ta’sirida “Muhabbat xayollari” poemasini yozib, boqiy baxt-saodat, huzur-halovatga erishish yo‘llarini izlash haqidagi fikr-mulohazalarini

bayon qiladi. Adib Petrarka kabi antik davr madaniyatini chuqur o‘rgandi; “Iliada” dostonini asliyatda o‘qish maqsadida qadimgi yunon tilini o‘rgandi.

Qiziqarli voqealami kiftini keltirib so‘zlab berish qobiliyati bor bo‘lib, o‘z hikoyalari sujetini hayotning o‘zidan topar, qahramonlari turli tabaqa vakillari *edi*. *Italyan badiiy prozasi va novella jamming*

asoschisi bo'lgan Bokachcho, novellada hikoya janriga oid turli xususiyatlarni: afsona va rivoyatlar, ertaklar, masallarni birlashtirdi.

Yozuvchi novellalar to'plami bo'lgan "Dekameron" (yunoncha *dekameron* so'zi o'n kunlik ma'nosini anglatadi) asari ustida 1352-1354-yillarda ishladi. Kitobning nomi uning kompozitsion qurilishi bilan bog'liq bo'lib, u o'n qismdan iborat, har bir qismda o'ntadan novella berilgan. Ular o'nta hikoyachi - yetti erkak va uch ayol tomonidan o'n kun davomida so'zlab beriladi. Asarning kirish qismida o'nta yigit va qiz Florensiyada tarqalgan vabo epidemiyasidan qochib, shahar tashqarisidagi bog'li koshonada to'planadilar. Ular har kecha navbatma-navbat turli hikoyalarni so'zlab beradilar. Har kun uchun ma'lum mavzu tanlangan: baxtsiz muhabbat, oqilona javoblar, ayyor odamlar, bevafo xotinlar, mihrvatli va saxovatli kishilar, inson boshiga tushgan mushkul sinovlar, taqdiming bevafoqligi haqida. Xarakteriga ko'ra novellalar turlicha bo'lib, "Dekameron"da sarguzasht novellalar (Landolfo Rufalo haqida - ikkinchi kun, to'rtinchi novella), novella-latifalar (Cheska haqida - oltinchi kun, sakkizinchi novella), psixologik novellalar (Federigo delya Alberiga — beshinchi kun, to'qqizinchi novella)ni uchratish mumkin.

Keyingi davrlarda Bokachcho novellalari sujetlariga ko'plab yozuvchilar, jumladan, Shekspir, Molyer, ispan dramaturgi Lope de Vegalar murojaat qildilar. Rus kompozitori D.Bortnyanskiy Federigo haqidagi sujet asosida "Lochin" operasini yaratdi.

Fransuz Uyg'onish adabiyoti

Fransuz Uyg'onish adabiyoti o'z rivojlanishida Italiyaga xos xususiyatlarga ega bo'lish bilan birgalikda, farqli tomonlari ham mavjud

edi. Fransuz burjuaziyasi bir qadar ortda bo'lgani sababli gumanistik harakatda faol ijtirok eta olmadi. Fransuz Uyg'onishiga Italiyaning ta'siri katta bo'ldi. Qirol Fransisk I davrida Italiya renessans madaniyati faol import qilindi. Qirol (1515-1547) Leonardo da Vinchi, Andrea del Sarto, Benvenuto Chellinilarni o'z saroyiga taklif qildi. Dante, Petrarka va Bokachcholarning asarlari tarjima qilindi.

Fransuz gumanistik harakatining atoqli arboblardan biri qirol Fransisk I ning singlisi Margarita Navarrskaya (1492-1549) edi.

Italiyan, yunon, lotin tillarini yaxshi o'zlashtirgan, ma'rifatli ayol bo'lgan Margarita ko'plab she'r va novellalar yaratgan. Uning mashhur asari "Geptameron" novellalar to'plami edi. Margarita

Navarrskaya homiyligida faoliyat yuritgan to'garakda shoir Klemen Maro, yozuvchi Bonaventura Deperelar faol ishtirok etdilar.

Fransua Rable (1494-1553). "Gargantuya va Pantagryuel"ning muallifi Fransua Rable uyg'onish davridagi eng yirik fransuz yozuvchilaridan biridir.

Fransuz gumanizmining yirik namoyandasi bo'lgan yozuvchi Shinonda tavallud topgan. Yoshlik yillarida monastirda diniy bilimlar bilan bir qatorda qadimiy yozuvlar va huquqqa oid risolalarni

o'rgandi. Ma'lum bo'lmagan sababga ko'ra, monastirdan ketib, meditsinani o'rgana boshlagan va 1532-yili Lion hospitalining shifokorlar lavozixnida ishlilay boshlagan. Parij yepiskopi, kardinal Jan dyu Belle, qirol Fransisk I qo'lida xizmat qilgan va 1553-yili Parijda vafot etgan.

Fransua Rable tibbiyot, huquqshunoslik, arxeologiyaga oid bir qator ilmiy asarlar muallifi. Yozuvchi sifatida "Gargantyua va Pantagryuel" romani bilan shuhrat qozondi. Romanni yozishga 1532-yili Lionda chop etilgan "Gargantyuaning buyuk va bebaho xronikasi" nomli xalq kitobi turtki bo'ldi.

Shu yili Rablening "Buyuk dev Gargantyuaning o'g'li, dipsodlar qiroli shavkatli Pantagryuelning dalishatli ishlari va qahramonliklari" kitobi yozildi.

Yozuvchi xalq kitobidagi sxemani saqlab qolib, undan ko'plab obrazlar va sujet motivlarini oldi. Shu bilan birgalikda epopeyaga Pantagryuelning do'sti va hamrohi Panurg obrazini olib kirdi.

1534-yili yozuvchi o'zining "Pantagryuelning otasi buyuk Gargantyuaning dahshatli hayoti" nomli asarini e'lon qildi. Roman epopeyaning birinchi kitobi sifatida yozilgan bo'lib, yozuvchi manbadan ba'zi motivlarini (Gargantyua va uning ota-onasi bahaybatligini, uning ulkan otda yurishini, Notr-Dam ibodatxonasidan qo'ng'iroqlami o'g'irlashini) ishlatgan holda, asosan, o'z ijodiy fantaziyasiga tayandi. Asarda eski tarbiya usullari tanqid qilinadi va unga gumanistik pedagogika qarama-qarshi qo'yiladi. o'g'irlangan qo'ng'iroqlami qaytarib berishni so'rab nutq so'zlagan magistr Ianotus de Bragmardonning nutqi - "sarbonnachilar"ning balandparvoz ritorikasiga parodiyadir. Shundan so'ng Pikrokolning bosqinchilik rejalari - feodallar, qirollar va feodallar urushlari tanqid qilinadi, satira ostiga olinadi. Urush fonida jismoniy va ma'naviy sog'lomlik, hayotga ishonch ramzi sifatida ruhoniy monax Jan og'a paydo bo'ladi. Roman Janning rejasi asosida barpo etilgan Telem abbatligining oehilishi bilan yakunlanadi. Bu yerga odil va oqil, madaniyatli, ozod shaxslar to'planadilar.

"Pantagryuelning qahramonona hayoti haqidagi 3-kitob" 1546-yili paydo bo'ldi. U oldingi kitoblardan anchayin farq qiladi, chunki bu paytga kelib qirol Fransisk I ning siyosati o'zgargan edi. Reaksiya g'alaba qozondi. Erkin fikrlovchilar va kalvinistlar ta'qib ostiga olingan edilar. Kitobda Pantagryuel tomonidan zabt etilgan dipsodlar mamlakatidagi tinch, osoyishta hayot ko'rsatilgan, ya'ni unda zamonaning bosqinchilik siyosatiga antitezani ko'rish mumkin. Shundan keyin o'z mulklarida uch yillik daromadni ikki hafta ichida sarf qilib yuborgan Panurgning sarguzashtlari hikoya qilinadi. So'ngra har qanday voqealarga yakun yasaladi va asosiy o'ringa botanika, tibbiyot, huquq haqidagi suhbat va mulohazalar chiqadi. Bu suhbat va mulohazalarga

Panurgning uylanish yoki uylanmaslik haqidagi ikkilanishlari sabab bo‘ladi. Bu suhbatlar jarayonida Panurg aqlli gap ayta olmaydigan turli “faylasuf”lar, barcha masalalami suyak tashlab hal qiluvchi sudya Bridua bilan uchrashadi.

1548-yili 4-kitob yozilib, to‘rt yildan keyin esa uning kengaytirilgan varianti paydo bo‘ldi. Romanda Panurgning Xitoyga safari haqida hikoya qilinadi. Yo‘lda sayyohlar Prokuratsiya (sudbozsudlashishni yaxshi ko‘ruvchi), Karemprenan (katolik ro‘zadorlar), Kolbasa, Papefiglar (papaga fig ko‘rsatuvchilar), Papimanlar (“papa tarafdorlari”), messer Gaster (“oshqozon”) kabi orollarda bo‘ladilar. Kitobda diniy fanatizmni qo‘llab-quvatlovchi, ya’ni qirol siyosati tanqid ostiga olinadi.

1564-yili, ya’ni Rablening o‘limidan 10 yil keyin 5-kitob nashr etildi. Roman yozuvchi qo‘lyozmalari asosida do‘stlari tomonidan nashrga tayyorlangan bo‘lib, unda Panurg sayohatining nihoyaga yetishi haqida hikoya qilinadi.

Rable o‘z romani bilan badiiy realizmni yanada kengaytirdi va chuqurlashtirdi, fransuz tilini rivojlantirishda katta xizmat ko‘rsatdi. “Gargantuya va Pantagiyuel” fransuz Renessansining eng demokratik asari hisoblanadi. Adibning keyingi davr yozuvchilariga ko‘rsatgan ta’siri beqiyosdir. Molyer, Lafonten, Lesaj, Volter, Balzak, A.Frans, R.Rollan uning asarlaridan ilhomlanganlar, ijodiga murojaat qilganlar.

Mavzu bo‘yicha nazorat savollari:

1. Uyg‘onish davri tushunchasi. Sharq va G‘arb Uyg‘onishidagi o‘ziga xosliklar?
2. Italiya uyg‘onish adabiyotining asosiy bosqichlari?
3. Dante Aligerining Uyg‘onish adabiyotida tutgan o‘rni?
4. “Dekameron” asari g‘arb novellachiligi taraqqiyotidagi ahamiyati.
5. Petrarka she’riyatning qaysi janrini rivojlantirdi?
6. F.Rable “Gargantuya va Pantagryuel” romanida qanday muammolarni ko‘tarib chiqdi?

Adabiyotlar

1. The Renaissance. Valter Pater.2000. The Modern library. P.249
2. Кдюмов О. Чет эл адабиёти. - Т. : Укитувчи, 1987.
- 3: Qosimov A. Xo‘jayev S. Jahon adabiyoti: Antik davrdan XVII asrgacha. -Farg‘ona, 2016.

spaniyada Uyg‘onish davri adabiyoti. Angliya Uyg‘onish davri adabiyoti

Reja:

4. Ispan adabiyoti. Servantes ijodi.
5. Angliya adabiyoti. V.Shekspir ijodi.

Ispaniya Uyg‘onishi (shuningdek, 1580-1640-yy. ispan qirollari qo‘l ostida bo‘lgan Portugaliya) o‘ziga xos xususiyati bilan ajralib

turadi. XV asrning ikkinchi yarmida bu yerda kapitalistik munosabatlar shakllana boshladi, sanoat va tashqi savdo aloqalari o'sdi, feodal munosabatlar inqirozga yuz tutdi.

Ispan ma'rifatparvarligi va gumanizmining o'ziga xos tomonlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- rekonkista harakatining Ispaniyani turli viloyatlarida turli davrlarda bo'lishi oqibatida mustaqillikka erishgan ispan viloyatlarida qonunlar, urf-odatlar turlicha bo'lishiga olib keldi. Qaytarib olingan yerlarda va bu yerda barpo bo'lgan shaharlarda dehqonlar va shaharlar bir-biridan farq qiluvchi huquq va erkijilikka ega bo'ldilar. Natijada turli viloyatlar bilan qirollik o'rtasida ziddiyatlar paydo bo'ldi.

- XVI asrda Ispan sanoati keskin qisqardi. Buning asosiy sababi Amexikaning ochilishi va mamlakatga oltinning ko'plab keltirilishi bo'ldi. Ispanlar uchun o'zida ishlab chiqarishdan ko'ra chetdan tovar olib kelish qulay edi. Dehqonchilikka ham putur yetib, yer katta feodallarning qo'lga o'ta boshladi. Ko'plab dehqonlar baxt izlab yangi yerlarga keta boshladilar.

Ispan absolutizmi (ayniqsa, qirol Karl I davrida) dunyo hokimligiga intilar ekan, bunda imi harbiy kuch va katolik cherkovi qo'llabquvatlar edi. Lekin Ispaniya XVII asming ikkinchi yarmida Ovrupa ning ikkinchi darajali davlatiga aylanib qoldi. Ispaniya Uyg'onishi quyidagi davrlarga bo'linadi:

- Ilk Uyg'onish davri (1475-1550-y.);

- Rivojlangan Uyg'onish davri (1550-XVII asming boshlari).

Ispan Renessans she'riyatida lirika va epik doston turlari rivojlandi.

XVI asming 30-yillarida shoirlar Boskan va Gosilaso dela-Velar italyan poetik formalarini (kansona, elegiya, eklog, noma, sonet)

ispan adabiyotiga olib kirdilar.

Servantes (1547-1616y.). Barcha zamonlar va barcha xalqlar adabiyotining eng ulug' asari deya e'tirof etilgan "Don Kixot" romanining

muallifi Migel de Servantes Saavedra Ispaniyaning Alkala de

Enares shahrida tabib oilasida tug'ilgan. Universitetni tamomlagach, papaning Ispaniyadagi elchisi kardinal Akvaviva xizmatiga kiradi.

Kardinalning o'limidan keyin Italiyadagi ispan armiyasi safiga

qo'shiladi va 1571-yili Lepanto jangida ishtirok etib, qahramonlik namunalarini ko'rsatadi, chap qo'lidan yaralanadi. 1574-yili Ispaniyaga

qaytayotib Jazoir korsar(qaroqchi)lari qo'lga tushib qolib, 5

yil asirlikda bo'ladi. Vataniga qaytgach, teatr uchun pyesalar, badavlat odamlarga bag'ishlab she'rlar yoza boshladi. 1597-1603-yillarda

qamoqda, hayotining oxirgi 15 yili moddiy qiyinchiliklarda o'tdi.

1605-yili "Ayyor Idalgo Lamanchlik Don Kixot" dohiyona romanining birinchi qismi chop etilgan bo'lsa, 1616-yili romanning

ikkinchi qismi yozib tugatildi. Adibning "Ibratli novellalar" (1613)

nomli hajviy hikoyalari, podachilar hayotidan yozilgan "Galateya"

romani va "Persiles ham Sigizmunda" kabi asarlari ham dunyo

o'quvchilarining diqqat markazida turadi.

Mana to'rt yuz yildirki, har bir zamon va har qaysi makonda "Lamanchlik Don Kixot" xilma-xil tushuntiriladi, har bir xalq, har bir kitobxon uni o'z dunyoqarashi va saviyasiga qarab baholaydi, talqin etadi. Roman haqida minglab ilmiy kitoblar yozilgan, yuzlab taqlidiy asarlar yaratilgan, uning asosida ko'pdan-ko'p baletlar, operalar, drama va kinofilmlar, musiqiy asarlar, haykal va rangtasvir asarlari yaratilgan.

Antik klassik va Uyg'onish davri adabiyoti bilan yaqindan tanishish, harbiy xizmat va urushlarda qatnashish, Jazoirdagi besh yillik tutqunlik hamda boshqa ko'p muhtojlik va mashaqqatlar Servantes dunyoqarashining gumanistik xarakterda shakllanishiga va uning yirik realist yozuvchi bo'lib yetishishiga ta'sir qildi. Servantesning adabiy dahosi uning «Don Kixot» asarida yorqin ifodalangan.

«Don Kixot» romanining yaratilishi ispan madaniy hayotida juda katta voqea bo'ladi. Asaming muqaddimasida Servantes «ritsar romanlarini sidirg'asiga fosh etish» va ularning «qulay deb turgan istehkomini ag'darish»ni asosiy g'oyaviy maqsad qilib qo'yadi.»Don Kixot», garchi o'rta asr ritsar romanlariga parodiya sifatida yaratilsa ham, lekin uning mazmuni nihoyatda keng bo'lib, butun feodal jamiyati va uning urf-odatlariga qaqshatqich zarba bergan ochiq satiraga aylanadi. Asar yozilgan paytda ham, undan avalgi 5-6 asr mobaynida ham Ovrupa xalqlari adabiyotida ritsarlar hayotiga bag'ishlangan roman, dostonlarga qiziqish katta bo'lgan. Xalq orasida ritsarlar hayotiga, jangovar qahramonliklarga, jasoratga to'la hayotga intilish, ehtiyoj kuchli edi.

Ovmpa romantizmining yirik namoyandalari Gyugo, Bayron va boshqa yozuvchilar ham bu o'lmas asarga yuqori baho berganlar. Servantes va uning «Don Kixot» romani haqida ko'plab qimmatli fikrlarni bayon qilgan kishilardan biri Genrix Geyne edi. U Servantesni Shekspir, Gyote qatoriga qo'ydi. Servantes o'rta asr ritsar romanlariga qaqshatqich zarba beribgina qolmasdan, yangi tipdagi realistik romanchilikka asos soldi. Xalqning turmushini yaxshi bilish, gumanistik g'oyalarni targ'ib qilish uchun unga keng imkoniyatlar yaratdi, ijodining kamol topishiga yordam berdi. Bunday yutuqqa u asarining tanqidiy yo'nalishi bilangina emas, uning badiiy qimmatini tufayli ham erishdi.

Angliyada Uyg'onish adabiyoti

Angliyada gumanistik madaniyat yaratish uchun kurash XV asrda boshlangan bo'lsa-da, Oq va Qizil gul feodal urushlari uning taraqqiyotini deyarli bir asr orqaga surdi. Gumanistik g'oyalarning markazi avval Oksford, keyin Kembrij universitetlarida edi. Tyudorlar sulolasidan bo'lgan Genrix VII va Genrix VIII lar davrida mutlaq hokimiyat kuchaydi. Mamlakatni qirpicha Yelizaveta (1558-1603) boshqargan yillarda Angliya iqtisodiyoti tez sur'atlar bilan rivojlangan. 1588-

yili ispanlarning Buyuk Armadasini tor-mor qilgan Angliya uchun dengiz yo'llarining barchasi osonlik bilan ochila boshladi. Ilk ingliz Uyg'onish davrining namoyandasi Tomas Mor (1478-1535) edi. Uning eng mashhur kitobi "Yangi Utopiya oroli haqida" (1516-y.) asaridir. "Utopiyada" yozuvchi o'z davridagi jamiyat haqida tanqidiy fikrlar bildirgan.

T.Mordan keyin utopiya mavzusida bir qator asarlar yaratildi. T.Kamponellaning "Quyosh shahri", F.Bekonning "Yangi Atlantida", Garingtonning "Okean", E.Kabening "Ikariyaga sayohat" asarlari shular jumlasidandir.

Genri Govard Sarri, asosan, sonet janrida ijod qildi. Petrarka sonetlaridagi Laura sujetlarining qahramoni Jeraldining o'ziga xos proobrazi bo'lib xizmat qildi. Genri Sarri ingliz adabiyotiga oq she'ni olib kirdi, "Eneida"ni ingliz tiliga tarjima qildi. Keyinchalik K.Marlowe va U.Shakspir ham o'z tragediyalarida oq she'rdan foydalandilar.

XVI asrda Angliyada dramaturgiya gullab yashnadi. Ingliz teatri xalq manfaatlarini ifoda qilganligi sababli, xalq orasida katta shuhrat qozondi. Asr oxiriga kelib Angliyada 20 dan ortiq teatr mavjud edi. Bu davrda Kristofer Marlowe tragediya janrida samarali ijod qildi. Uyg'onish davrida Angliyada dunyoviy mazmundagi realistik, milliy xarakterdagi boy adabiyot yaratiladi. Bu davrda antik avtorlarning turli asarlari bilan bir qatorda italyan, fransuz, ispan va nemis tillaridagi qator asarlar ingliz tiliga tarjima qilinadi.

Kristofer Marlowe (1564-1593) kenterberlik etikdori bo'lgan bo'lib, Kembrij universitetida ta'lim olgan, lotin, grek tillari, adabiyoti va turli fanlarni astoydil o'rgangan to'liq ma'nodagi gumanist edi.

U 1587-yili Londonga keladi va faoliyatini dramalar yaratish bilan boshlaydi. Shu yiliy oq "Sohibqiron Temur" tragediyasini yaratadi, pyesaning muvaffaqiyati nihoyatda katta bo'lganidan ikkinchi qismini ham yozadi. Birinchi dramaturg "Doktor Faustning fojiali tarixi", "Maltalik yahudiy", "Eduard II", "Parij qirg'ini" va "Karfagen qirolichasi Didona" tragediyalarini yaratib, ingliz dramatik san'atida burilish yasaydi. Katta talant egasi bo'lgan Marlowe Yelizaveta I tuzumi uchun xavfli edi. 1593-yili u maxfiy politsiya agentlari tomonidan o'ldiriladi. Ingliz Uyg'onish davri tragediyasining asoschisi Marlowe ijodi erksevarlik va demokratiya ruhi bilan sug'orilgan edi. Uning "Sohibqiron Temur" asari Amir Temur haqidagi birinchi badiiy asar hisoblanadi. Umuman, ingliz dramasi, shu jumladan, Shakspir ham Marlowe bilan ko'p narsani o'rgandi. Lir, Makbet, Koriolan, afinalik Timon obrazlarining prototiplari Marlowe qahramonlaridir.

Undan tashqari, pyesa kompozitsiyasini tuzish, voqealarni taqsimlash, tragediyalarda oq she'ni qo'llash kabi badiiy usullarni italyan adabiyotidan o'rganib, ingliz dramasi birinchi qo'llagan va shu y o i bilan dramatik poeziyaning ta'sirchanligini oshirgan Marlowe Shakspirgacha bo'lgan dramaturgiyaning yirik vakilidir.

Vilyam Shekspir (1564-1616). Vilyam Shekspir 1564-yilda Angliyaning Stretford shaharchasida qo'lgopsoz kosib Jon Shekspir oilasida dunyoga kelgan. U dastlabki ma'lumotni "Grammatika maktabi"da olib, lotin tilini o'rganadi va qadimgi Rim shoirlarining asarlarini katta qiziqish bilan o'qiydi.

1587-yili London teatriga ishga kirib, sahna xizmatchisidan rejissyorgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tgan. Aynan shu davrdan Shekspirning ijodiy faoliyati boshlangan. Dastlab pyesalami qayta ishlab sahnalashtirish bilan shug'ullangan bo'lsa, keyinroq o'zi dramatik asarlar yoza boshladi va tez orada dramaturg sifatida nom qozondi.

1599-yilda Shekspir "Globus" teatriga qabul qilindi va o'zining eng sara asarlarini ushbu teatrda sahnalashtirgan.

Shekspiring adabiy faoliyati uch davrga bo'linadi. Hammasi bo'lib u, ikki poema, 154 sonet va 37 pyesa yaratdi. Shekspiring adabiy faoliyati "Venera va Adonis", "Lukretsiya" poemalari va qator sonetlar yozishdan boshlangan. Har ikki poemaning sujeti antik davr tarixi va mifologiyasidan olingan bo'lsa ham, ularda Uyg'onish davri ruhi aks etgan. "Venera va Adonis" (1593) poemasida kishining his-tuyg'ulari va tabiat manzaralari real tasvirlangan. Kitobda muhabbat va go'zallik ma'budasi Veneraning ko'rkam yigit Adonisga muhabbati aks ettiriladi. Biroq yigit Veneraning ehtirosli sevgisiga e'tibor bermaydi. Uning istaklarini rad qiladi. Ovga mehr qo'ygan Adonis Veneraning ogohlantirishlariga quloq solmaydi. Natijada bir kuni ov qilib yurgan vaqtida uni yovoyi to'ng'iz yorib halok etadi. Veneraning hayotga bo'lgan ehtirosi poemaning markaziy mavzusidir. Bu ma'buda tabiat ramzi hisoblanadi. Yam-yashil dalalar, go'zal o'tloqlar, qushlarning yoqimli sayrashlari Veneraning hayotbaxsh intilishlari bilan uyg'unlashib ketadi. Adonisning o'limi uning tabiatga zid xatti-harakatlarining oqibati deb qaraladi, poemada bu dunyo quvonchi o'rta asr tarkidunyochiligiga qarshi qo'yiladi.

Shekspir 1609-yilda 154 sonetdan iborat to'plamini nashr ettirdi. Uning ilk sonetlarida Italiya Uyg'onish davri poeziyasining dastlabki vakili Petrarkaning ta'siri ko'rinsa ham, lekin Shekspir ijodiy evolutsiyasi davomida bu janming shartli belgilari doirasini yorib chiqib, sonetlarni yangi mazmun bilan boyitdi. Shekspir sonetlari zamondosh Renessans shoirlari Sidney va Spenser sonetlaridan farq qiladi. Chunki ularning lirik ijodida umumlashtiruvchi holat yo'q edi. Shekspiring lirik qahramoni o'ziga xos xususiyatlari bilan namoyon bo'luvchi takrorlamnas hayotiy obrazlardir. Shoir Uyg'onish davri kishilarining asosiy xususiyatlari - sevgi va do'stlik, ularning xushchaqchaq hayotga intilishlari, fikr va his-tuyg'ularini aks ettiradi. "shirin so'z" deb ataganlar. To'plamning 66-sonetida lirik harorat tovushlar garmoniyasi orqali to'la ochiladi. Bir o'rinda nafrat, qiziqqonlik, ikkinchi holda vazminlik hukmron. Uning ba'zi sonetlarida dramatik va lirik holat uyg'unligi namoyon bo'ladi.

Shekspir merosini olimlar uch davrga bo'lib o'rganadilar. Birinchi davrga adibning 1591-1601 -yillarda yozgan "Venera va Adonis" (1593), "Lukretsiya" poemalari (1594), 154 sonet (1609) va tarixiy xronikalari kiradi.

Dramaturgning XVI asr tarixchisi Xolenshadning "Angliya, Shotlandiya va Irlandiya xronikalari" (1377) dan olingan ma'lumotlar asosida yozilgan 10 ta dramasi tarixiy xronikalar deb atalgan turkumini tashkil etadi.

Shekspiring "Richard III" (1592), "Genrix IV" (1600), "Genrix V" (1599) tarixiy dramalari xronika janrining yuksak namunalari sanaladi Shimgdek, Shekspir bu davrda o'zining "Tit Andronik" (1594), "Romeo va Juletta" (1595), "Yuliy Sezar" (1599) fojialarini, "Qiyiq qizning quyilishi" (1594), "Yoz oqshomidagi tush" (1599-1595), "Venetsiyalik savdogar" (1595), "Vindzorlik nozaninlar" (1597), "Yo'q narsadan bir talay g'avg'o" (1598-1599), "Bu sizga yoqadimi?" (1599-1600), "o'n ikkinchi kecha yoki turfa hangomalar" (1690) nomli komediyalarini ham yaratgan.

Adib ijodining ikkinchi davriga uning 1601-1608-yillarda yaratgan mashhur sahna asrlari kiradi. Ular "Hamlet" (1600-1601), "Otello" (1604), "Qirol Lir" (1605-1606), "Makbet" (1606), "Antoniya va Kleopatra" (1607), "Koriolan" (1608), "Afinalik Timon" (1608) fojialaridir.

Shekspir ijodining uchinchi davriga mansub asar "Perikl" (Periclus) 1608—1612-yillarda yozilgan, "Sembelin" (1609—1610), "Qish ertagi" (1610-1611), "Bo'ron" (1611) tragikomediyalari hisoblanadi.

Shekspir tragediyalarining eng mashhuri "Hamlet" tragediyasi hisoblanadi. Tragediyada tasvirlangan o'rta asr Daniyasi shartli, ramziy ma'noga ega bo'lib, Daniya orqali butun Angliya, qirol saroyi, ingliz aristokratiyasi tasvirlanadi. Dramaturg o'z davri ruhini chuqur anglab yetgan va uni san'at vositalari orqali ifodalay olgan.

Shekspir o'z zamonasi oldinga surgan masalalar, voqea va xarakterlarni yuksak ijtimoiy-falsafiy umumlashtirishlar darajasiga ko'tardi, kichik davlatda bo'lib o'tgan shaxsiy masala orqali Renessansning so'nggi davrlarida Ovrupa mamlakatlarining hammasida ro'y berayotgan ijtimoiy-siyosiy krizis, umumjahon tarixiy ahamiyatiga ega bo'lgan ziddiyatlar, asrlar davom etgan ijtimoiy-iqtisodiy formatiyalar almashishi jarayonini ifoda ettirgan, Albatta, tragediyaning mazmuni to'g'ridan-to'g'ri bu jarayonni tasvirlamaydi, ammo personajlarning psixologiyasi, fikr-tuyg'ulari, xatti-harakatlarida chuqur ma'no bor, pyesada ana shu ulkan o'zgarishlarning kishilar ongiga qanday ta'sir etayotganligi badiiy vositalar orqali aks ettirilgan. Hamlet uchun masala qirolning qatl etilishi, o'ch olishda emas, balki nima uchun shunday bo'ldi, insonning burchi, yashashning ma'nosi nimadan iborat ekanligini anglab yetishida.

Shekspir "Hamlet"i shoh asar deb tanilishining sababi undajamiyatning

eng katta muammolari-tarix, davlat, siyosat, falsafa, axloq, odob, estetika, din masalalarini qamrab, bulaming hammasini san'at tili bilan insonning ruhiy kechinmalari orqali berilishidir.

Dunyo adabiyoti tarixida hali hech qaysi asar haqida shunchalik ko'p va shunchalik qarama-qarshi tadqiqot yaratilgan emas (1877-1935-yillar orasida ikki mingdan ortiq kitob va maqolalar yozilgan).

Shekspir asarlari XX asming 30-40-yillaridan boshlab, taniqli o'zbek adiblari tomonidan ona tilimizga tarjima qilina boshlangan.

Ayniqsa, uning asarlari G'.G'ulom, M.Shayxzoda, Uyg'un, B.Boyqobilov, J.Kamol tomonidan mahorat bilan o'zbek tiliga o'girilgan.

Demak, Uyg'onish davrida Ovrupa madaniyati, ilm-fani, san'ati beqiyos darajada rivojlandi va yuksaldi. Antik merosni o'zlashtirgan Uyg'onish davri vakillari poetik prinsplami shakllana boshlagan milliy adabiyotlar nuqtai nazaridan idrok qildilar. Adabiyot va jamiyat munosabatlari, so'z san'atining ijtimoiy hayotdagi o'mi va vazifalari yangicha talqin qilinib, nasroniy cherkovining adabiyotga ta'siri susaya bordi. Aynan shu davrda "Adabiy til" tushunchasi paydo bo'ldi va uning umumxalq tili bilan munosabati masalasiga oydinlik kiritildi, badiiy ijodning individual tabiati, san'atkoming ijodiy erkinligi e'tirof etildi, poeziya mavjudligining asosi sifatida inson - ijodkor markazga qo'yildi. Natijada jahon adabiyoti tarixida muhim bosqich sanalgan Uyg'onish adabiyoti keyingi davrlar adabiyotiga ijobiy ta'sirini o'tkazdi.

Savollar:

1. Ispaniya ilk Uyg'onish davrida she'riyatining qaysi turi rivojlandi? Servantesning «insoniyat tarixidagi eng buyuk asari».
2. Kristofer Mario o'zining qaysi asari bilan sohibqiron Temur timsoliga murojaat qilgan?
3. «Shekspir masalasi» deganda nima tushuniladi?
4. Shekspir ijodining asosiy davrlari haqida ma'lumot bering.
5. Shekspir sonetlarining asosiy xususiyatlari.

Adabiyotlar

4. Сулаймонова Ф. Шекспир Узбекистонда. - Т.: Фан, 1978.
5. Шекспир. Танланган асарлар. Беш жилдлик. 1-жилд. - Т., 2008.
6. Шекспир. Сайланма. 3-жидц. - Т., 2008.
8. Шекспир сонетлари. // Jahon adabiyoti, 2013. № 8.
9. Шекспир. "Хамлет".// Jahon adabiyoti, 2013. № 10

XVI-XVII asrlarda fransuz va ingliz adabiyoti

Reja:

1. XVI - XVII asr – Ovrupa madaniy hayotidagi muhim davr.
2. Fransuz adabiyoti:
 - a) Kornel ijodi;

b) Molyer ijodi.

Tayanch iboralar: *Mutlaq hokimiyat, klassitsizm, Uch birlik qonuni; Barokko; Pyer Kornel; «Sid» tragediyasi; Molyer - komediyanaavis; «Tartyuf».*

XVII asr Ovrupa tarixidagi murakkab, ziddiyatli va shu bilan birga muhim davr hisoblanadi. Bu davr “o‘tish davri”, deb ham ataladi. Feodalizmdan kapitalizmga o‘tish amalga oshirilganligi bois yangi burjuaziya munosabatlari shakllandi. Bular o‘z davri uchun progressiv ahamiyatga ega edi. Lekin burjuaziya munosabatlari ekspluatatsiyaning yangi shakllarini olib keldi.

Gollandiya va Angliya Ovrupa davlatlari orasida iqtisodiy rivojlanish borasida oldinga chiqib oldi. Bu davlatlarda kapitalizm tez sur‘atlar bilan rivojlanganligini ko‘rsatadi. Ispaniya va Portugaliyaning avalgi iqtisodiy qudratiga putur yetdi.

Davlatlardagi progressiv tarixiy rivojlanish hech qanday to‘siqlarsiz amalga oshirildi, deb bo‘lmaydi. Feodal-katolik tartibi G‘arbiy Ovrupa xalqlari hayotiga o‘z ta‘sirini o‘tkazdi. Bu davrda cherkov tomonidan ko‘rsatiladigan qarshilik kontrreformatsiya deb ataladi.

XVII asrda Ovrupa ilm-fani katta yutuqlarni qo‘lga kiritdi.

Odamlar ongiga katta ta‘sir ko‘rsatgan fan yutuqlaridan - Galiley, Kampanella va Kaplerlar tomonidan Olam tuzilishining galeotsentrik tizimini ishlab chiqarilishini ko‘rsatish mumkin.

XVII asrda falsafa fanida yanada oldinga siljish ko‘zga tashlanadi.

Bekon («Inson insonga dushman»), Spinoza, Dekart («Men fikr qilyapman, demak, mavjudman») va boshqa faylasuflar faoliyati shu davrga to‘g‘ri keladi.

Shu bilan birga cherkovning ta‘siri hali kuchli edi.

Davrining ilg‘or vakillaridan bir qanchasi inkvizitsiya qurboni bo‘ldilar. 1619-yil faylasuf Vaninini o‘tda yondirdilar. 1662-yili fransuz shoiri Klod Le Pti qatl etildi. Kampanella o‘z hayotining 33 yilini qamoqda o‘tkazdi.

Hayotning murakkablik va qarama-qarshilikka to‘laligi bu davr adabiyotining ham ziddiyatli rivojlanishiga olib keladi. XVII asrda Ovrupada renessans realizmi, barokko klassitsizm va shu singari uch asosiy adabiy yo‘nalish baravariga rivojlandi.

Bu davrda Renessans realizmiga xos bo‘lgan hislatlar yangi, yuksak darajada davom ettirildi (Lope de Vega ijodi).

Barokko o‘rta asr madaniyati tushkunligi natijasida kelib chiqqan, absolutizm kuchayib borayotgan davrda feodal-katolik reaksiyasi ta‘sirini aks ettirgan adabiy yo‘nalisliidir. Barokkochilar realistlardan farqli o‘laroq, atrof-muhit bilan uyg‘unlik bo‘lishi mumkin emas, deb hisoblaydilar. Inson sir va jumboqlarga to‘la dunyoda yashaydi, tabiatning dahshatli va shafqatsiz kuchlari oldida inson zaif va ayanchli jonzo, deb qaraladi.

Barokkochilarda tasvir nozik va bejirim tusga kiradi. o`quvchini hayratga solish maqsadida g`aroyib metafora, taqqoslashlarga keng o`rin berilgan. Uning yorqin ifodachisi dramaturg Kalderondir. Barokko adabiyotidadiniy g`oyalar asosiy o`rinni egallaydi. Mutaxassislar klassitsizmning paydo bo`lishini 1515-yil - italyan yozuvchisi Trissinoning "Sofonisba" tragediyasi yaratilishidan boshlab belgilashadi. Trissino bu asami antik tragediya namunalariga tayangan holda, sujet voqealarini antik Rim tarixchisi Tit Liviy asarlaridan olib, Arastu "Poetika" sida qo`yilgan talablarga rioya qilgan holda yaratgan edi. Xuddi shu narsa, antik adabiyotni etalon deb bilish, undagi obrazlar va poetik shakllardan foydalanib va antik davrda ishlab chiqilgan qoidalarga amal qilgan holda ijod qilish talabi klassitsizmning

asosiy xususiyatlaridan biri sanaladi. *Lyudovik XIV (1643-1715)* zamonasida absolutizm mustahkamlanadi.

Anarxiyaga chek qo`yish, juz`iy narsalami umumiylikka bo`ysundirish absolutizm himoyachilari ilgari surgan muhim masalalardandir. Siyosatdagi singari adabiyotda ham qatiqqo`llik bilan ish tutiladi. Barcha ijodiy jarayonlar ma`lum qoidaga itoat ettiriladi.

Klassitsizm yozuvchilari absolut hokimiyat mamlakat milliy birligi manfaatlariga mos keladi, deb uni mustahkamlash g`oyasini qo`llaydilar. Ular qirollik siyosati bilan hisoblashishga majbur bo`lganliklaridan qisman saroyga bog`liq ham edilar. Lekin bulardan qat`i nazar, ular ijodida davlat manfaatlarini ko`zlash hamma vaqt birinchi o`rinda turadi. Shuning uchun klassitsizm nazariyachilari va yozuvchilari mamlakat xalqi ruhini aks ettiruvchi adabiyot yaratishga intiladilar. Bu badiiy ijodning shakllanishida davming ilg'or ratsionalistik falsafasi, xususan, Dekartning "haqiqatini anglash uchun yagona mezon aql-idrokdir", degan qarashlari katta ta`sir ko`rsatadi. Shunga binoan, ular idrokni san`atga ham to`g`ri yo`l belgilab beruvchi birdan-bir mezon deb hisoblab, uni his-tuyg`uga qarshi qo`yadilar.

Fransiyada klassitsizm adabiy yo`nalish sifatida to`la qaror topib, adabiy jarayonda yetakchi mavqe egallagan bo`lib, fransuz klassitsizmi Ovrupadagi boshqa xalqlar adabiyotlariga jiddiy ta`sir ko`rsatgan. Fransiyada klassitsizm madaniyatining gullab-yashnashiga asos bo`lgan qator omillar mavjud edi. Klassitsizm davlat va millat manfaatlariga to`la mos edi. Mazkur sharoitda klassitsizm hukumat tan olgan rasmiy va chin ma`noda yetakchi badiiy metod bo`lib qoldi. Fransuz klassitsizmining gullab-yashnashiga asos bo`lgan yarn bir muhim omil Dekart ta`limoti bo`lib, u XVII asr fransuz falsafiy tafakkurining cho`qqisi hisoblanadi. Dekart falsafada ratsionalizm oqimining asoschisi, unga ko`ra, haqiqatning bosh mezoni va manbai ongdir. Ya`ni Dekart haqiqat manbai borliqda yoki tajribada emas, balki tafakkur qurilmalarida deb biladi.

Shundan kelib chiqqan holda klassitsizmning asosiy tamoyillari belgilanadi. Ularga ko'ra, san'at aql tomonidan qat'iy tartibga solinishi kerak, badiiy asar aqlga muvofiq va aniq tahlilga imkon beradigan tarzda qurilishi lozim, san'at asarining kuchi tafakkur qudrati va mantig'i bilan belgilanadi.

Olamga xos muayyan qonuniyat asosidagi tartibot san'atda ham bo'lishi lozim deb bilgan klassitsizm nazariyotchilari badiiy ijodda belgilangan qoidalarga og'ishmay amal qilishni talab etadi.

Klassitsizm yozuvchilari mutlaq hokimiyat mamlakat milliy birligi manfaatlariga mos keladi deb, uni mustahkamlash g'oyasini qo'llaydilar.

Ular mualliflar tabiatga taqlid qilish kerak degan prinsipni ilgari surdilar. Lekin voqelikni «qo'pol» tomonlariga emas, balki faqat go'zal tabiatga taqlid qilishga chaqiradi. Klassitsizm qahramonlar xarakteri umumiy va biryozlamadir.

Klassitsizm nazariyasi bo'yicha butun adabiy janrlar «yuksak» (tragediya, epos, qasida) va «tuban» (komediya, satira, epigrama) janrlarga bo'linadi.

«Yuksak» janrlarda davlat ishlari, qirol va hukmron tabaqa vakillarining harakatlari tantanali uslubda tasvirlanishi kerak. «Tuban»

janrlarda esa uchinchi toifa vakillarining kundalik turmushi kulgili manzaralarda aks ettirilishi lozim. Klassitsist yozuvchilar asar tilining aniq, obrazlarning ratsional, kompozitsiyasining pishiq, uslubning qo'pol iboralardan holi bo'lishiga katta e'tibor beradilar. Biroq go'zallikni idrok qilishda yagona mezon sifatida iste'dodga ortiqcha baho beradilar. Qahramonlarning oldindan belgilab qo'yilgan sxema va logik qonunlarga ko'ra «yaxshi» va «yomon»ga ajratilishi natijasida xarakterlarning hayotiyliги chegaralab qo'yilgan.

Klassitsizm muhim o'rin egallagan drama janrida 3 birlik qonuniga rioya etish talab etiladi:

- 1) zamon (voqea bir kunda bo'lishi kerak) birligi;
- 2) makon (hodisalar bir joy, bir binoda bo'lishi kerak) birligi;
- 3) harakat (yagona sujet yo'li) birligi.

Klassitsizm antik adabiyotga taqlid qilish asosida kelib chiqqan yo'nalish hisoblanadi. «Gumanistlar qadimgi yunon va rim madaniyatini o'rganish va uning ilg'or g'oyalarini targ'ib etishda jiddiy ish qildilar. Biroq ularning antik san'at haqidagi nazariyalarida bir qator nuqsonlar mavjud edi. Bunga sabab o'rta asrlar adabiyotidagi milliy xususiyatlar e'tiborga olmaslikdir. Shuning uchun klassitsizm Fransiyadan boshqa mamlakatlarda o'z rivoji uchun zamin topolmadi»

Klassitsist yozuvchilar Rim va yunon san'atining yuqori bosqichiga ko'tarilgan davrda yaratilgan asarlariga ergashib, o'sha davr adabiyotining namunalari va qoidalarini o'zgartirib, hamma davr uchun bir xilda xizmat qiluvchi va o'mak bo'luvchi ijoddan iborat,

deb ulug'lab, ularning nazariy qarashlari va amaliy yutuqlarini qabul qildilar. Biroq mavhum g'oyalarni ideallashtirish, davming real hayotidan uzoqlashib, xalq turmushidan ajralib qolish, janrlarni qattiq logik qonunlarga bo'ysundirish klassitsizm adabiyotini cheklab qo'ygan edi.

XVII asr fransuz adabiyoti

XVII asr fransuz adabiyotining rivoji va o'ziga xos xususiyatlari ana shu tarixiy davr sharoitlari bilan bog'liq. XVII asrda Fransiya Ovrupadagi eng qudratli mamlakat edi.

XVII asr fransuz adabiyoti va san'atida klassitsizm uslubi o'z taraqqiyotining eng yuqori cho'qqisiga ko'tariladi. Klassitsizm feodal tarqoqligi o'miga kelgan mustahkamlanib boruvchi va qattiq qonun asosida ish tutayotgan absolyut hokimiyatning rasmiy adabiy stili edi. Absolyutizm tartiblarini o'matuvchilardan Rishelieu adabiyotda ham qat'iy formalarga e'tibor qilish talabini qo'yadi. U yozuvchilarning adabiy qoidalarga rioya qilishlari ustidan nazorat olib borish vazifasini fransuz akademiyasiga yuklaydi. Bu akademiya tilni ham davlatga bo'ysundirishi va yagona fransuz tili lug'atini tuzib chiqishi kerak edi.

Fransiyada klassitsizmning rivojlanishiga sabab bo'lgan ikkinchi omil o'sha davming yirik mutafakkirlari Dekart bilan Gassendi filosofiyasining ta'siri edi. Dekartning ratsionalizmi shundan iborat ediki, u haqiqatni tajribadan, moddiy dunyodan emas, balki aql-idrokdan qidirdi. Uningcha, idrok-haqiqatning yagona o'lchovi. Klassitsizm nazariyachilari aql-idrok kuchiga qattiq ishonadilar va o'z qarashlarini shunga asoslaydilar.

1715-yilgacha Ovrupa adabiyotidagi uch adabiy yo'nalishdan klassitsizm Fransiya juda ravnaq topdi. Fransuz klassitsistlari antik adabiyot tajribasini milliy an'analar bilan uyg'unlashtira oldilar. (Boshqa davlatlarda bunday bo'lmadi).

Renessans realizmi badiiy nasr, asosan, roman janrida davom etdi. Barokko esa aristokratik adabiyotda, shuningdek, Rasin ijodining so'nggi davrida («Ataliya») aks etdi. Klassitsizm esa asosiy yo'nalish edi.

Klassitsizm nazariyotchilari aql-idrok kuchiga qattiq ishonadilar va o'z qarashlarini shunga asoslaydilar. Fransuz klassitsistining birinchi vakili shoir Malherb (1555-1628) dir. U Genrix IV davrida saroy shoiri, Reshelve davrida Fransiya xazinaboni bo'lib xizmat qildi. o'z qasidalarida qirol hokimiyati va uning siyosatini madh etdi.

Bualo (1636-1711). Klassitsizmning yirik nazariyachisi shoir Nikolya Bualo Parijda tug'ilgan. 1673-yilda Lyudovik XIV Bualoni saroy tarixchisi qilib tayinlaydi. 1684-yilda u fransuz akademiyasiga a'zo bo'lib saylanadi.

Bualoning muhim asari «Poeziya san'ati» nomli didaktik poemasidir, shoir bu asarida klassitsizm adabiy uslubining qoidalarini asoslab

berdi. Bualo Dekartning falsafiy metodini badiiy adabiyotga tatbiq etdi. Klassitsistlar estetikasi uchun xarakterli narsa aql-idrokka tayanishdir. Bualoning fikricha, aql-idrok san'atning oliy maqsadi bo'lgan go'zallikni yaratadi. Aql-idrok vositasi bilan Bualo antik jamiyatda yaratilgan, go'yo hamma davr uchun bir xil qimmatga ega bo'lgan, lekin o'rta asrlarda yo'qolib ketgan va endi faqat yuqori guruhlariga ma'lum bo'lgan oliy badiiy didni tushunadi. Uning shahar va saroyini o'rganingiz, degem shiori shundan kelib chiqadi. Bualo saroy doirasidagi kishilar talabiga javob beradigan asar yozishga chaqiradi. U mutlaq hokimiyat g'oyalarining kuychisi edi. Shuning uchun ham hamma «tuban», «qo'pol» narsalarni rad etgan Bualo xalq va uning oddiy turmushini aks ettirgan Molyerni yoqlamaydi.

Klassitsizm adabiyotining yirik vakili dramaturg *Per Kornel* (1606-1684) Ruan shahrida sud chinovnigi oilasida tug'ildi. Iuzit maktabida o'qidi. Huquqshunoslikni o'rganib, advokat bo'lib ishladi. Ma'lum boiishicha, bir kuni Kornelning do'sti uni o'z sevgan qizi bilan tanishtiradi. Qiz esa Kornelni yoqtirib qoladi. Ana shu voqeaning kulgili tomoni uni komediya yozishga undaydi. Shunday qilib, «Melita» komediyasi yaratildi. Shundan so'ng «Beva», «Qirollik», «Maydon», «Sud galereyasi» komediyalari yaratiladi. Ammo Kornelga uning tragediyalari shuhrat keltiradi. 1635-yilda «Medeya» tragediyasi antik yozuvchilar Evripid va Senekaning Mediya haqidagi asarlari sujetidan olinadi. Ammo voqea asosida mifologik tarix yotsa ham, Kornel o'z zamonasi aristokratiyasini yaramasiliklarini fosh etadi.

Kornel 1636-yilda fransuzlar faxriga aylangan «Sid» tragediyasini yaratdi va Fransuz Akademiyasi tragediyani sinchiklab o'rganib chiqadi. 1639-1641-yilda u «Goratsiy», «Sinna» asarlarini yozdi. 1652-yilda ijodiy omadsizlikka uchragandan so'ng «Pertarit» tragediyasi muvaffaqiyatsizlikka yuz tutib, Kornel 7 yil ijod qilmadi. 1659-yilda «Edip» tragediyasini yozdi. 1662-yilda Parijga ko'chib kelib yozishni davom etadi, ammo uning shuhrati so'na boshlayotgan edi. Bu davrda yangi iste'dod - Rasin shon-shuhratga ega bo'layotgan edi. Kornel 1674-yilda umuman yozishni bas qiladi va 10 yildan so'ng 1684-yilda vafot etdi. Bir kuni Kornel bir necha yil bo'lmagan teatrga keladi. Uni tanib aktyorlar o'yinni to'xtatishadi. Zalda to'xtovsiz qarsaklar yangraydi. Ammo shon-shuhrat Kornelga moddiy manfaatdorlik keltirmaydi. U umrining oxirida moddiy qiyinchilikda hayot kechiradi.

Kornel tragediyalarning asosiy personajlari qirollar yoki buyuk qahramonlardir. Uning fikricha, hokimiyatga ega bo'lgan buyuk, kuchli va erkin shaxslar o'z his-tuyg'ularini namoyon etishda ham mustaqil harakat qilib, insoniy jihatlamini o'zlarida to'liq mujassamlashtira oladi. Kornel nuqtayi nazari bo'yicha, asosiy dramatik konflikt aql va tuyg'u, iroda va xohish, burch va ehtiros o'rtasida bo'lib,

bunda aql, iroda va burch g'olib bo'ladi. Dramaturgning tarixiy tragediyalari ham XVII asr Fransiya mutlaq hokimiyati manfaatlariga xizmat qiladi.

«*Sid*» tragediyasi (1636). Kornelning «*Sid*» ini rus tiliga tarjima qilgan Kateninga Pushkin «Men seni va talabchan Kornelimni qutlayman. «*Sid*» ni uning eng yaxshi tragediyasi deb hisoblayman»

(1822) deb yozgan edi.

Asar sujeti ispan bahodiri Rodrigo Dianis haqidagi o'rta asr qahramonlik eposi va Gilen de Kastroning «*Sidning yoshligi*» pyesasidan olingan. Ammo Kornel bu mavzuni zamonasiga yaqinlashtirib, mustaqil original asar yaratdi.

Sujet: Don Gomes graf Gormasning qizi Ximena bilan Don Dionning o'g'li Rodrigo bir-birini sevadi. Ota ham qizini Rodrigoga berishga tayyor. Lekin... Ikki feodal urush o'rtasida tortishuv Don Gomis Rodrigoning otasini haqorat qildi. Keksa Don Diego o'ch olishni o'g'liga topshiradi. Rodrigo uchun bu juda og'ir: 1. Sevgilisidan ayrilishi. 2. Oila haqorati. Rodrigo qizning otasini duelda o'ldiradi. Ximena qirol huzuriga borib, otasini qotilini jazolashni so'raydi. Ular ikkisi ham urf-odatlar, ota oldidagi burch va yoshlik tuyg'usi o'rtasida azob chekadilar. Shu vaqtda Rodrigo davlatga bostirib kelgan marvlarga qarshi kurashda zo'r qahramonliklar ko'rsatadi. Dushman tomon ham uning botirligiga qoyil qolib «*Sid*», ya'ni janob deb ataydi. Ximena qancha talab qilsa ham qirol hanuz qahramonni, Rodrigoni jazolashga botinolmaydi. Ximena Rodrigoni o'ldirgan odamga turmushga chiqishini aytadi. Qirol jangda kim g'olib bo'lsa, qiz o'shaniki bo'ladi deb shart qo'yadi. Qiz talabgori Sancho duelda yengiladi. Qirol maslahati bilan Rodrigo bilan Ximena topishadi.

XVII asming birinchi yarmida Fransiyada feodal o'zboshimchaliklarni tugatish, yagona milliy davlat-mutlaq hokimiyatni mustahkamlash uchun kurash avj olgan bir vaqtda Kornel o'z ijodida feodal tartiblarning yemirilishi muqarrarlari va markazlashgan kuchli davlat barpo etish zarurligini aks ettiradi. Jumladan, «*Sid*» tragediyasida qonga qon degan eski urf-odat o'miga vatan oldidagi fuqarolik burchini bajarishni asosiy vazifa qilib qo'yadi. Haqiqiy xalq qahramoni Rodrigo «oddiy kishilarning umidi va tayanchi» sifatida o'z vatanini dushman hujumidan saqlab qoladi.

Kornel klassitsizmning uch birlik qonuniga amal qilsa-da, unga yuzaki holda bo'ysunadi. «*Sid*»da vaqt birligi, makon birligi bir oz buziladi. Rodrigo Ximena bilan otasini o'limidan so'ng saroyda emas, qizning uyida uchrashadi.

Kornel qahramonlari nafaqat jang maydonida, balki o'zishlari bilan kurashda ham g'alaba qozonuvchi irodali kishilardir.

Napoleon Kornel ijodini juda qadrlagan: «Kornel hozir yashaganda, men uni shahzodaga aylantirardim» degan edi.

Rasin (1639-1699). 1667-yilda «*Andromaxa*» tragediyasi sahnaga

qo'yiladi. Komel tragediyalarining qahramonlari o'z xarakterlari - g'oyalari bilan tomoshabinni asir etgan bo'lsa, Rasin tragediyada insonlar qanday bo'lsa, shundayligicha (Komel qanday boiishi haqida) tasvirlaydi.

Rasin 1658-yilda Parijga keladi. 1664-yilda «Fivaida» tragediyasi shuhrat keltirmaydi. 1665-yilda yozilgan «Aleksandr» tragediyasi, «Britanik» - hokimiyatni suiiste'mol qilish, despotizm asorati haqi- 'dagi tragediyalar bo'lib, ularda Rim tarixi - Neron hukmronligi davri tasvirlandi.

1677-yilda «Fedre» tragediyasi yaratildi. Asarning sujeti qadimgi yunon mifidan olingan. (Evripidda «Ipolit») 1670-yilda Komel va Rasin bir sujetda ikki asar - «Tit va Berenika», «Berenika» tragediyalarini yaratadilar. Bu musobaqada Rasin pyesasi ustun chiqadi.

«Berenika» tragediyasida Rasin shaxsiy manfaat va ijtimoiy burch bir-biriga zid kelmasligi va monarxiya tuzumining gumanizmiga zid ekanligini ko'rsatadi. Saroy intrigalari natijasida Rasinning eng yaxshi tragediyasi - «Fedra» muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Bundan so'ng yozuvchi dramaturgiyani tashlaydi. 12 yildan so'ng qizlar pansionini boshlig'i De Montenoi xonim iltimosi bilan «Esfir» tragediyasini yaratadi. 1661-yil so'nggi asari — «Ataliya»ni yaratadi. Uning so'nggi asari Lyudovik XIV ni g'azablantirdi va yozuvchi hayotining so'nggi yillari osoyishta o'tmadi. 1699-yili vafot etadi.

«Andromaxa» (1667) pyesaning sujeti antik mifologiyadan olingan. Asarning bosh qahramoni Troya pahlavoni Gektorning xotini Andromaxadir. Uning yosh o'g'ii (Astianaks) bilan Gektorni o'ldirgan Axillesning o'g'li Pirr qo'miga asir tushish voqealari tasvirlanadi. Pirrda Andromaxa muhabbat uyg'otadi. Shoh Meneay va qizi Germiska Pirr Andromaxaga uylanishini eshitib, undan o'ch olishni Orestga topshiradi. Nikoh rasmiyati o'tkazilayotgan bir paytda Orest Pirmi o'ldiradi. Bundan so'ng Germiono ham o'zini halok etadi.

Rasin qadimgi sujetni olib, unga yangi ma'no kiritdi. Shoh, Pirr, Germiono va Orest obrazlari orqali davlat manfaatlarini unutgan, egoist hokimiyatni tanqid qildi. Burch va istak (his) orasidagi kurash tasvirlanadi. Fedra Tezeyning xotini, Ippolit uning o'gay o'g'li bo'ladi. Fedra Ipolitni sevib qoladi. Evripiddan farqli, Rasin asarga enaga obrazini kiritgan. Qahramonlarni ichki kurashini aniq ifodalaydi. Tragediyada qahramonlar sodir etadigan kichik xatolar, hatto jinoyat haqidagi o'ylar ham o'z jazosini oladi.

Kardinal Mazarini yaqinlari Rasin ustidan kulmoqchi bo'ib, shoir Pradonga xuddi ana shu mavzuda pyesa yozishni talab etadi. Pradon pyesasi kuni teatr odam bilan to'ladi. Rasinning «Fedrasi» kuni esa bo'm-bo'sh boiadi. Rasin bundan qattiq achchiqlanib, bundan buyon pyesa yozmaslikka ahd qiladi.

12 yildan so'ng Montenon xonimining talabiga ko'ra (Lyudovik

XIVning xotini) Pansion qizlari uchun «Esfir» pyesasini yozadi. 1690-yiii Rasinning so'nggi tragediyasi - «Ataliya» yaratiladi. Rasin ijodi davomida antik adabiyot mualliflariga murojaat etadi, ulardan o'rganadi, zavqlanadi. U asarlarida Kornel kabi «yetuk» qahramonlarni emas, balki (ijtimoiy jihatdan ham, psixologik jihatdan ham) o'rta tabaqa odamlarini, ularning ojiz tomonlarini aks ettiradi. Rasin umrini kambag'alchilikda o'tkazadi.

Fransuz milliy teatrining asoschisi, buyuk komediograf *Jan Batist Molyer (1622-1673)*. Parijda savdogar oilasida tug'ildi. O'z familiyasi Pokier. Otasi Molyerni o'z ishini davom ettirishini istaydi. 1643-yil teatr guruhini yig'adi va unga «Yaltiroq teatr» deb nom qo'yadi. Guruh uzoq faoliyat olib bormaydi. Sababi mablag'ning yo'qligi, yangi pyesalar va iste'dodli aktyorlarning yetishmasligi edi. Do'stlari bilan ko'chib yuruvchi Provinsiya komeridiantlar guruhiga qo'shiladi va o'zi ham pyesalar yozishga kirishdi.

] 655-yilda Lionda birinchi pyesalaridan biri «Telba»ni sahnaga qo'yadi.

Avvaliga mustaqil badiiy ijod haqida o'ylamagan, o'z guruhining repertuari kambag'illigi uchun qo'lga qalam olib Italiya farslarini fransuz muhitiga moslashtirgan Molyer, bora-bora original, mustaqil asarlar yarata boshlaydi. Fransiyaning buyuk komediyagrafi shunday dunyoga keladi.

1658-yilda truppa Parijda qirol oldida spektakl qo'yishadi. Truppani Parijda qolishiga ruxsat berishadi. (Pti Burbon Teatrda- xaftada 3-marta). Truppa 1660-yilda Pale Royal teatridan joy oladi. Bino teatr talablariga javob bermaydi. Hatto bir asrdan so'ng ham Volter «Fransiyada yaxshi pyesalar bor, yaxshi teatr binolari esa Italiyada» - degan edi.

Molyer Parijdagi 14 yillik hayoti davomida 30 dan ortiq pyesa yozadi. U 52 yoshida, betob bo'lishiga qaramay, «Yolg'on kasal» pyesasida bosh rolni ijro etib, teatrdan vafot etadi.

Molyer fransuz xalq farsi traditsiyasi bilan Rim komediyalarining eng yaxshi namunalarini tanqidiy o'zlashtirish asosida fransuz klassik komediyasini yaratadi. U klassitsizm nazariyotchilarining tragediyani «yuqori», komediyani «tuban» janr deb ko'rsatishlariga qarshi chiqadi.

U teatrnı «jamiyat oynasi» deb ataydi. «Tartyuf» asariga yozilgan so'z boshida Molyer teatming tarbiyaviy ahamiyatiga yuksak baho beradi. Komediyaning vazifasi kishilarni kuldirib turib, ulardagi nuqsonlarni tuzatishdan iboratdir. Bu ikki vazifadan binning ado etilmasligi komediyaning ta'sir kuchini yo'qqa chiqaradi. Molyer komediyalarida uch birlik qonuniga hamma vaqt ham amal qilavermaydi. 1659-yilda birinchi original asari «Kulgili norzaninlar» ni yaratdi. Bunda yozuvchi o'z zamonasi ayollarini peretsioz adabiyotga juda ham mukkasidan ketganligini kulgiga oladi. Molyer «Tartyuf»,

«Don Juan», «Mizotrop», «Xasis», «Dvoreyanlikdagi meshchan», «Zo'raki tabib» kabi asarlari uni nomini mashhur qiladi. Uning eng mashhur asari - «Tartyuf» 1664-yilda yaratilgan. Molyer komediyalarini o'qimagan kishilarga ham Tartyuf ismi yaxshi tanish bo'lib, u ikkiyuzlamachilik timsoli sanaladi. Asar o'sha davr sharoitidan kelib chiqib, bir necha marta qayta ishlangan. Bu komediyada Molyer yuqori tabaqa vakillari ichida avj olgan riyokorlik va munofiqlik sifatlarini Tartyuf obrazi orqali ochib bergan. Asar savdogar Organning Tartyuf bilan ibodatxonada tanishuvi, uyiga olib ketishi voqealari bilan boshlanadi. Organning o'g'li Damis, Xizmatkor qiz Dorina, qizi Mariannalar bu odamni firibgar ekanligini sezishadi. Ammo otasi ularga so'z bermaydi. o'g'lini uyidan quvib, mol-mulkini Tartyufga xat qilib beradi. Asar oxirida Organ Tartyufni soxta taqvodor ekanini biladi va uyidan haydaydi, ammo bu uy unga tegishli ekanligini aytadi va Organni quvib chiqarish maqsadida sud chinovnigim aytib keladi. Biroq kutilmaganda «odil monax» buyrug'i bilan aldoqchining o'zi qamoqqa olinadi.

«Tartyuf» komediyasi klassitsizm xarakterlar komediyasining tipik namunasi bo'lib, Tartyufning ikkiyuzlamachiligi, Garponning xasisligi («Xasis») kabi mutlaq hirsdir. Yozuvchining diqqati inson xarakterini ochish emas, balki ilgari belgilab qo'yilgan Tartyuf xarakterining bir nuqtasini ko'rsatishga qaratilgan. Bu klassitsizm teatrining asosiy belgilaridan biri edi.

1665-yilda yaratilgan «Don Juan» komediyasi (ikki hafta ichida yozilgan) ham taqiqlanadi. Don Juan Tartyuf singari munofiq va axloqiy jihatdan buzilgan dvoryan edi.

«Don Juan» Molyerning klassitsizm qoidalari qobig'ini yorib chiqqan yirik realistik asari. Buni turmushning keng tasvirlanishida, uch birlikka rioya etmaslikda, qahramonlar xarakterining rivojlanib borishida ko'rishimiz mumkin, klassitsizm qoidasiga binoan, komediya she'riy yo'l bilan emas, balki prozada yozilishi kerak edi.

Don Juan obrazining jahon adabiyotida yuzdan ortiq varianti bor.

«Dvoryanlikdagi meshchan» (1670) pyesasida Jurden obrazi orqali aristokratiya hayotiga taqlid qilib dvoryanlikka suqilib kiruvchi meshchan masxara qilinadi. U o'ziga musiqa, raqs, qilichbozlik, falsafa bo'yicha muallimlar yollaydi. Jurden aristokrat doirasidan chiqqan Dorant kabi kishilar bilan aloqa qilinayotgani uchun faxrlanadi. Dorant uchun u «sog'im sigir»ga aylanib qolgan edi. Yosh yigit Kleant Judenni qizi Lyusilni sevadi. Ammo ota yigitni dvoryan emasligi uchun qizini bermaydi. Komediya oxirida Kleant turkcha kiyinib, o'zini turk sultonining o'g'li deb tanishtiradi va Jurdenni boplab laqillatadi.

XVII asr fransuz adabiyotining yirik vakili, mashhur masalchi shoir Jan Lafonten (1621-1695)dir. Lafontenning adabiy faoliyati kech boshlanadi. U o'ttiz uch yoshida Terensiyning «Evnuh» komediyasini

qayta ishlaydi. Bu pyesa avtomom bundan so'nggi tanilishi va o'sishiga zamin yaratadi. Lafonten ijodining dastlabki davrida aristokratik pretsioz adabiyoti ta'sirida bo'ladi. Yunon mifologiyasidan foydalanib yaratgan «Adonis» (1658) dostonida Adonisning ma'buda Veneraga bo'lgan muhabbatini tasvirlaydi.

Lafonten o'z masallari bilan katta shuhrat qozondi. Masai janri mutlaq hokimiyat, shuningdek, aristokratik reaksiyaga karshi keng demokratik guruhlamining noroziligini qulay va tushunarli qilib bayon etish quroli edi. Lafontenning xalqchilik g'oyalari faqat uning masallaridagina

ochiq namoyon boiadi. Shoir masallarining birinchi olti kitobi 1668-yilda, ikkinchi besh kitobi 1678-1679-yillarda nashr etiladi. Lafontenning masallari o'zining demokratik ruhi va satirik kuchining o'tkirligi bilan shoir ijodining cho'qqisi hisoblanadi. Ezop davridan beri masal quyi tabaqalarning manfaatlarini ifodalab kelgan edi. Shuning uchun ham klassitsizm estetikasi masalni badiiy adabiyotning quyi turlariga kiritib keldi. Lafontenning klassitsizm estetikasining adabiy me'yorlari doirasidan chiqib, original asar yaratishdagi mahoratini «o'tinchi va o'lim» masalida yaqqol ko'rish mumkin. Lafonten antik davr masalchisi Ezopdagi bir sujetdan foydalangan.

(Og'ir mehnat va turmush mashaqqatidan tinkasi qurigan o'tinchi dehqon bu dunyo bilan xayrlashmoq maqsadida o'z oldiga Azroilni chaqiradi. Azroil o'tinchidan nimani istashini so'raganda, undan qo'rqib ketgan dehqon bir bog'lam o'tinni ko'rsatib, uni yelkasiga olib qo'yishni iltimos qiladi).

Lafonten bu masalda oddiy insonning mashaqqatlarni yengish uchun zo'r ishonch bilan yashashini ochiq-oydin tasvirlaydi. Dehqonning qashshoqlanishiga sabab boigan ijtimoiy illatlar, o'rab olgan muhitning yaramasligini ifodalash bu masalning asosiy g'oyasini tashkil etadi.

Yozuvchining dastlabki kitobida aristokratiyaning mag'rurligini masxara qilgan «Dub va qamish», burjuaziyaning qo'rqqoligini ko'rsatgan «*Kalamushlar* kengashi», saroy tekinxo'r]arini qoralagan «Pashsha bilan chumoli», adolatsiz sudni tanqid qilgan «Maymunlar sudida tulkiga qarshi shikoyat bilan chiquvchi bo'ri», masallari diqqatga sazovordir. Ijtimoiy ziddiyatlar inson tabiatida azaldan mavjud bo'lgan kamchiliklar deb ko'rsatiladi («Bo'ri bilan qo'zichoq»).

«Yirtqich hayvonlar o'lati» masalida ham yomonlik va zulm manbai-saroy, qirol va uning yordamchilari qoralanadi. Ularning hayoti zo'ravonlikka, kambag'allarni eksplutatsiya qilishga asoslangan, shuning uchun hukmdorlardan yaxshilik, shafqat kutish mumkin emas, degan xulosa masalning asosiy g'oyasini ifodalaydi, Shoimning ikkinchi to'plamiga kirgan masallarida sotsial satira keskinlashadi. Pul hukmronligi va uning halokatli ta'sirini («Etikdo'z va ulgurji savdogar»), sudning sotqinligini («Mushuk, laycha va

quyon») qirollik hukumati va din ahillarining yovuzliklarini («Arslon, bo'ri va tulki», «Ona arslonni ko'mish marosimi», «Ruhoniy va murda») masallarida katta badiiy kuch bilan aks ettiradi.

Lafontenning dastlabki masallari tasviriga xos kinoya va kuzatuvchilik o'rini, endi, 70-yillarning oxiriga kelib, aniq sotsial satirik va realistik tasvir egallaydi. Hayvnlarning allegorik figurasi o'miga inson obrazi paydo bo'ladi. («Dunaylik dehqon», «Savdogar, dvoryan, cho'pon va shoh o'g'li»).

Lafonten antik dunyo, o'rta asrlar va Uyg'onish davri masalchilik traditsiyalarini o'rganib, ularga favqulodda realistik xarakter va satirik ruh kiritadi, bu janmi yangi badiiy yuksaklikka ko'taradi. Uning masallari soddaligi va o'z davri ijtimoiy hayotini keng qamrab olishi, mehnatkash omma manfaatlarini qizg'in himoya qilib chiqishi bilan qimmatlidir. XVII asr fransuz adabiyoti va xususan, masalchilik janrining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

Xullas, klassitsizm XVII asr G'arbiy Ovrupa madaniyatining muhim bosqichi sifatida jahon adabiyoti tarixida o'z o'miga ega.

Mazkur yo'nalish doirasida ijod qilgan yozuvchilar asarlarining aksariyati hozirgi kunda ham g'oyaviy mazmun va badiiy qimmatini saqlab kelmoqda.

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

1. Klassitsizmning ijtimoiy va nazariy asoslari.
2. Uch birlik qonuni nimani anglatadi?
3. Barokko oqimining asosiy belgilari haqida nimalarni bilasiz?
4. Fransiya'dagi klassitsizm adabiyotining o'ziga xosligi nimalarda ko'rinadi?
5. Molyer komediyalarining mavzular doirasi.

Adabiyotlar

1. Introduction to Literature. Miller Gilbert. Villiams John. 1995 The McGraw-Hill. P. 1148.
2. Кдюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. — Т.: Ук;итувчи, 1987.
3. Артамонов С. История зарубежной литературы, XVII-XVIII в.в -М.: 1988.
4. Обломовский Д. Французский классицизм. - М.: 1968.
5. Куронов Д. Мамажонов З. Шералиева М. Адабиётшунослик лугати. - Тошкент: Akademnashr, 2010.

XVIII asr Yevropa ma'rifatchilik adabiyoti.

Fransuz ma'rifatchiligi

Reja:

1. Ma'rifatchilik adabiyotining ijtimoiy-falsafiy asoslari.
2. Angliya adabiyoti:
 - a) D.Defo ijodi;
 - b) J.Svift ijodi.
3. Fransuz ma'rifatchilik adabiyoti:

- a) Volter ijodi;
 - b) Bomarshe ijodi;
4. Nemis adabiyoti:

- a) Shiller ijodi;
- b) Gyote ijodi.

Tayanch iboralar: Ma'rifatchilik, Angliyada ma'rifatchilik;
D.Defo; «Robinzon Kruzo»; J.Svift, «Gulliveming sayyohatlari»;
Volter; Bomarshe; «Sevilyalik sartarosh»; «Bo'ron va tazyiq»;
Shiller; Gyote; "Faust".

Ma'rifatchilik adabiyotining ijtimoiy-falsafiy asoslari
XVIII asrga kelib G'arbiy Ovrupa davlatlari turlicha siyosiy tuzumga
ega edilar. Angliyada mutlaq hokimiyat o'z umrini yashab
bo'ldi. Qirollik hokimiyati siyosatiga ta'sir o'tkazmaydigan hokimiyatga
aylandi. (1648—49 burjuaziya inqilobi).

Fransiyada hali mutlaq hokimiyat yashamoqda edi. Germaniya
mayda knyazlik, gersogliklarga bo'linib ketgan edi. Italiyada ham
Germaniya singari mayda davlatlarga bo'linib yuz bergan, shimoli
esa Avstriya mustamlakachiligi azoblarini tortmoqda edi.
Ovrupa ilg'or kuchlarining siyosiy kurashlari, asosan, antifeodal
xarakterda bo'lgani uchun, XVIII asr adabiyoti ham, asosan, antifeodal
yoki ma'rifatchilik ruhida edi.

«Ma'rifat» so'zi, keng ma'noda xalqni bilimli, ma'rifatli qilish
ma'nosida qo'llansa, tor ma'noda burjuaziyaning feodalizmga qarshi
kurashi avj olgan davrdagi aqliy harakatni ifoda etadi.

Ma'rifatchilik adabiyoti - feodal asoslarga qarshi o'laroq maydonga
chiqib, XVII-XVIII asrlarda G'arbiy Ovrupa mamlakatlari va
Shimoliy Amerikada keng yoyilgan g'oyaviy-mafkuraviy harakat;
shu harakat g'oyalarini o'ziga singdirgan va targ'ib etgan adabiyot.
Ovrupaning turli mamlakatlarida ma'rifatchilikning maydonga
kelishi vaqt jihatidan farqlanadi: u dastlab Angliyada yuzaga kelgan
bo'lsa, ijtimoiy shart-sharoitlarning yetilishi barobarida qit'aning
boshqa mamlakatlariga yoyilgan va ulaming har birida konkret
shart-sharoitlar bilan bog'liq tarzda kechgan. Jumladan, Rossiyada
Ma'rifatparvarlik ancha kech—XVIII asming ikkinchi yarmida maydonga
chiqqan; shuningdek, XIX asr oxiri - XX asr boshlarida qator
Sharq mamlakatlari, jumladan, Rossiya tarkibidagi turkiy xalqlar
yashovchi mintaqalar (Qrim, Tatariston, Ozarbayjon, Turkiston) da
kuzatilgan Ma'rifatchilik harakatlari ham Ovrupa Ma'rifatparvarlari
bilan ko'plab mushtarak jihatlariga egadir.²³

Ma'rifatparvarlar uchun aql-idrok bosh masaladir. Ular insonning
aqliy faoliyatiga, odamiylik fazilatlariga yuqori baho berganlar.
Shu bilan birga, ma'rifatparvarchilik g'oyasiga yuqori baho
berishadi. Ma'lumki, Ovrupa XVIII asr ma'rifatchilarining aksariyati
"ma'rifatli hukmdor" g'oyasini ilgari surgan edilar. Fransuz
ma'rifatchisi Golbax "Tabiat tizimi" va "Tabiiy siyosat" kabi asarlarida

Fransiya erishishi mumkin bo'lgan siyosiy tizim sifatida konstitutsiyaviy monarxiya haqida fikr yuritib, uning boshida ma'rifatli hukmdor turishi lozimligini ta'kidlaydi. "Taqdir taqazosi bilan taxtga ma'rifatli, adolatli, mard, xushaxloq hukmdorlar o'tirishlari mumkin va ular inson boshiga yog'ilgan balolaming asl sababini bilib, aql ko'rsatmalari bo'yicha bartaraf etishga harakat qiladilar". Badiiy adabiyotda ham o'z ifodasini topgan bunday g'oyalami Volter ("Kandid yoki optimizm"), Monteskyo ("Fors nomalari"), J:Swift ("Gulliveming sayohatlari"), Deni Didro ("Rohiba"), I.V.Gyote ("Faust", "Gets fonBerlixingen") vaboshqama'rifatparvar yozuvchilar ijodida ko'plab uchratish mumkin.

Ma'rifatparvarlar «tabiiy inson haqidagi» konsepsiyasini ilgari surdilar. Ulaming fikricha, inson tabiatan go'zal va yaxshi xulqli, uni faqatgina hayot, yashash sharoiti buzadi.

Jon Lokk falsafasi ma'rifatchilarga katta ta'sir o'tkazdi. Uning «Inson aqli haqida tajriba» (1690) kitobi. Uning fikricha, inson olayotgan barcha bilimlar aql-idrok orqali keladi.

Jamiyat hayotida katta o'zgarishlar kechayotgan davrda esa, ma'lumki, yangicha fikrlaydigan kishilarni tarbiyalash masalasi birinchi o'ringachiqadi. Shubois Ovrupa ma'rifatchilarita'lim-tarbiya masalalariga alohida e'tibor qaratdi. Ingliz faylasufi Jon Lokkning ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari ("Aql borasidagi tajriba") XVIII asr ma'rifatchilarining inson va uning tarbiyasi haqidagi fikrlariga jiddiy ta'sir o'tkazdi. Ta'lim-tarbiya masalalariga bag'ishlangan J.J.Russoning "Emil yoki tarbiya" singari asarlari maydonga keldi.

Angliya adabiyoti

Angliya ma'rifatchiligini 3 ta davrga bo'lish mumkin:

- 1) 1688—1730-yil - ilk ma'rifatchilik. (Jumalistika rivoji, yangi dramatik janrlaming paydo bo'lishi);
- 2) 1730-1750-yillar - ma'rifatchilik romanining paydo bo'lishi va gullab-yashnashi;
- 3) 1750-1790 (89)-yillar- ma'rifatchilik mafkurasida tushkunlik alomatlarining paydo bo'lishi, sentimentalizm va predromantizmining paydo bo'lishi.

Angliya ma'rifatchiligining atoqli namoyandalaridan biri *Daniel Defo* (1660-1731). Savdogar oilasida tug'ildi. Otasi uni Puritan diniy akademiyasiga o'qishga berdi. Ammo Defo savdo ishiga qiziqib umrining oxirigacha yirik tijoratchi bo'lib qoldi. U jumalist ham bo'lgan, satirik pamfletlar, romanlar, traktatlar yozgan. Ko'p sonli maqola va pamfletlarida feodal-aristokratlar bilan cherkov reaksiyasini fosh qiladi.

«Robinzo Kruzo» romani (1719).

Defo davri kitobxonlari adabiyotga, xususan, nasrga shunday talablar qo'yadilar: hikoya ajabtovur narsalar haqida boiishi, boshqalardan ajralib turishi va shu bilan bir qatorda to'qima bo'lmasligi

kerak. Defo o'z asarida ana shu 2 talabni bajaradi. Uning romanini hozirda hujjatli nasr namunasi sifatida qabul qilish mumkin bo'lar edi. Romanni hujjatligini Robinzonning proobrazi - real odam shotlandiyalik matros Selkirk ekanligi ham tasdiqlaydi. U kimsasiz orolda 4 yil-u 4 oy yashaydi. Romanning birinchi qismidan so'ng ikkinchi va uchinchi qismlarini yozadi. Ammo asarning birinchi qismi katta shuhrat qozonadi. Romanning asosiy qismi yolg'iz insonning kimsasiz orolda yovuz tabiat kuchlari bilan yuzma-yuz olishuviga bag'ishlangan.

D. Defo adabiyotda birincliilardan bo'lib yaratuvchanlik mehnati mavzusini ko'tardi. Mehnat Robinzonni odam bo'lib qolishiga yordam berdi.

Voqealarning sodda, qiziqarli tilda hikoya qilinishi asarning o'qimishli bo'lishini ta'minlagan. "Robinzon Kruzo" romani keyingi davr adabiyotiga katta ta'sir o'tkazdi.

Jonatan Svift (1667—1745). Irlandiya poytaxti Dublinda ruhoniylar oilasida tug'ilgan. Yirik ingliz amaldori Vilyam Tempi saroyida kotib bo'lib ishlagan. Vilyam boy kutubxonasidan foydalangan. Jurnalist sifatida tanilib «Kitoblar janggi», «Bochka haqida ertak» (1704) va boshqa hajviy asarlari bosilib chiqqan.

«Kitoblar janggi» pamfletida XVII asr oxirida Fransiyada 2 xil lager, ya'ni eski antik adabiyoti tarafdorlari va yangi, zamonaviy adabiyot tarafdorlari o'rtasidagi katta tortishuvlar haqida satirik uslubda hikoya qilinadi. Birinchi lagerdan Bualo ("Poeziya san'ati") o'rin egallagan bo'lsa, ikkinchi tomonda aka-uka Perrolar (3 aka-uka) joy olgan. Asosiy vazifa "Qizil qalpoqcha", "Zolushka", "Uyqudagi go'zal" ertaklari muallifi, badiiy ertak asoschisi Shari Perroga yuklatilgan. Tempi hali qadimiy adabiyot tarafdori edi. Kutubxonada yangi avtorlarkitobigapolkadanyaxshijoylar, qadimiy mualliflar kitobiga esa qorong'i burchakdan joy ajratilgan edi. Xafa bo'lgan qadimiy mualliflar qo'zg'olon qiladi. Otiqlami Homer va Pindar, qurollilami Aristotel hamda Platon va boshqalar boshqarib, g'alaba qozonadi. Svift — siyosiy yozuvchi. Uni, asosan, ijtimoiy masalalar qiziqtiradi. Yozuvchi o'z asarlarida dunyo sirlari, go'zallik, chuqur psixologizmga emas, jamiyat nuqsonlariga e'tiborini qaratadi. 1726-yilda yaratilgan "Gulliverning sayyohatlari" romani qahramoni - afsonaviy mamlakatlardan Liliputiya, ulkan odamlar mamlakatiga, Brobdingnegga, aqlli otlar mamlakatiga (Guinginiya) va boshqa yerlarga sayohat qilgan shaxs. Sayohatchining maqsadi insonlarni ma'rifatli qilish (yaxshi va yomon misollar orqali) edi. Shuning uchun Svift fantaziyasi ostida falsafiy tagma'no yotadi. Roman 4 qismdan iborat. 1-qism Liliputlar mamlakati haqida. Ular oddiy odamlardan 12 baravar kichik. (Bu Angliya). Amaldorlari ham xalq manfaatidan ko'ra o'z foydasini ko'proq o'ylaydi. Angliya kabi bu yerda 2 partiya bor: baland poshnalilar va vichilar partiyasi.

Defoning romani yaratilishida ikki turdagi badiiy janr (Defo singari): sayohat va utopiya janri namuna rolini o'ynagan. (Tomas Mor "Utopiya", Komponella "Quyosh shahri") Svift ironik tarzda hikoya qilish ustasi. Agar u "olijanob", "har narsaga qodir" deb tasvirlasa, demak, buning aksi bo'lib chiqadi.

XVIII asr Fransuz ma'rifatchilik adabiyoti. XVIII asrda Fransiya ma'rifatchilik harakati keng quloch yozdi. Fransiya jahonga ma'rifatchilik adabiyotining tipik namunalarini berdi. Butun asr davomida Angliya va Fransiya o'rtasida dengiz va quruqlikda birinchilik uchun kurash bordi. Asr boshida Fransiya Amerikadagi bir qancha koloniyalardan ajraldi. Yetti yillik urush (1756-1763) dan so'ng Kanada, Hindistondagi koloniyalar Angliya ixtiyoriga o'tdi. Fransiya absolutizm (mutlaq hokimiyat)ning va, umuman, feodalizmga qarshi kurash, yemirilish davri Lyudovik XIV hokimligining so'nggi davrlaridan boshlanadi va uning vorislari paytida yanada zo'rayadi. Materialist Golbahning: «Taqrir taqozosi bilan taxtga ma'rifatli, adolatli, dono monarxlar o'tirishi mumkin va xalq o'tkazayotgan azob-uqubatlarni tushunib, ularni aqlli ko'rsatmalari bilan bartaraf etadi» degan "orzusi"ga ma'rifatchilar juda ham ishonishar edi.

Teatr ma'rifatchilar minbariga aylandi. Volter 60 yil davomida teatr uchun asarlar yozdi. Uning tragediya va komediyalari Ovrupaning deyarli barcha teatrlari sahnasida (XVIII asrda) ko'rsatildi.

Ma'rifatchilar teatr sohasida islohot qildilar: ijtimoiy hayotning real konfliktlari va qahramonlari tasvirlandi. (uchinchi qatlam odamlari).

Ular badiiy publitsistik prozaning yangi janri - falsafiy roman va qissani yaratdilar. (Monteskepe - «Fors xatlari», Russo - «Emil», «Yangi Eloiza», Didro «Romanning jiyani». Volter «Kandid»).

Fransua Mari Arue Volter (1694-1778). Voltemi fransuz ma'rifatchilarining yetakchisi deyish mumkin. Parijda amaldor oilasida tug'ilgan. Kollejda o'qish paytida she'r yoza boshlagan va mashhur bo'lib ketgan. Ammo amaldorlardan biri de Roganga yoqmaganligi uchun kaltaklanib Bastiliya qamoqxonasiga tashlangan. 3 yil mobaynida Angliyada yashadi.

Umrining so'nggi yillarini Fransiya va Shveysariya chegarasidagi Ferney degan joyda o'tkazadi. «Femey patriarxi»ni ziyorat qilish uchun turli mamlakatlardan juda ko'plab kishilar kelib turardi. 1778-yilda Parijda vafot etdi.

Volter-badiiy so'z ustasi. Barcha ma'rifatchilar singari inson ongiga, aql-zakovatiga san'at orqali ta'sir ko'rsatishni bosh vazifa deb bildi.

Klassitsistlar estetikasiga qarshi chiqqan Volter Rasin va Kornel ijodiga yuksak baho beradi. Shekspirni Fransiya'dagi birinchi targ'ibotchisiga aylanadi. «Shekspir buyuk dahlo, ammo u qo'pol, dag'al asrda yashadi va uning pyesalarida ana shu dag'alliklar

ta'sirini ko'rish mumkin», degan fikmi bildirgan.

Volter ijodi ko'p qirrali bo'lib, (epik, falsafiy dostonlar, odalar, satira, she'riy novellalar) 52 ta pyesa yozdi. (24 tasi tragediya). 1718-yilda birinchi tragediyasi «Edip»ni yozadi. Bundan tashqari, yana 4 ta tragediyasida u antik davr mavzusiga murojaat qiladi va yana 5 tasida («Brut», «Sezaming o'limi» va boshqalar) Rim tarixi sujetlariga murojaat qiladi. Volter tragediya oldiga yangi vazifalar qo'yadi. (tarbiyaviy ahamiyati). U pyesalami ma'rifatchilik g'oyalarini targ'ib qiluvchi qurol vazifasini o'taydi, deb hisoblaydi. «Edip»da u Sofoklga xos bo'lgan taqdir oldida tiz cho'kishini ko'rmaymiz. Kohinlar xalqni soddaligidan foydalanuvchi yolg'ochilar sifatida ko'rsatiladi.

Agar Kornel ana shu mavzudagi pyesasida « o'z qiroli uchun jon bergan xalq baxtlidir» degan fikrni ilgari surgan bo'lsa, Volter «o'z yurti uchun jon berish - qirollar burclii», degan xulosa chiqaradi. «Brut», «Zaira», «Muhammad» tragediyalari juda katta shuhrat qozongan. Qadimgi Rim tarixi. «Zaira» xristian qizi Zaira va Misr sultoni Orosman o'rtasidagi muhabbat . Nereston — Zairani akasi. Orosman Zairani rashk tufayli o'ldiradi.

Volter «Genriada» epik dostoni haqida. U o'z ijodidagi shu turdagi yagona asami yaratar ekan, o'z oldiga ikki vazifani qo'yadi: Fransiya milliy epos namunasini berish, (Vergiliy, Tasso singari) va shu bilan birga aql-idrokni, ideal hukmronni madh etish. Asarda olim ma'budlami o'mini nizo, fanatizm alvastisi singari figuralar egallagan. Dante qahramoni singari Genrix IV do'zaxga va osmon-u falakka - taqdirlar qasriga sayohat qildi.

«Orlean qizi» dostonida 1431-yil o'tda yondirilgan qahramon qiz Janna D'Ark nomi bilan bog'liq cherkov safsatalarini fosh qiladi. Falsafiy qissalarida Volter zulm, adolatsizlik, diniy jaholat, inson erki masalalariga to'xtaldi.

«Kandid yoki optimizmi» (1758) qissasi qahramoni Kandid sofdil, aqlli yigit. Uning ustozlari faylasuf Panglos dunyodagi barcha narsalar ezgulikka olib boradi deb bilim beradi. Avaliga bu falsafaga ishongan Kandid ongida (bir qancha davlatlar kezib chiqqandan so'ng) Panglos falsafasiga ishonch yo'qoladi. U har holda dunyoda qandaydir aqlga muvofiq keladigan narsa bo'lishi kerak, deb o'ylaydi. Qahramon yer yuzida shunday yemi - sarobni axtaradi. Shunday tuzum deb Volter Eldorado mamlakatini tasvirlaydi. Bu yurtda tilla-yu javohirlarning hisobi yo'q. Qirol olijanob, insonparvar. Sud qilish, jazolash kabi hodisalar yo'q. Ammo Eldoradoga olib boradigan yo'l tog'lar, baland qoyalar bilan to'silib yotadi. Amalda unga borish mumkin emas.

Muallif asar oxirida qaliramon mehnat qilish kerak, degan xulosaga keladi. «Mehnat bizni uch xil falokatdan: zerikish, nuqson va muhtojlikdan xalos qiladi».

Pyer Ogyusten Karon Bomarshe (1732-1799). Bomarshe haqida Melnxor Grimm (Bomarshe zamondoshi): Volter, Russo va boshqalar asarlarining ta'sir kuchi ortiq, ammo ularni xalq kam o'qirdi. Lekin Bomarsheining "Figaroning uylanishi" va "Sevilyalik sartarosh" asarlarini Fransiyada deyarli barcha bilar edi, degan fikmi bayon etganda haq edi.

Bomarshe professional yozuvchi emas. U yozishicha, muhtojlik sabab murojaat qilgan. «Agar ishlarim oshib yotsa, adabiyot bilan shug'illanib o'taversin, ammo ishdan bo'sh bo'lsam, qo'limga qalam olaman degan edi u.

Bomarshe soatsoz faxzandi bo'lib, o'zi ham Parijda ko'zga ko'ringan soatsozlardan biri edi. Dvoryanlik unvoniga ega bo'lib (Karon ismini de Bomarshega almashtirgan), yirik Bankir Pari Dyuveme bilan yaqinlashib katta boylikka erishadi. Dyuveme vafotidan keyin kichik meros masalasida sudlashadi va sud Bomarshe ziyoratiga hukm chiqaradi. U sud sistemasini poraxo'rlikni fosh etuvchi «Memuar» (xotira)larni yozadi va butun Ovrupaga taniladi.

Bomarshe dramaturg sifatida «Sevilyalik sartarosh» (1775) va «Figaroning to'yi» (1784) komediyalari bilan jahon adabiyotida qoldi. Bosh qahramon Figaro haqidagi trilogiyaning birinchi qismi - «Sevilyalik sartarosh» komediyasi hisoblanadi. Asar voqealari Ispaniyada kechadi. Figaro-epchil, aqlli yigit. U turli ishlarni qilib ko'radi. Nihoyat, Sevilyaga kelib sartaroshlik qiladi. Komediyaning har bir sahnasida Figaroning ishbilarmonligi, chaqqon, xalqqa

yaqinligi sezilib turadi. Uning yordamida graf Alpmaviva sevgan qizi Rozinaga uylanadi. Muallif uchinchi tabaqadan chiqqan qahramonni boshqalardan ustunligini ko'rsatadi. 9 yildan so'ng «Figaroning to'yi» komediyasini yozdi. Komediya butun Ovrupaga mashhur bo'lgan (1785-yilning o'zida Germaniyada asarining 12 turdagi tarjimai amalga oshirildi).

Endi Figaro grafning ishonchli xizmatkori. U uy xizmatchisi Syuzannani sevadi. Ammo graf Syuzaimani o'ziga tobe qilib olmoqchi.

Figaro buni sezib unga qarshi kurash olib boradi. Bu kurash graf va xizmatkor to'qnashuvi emas, balki ijtimoiy kurash tusini oladi.

Syuzanna, grafmiya va Figarolar graf Alpmavivani kirdikorlarini fosh qiladi. U sevgilisiga erishish uchun o'zidagi barcha kuch, tadbirlarni ishga soladi. Asar Figaro va Syuzanna to'yi bilan tugaydi.

Napaleoti keyinchalik (inqilobdan keyin) «Figaroning to'yini» amalda inqilob deb ataydi.

Trilogiyaning so'nggi asari -»Jinoyatkor ona» shuhrat qozonmadi. Graf olijanob, rahmdil kishi sifatida, Figaro unga sodiq xizmatkor sifatida tasvirlanadi.

Nemis m a'rifatchilik adabiyoti

XVIII asrda Ovrupadagi bir necha davlatlarda (Fransiya, Angliya)

markazlashgan mutlaq hokimiyat vujudga kelgan bo'lsa, Germaniya juda ko'p marta knyazlik, graflik, imperiya shaharlaridan iborat kichik davlatlarga parchalanib ketgan edi.

XVIII asrda Germaniya iqtisodiy qoloq, milliy siyosiy birlikdan mahrum, tarqoq mamlakat edi. Mamlakatni 300 dan ortiq katta va kichik hukmdorlar - knyazlar, gersoglar, graflar boshqarar edilar.

Ular mustaqil siyosat o'tkazar va imperatorga bo'ysunmas, Germaniyaning birlashuviga asosiy g'ov bo'lardilar. Kasb-kor, savdosanoat ishlari va dehqonchilik nochor ahvolga tushib qolgan edi.

Mamlakatda umum noroziligi hukmron edi.

Na maorif ishlari yo'lga qo'yilgan, na matbuot erkinligi va na afkor omma bor edi.

Germaniyaning ana shu ayanchli tarixiy sharoiti nemis ma'rifatchilari oldiga asosiy vazifa qilib, mamlakatni milliy jihatdan birlashtirish vazifasini qo'ydi. Aynan mana shunday og'ir davr nemis adabiyotining buyuk davri bo'ldi, chunki XVIII asrda shoir-lardan Gyote va Shiller, Lessing va Gerder, faylasuflardan Kont va Fixte dunyoga keldilar.

Nemis ma'rifatchilari o'z rivojlanishida to'rt bosqichni bosib o'tdi:

1) XVIII asming 20-50-yillarida klassitsizm hukmronlik qildi.

Yozuvchilar, asosan, o'tmishga murojaat qildilar;

2) XVIII asming 60-yillari - bu davrda tasvirning realistik uslubi ustun turdi. Lessing realizm nazariyasini yoqlab chiqdi, "Laokoon" risolasini va "Minna foy Bamxelm" komediyasini yozdi. Nemis adabiyoti o'zining yetuk davriga kirdi.

3) XVIII asming 70-80-yillar adabiyoti "Bo'ron va tazyiq" adabiy harakati yosh shoirlarning isyonkorlik ruhida yozilgan asarlari natijasida yuzaga keldi. Gyote va Shilleming ilk ijodi davri (Gyotening "Gyos fon Berlixingen" dramasi, Shilleming "Qaroqchilar", "Makr va muhabbat" tragediyalari);

4) XVIII asming 90-yillari Shilleming "Vallenshteyn" tragediyasi, "Fojiaviy san'at to'g'risida xatlar" nazariy asarlari yozildi.

Fransuz burjua inqilobining adabiyotga ta'siri. Gyote bir qator balladalar ("Korinflik kelin", "Xazina izlovchi", "Afsungaming shogirdi"), "Vilgelm Meysteming o'quvchi!ik yillari" romanini, "Faust" ning I qismini yozib tugatdi.

XVIII asr nemis adabiyoti va madaniyati Lessing va Gotshid, Gellert va Vinkelman, Mendelson va Nikolay kabi shoir va yozuvchilarni,

"Bo'ron va tazyiq" adabiy harakatining ajoyib namoyandalari,

Gyote bilan Shillemi, Motsart va Betxoven kabi kompozitorlarni yetishtirdi. XVIII asr nemis ma'rifatchilik adabiyoti o'z xalqiga milliy birlik, o'z kuchlariga ishonch, adolatga intilish kabi tuyg'ularni singdirdi.

Nemis ma'rifatchilarining asosiy vazifasi - mamlakatni milliy jihatdan birlashtirish. (Fransiyada inqilobga tayyorlash bo'lgan). Bu

davrda falsafa juda ham ravnaq topadi. (Kant, Fixte, Gegel). Yozuvchilar o'z asarlarida falsafiy masalalarga keng o'rin berdi.

Gotxolpd Efraim Lessing (1729-1781). Germaniyaning 60-yillar adabiy hayotida Lessing yetakchi o'rin egallaydi. U zamonasining ulug' mutafakkiri, iqtidorli tanqidchisi, adabiyot va san'at nazariyotchisi, shoir va dramaturgi edi. Lessing adabiyotni hayotga yaqinlashtirdi, unga ijtimoiy yo'nalish baxsh etdi. U yangi nemis adabiyotiga asos soldi, Shiller va Gyotelar Lessingning shogirdi edilar. XVIII asming 50-yillarida Lessing she'rlar, masallar va o'zining birinchi tragediyasi "Sara Sampson xonim" (1755) ni chop ettirdi. Lessing "Laokoon" (1766) hamda "Gamburg dramaturgiyasi" (1769) nomli asarlarida xalqchil san'at estetikasining nazariyotchisi sifatida maydonga chiqdi. Muallifning bu har ikkala risolasi ma'rifatchilik san'atida realizm prinsplarini isbotlashga va barqaror qilishga qaratilgan. "Laokoon" risolasi bilan adib zamonasida juda ko'payib ketgan mazmunsiz tasvirlar she'riyatiga qarshi chiqdi. Asar klassitsizm adabiyotining asoslariga zarba berdi. Klassitsizm estetikasi, san'at asari faqat "go'zal tabiatni" tasvirlab berishi kerak, deb hisoblar edi. Bunga qarshi Lessing haqqoniy san'at hayotdagi xunuk, salbiy voqealarni ham yoritishi kerak, deb chiqdi. Lessingning ko'plab teatr taqrizlari asos bo'lgan "Gamburg dramaturgiyasi" to'plami haqli ravishda nemis ma'rifatchilik harakatining dasturilamali bo'lib qoladi. To'plamda u san'atning tabiati, uning jamiyatda tutgan o'rnini va vazifasiga, borliq harakati va san'at haqiqatiga oid masalalarni o'rta tashladi. Lessing san'at hayotni aks ettirishga o'z vazifasini bajargan bo'ladi, deb qattiq ishonadi. Chinakam san'atning vazifasi faqat podshohlar va zodagonlar hayotini emas, balki oddiy kishilar hayotini ham aks ettirishdan iborat bo'lishi kerak. Lessing xalqchil san'at uchun kurashadi. "Saroy kishi tabiatini o'rganadigan joy emas", deb fransuz klassitsizmini rad qiladi. U dramaturgiyani Shekspirdan o'rganishga chaqiradi. Lessingning fikricha, tragediyaning vazifasi kishilarni insonparvarlik ruhida tarbiyalash. Lessingning dramaturgik qarashlari "Sara Sampson xonim" tragediyasida o'z ifodasini topdi.

Kemans shahrida dindor oilasida tug'ildi. U avval Leypung universitetida, so'ngra Berlin va Vittenburgda o'z ma'lumotini oshirdi.

1767—1769-yillarda Gamburgda yashaydi. Teatr tashkilotchilaridan biri. «Gamburg dramaturgiyasi» teatrida qo'yilgan asarlar taqrizlardan iborat. 1770-yil moddiy qiyinchilikda gersoglik kutubxonasi mudiri bo'lib ishlaydi. Yozuvchi 52 yoshida juda kambag'allikda vafot etadi.

Lessingning «Gamburg dramaturgiyasi» asari nemis ma'rifatchilar dasturiga aylandi.

Shiller (1759-1805). Ulug' nemis shoiri va dramaturgi Fridrix Shiller 1759-yili Marbah shahrida (Vyurtemberg gersogligi) harbiy

feldsher oilasida tugʻilgan. 1773-yili 14 yoshlik Shiller harbiy bilim yurtiga (keyinchalik harbiy akademiyaga) oʻqishga berildi. Vyurtemberg gersogi Karl Yevgeniy tashkil qilgan ushbu oʻquv yurtida boʻlajak shoir nemis sharoitining qorongʻi tomonlari bilan toʻqnashgan edi. Harbiy akademiyada zobitlar, tibbiyot xodimlari va huquqshunoslar tayyorlanardi. Akademiyada Shiller oʻzining ilk ijodini boshladi. 1776-yili shoirning “Oqshom” sheʼri chop etildi, shu yerda birinchi dramatik asari “Qaroqchilar” ustida ish boshladi. Tragediya 1781-yili yozib tugatildi va tez orada Mangeym shahri teatrida sahnaga qoʻyildi va favqulodda muvaffaqiyat qozondi. Asar premyerasiga borgan Shillemi gersog Karl Yevgeniy ikki haftaga qamab qoʻyadi. Karl Yevgeniyning zulmidan qutulish uchun shoir Mangeymdan Leypsigga, Drezden shahriga kelib joylashadi. 1782-yili “Genuyadagi Fiesko fojiasi”, 1783-yili keyin “Makr va muhabbat” deb nomlangan “Luiza Miller” drammalarini yozdi. 1787-yili Shiller Veymarga kelib, Gyote bilan tanishadi. Gyote bilan hamkorlikda Veymar teatriga asarlar yozadi.

80-90-yillarda Shiller estetikaga oid bir qancha asarlar yozdi. “Zamonaviy nemis teatri haqida” (1782), “Teatr maʼnaviy muassasa sifatida” kabi nazariy asarlarida erkinlik va goʻzallik tushunchalari orasidagi oʻzaro munosabatlar masalasini hal qilar ekan, Shiller inson kamoloti va jamiyatini qayta qurishda estetik tarbiyaning, goʻzallikning roliga muhim ahamiyat beradi. Adib tarix, qadimgi yunon sanʼati bilan shugʻullamb, odamlarni goʻzallik gʻoyasi bilan tarbiyalash mumkin, degan nazariy xulosaga keladi. U antik dunyo sanʼatida oʻz ideallarini koʻradi. Shiller 46 yoshida, ayni ijodiy kuchga toʻlgan bir pallada vafot etadi.

“*Makr va muhabbat*” tragediyasi “Boʻron va tazyiq” dramaturgiyasining shoh asari boʻlib qoldi. Asarda ilk bor nemis hayoti chuqur va ishonarli tasvirlangan boʻlib, unda tasvirlangan voqea real sharoitdan olinib, hukm surayotgan axloqiy pastkashlik, gersog saroyining dabdabasi va buzuqligi koʻrsatilgan. “Makr va muhabbat” pyesasida bir-biriga murosasiz boʻlgan ikki qarama-qarshi guruh vakillarining toʻqnashuvi aks ettiriladi. “*Makr va muhabbat*” tragediyasi bilan Shiller ijodining ilk, shtyurmerlik davri yakuniga yetdi. 1783-yildan 1787-yilgacha yozilgan “Don Karlos” fojiasi ustida ishlash jarayonida dramaturg bir qancha oʻzgartirishlar kiritdi. Asarda isyonkorlik ruhi yoʻqolib, mavjud tuzumni maʼrifat yoʻli bilan tuzatish mumkin, degan ishonch paydo boʻldi. “Don Karlos” tragediyasidan keyin Shiller deyarli 10 yil dramatik asar yozmadi. 80-yillarning oʻrtalarida u kam sonli sheʼrlar yaratdi. 90-yillargacha kelib, Shiller tarixiy mavzuga murojaat qildi. oʻttizyillik urush davrini hikoya qilgan “Vallenshteyn” trilogiyasini (1797-1799) yozdi. “Vilgel Tell” (1804) - Shilleming ijodiy yoʻlini yakunlovchi

drama bo'lib, unda yozuvchi o'zining vatani, xalqi taqdiri haqidagi o'y-fikrlarini bayon qiladi. Asar dramaturgning o'ziga xos poetik vasiyati edi. 1803-yilning 18-avgustida yozgan maktubida Shiller quyidagilarni bayon qiladi: "hozir "Vilgelm Tell" bilan juda bandman... Mavzu juda qiziqarli va o'zining xalqchilligi bilan teatrga juda mos".

Dramaturg o'zining dramasida xalq afsonalaridan foydalanib, xalq ichidan chiqqan Vilgelm Tell obrazi orqali xalqning ozodlik, milliy birlik haqidagi orzu-istaklarini va unga erishish yo'lidagi mashaqqatlarini ko'rsatib beradi.

Shilleming "Makr va muhabbat" fojiasi 1936-yili Komil Yashin, 1939-yili Ma'ruf Hakim tomonidan o'zbek tiliga tajima qilingan, Asqad Muxtor esa 1954-yili "Qaroqchilar" tragediyasini o'zbekchalashtirgan. Har ikki asar Milliy Akademik drama teatrida sahnalashtirilib, zo'r muvaffaqiyat bilan namoyish qilindi.

1795-yilda «Kishini estetik jihatdan tarbiyalash to'g'risida xatlar» nazariy maqolasini yozadi. Uning fikricha, inson go'zallik ta'siri ostida, insonparvarlar haqqoniy bo'ladi va hayotdagi nuqsonlar bartaraf etiladi va aql-idrok, ozodlik, tenglik hukm suradi.

U yozuvchilarni o'z asri farzandi (quli emas) bo'lishiga, o'z davri ehtiyojiga qarab yozishga chaqiradi. «Qaroqchilar» (1781-yil) da Graf Maksimilian fon Mooming ikki o'g'li Karl (Lepsigda o'qiydi) va Frans (shuhratparast) bor. Karl qarzga botib, yordam so'rab yozgan xatlarini Frans qari otasiga buzib, soxtalashtirib o'qib beradi, akasiga tuhmat qiladi. Graf Karldan voz kechadi. Ilojsiz Karl qaroqchilar guruhini tuzadi (Butun mamlakatga dahshat soladi). Otasi bundan xabar topadi. Frans bir kishini yollab, otasiga Karlning o'limi haqida yolg'on xabar beradi. Xasta graf olamdan o'tadi. Frans otasi o'mini egallaydi va saroyda adolatsizlik o'rnatadi. Begona kishi qiyofasida saroyga kelgan Karl barchasidan xabar topadi. Sevgan qizi Amaliyani tutib olishib qaroqchilar huzuriga keltiradi. Ammo Karl sevgan bilan birga Amaliyaga xanjar uradi. o'zini hukumat qo'lga topshirmoqchi ekanini qaroqchilarga ma'lum qiladi. Qaroqchi Karl jamiyatni o'zgartirmoqchi bo'ladi.

Iongann Volpfgang Gyote (1749-1832). Frankfurt shahrida yurist oilasida tug'ildi. Laykuna universitetida (grafik) o'qib yurganda birinchi she'rlarini yozadi. Uning dunyoqarashiga Spinoza falsafasi-»Poetika« ta'siri kattabo'ladi. Studentlik yillari Ganpening «Muhammadning hayoti» kitobidan ruhlanib, Muhammad haqida drama yozmoqchi bo'ladi (parchalar).

Gyote 1771-yilning 14-oktabrida buyuk ingliz dramaturgi V. Shekspirga bag'ishlangan kechada ma'ruza qildi. Ushbu ma'ruzasida u o'zining estetik dasturini bayon etadi. Ma'ruza Shekspir dahosiga aytilgan madhiya bo'lib, Gyote uni yangi adabiy

oqimning bayrog'i deb e'lon qildi.

o'z hayoti davomida 1600 ga yaqin she'r yozadi. Judalco'pchiligi xalq qo'shiqlariga aylanadi. «Gets fon Berlixingen» (1773) Gyotening nomini butun Germaniyaga mashhur qiladi. Dramada XVI asr voqealariga murojaat qilinadi. Bosh qabramoni Ges ritsor. U xalq orasida juda mashhur. Isyonkor shaxs taqdiri uni juda qiziqtiradi. Asar uning Shekspir bilan juda qiziqqan davrida yaratildi (Xronikalar ruhida). Asar klassitsizm teatridan butunlay farq qiladi.

1774-yili «Yosh Verteming iztiroblari» romanini yozdi. Asar qahramoni Verter - byurger oilasidan chiqqan iste'dodli, nozik tabiat yosh yigit. U o'z davri uchun juda yaxshi ma'lumot olgan, klassik adabiyotni, ayniqsa, Gomer asarlarini sevib o'qiydi. Qalbi olijanob his-tuyg'ularga boy. Verter tabiatning erkin farzandi, u Russo ta'limotining ixlosmandi. Verter Sharlotta ismli qizni sevib qolgan. Ammo Sharlotta boshqa yigit - Albertga unashtirilgan edi. Shu sababli Verter qizni unutish maqsadida shaliarga borib, diplomatiya idorasiga ishga kiradi Ammo bu yerda uning ishi yurishmaydi. o'z xo'jayini graf saroyidagi ziyofatda hozir bo'lgan Verter yuqori tabaqa vakillariga yoqmaydi. Verteming xo'jayini mehmonlaming xohishini unga aytgach, yigit bu uydan chiqib ketadi. Ertasiga butun shaharga, go'yo Verter mehmondorchilikdan haydab yuborilganligi haqida be'mani tuhmat gaplar tarqaladi. Haqoratlangan Verter ariza berib ishdan bo'shaydi. Yana o'z sevgilisi yoniga qaytib boradi. Endi Sharlotta turmushga chiqqan, Verteming Sharlottalarnikiga kelishi bu oilani obro'sizlantirgan boiar edi. Chorasiz qolgan Verter o'zini o'zi o'ldiradi. Gyote zamondoshlari asarning bunday yechim bilan tugallanishiga salbiy mimosabat bildirdi, hatto Lessing ham Verterning o'z joniga qasd qilishini qahramonning irodasizligi, ojizligiga yo'ydi. Garchi Gyote bu fikrlarga qo'shilmasa-da, romanning ikkinchi nashriga quyidagi she'riy misralami epigraf qilib kiritdi:

“Er bo'lg'in, men yurgan yo'ldan yurmagin”. Gyote qahramoni ichki dunyosi boy sentimental obrazdir. XVIII asr yozuvchilari uchun, jumladan, Gyote uchun ham inson sezgilarining ifodasi o'sha zamon feodal tuzumida hukm surayotgan shafqatsizlik, toshbag'irlikka qarshi kurash ifodasini anglatar edi. Bu hoi inson uchun uning har tomonlama kamoloti yo'lidagi kurashni bildiradi. XVIII asr insonparvarlari barcha qobiliyatlarini, qalbining boy his-tuyg'ulari to'la namoyon qilinishini istar edilar. Insonni tabiat be'kam-u ko'st yaratadi, ammo adolatsiz jamiyat sharoiti undagi barcha illat va qusurlarni keltirib chiqaradi, deb hisoblaganlar. Gyote lirikasi o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Uning she'riyati badiiy yetuk, serma'no va hayotiydir. Shoir o'z lirikasida xalq hayotiga, uning og'zaki ijodiga murojaat qilib, yana ana shu xalq folklyori xazinasini ajoyib durdonalar bilan boyitadi. Gyote she'riyati kishining murakkab ichki dunyosini ochib beradi. Xalq tili, uning ohangrabo

musiqiyligi, quvnoq lapar ohanglari kitobxon qalbini junbushga keltirib, lirikaning sirli sehriga maftun qilib qo'yadi. Lirikasining asosiy mavzusi inson, uning sevgisi, uning tabiat bilan uyg'unlashib ketgan hayotiy, falsafiy go'zallik va ozodlik haqidagi olijanob orzularini tarannum qiladi. Gyote dunyo madaniyatining bir ildizi, bir asosi bor, bu ham bo'lsa, G'arbda, G'arb-madaniyat beshigi, degan noilmiy fikrga qarshi o'laroq, dunyo madaniyati yagona jarayon va qonuniyatlar asosida rivojlanishi, bu jarayonda Sharq hech qachon G'arbdan keyin qolmaganini, balki ko'p sohalarda undan ilgari lab ketganini ta'kidlaydi.

Aytish joizki, adibning Sharqqa hurmati, ehtiromi uning Hofiz Sheroziy ijodi ta'sirida yaratilgan "Devoni" da o'z ifodasini topdi:

Hofiz, sen-la bellashmoqqa

Yo'l bo'lsin bizga!

Lochin kabi uchar yelkan

To'liqlar nuzra.

Yengil, epchil uchib borar

Intilib olg'a,

Agar to'fan ko'tarilsa,

Azobda darg'a!

Qo'shiqlarning ko'kka uchar

Olov qushiday,

Dengiz o'tga do'nsa agar

Men uchun qo'yimay!

Shoiming sharq mavzusiga bo'lgan qiziqishi yangi hodisa emas edi. Bir qancha san'atkorlar o'z ijodlarida sharqqa murojaat qilganlar. Jumladan, Shekspir ("Otello"), Rasin ("Boyazid"), Monteske ("Fors maktublari"), Volter ("Muhammad"), Bayron ("Sharq dostonlari"), Viktor Gyugo ("Sharq motivlari") kabi misollarni aytib o'tish kifoya.

Gyote g'arb va sharq adabiyotlarining boyib, rivojlanishini birbiri bilan yaqinlashuvida deb biladi. U sharq bilan g'arb, o'tmish bilan hozirgi zamon, ularning urf-odatlarini, muloqot va mushohadalarini, biri orqali ikkinchisini tushunishni maqsad qilib qo'yadi.

"Mag'rib-u mashriq devoni" da Gyote sharqning buyuk shoirlari Hofiz, Nizomiy. Firdavsiy hamda Sa'diy ijodini nozik talqin qilib, o'ziga xos falsafiy lirika javharlarini yaratadi. Shoiming "Devoni" sharq va g'arb she'riyati bir-biriga yaqin, ummnbashariy adabiyot ekanligini isbotlaydi. "Mag'rib-u mashriq devoni" o'n ikki kitobga bo'linadi. Bular: "Qo'shiqchi kitobi", "Hofiz kitobi", "Sevgi kitobi", "Mushohada kitobi", "Qobus kitobi", "Soqi kitobi", "Norozilik kitobi", "Hikmat kitobi", "Zulayho kitobi", "Temur kitobi", "Masai kitobi" hamda "Jannat kitobi" dan iborat. Bu she'riy to'plamda shoiming hayot, insonlarning taqdiri, tinchlik haqidagi o'ylari o'z

ifodasini topadi.

“Devon”da shoir timsollar, majozlar, qochiriqlar yo‘li bilan she‘riy at, ijodiyot, sharq madaniyatining xususiyatlari haqida fikr yuritadi. “Devon”ning “Hijrat” deb ataluvchi she‘ri to‘plamning muqaddimasi hisoblanadi. “Devon”ning tarixiy mazmuni shuki, unda 622-yilda Muhammad payg‘ambarning Makkadan Madinaga ko‘chib o‘tishi ko‘zda tutiladi. Ayni vaqtda “Hijrat” shoir Gyotening sharqqa yuz o‘girishini bildiradi. U g‘arbning bo‘g‘iq, diqqinafas muhitidan qochib, sharqning keng va sof havosidan to‘yib-to‘yib nafas olishga oshiqadi.

“Faust” Gyote ijodining yirik mahsuli bo‘lgan. Asar XVIII asrning oxiri va XIX asrning birinchi choragida yozilgani (1773-1831yy.) uchun ana shu xilma-xil voqealarga boy bo‘lgan Ovrupa hayotini aks ettiradi. Asarda inson hayotiga, uning jamiyatda tutgan o‘miga diqqat qaratilgan.

Tabiatning, koinotning qudratli kuchlarini inson irodasiga bo‘ysundirish, uning qonunlarini o‘rganish va bu sirlami odamzod foydasiga xizmat qildirish ulug‘ mutafakkir olim Gyotening doimiy orzusi bo‘lib keldi. Uning buyuk qahramoni Faust ana shu orzuni amalga oshirishdek olijanob ishga bel bog‘laydi. Faust haqidagi afsona (XVI asr) nemis xalq she‘riyatida yaratilgan eng buyuk asar bo‘lib, Gyote qo‘liga qalam olgan kunidan boshlab bu haqida asar yozishni orzu qilar edi. Ana shu afsonalarda Faust olim, sehrgar, shaytonlar bilan munosabatda bo‘lgan kishi sifatida talqin qilinadi., Arshi a‘loda shayton Mefistofel xudo bilan Faust to‘g‘risida munozara qiladi. Shaytonning fikricha, koinoti azimda inson ojiz bir narsa, u baxtsiz, abadul-abad azob-uqubatda yashaydi. Agar xudo unga aql ato qilmasa, inson yomon yashamagan bo‘lur edi. Biming ustiga Faust butun koinot va tabiat sirlarini ilm-u fan kuchi bilan bilib olmoqchi. Mefistofel Faustning bu intilishlariga ishonmaydi, unga shubha bilan qaraydi. Xudo esa, inson adashib bo‘lsa ham, izlash, qidirish natijasida kamolot cho‘qqisi tomon boradi, deb unga umid bildiradi. Bu umid Gyotening inonparvarlik qarashlarining natijasidir. Shayton: “men, albatta, Faustning nafsini qo‘zg‘ab, yomon yo‘llarga olib boraman, uning intilishlarini, orzularini puchga chiqaraman” deydi. Asarning asosiy konflikti va tuguni shu yerdan boshlanadi.

Kim - erk, hayot deb jang qilolsa har kun,

Erk-u hayot uchun o‘sha munosib.

Xuddi shunday mehnat, kurash va havas

Band aylasayosh-u keksa - har kimni,

Shunda)? kunda ko‘rsam edim bir nafas

Ozod diyorimni, ozod xalqimni.

Faust tilidan aytilgan ushbu misralar u anglab yetgan haqiqatning, inson umrining mazmunini belgilab beradi. Gyote o‘z tragediyasida

bir-biriga zid bo'lgan ikki xil kuchlar to'qnashuvini ko'rsatadi. Bu kuchlarning biri Faust, u ilg'or dunyoqarash, yorug'lik timsoli. U buyuk olim, ijodkor inson, odamlar baxt-saodati uchun kurashadi. Faust ilmga tashna, ilm-ma'rifatning kuchi bilan kishilarga ezgulik qidiradi. o'z xalqini ma'rifatli qilish uchun Injilni tarjima qiladi. Shoir tinmay olg'a yurishni, to'xtovsiz harakat qilishni targ'ib qiladi, chunki u harakat insoniyat kelajagini munavvar qilishiga ishonadi. Gyotening asari zamondoshlarini o'rta asr uyqusidan uyg'otishga, o'z hayotini qurishga da'vat qiluvchi chaqiriq ham edi. Shoiming qahramoni davr .mimosabatlarini o'zida mujassamlashtirgan kishi. Asosiy qahramonlardan biri bo'lgan shayton Mefistofel o'zida shubha, inkor ham vayronalik kuchlarini mujassamlashtirgan. Shayton hamma vaqt Faustni yo'ldan ozdirishga, uning yuragida shubha qo'zg'ashga urinadi. Faustni olijanob intilishlardan chalg'itib, haqiqat, insoniyat oldidagi burchlarini unutishga undaydi.

Gyote asrining ikkinchi qismida qadimgi Yunoniston mavzusi asosiy o'rin oladi. Yelena antik dunyoning go'zallik timsoli sifatida gavdalanadi. Faust bilan Yelena o'rtasidagi nikoh ramziy ma'no kasb etadi. Faust qolida qolgan Yelenaning kiyimlari qadimiy san'atning olijanob tasviri, belgisidir. Gyotening fikricha, oltin davr o'tmishda emas, istiqbolda, kelajakda.

“Faust” asari XVIII asr oxiri va XIX asr boshlaridagi nemis adabiyotining falsafiy va badiiy yutug'i bo'ldi. Bu asar ustida Gyote 60 yil davomida ishladi. «Faust»ni yozish niyati unda studentlik yillaridan boshlangan edi.

Afsungar doktor Faust haqidagi afsonalar XVI asrda paydo bo'lgan. 1592-yil. Kristofer Mario «Doktor Faustning fojiiyaviy tarixi» sahna asarini yaratdi. XVII-XVIII asarda tabiat sirlarini o'zlashtirgan doktor haqida Germaniyada turli kitoblar bosilib chiqqan edi. Demak, tragediyada bir-biriga zid bo'lgan ikki xil kuchning to'qnashuvi tasvirlanadi. Faust-ilg'or dunyoqarash, yorug'lik timsoli. To'xtovsiz harakat, yaratish, bunyodkorlik uning asosiy shiori. U ilmga tashna, Injilni tarjima qilgan. Myefistofel shubha, inkor, vayronachilik kuchlarini mujassamlashtirgan. U Faustni yo'ldan urmoqchi bo'ladi.

Jahon adabiyotining shoh asarlaridan biri bo'lgan “Faust” ni o'zbek kitobxoni shoir Erkin Vohidov tajjimasida ona tilida o'qimoqda. Gyotening buyuk “Faust” fojiasi bilan birga bir qancha she'rlari o'zbek tiliga M.Shayxzoda, Shukrullo, Erkin Vohidov, Sadridin Salimov tomonidan tajjima qilingan. “Yosh Verterning iztiroblari” romani Yanglish Egamova tarjimasida o'zbek tiliga o'girilgan.

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

1. Ma'rifatchilik adabiyoti deganda nimani tushunasiz?
2. Angliyadagi romantizmning asosiy namoyandalari kimlar?

3. “Robinzon Kruzo” romantizmida ma’rifatparvarlik tomoyillarining aks etirilishi.
4. Fransuz ma’rifatchilik adabiyotining asosiy vakillari kimlar?
5. “Odil podsho” g’oyasining adabiyotdagi talqini.
6. “Bo‘ron va tazyiq” qanday adabiy harakat edi?
7. Shiller ijodida isyonkor qahramon .
8. Gyote va Sharq adabiyoti. Gyotening “Faust” tragediyasida ezgulik va razolat kurashi talqini.

Adabiy otlar

1. Introduction to Literature. Miller Gilbert. Villiams John. 1995 The McGraw-Hill. P. 1148
2. Азизов К., Кдюмов О. Чет эл адабиётитарихи.-Т.: 1987.
3. Артамонов С. Зарубежная литература. XVII-XVIII,b.b. - М.: 1988.
4. Проблема просвещения в мировой литературе. - М.: 1970.
5. Неустраев В. Немецкая литература эпохи Просвещения. -М.: 1958.
6. Кассель Л. Гете и «Западно - восточный диван» - М.: 1974.
7. Свифт Ж. «Гулливернинг саёхатлари» - Т.: 1974.
8. Дефо Д. «Робинзон Крузо», - Т.: 1965.
9. Гёте И. «Вертернинг изтироблари». - Т.: 1975.
10. Гёте И. Фауст. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972-74.

XIX asr nemis va ingliz romantizmi

Reja:

1. Romantizm adabiyotining ijtimoiy va nazariy asoslari va xususiyatlari.
2. Nemis romantizmi. Gofman ijodi.
3. Fransuz romantizmi: V.Gyugo ijodi.
4. Daniya romantizmi: H-Andersen ijodi.
5. Angliya romantizmi: Bayron ijodi.

Tayanch iboralar: *romantizm: fransuz inqilobi; romantik qahramon: tarixiylik, aka-uka Grimm ertaklari, Gofman, Bayron; shaxs erki: V.Skott; tarixiy roman: V.Gyugo, H.Andersen ertaklari,*

Romantizm XVIII asr oxiri va XIX asr birinchi yarmida Ovrupa va Amerika adabiyotida tarqalgan yirik adabiy oqimlardan biridir. “Romantizm” atamasining paydo bo‘lishini “roman” (roman) so'zi bilan bog‘liq holda o‘rganish mumkin. XII asrdan boshlab Fransiyada boshqalardan ajralib turuvchi qahramonlar bilan sodir bo‘lgan ishqiy, jangovar sarguzashtlar bayon etilgan asarlar roman deb atalgan. Bunday asarlar antik romanlar singari lotinda emas, jonli roman (fransuz) tilida yozilgan. Sagalardan farqli ravishda romanda real voqealarga emas, muallif tomonidan xayolot olamiga

tayanilgan. Shunday qilib, o'rta asrlar (Tom, Kreten de Trua) romanlari o'quvchi va tinglovchilarni qiziqarli sujet — muhabbat va shuhrat uchun qahramonliklar sodir etib, hatto insonga dushman bo'lgan yovuz kuchlar ustidan ham g'alaba qozonuvchi qahramonlar haqida hikoya qilishi bilan rom etgan. XVII asr o'rtalariga kelib Angliyada paydo bo'lgan romantik sifat aql bovar qilmaydigan qahramonliklarga asoslangan barokko romanlarining xususiyatini ko'rsatish uchun xizmat qilgan. Shunday qilib, romantizm tushunchasi nafaqat sarguzashtni, balki sirliликni ham anglata boshlagan. Jan Jak Russo mazkur atamadan takrorlanmas Shvetsariya tabiatiga tavsif berishda foydalangan.

“Adabiyotshunoslik lug'ati” da romantizm termini “etimologik jihatdan ispancha “romanse” so'zi bilan bog'liq bo'lib, XVIII asrda kitoblardagina uchrashi mumkin bo'lgan g'ayritabiiy, ajabtovur, fantastik narsalarning bari shu so'z bilan yuritilgan”²⁴. Romantizm mavjud voqelikdan qoniqmaslik, aniqrog'i ma'rifatchilikka xos bo'lgan olamni aql bilan raso holga keltirish g'oyasiga ishonchning yo'qolishi natijasida paydo bo'ldi. Lekin romantizm, romantik tafakkur ildizlariga qadim zamonlarga borib taqaladi. Romantizmga xos xususiyatlar Sharq adabiyoti, xususan, mumtoz o'zbek adabiyotida ham chuqur ildiz otgan. Biroq adabiy yo'nalish darajasiga ko'tarilmagan edi.

Fransuz inqilobi (1789) Ovrupa va jahon adabiyotidagi kuchli yo'nalish—romantizmning vujudga kelishiga zamin hozirlagan voqea bo'ldi.

Shu bois fransuz yozuvchisi V.Gyugo XIX asr haqida: “XIX asrning buyuk onasi - fransuz inqilobi bor. Uning tomirlarida fransuz inqilobining tuganmas qoni jo'sh urmoqda” degan edi.

Inqilob ijtimoiy-siyosiy sohada feodal ijtimoiy munosabatlarga barham berib «Ozodlik, tenglik, qardoshlik» deb ataluvchi shiori katta kuchga aylangani, qo'shni mamlakatlarda ham inqilobiy kayfiyatni vujudga keltirgani bilan ahamiyatlidir.

XX asrda tadqiqotchilar nimani «Romantizm» deb atash to'g'risida bahs olib bordilar. (Fransuz olimi Surpe bu oqimga butunlay qarama-qarshi bo'lgan naturalizmni ham romantizmga qo'shadi. XX asrning 50-yillariga kelib sobiq Sovet ittifoqida paydo bo'lgan konsepsiyaga ko'ra romantizm yo'nalishi o'z badiiy uslubi bilan birbiridan farq qiluvchi, ikki oqim - faol va passiv romantizmdan iborat deb xulosa qilingan.

Lekin XX asrning 60-70-yillariga kelib bu borada (Iyen romantiklari: Gofman, Po va boshqalar ijodi tadqiqi asosida), yangi xulosaga kelindi. Bu romantiklar badiiy uslublarining birligi haqidagi xulosadir.

Romantiklar ijodi har bir mamlakatda o'z belgilariga ega. Bu davlatlarning milliy, tarixiy xususiyatlari bilan bog'liqdir. Shu bilan

birga, Ovmpa romantizmi o‘z umumiy xususiyatlariga ham ega.

Ular quyidagilar:

` romantiklar paydo bo‘lgan tarixiy sharoit;

` uslub xususiyatlari;

` qahramon xarakteri.

Ovmpa romantizmi uchun fransuz inqilobi tarixiy sharoit b o'lib xizmat qiladi. Romantiklar inqilob ilgari surgan inson ozodligi g‘oyasini qabul qildilar. Lekin inqilob rahbarlaridan biri bo‘lgan Sen-Jyust ta’riflagan “omma baxti uchun kurash” asnosida zo'ravonlik, zulm avj oldi. Natijada, inqilob g‘oyalariga Ishonch o‘mini hafsalasizlik, umidsizlik egalladi. Romantiklar inson jamiyatda himoyasiz ekanligini, mulkchilik hissi barcha narsa ustidan ustunlikka erishayotganini his qildilar. Shuning uchun muhit oldidagi ojizlik, ikkilanish, qahramonlar taqdirining fojiiyaviyligi romantiklar dunyosining o‘ziga xos jihatlari hisoblanadi.

Bir tomondan, shaxsga nisbatan alohida munosabat, uni atrofmuhit bilan aloqalari xarakteri, ikkinchi tomondan, real muhitga ideal dunyoqarashni qarshi qo‘yish o‘ziga xos badiiy uslub bo‘lishini belgilab berdi. Romantiklarning vazifasi turmushni aniq va ravshan tasvirlash emas, balki turmush haqidagi orzu-umidlarni tasvirlashdir. Shunday yo‘llar orqali ular o‘z ideallarini aks ettiradilar. Romantizm adabiyoti o‘z qahramonini ham ilgari suradi. Romantik qahramon, asosan, yuksak va nozik his sohibi, boshqalar bo‘ysunuvchi qonunlarga bo‘ysunmaydigan mag‘rur shaxsdir. Shuning uchun u doim boshqalardan ustun qo‘yiladi va ajralib turadi. Bunday qahramon ko‘pincha yo‘lg‘iz bo‘ladi. Shu sababdan yoig‘izlik mavzusiga juda ko‘p janrlarda, asosan, she’riyatda keng o‘rin berilgan.

Romantiklarning shaxs ichki dunyosiga bo‘lgan qiziqishi lirik va liron-epik janrlarning gullab-yashnashiga sabab bo‘ldi.

Yangi tarixiy sharoitda Ovrupada, ma’rifatparvarlar kutgan va ishongan «Aql-idrok» mamlakati ro‘yobga chiqmadi. Romantiklar muhitning ziddiyatli ekanligini aniqladilar. Ular adabiyotda tarixiylikni kashf etdilar. Ma’rifatparvarlar esa o‘tmish to‘g‘risida antitarixiy mazmunda («yaxshi-yomon» deb) fikr yuritgan edilar. Klassitsizm tragediyalarning sujetini, asosan, tarixiy voqealar tashkil etsa-da, ularni tasvirlanayotgan davr xususiyatlari emas, burch va tuyg‘u masalasining yechimi qiziqtirgan.

Romantiklar o‘tmishda nafaqat inson xarakterlarini, balki o‘z zamonasi ta’sirida shakllangan xarakterlarni ham ko‘ra oldilar. Ma’rifatparvarlar yuksak ma’naviyat, aql-zakovat egalari bo‘lgan ko‘plab ijobiy obrazlarni yaratgan bo‘lsalar, romantik qahramon ijobiy bo‘lishi shart bo‘lmay, u muallif idealini o‘zida aks ettirishi lozim edi.

Romantiklar uchun badiiy reallik mavjud reallikdan haqqoniyroqdir.

Real voqelikdagi tussizlikdan (bema'nilikdan) bezgan ijodkorlar, ko'pincha, o'tmishdan ma'ni izlashadi yoki voqea-hodisalar aksar uzoq, ekzotikaga boy yurtlarda kechadi.

Shu tariqa romantizm adabiy yo'nalish sifatida XVIII asr oxiriga kelib birdaniga bir necha mamlakatlarda paydo bo'la bosiladi. Estetik manifest, traktatlari bilan Germaniyadan Iyen romantiklari, Fransiya Shatobriyon va de Stal, Angliya "Ko'l maktabi" vakillari chiqdilar.

Ovrupa romantizmi taraqqiyoti uchta davrga bo'linadi:

- a) Ilk romantizm (XVIII asr oxiri XIX asr boshlari)
- b) Rivojlangan romantizm (XIX asrning 20-40-yillari)
- d) Kech romantizm (1848-yildan keyingi davr)

Ammo mazkur davriylashtirish barcha Ovrupa mamlakatlari uchun bir deb boimaydi. Germaniyada ilk romantizm Yen romantiklari (Novalis, aka-uka Shlegel) nomi bilan bog'liq. Ikkinchi bosqichdagi Geydelberg romantiklari davri Napoleon okkupatsiyasi va milliy uyg'onish davriga to'g'ri keladi. Xuddi shu paytda aka-uka Grimm ertaklari paydo bo'lgan.

20-yillarga kelib. Gofman vafotidan so'ng va yosh Heynening realizm an'alarini yoqlab chiqish munosabati bilan nemis romantizmi egallagan mavqeyini boy bera boshladi.

Angliyada esa Shelli (1822) va Bayron (1824) ning hayotdan ko'z yumishi romantizmni ikkinchi darajali adabiy yo'nalishga aylantirdi.

Romantizm Fransiya 30-yillarga kelib to'la shakllandi. Bu paytda Angliya va Germaniyada romantizm o'z umrini yashab bo'lgandi, deyish mumkin. Fransiya romantiklari yangi drama uchun kurashdilar. (Ungacha klassitsizm teatri hukmron edi). Drama janrining islohotchisi sifatida V.Gyugo maydonga chiqdi.

Polshada romantizm haqidagi bahslar 1810-yillarga to'g'ri keladi. 20-yillarga kelib, A.Mitskevich ijodi bilan bog'liq holda shakllandi va o'zining asosiy o'mini uzoq vaqt saqlab qoldi.

Nemis romantizmi

Germaniyada qo'shni Fransiya bo'layotgan voqealarni zo'r qiziqish bilan kuzatib bordilar. Germaniyaning ilg'or vakillari ulaming(o'zlarining) qoloq, o'nlab mustaqil knyazliklarga bo'lingan mamlakatida inqilobiy o'zgarishlar bo'lmasligiga ko'zlari yetdi. Shuning uchun ular ma'naviy sohada inqilob qilishga harakat qildilar. Nemis romantiklari idealist Fixtning <<O'z diqqat-e'tiboringni seni o'rab turgan atrof-olamga emas, balki o'zingga qarat>>, - degan falsafiy qarashlarini yoqlab chiqdilar.

Inson o'z xohish, intilish va harakatlari tufayli yanada yaxshiroq bo'lishi mumkin va kerak. Bunda unga yordam berish kerak. Nemis romantiklarining asosiy vazifa va maqsadi ana shundan iborat edi.

Nemis romantizmi tarixini 3 ta davrga bo'lish mumkin:

1) 1795—1805-yillar - Yen romantiklari F.Shlegel, Novalis, Tiklar davri;

2) 1806-1815-yillar - Geydelberg romantiklari K.Breyntano, A.Amimlar nemis folklorini yig'ishga katta e'tibor berdi. Bu vaqtda aka-uka Grimmlar ham ana shular to'garagida edi.

3) 1815-1848-yillar - Napaleon inqirozidan so'ng romantiklarning harakat markazi Berlinga ko'chdi.

Bu yerda Gofman, Shamisso, Heyne (ilk ijodi) va Byuxerlar ijod qildi.

Nemis romantiklarining katta ishlaridan biri - xalq og'zaki ijodini o'rganishlari bo'ldi. Yakob (1785-1863) va Vilgelm (1786-1859) Grimmlar folklorning estetik qimmatini yuksak qadrlaganlardan edi: Ularning tarix, til tarixi, huquq va mifologiya bo'yicha bir qancha ilmiy maqolalari mavjud. Ammo ularga xalqdan yozib olingan 3 tomli va 200 ta ertakdan iborat «Bolalar va xonadon ertaklari» (1812-1822) katta shuhrat keltirdi. Ular ertaklarni butun Germaniya bo'ylab yurib turli toifa odamlardan yozib oladilar.

Ertaklarni 3 guruliga bo'lish mumkin: sehrli, hayvonlar haqidagi (Bo'ri va yetti echkicha», «Bremen muzikantlari») va maishiy ertaklar. Barcha ertaklarda melmatni sevuvchi, dono, sabr-toqatli qahramonlar doimo g'alaba qozonadilar.

A.S.Pushkin «Oltin baliq va baliqcha haqida»gi ertagida «Kambala baliq haqidagi ertak» epizodidan foydalangan.

Fridrix Shlegel (1772-1829), Avgust va Fridrix Shlegellar nemis adabiyotshunosligi faniga asos soldilar.

Antik madaniyatni chuqur his qilish, o'rta asr va Uyg'onish davri yodgorliklarini o'rganish, klassitsizm va ma'rifatparvarlik adabiyotiga tanqidiy yondashish ular uchun adabiyotga bo'lgan talablarini ishlab chiqish imkoniyatini yaratdi.

Yunon va rimliklar merosining ahamiyati haqida fikrlar ekan, Fridrix Shlegel san'at o'zgaruvchan degan fikrga keladi. Shuning uchun insoniyat rivojlanishidagi har bir yangi bosqich badiiy ijod oldiga yangi vazifalar qo'yadi.

Yangi san'atning asosini: "Fransuz inqilobi, Fixtning "Fan ta'limoti" va Gyotening "Meyster"i tashkil etadi", - deb yozadi Shlegel.

Nemis romantiklari san'atkorlarni odamlar orasidagi oliy mavjudot sifatida ulug'ladilar. "Odamlar yer yuzidagi boshqa mavjudotlardan qanchalik ustun bo'lsalar, san'atkorlar odamlardan shunchalik ustundirlar", - deb yozadi Shlegel.

Nemis romantiklarining asarlarida bu g'oya u yoki bu darajada o'z ifodasini topdi.

F. Shlegel adabiyotga romantik kinoya tushunchasini olib kirdi; romantik kinoya nafaqat nemis romantiklari, balki keyingi davr yozuvchilariga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Shamisso, Gofman,

Gyote asarlarida romantik kinoya o'zining aniq ijtimoiy ifodasini topdi.

F.Shlegel o'zining nazariy qarashlarini 1799-yilda yozilgan "Lyo'sinda" povestida ifoda etdi. Asar sujeti zamondoshlarini lol qoldirdi, chunki Yuliy va Lyo'sinda (rassomlar) obrazlarida ular muallif va Doroteya Fetni tanidilar.

Romantik yozuvchi nuqtai nazaridan qahramon muallifning aksi bo'lib adabiyotga o'tishi, adabiyot o'z navbatida hayotga aylanishi kerak.

Ernst Teodor Amadey Gofman (1776-1822). Gofmanning fantastik novella va romanlari nemis romantizmining eng katta yutug'i hisoblanadi. U muhitni aql bovar qilmaydigan (iratsional) holda qabul qiladi, chunki shunday holda dunyoviy uyg'unlik (garmoniya) mumkin emas.

Gofman asarlarida, ko'pincha, personajlarning ikkiga ko'payish hollarini kuzatish mumkin. U XIX asr yozuvchilari orasida birinchi bo'lib, inson naturasining ikkiga ko'payishini ochdi. Ya'ni Gofman asarlarida insonning qarama-qarshi xislatlari alohida, aralashmagan holda maydonga chiqadi.

Bo'lajak yozuvchi Kyonisbergda tug'ildi. Huquq fakultetini bitirdi. Tirikchilik vajidan boy byurgerlarning qizlariga musiqadan saboq berdi. 1814-yildan to umrining oxirigacha Berlinda yashadi. Gofman umr bo'yi nochorlikda hayot kechirdi.

San'at va san'atkor mavzusi - Gofman ijodining asosini tashkil etadi. Uning asarlarida iqtidorli musiqachilar, san'atkorlar doimo Germaniyaning zerikarli, pastkash hayotida bo'g'iladilar, o'z ideallari va nemis hayoti o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni ko'rib azob chekadilar.

1809-yilda "Umumiy musiqa gazetasi"da "Kavler Glyuk" novellasi bosilib chiqdi. Shundan so'ng kompozitor Kreyslarga bag'ishlangan boshqa asarlari ham paydo bo'lgan va ularni "Kallo ruhida fantaziya" to'plamiga birlashtiradi (1814-1815). (Jak Kallo - XVII asr fransuz rassomi). Ushbu to'plamdagi hikoyalar markazida musiqachi va kompozitor Iogan Kreysler turadi. Kreysler - darbadar musiqachi. U juda ham iste'dodli bo'lsa-da, tirikchilik uchun ko'chada kezib yurishga majbur. U san'atni hayotdan ham ustun qo'yadi. Haqiqiy san'at ko'plab burjua-zodagonlar uchun tushunarli emas. Ushbu jamiyatda san'at ularning past, jirkanch, ma'naviyatdan uzoqdagi hayotini bezash, ovunish uchun xizmat qiladi xolos. Gofmanning «Sinnober laqabli mitti Saxes» (1819) ertagidagi voqealar mitti nemis knyazligida yuz beradi. Romantik bo'yoqlarda tasvirlangan barcha voqealar Gofman yashagan davrning hajviy qiyofasini ochib tashlaydi.

Saxes - kambag'al dehqon ayoli Lizaning xunuk o'g'li. Pari Rozabelverde (Rozenshen) bu ayanchli, bedavo bolaga uch dona

tilla sochini sovg'a qiladi. Atrofdagilar ko'z oldida ajoyib mo'jiza sodir bo'ladi. Odamlar Saxesni haddan tashqari chiroyli, aqlli deb taniydilar. Uning yuqori tabaqadan kelib chiqqanligi va undagi ko'pdan-ko'p fazilatlar haqida gapiradilar. Saxes oliy zot darajasiga ko'tariladi va juda osonlik bilan katta lavozimlarga erishadi. Boshqalar hisobiga boyib, qudratli bo'lib ketadi. Kichkina Saxes ko'pdan-ko'p tahsin-u tasannolarga, mukofot va imtiyozlarga sazovor bo'ladi.

Bu mo'jizalarning barchasi knyaz Pafhutiylar mamlakatida ro'y beradi. Bu knyaz maxsus farmon bilan o'z mamlakatida "ma'rifat" joriy qilgan.

Mana shunday davlatda mitti Saxes saroyning birinchi ministri bo'ladi va knyazlik ishlarini hal qiluvchi qudratli kishiga aylanadi. Sinnobemning sehri bu knyazlikda yashovchi barcha odamlarni o'z domiga tortgan. Knyazlik baayni jinnixonaga aylanadi.

Ammo yolg'iz shoir yigit Baltazar bu sehr ta'siridan tashqarida. Baltazar romantik xayolparast kishi. U o'sha knyazlikdagi bema'ni tartiblarga she'riyat, shirin xayollar og'ushini qarama-qarshi qilib qo'yadi. Baltazar atrofdagilarni es-hushlarini yig'ishtirib olishga chaqirsa, uni hamma aqldan ozgan deb hisoblaydi. Sinnober laqabli mitti Saxes Baltazar baxtiga ham g'ov boiadi. Baltazarning Kandida ismli sevgilisini tortib olib, unga uylanmoqchi bo'ladi.

Barcha sehrargarliklar, mo'jizalar sirini biladigan "ma'rifatli" knyazlikda ana shu ajoyib-g'aroyiblarni tarqatadigan doktor Prosper Alpanusning o'zi Baltazarga yordam qo'lini cho'zadi. Mitti davlatning mitti ministri Sinnobemning Kandida bilan riikohi oldidan Baltazar uning boshidan sehrli tilla soch tolalarini yulib oladi. Shuhda sehming hech qanday ta'siri qolmaydi.

Nemis romantiklari orasida Gofman kitobxonlarga juda yaqin edi. 20-yillardan boshlab uning asarlari ko'plab tillarga tarjima qilindi. Rus demokrat tanqidchisi V.G.Belinskiy Gofinanni Gerinaniyaning buyuk shoirlaridan biri deb, uni jahon adabiyotining yirik yozuvchilari bilan bir qatarga qo'yadi.

Gofin o'z hayotidagi qarama-qarshiliklarni <<qora va yoiig'>> kuchlar kurashi sifatida tasvirlaydi. Qora kuchlar - boylik, mansabparastlik, egoistik ko'rinishlar. U bu kuchlarni chizishda grotesk va satiradan unumli foydalanadi. Ular ba'zida dahshatli kuchlar sifatida tasvirlanadi. Yorug1 (sof) kuchlar esa insonning sof hislari va uning orzu xayollar dunyosidir.

Gofinning «Magnitzor»da «Qo'rqinchli mehmon» novellalarida sevgi yirtqich instinkt sifatida tasvirlanadi. Birinchi novellada Alban ismli yigit baron xonadoniga keladi. Bafonning Mariya ismli qizi bo'lib, u Ippolit degan yigitga unashtirilgan edi. Alban Mariyani sevib qoladi va asta-sekin uni o'ziga bo'ysundirib, ixtiyorini o'ziga bog'lab qo'yadi. Ippolit bilan Mariyaga nikoh o'qilayotgan paytda qiz hushsiz yiqiladi. U endi Albansiz yashay olmas edi. Albanning yirtqichlarcha istagi Mariyani halok etadi.

Gofmanning «Mushuk Muming xotiralari» romani (1821) ham juda mashhurdir.

Fransuz romantizmi

1789-1794-yillarda sodir boigan fransuz inqilobi natijasida paydo bo'lgan fransuz romantizmi adabiyoti ikki bosqichni bosib o'tdi.

Birinchi bosqich 1800-1810-yillarni, ikkinchi bosqich 1820—40 yillarni o'z ichiga oladi. Lekin J.Sand, V.Gyugo singari romantiklar ijodi mazkur davriylashtirish chegarasidan chetga ehiqadi. Tasviriyl san'atda esa romantizm 1860-yillargacha saqlanib qoldi.

Birinchi bosqichda yaratilgan asarlarda keskin sujet kuzatilmaydi. Yozuvchilarning e'tibori kuchli his-tuyg'u, ehtirolarni tasvirlashga qaratiladi. Shu bois Ovrupa mamlakatlari romantiklarining sevimli yozuvchisi bo'lgan Shekspir Fransiyada ajabtovur vaziyat va o'xshashi yo'q tuyg'ular tasvirchisi sifatida talqin etilgan. 1796-yili Jermina de Stal "Tuyg'ularning alohida shaxslar va xalqlar saodatiga ta'siri" nomli traktatini e'lon qiladi. Bu davrda muhabbat mavzusidan tashqari ozodlik mavzusi ham muhim o'rin tutadi. Erkka intilish ham kuchli ehtiros darajasini olishi mumkin.

B.Konstanning "Adolf" romanlari Shatobrianning "Atala", "Rene" qissalari ana shu mavzuga bag'ishlangan.

Mavjud ijtimoiy tuzumni inkor etish va ozodlikka intilish tabiat, ayniqsa, yovoyi tabiat tasviriga qiziqishning ortishiga olib keldi. Bu borada tabiat tasviri, sevgi va yolg'izlik mavzulari singari fransuz romantizmining asosiy jihatlariga aylandi. Amerikadagi hindu qabilalarining hayoti, ekzotik Sharq o'lkalaridagi mahalliy peyzaj tasviri nursiz real borliqqa qarshi qo'yiladi. Fransuz romantizmining har ikki davri uchun ham xarakterli bo'lgan orientalizm (Sharq mavzusiga murojaat) paydo bo'ladi. Shu bilan birga, bu davrda san'at, ayollar erki mavzulari J.De Staining "Korinni", "Delfina" romanlari orqali talqin etildi.

Ikkinchi bosqichda his-tuyg'ular, qahramon iztiroblari tahlili o'mini o'tkir sujet egallaydi. 1830-yillardagi ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar dramatik turning rivoj topishiga sabab bo'lgan. V.Gyugo, Lamartin, Myusse lirikasida inson ruhiyl olami tasviri asosiy o'rin egalladi. Mazkur bosqichda tarixiy roman va drama paydo bo'ldi. A.De Vinining "Sen-Mar", V.Gyugoning "Parij Bibi Mariyam ibodatxonasi", "Xo'rlanganlar", "Kulgich odam", "To'qson uchinchi yil" romanlari, V.Gyugo, A de Myusse va A.Dyuma (otasi) ning tarixiy dramalari ikkinchi bosqichda yaratilgan asarlardir. Fransuz romantizmidagi tarixiylik o'ziga xosdir. Ijodkorlar uchun tarixiy haqiqatdan ko'ra sodir bo'layotgan voqea-hodisaning ruhiyl-ma'naviy mohiyati muhimdir.

Fransuz romantizmining ikkinchi bosqichida Ovrupa romantiklarining ko'plab asarlari tajjimalari paydo bo'ldi: Shlegelning "Dramatik san'at va adabiyot haqida ma'ruzalar'i, Bayron she'rlari, fransuz

romanchiligiga katta ta'sir ko'rsatgan VSkott romanlari, Gofinan ertak va novellalari shular jumlasidandir. Aslida nemis adabiyoti va falsafasiga boigan qiziqish birinchi bosqichda J.De Staining "Germaniya haqida" (1813) kitobidan so 'ng paydo bo 'lgan;

Bu davr tasviriy san'atida David (1748-1825), Jeriko (1791—1824), E.Delakrua (1796-1863) singari rassomlar ijodida romantizm yo'nalishining eng sara asarlari yaratiladi.

Viktor Gyugo (1802-1885). Viktor Gyugo fransuz va Ovrupa romantizmining yirik vakili hisoblanadi. Fransuz romantizmida Viktor

Gyugoga teng keladigan ijodkor topilmaydi. U shoir, dramaturg, romannavis, romantizm nazariyotchisi, siyosiy arbob, insonparvarlik g'oy alarning tolmas targ'ibotchisi sifatida faoliyat ko'rsatgan.

Viktor Gyugo Bezons shahrida ofitser oilasida tug'ildi. Otasi Napaleon davrining generali, onasi esa aksincha, Burbonlar tarafdori edi.

Shoir o'zining birinchi she'rlarida burbonlami madh etadi.

Ijodiy faoliyatini she'rlar yozishdan boshlagan Viktor Gyugoning 1822-yili "Qasidalar", 1829-yilda "Qasida va balladalar" nomli she'riy to'plamlari chop etilgan. Dastlabki to'plamlarining nomlanishi yosh shoiming klassitsizm an'analari ta'sirida boiganligidan dalolat beradi.

Uchinchi she'riy to'plami "Sharqona" (1829) deb nomlanadi.

To'plamga yozilgan so'zboshini yosh ijodkoming dasturi sifatida qabul qilish mumkin. Unda shoiming mavzu tanlashdagi erkinligi targ'ib etiladi.

1820-yillarda V.Gyugoning dunyoqarashi va ijod tamoyillari shakllandi. 1823-yilda "Valter Skott haqida" maqolasida V.Skott va Homer ijodiy "kashfiyotlari"ni uyg'unlashtirish bilan birga roman janrida drama imkoniyatlaridan unumli foydalanish haqida yozadi. Mazkur ijodiy g'oyalarini keyinchalik "Parij Bibi Mariyam ibodatxonasi" romanida mahorat bilan qo'llaydi.

1827-yili birinchi asari «Kromvel» (XVII asr Angliya burjuaziya inqilobi yetakchisi Kromvel haqida) dramasini yaratadi va unga kengaytirilgan so'zboshi yozadi. Ushbu so'zboshi Fransuz romantizmining manifestiga aylandi. Romantik dramalar Gyugogacha ham yaratilgan. Biroq klassitsizm hukmronligi davrida dramalar sahnalashtirilmagan.

Ular "o'qish uchun yozilgan dramalar" deb atalar edi. Viktor Gyugo Shekspir tajribasidan foydalanib tragediya emas, romantik tarbdy drama yaratadi. U klassitsizm adabiyoti qonun-qoidalaridan voz kechishga (vaqt, makon, harakat birligi, yuqori va quyi janrlar) chaqiradi. Viktor Gyugo Shekspir ijodini ana shunday qonun-qoidalardan xoli deb biladi.

Mazkur so'zboshi romantik tarixiylik, grotesk usuli, borliqni tasvirlash tamoyillari hamda dramaning san'at asari sifatidagi xususiyatlari bayon etilganligi bilan ahamiyatlidir. V. Gyugo drama haqidagi

nazariy qarashlarini 1829-yilda yaratilgan “Emani” pyesasiga tatbiq etadi. Unda klassitsizmning uch birlik qoidasiga rioya etilmaydi. Asar voqealari turli joylarda bo‘lib o‘tadi. Klassitsizm tragediyasida oliy darajadagi haqiqat hakami vazifasini qirol bajargan bo‘lsa, mazkur asarda bu vazifani fuqarolik huquqlaridan mahrum bo‘lgan qaroqlii Ernani ado etadi.

1831-yili «Parij Bibi Mariyam ibodatxonasi» romani yaratildi.

Asar mavzusi XV asrdagi Fransiya tarixidan olingan.

V.Gyugo o‘rta asr ibodatxonasi ustunlaridan birida «Ananke» so‘zini o‘qidi. (taqdir, qismat degani) Yozuvchi bu so‘zga keng ma’no berdi. (Din anankesi, jamiyat anankesi va boshq). Asar sujeti quydagicha:

Ibodatxona ruhoniysi Klod Frollo — o‘z immni din yo‘liga tikkan odam. U yoshi o‘tib qolgan bo‘lishiga qaramay Parij ko‘chalarida o‘yinga tushib tirikchilik o‘tkazuvchi lo‘li qiz Esmiraldani sevib qoladi. Qiz buni rad qiladi. Frollo kapitan Feb bilan Esmiraldani kuzatib yuradi. Qizni qirol armiyasi ofitseriga suiqasd qilishda ayblab, o‘linga hukm qiladilar. Uni jazolash uchun olib ketayotganda Kvazimodo uni ibodatxonaga olib ketadi. U qashshoq odamlar bilan ibodatxonada yashaydi.

Frollo qizga o‘z sevgisini majburlab o‘tkazmoqchi bo‘ladi, ammo bu befoyda. U qizni jallodlar qo‘liga topshiradi. Qizni dorga osishadi. Kvazimoda Klod Frolloni o‘ldiradi. o‘zi ibodatxonani tark etib Esmiralda jasadi oldida jon beradi.

Asardagi ibodatnna — o‘rta asrchilik, feodalizm, zulm, adolatsizlik maskani sifatida tasvirlangan.

Viktor Gyugo 1862-yili «Xo‘rlanganlar», 1869-yili «Kulgich odam», 1874-yili esa «93 yil» romanini yaratdi.

XIX asr Daniya romantiTjnu

Daniya romantizmi milliy adabiyot an‘analari negizida paydo bo‘ldi. Shu bilan birgalikda Daniya romantizmi rivojlanishiga nemis va ingliz romantiklari katta ta’sir ko‘rsatdilar.

Daniya romantizmining boshlanishi shoir va dramaturg Adam Eleklegerning 1802-yili chop etilgan «Oltin shohlar» she’riy to‘plami bilan bog‘liq.

Daniya romantizmida afsona va ertaklar alohida o‘rinda turadi.

1810-1820-yillar Daniya adabiyotida ertaklar davri deb ataladi.

1818-yilda Yu.Til «Daniya xalq rivoyatlari», S.Grundvich «Qadimgi Daniya rivoyatlari» (1854-1861), Vinter «Daniya xalq ertaklari» to‘plamlarini chop ettirdilar.

1816-yili Elekleger «Turli xalqlar ertaklari» to‘plamini nashr etdilar. Bu davrda adabiyotga buyuk daniya ertakchisi H.K.Andersen kirib keldi.

Hans Kristan Andersen (1805-1875). Buyuk ertakchi Odens shahrida, etikdo‘z oilasida dunyoga keldi. 1819-yili Kopengagenga

keladi. 1822-yili Andersen qadimgi skandinav sujeti asosida yozilgan, «Elflar qo'shig'i» asarlarini teatrga olib keldi. Katta qiyinchilik, muhtojlikda aval gimnaziyani, keyin esa universitetni tamomladi. Andersen Kopengagenga kelishidan oldinroq she'rlar yoza boshlagan. Dramatik asarlardan 1 aktli «To'ng'ich» satirik pyesasi shuhrat qozondi. Andersen 6 ta romanning muallifi hisoblanadi. Uning «Improvizator», «Faqat skripkachi» romanlari mashhur bo'ldi. Andersen romanlari Daniya romantizmi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Uning romanlarini V.Skott va V.Gyugo asarlariga qiyoslashadi. Lekin yozuvchiga umumjahon miqyosida shuhrat keltirgan asarlari - uning ertaklari bo'ldi. U 1835-yildan ertaklar yoza boshlagan. Adabiy ertaklardan ko'ra xalq ertaklariga yaqin turuvchi bu asarlar xalq orasida mashhur bo'ldi. 1835-1841-yillarda Andersenning «Bolalarga atalgan ertaklar» to'plami nashr etildi. Bu to'plamdan «Chaqmoqtosh», «Kichkina Klyaus va katta Klyaus», «Yo'ldosh», «Yovoyi oqqushlar», «Cho'chqaboqar» kabi ertaklar o'rin oldi. Bu ertaklar xalq ertaklari asosida yozilgan. Ushbu to'plamda boshqa xalqlar asarlari asosida yozilgan badiiy ijod namunalari (asarlar) ham keltirilgan. «Qirmizi bo'ta Elfi» (Italiya qo'shig'i asosida), «Uchar sandiq» («1001 kecha» asosida) kabi ertaklar ham kiritilgan. Shuningdek bu to'plamga Andersenning o'zi to'qigan «Kichkina Idaning gullari», «Dyumchaxon», «Suv parisi», «Baxt kovushlari», «Jannat bog'i», «Ole Lukoye» ertaklari ham kiritilgan. Andersenning ertaklari o'quvchilar va adabiyot tanqidchilarining e'tiborini o'ziga tortadi. Bolalarga atalgan bu ertaklar o'ziga xos edi. Andersen bolalarga o'z tengiga murojaat qilganday munosabatda bo'lib, pand-nasihat qilmas edi. Bu ertaklarda yaxshilik faol kurashadi, inson tabiatidagi haqiqat, chin sifatlar namoyon bo'ladi. Andersenning eng go'zal, yorqin ertaklaridan biri «Suv parisi» ertagidir. Suv parisining insonga javobsiz sevgisi haqida yozuvchi ilgari ham yozgan edi. («Samse orolidan kelgan suv parisi») Bu ertakda Andersen insonning go'zal ruhiy olamini nafaqat hayajonli sujet orqali, balki qahramonning ruhiy olamini chuqur ochib beruvchi psixologizm orqali tasvirlaydi.

Angliya romantizm adabiyoti

XVIII asr oxirlaridan 1830-yillargacha bo'lgan davmi o'z ichiga oladi. Ilk romantik ijodkor Uilyam Bleyk (1757-1827) sanaladi. Angliya romantizmining birinchi davri «Ko'l maktabi» shoirlari U.Vordsvort, S.T.Kolridj va R.Sauti nomlari bilan bog'liqdir. Ular shahar muhitidan yiroqda Kezik ko'li yaqinida istiqomat qilganlari bois «leykistlar» yoki «ko'l maktabi» vakillari deb ataladi. Bu davr adabiyotida tabiat manzaralari fantastika, oddiy kishilar hayoti tasviri asosiy o'rin egallaydi. She'r va poemalari bilan adabiyotga kirib kelgan, 1810-yillardan keyin «tarixiy romanlar otasi» sifatida nom qozongan V.Skott faoliyatining boshlanishi ham shu davrga to'g'ri

keladi. Ikkinchi davr Bayron va Shelling ijodga kirib kelishi bilan belgilanadi. Jamiyatda shakllangan tartiblarni qabul qila olmaslik, olamni satirik bo'yoqlarda tasvirlash, siyosiy lirikaning shakllanishi shu davriga xos xususiyatlar edi.

Angliya romantizmida "Darbadar melmot" falsafiy romani muallifi Charlz Metyurin (1870-1824) ijodi ham muhim o'rin tutadi.

Ingliz romantizmida otashin va hassos shoir Jorj Gordon Noel Bayron (1788-1824) ijodi muhim o'rin tutadi. U 1788-yil 22-yanvarda Londonda tug'ildi. Uning otasi Angliya aristokratiyasining kambag'allashib qolgan tabaqasiga, onasi esa shotlandiyalik boy dvoryan oilasiga mansub edi.

Otasi 1791-yilda Fransiyada vafot etadi. Bayronning bolaligi Shotlandiyada - onasi yonida o'tadi. Boig'usi shoir dunyoqarashining shakllanishida Shotlandiya tabiatiga bo'lgan chuqur muhabbat alohida ahamiyatga ega bo'ldi.

Bayron o'n yoshga toiganda unga lordlik unvoni meros sifatida qoladi. Bayron jahon tarixining, Angliya hayotining shiddatli davrida yashadi, ijod qildi. U fransuz burjua inqilobi va xalq harakatining guvohi bo'ldi. Bu inqilobning maqsadi sanoat to'ntarishiga, Angliya ijtimoiy hayotini o'zgartirishga qaratilgan edi.

Bayron bolaligidan siyosat bilan qiziqdi. U maktabda o'qib yurgan paytlaridanoq notiqlik san'ati bilan tanishdi. Shu bilan birga o'qigan kitoblarning asosiy qismini tarixiy asarlar tashkil etar edi. Bayron Volter, Russo, Lokk, Gibbon asarlarini ham sevib o'qidi.

1807-yilning yozida nashr etilgan birinchi she'riy to'plam "Farog'at damlari" dayoshlik orzu-xayollari, ishq-u muhabbat, hayotning quvonch-u tashvishlari haqidagi she'rlardan iborat edi.

Bayron 1809—1811-yillarda chet el sayohatiga chiqadi. Bu sayohat yosh shoimning hayot voqeligini keng, atroflicha tushunishida katta yordam beradi. U sayohati davomida Napoleon intervensiyasiga qarshi qaqshatqich zarba bergan ispan partizanlari harakatining guvohi bo'ldi. U Gretsiyadagi milliy ozodlik qo'zg'olonining guvohi bo'ldi. U hatto Villington qomondonligidagi Britaniya armiyasida Napoleon qo'shinlariga qarshi kurashda qatnashdi. Shu bilan birga Maltada - o'rta dengiz harbiy bazasidagi harakadarini ko'rib, Buyuk Britaniya reaksiya hukumatining tashqi siyosatini qoraladi. Bayron bu davrda turk, yangi grek, alban va italyan tillarini hamda xalq og'zaki ijodini o'rgandi. 1816-yilda arman tilini o'rganishga kirishdi.

Bayron sayohatlarining mevasi sifatida 1812-yilda «Chayld Gorold» dostoni yaratiladi. Bu asar Bayron shuhratini Angliya va uning tashqarisiga yoydi. Bu asarning ilk qo'shiqlarida Bayron she'riyatidagi demokratik ruhiyat ko'zga tashlanadi.

Bayron o'z ona yurtiga qaytganida Angliyada ishchilarning stixiyali

norozilik to'liqlari ko'tarilgan, ozodlik harakatlari kuchay- - gan edi. Ammo reaksiya bu harakatni ayovsizlik bilan bostiradi. 1799-1880-yillarda ishchilar harakatiga qarshi qonunlar qabul qilinishi natijasida bu harakat 25 yil davomida yashirin faoliyat olib borishga majbur bo'ldi.

Bayron Lordlar palatalarida bir necha marotaba nutq so'zladı. U o'z nutqlarida luddachilik harakati deb nom olgan ishchilar harakatini yoqlab chiqadi:

Bayronning 1814—1815-yillar davomida «Yahudiy ohanglari» she'riy to'plami nashr etildi. Ma'lumki, Bayron bolaligidan «Injil»ni yaxshi bilgan. Bu she'riy turkumida shoir Injil obrazlariga murojaat qiladi.

Bayron sharq adabiyotining chinakam muxlisi bo'lgan. Firdavsiy, Shayx Sa'diy, Xo'ja Hofiz singari so'z san'atkorlarining asarlari bilan yaqindan tanishgan. Bu «Sharq dostonlari» turkumining paydo boiishiga turtki bo'lgan. Mazkur turkumga «Gyaur» (1813), «Abidos kelinchagi» (1813), «Korsar» (1814), «Lara» (1814), «Korinf qamali», «Parizod» (1816) kabi dostonlar kiradi.

Bayronning parlamentdagi dadil chiqishlari hamda siyosiy qarashlari uchun reaksiyon-romantizm vakillari o'cholib rejasini tuzib qo'ygan edi. Ayniqsa, Bayronning o'z xotini bilan bo'lib o'tgan mojarolaridan reaksiyon guruhlar o'z maqsadlari yoiida foydalanmoqchi bo'ladilar. Bayronga qarshi har qanday kuchlarni ishga soladilar. Matbuotda Bayron sha'niga mos kelmaydigan turli bo'hton axborotlar tarqatiladi. Shoir vatanini tark etishga majbur bo'ladi. 1816-yil 26-aprelda Bayron Angliyadan chiqib ketadi.

Bayron 1816-yil yozida Shvetsariyada boiishi, uning ruhiy tushkunlik davriga to'g'ri keldi. Bu ruhiy tushkunlik bir tomondan Vatandan ajralish bo'lsa, ikkinchi tomondan oilaviy bo'lib o'tgan ko'ngilsizliklar edi. U bu davr haqida «Mening qalbim qayg'uga tutqun bo'lsa ham, ammo qayg'uning quli emas» deydi. Bayron romantizmidagi qarama-qarshiliklar bevosita shoiming Vatandan judolik, xalq ozodlik harakatidan ajralib qolishi, shaxsiy hayotidagi fojialar bilan bevosita bog'liqdir. Shu yili xalq qahramoni Bonivar jasoratiga bag'ishlangan «Shilon tutquni» dostonini yozadi. Asar yolg'iz isyonkor shaxs qiyofasini aks ettirishga bag'ishlangan edi. Bu doston Bayronning Shilon qal'asiga borganidagi taassurotlari asosida yozilgan edi. Shilon qal'asi Jeneva ko'lida joylashgan bo'lib, bu yerda 1530-1535-yillarda respublikachi, Shvetsariyaning mustaqilligi uchun tolmas kurashchi Fransua Bonivar qamoqda saqlangan. U gersog Savatskiy buyrug'i bilan qamoqqa olingan edi. Shoir 1817-1823-yillarda Italiyada yashadi. Bu davrda yaratilgan «Tasso shikoyati» (1817), «Mazepa» (1818) dostonlari, «Manfred» (1817), «Kain» (1821) dramalarida kishilarni adolatsizlikka qarshi kurashga chaqiradi. Bu asarlarda «Olam va Odam muammosi»

markaziy masala sifatida qo'yilgan va yuksak badiiyat bilan hal qilingan.²⁵

Bayron «Manfred» (1817) dostonida isyonkor shaxs obrazini aks ettirishni maqsad qilib qo'yadi. Manfred obrazi orqali yakkalanib qolgan shaxs iztiroblari va fojiasini aks ettiradi. Manfred jamiyat aqidalaridan yuqori turuvchi, o'ziga xos qarashlarga ega bo'lgan mag'rur shaxs. U jamiyat va hayot qonunlariga qarshi turgan shaxs. Mutelik unga yot narsa.

Italiyada Bayron ijodi gullab-yashnadi. Bu davrda Italiyada karabanariylar rahbarligidagi xalq ozodlik harakati Avstriya bosqinchilariga qarshi ayj olgan edi. U ko'p o'tmay Italiya inqlobiy harakatining ishtirokchisiga aylandi. Boloniya, Rim, Venetsiya politsiyasi u va uning do'stlarini doimo nazorat ostida saqladi. Bayronning tarixiy tragediyasi «Marks Falpero» Neapolda yozildi. Bu yerda 1820-yilning revolyutsiyasi g'alaba qozongan edi.

1821-yilda yozilgan «Kain» dramasida ham shoir «Injil» mavzusiga murojaat qildi. Drama mifologik obrazlarni aks etgan bo'lsa-da, unda oddiy inson, uning hayotiy kechinmalari, huquqlari haqida fikr yuritiladi.

Bayron romantizmdan realizmga o'tishga ko'prik bo'lgan «Don Juan» she'riy romani ustida, Italiyada yashagan 1819-1824-yillar davomida ishladi. Bayron ijodining yuksak cho'qqisi bo'lgan «Don Juan» romani Ovrupa ijtimoiy hayotining satirik ensiklopediyasi bo'lib xizmat qildi. Asar yakunlanmagan.

Bayron 1824-yili Gretsiyaning qamaldagi Missolungi shahrida kurash maydonida halok bo'ldi. U o'z avlodlari xilxonasi Nyustedda dafti etildi.

Bayronning ijodiy faoliyati isyonkorlik ruhi bilan sug'orilgan. U inson shaxsiy kechinmalarini katta she'riy qudrat bilan ochib bergan ijodkordir.

Bayronning isyonkor, o'z mohiyati bilan to'lg'in ijtimoiy-siyosiy she'riyati ingliz jamiyatining reaksiyon doiralariga qarshi qaratilgan edi. Butun reaksiyon matbuot Bayronga qarshi ig'volar yog'dirdi.

o'liklar sharpasi bo'ronlar oshib,

Qulog'imga xuddi nidoday kelar.

Qahramonlar ruhi yurar adashib,

Ona yurt ko'ksiga shamolday yelar.

U umrini oxirigacha sobit kurashchi sifatida ijod qildi. Uni doimo ozodlik uchun kurash maydonlari o'ziga tortdi. 1823-yilning iyunida Bayron «Gerkules» kemasini o'z mablag'i hisobiga qurollantirdi. U Gretsiya milliy-ozodlik kurashining ilhomchilaridan biriga aylandi. Grek qo'zg'alonchilarini birlashtirishda fidokorona ishlar olib bordi. Zamondoshlari uning harbiy qo'mondon sifatidagi yuksak iqtidori haqida ham so'zlaydilar.

Bayronning eng yaxshi asarlari bugun ham katta kuchga egadir.

V.Belinskiy ta’biri bilan aytganda, XIX asr Promiteyining ijodiyoti ozodlik va haqiqat jarchisi sifatida butun insoniyat uchun qadrlidir. Bayron muhabbat mavzusiga bag’ishlangan she’rlarida ham davming muhim siyosiy, ijtimoiy-falsafiy fikrlari o’z aksini topadi:

*Yo ‘qol, ey, jimjimador adabiy inja so ‘zlar,
Tarqal yolg ‘onu yashiq, g ‘iybatlarning to ‘dasi.
Nurin sochib maftunkor nafisu shahlo ko ‘zlar,
Sarxush etadi meni sevgining ilk bo ‘sasi.
Xayol tasavurga asir qofiyabozlar,
Ye tar chuchmal tuyg ‘ular va ohanglar chashmasi.
Sovuq sonetlaringiz - bachkana ehtirolar,*

Sizga tanishmas jonbaxsh sevgining ilk bo ‘sasi.
«Sevgining ilk bo’sasi» she’ridan olingan ushbu parchada lirik qahramon jamiyatning illatlarini tanqid ostiga oladi. Bachkana ehtirolardan xoli bo’lgan porloq tuyg’ular jarchisiga aylanadi. Yoki «Bosh suyakdan qilingan kosadagi yozuv» she’ridagi ushbu satrlar inson umrining o’tkinchiligi haqidagi falsafiy fikrlarni ifodalashga intiladi.

*Qo ‘rqma: men oddiy suyakman, xolos,
So ‘ngan qalbimni eslab, qilma xumori.*

*Endi bu kosadan chiqolmas paqqos
U tirik boshlarning shum kirdikori.
Men senday yashadim, sevdim va ichdim,
Endi-chi, jonsizman, to ‘ldirib may qny!
Mastlik jinniliging ranjitmas, kechdim,
Qurtlar chaynagandan shu menga ma ‘qul.*

Xullas, Bayron she’riyati mavzu jihatdan g’oyat rang-barang. Unda mavjud tartiblarga qarshi isyonkorlik ruhi kuchli bo’lib, davning Shiddatkor voqeligini o’zida mujassamlashtiradi.

o’zidan keyingi jahon adabiyotiga kuchli ta’sir ko’rsatgan Bayron o’zbek xalqi orasida ham mashhur. Uning qator she’r va dostonlari Hamid Olimjon, Shukrullo, Jumaniyoz Jabborov, Muhammad Ali, Maqsud Shayxzoda, Rauf Parfi, Abdulla Sher, Sulaymon Rahmon tomonidan o’zbek tiliga o’girilgan.

Valter Skott (1771—1832) tarixiy roman otasi sifatida Ovrupa Romantizm adabiyotida muhim o’rin tutadi. Shotlandiyada tug’ilib voyaga yetgan bo’lajak yozuvchi Makfersonning “Ossian qo’shiqlari” ta’sirida xalqning qadimiy rivoyat va balladalarini to’plash va qayta ishlash bilan shug’ullangan. Keyinchalik o’zi ham balladalar yoza boshlagan.

1805-yilda nashr etilgan “So’nggi menestrel qo’shig’i” liro-epik dostoni uning nomini mashhur qildi.

XVI-XVII asr Shotlandiya tarixiga oid mazkur asardan so’ng “Marmion” (1808), “K o’l parisi” (1810) dostonlari paydo bo’ldi.

“Ko’l parisi” da Shotlandiya tabiati manzaralari mahorat bilan tasvirlanadi.

Ana shu asar tasvirida Shotlandiyaning go'zal manzaralarini tomosha qilish uchun keladigan sayyohlar soni keskin oshadi. Bundan keyingi dostonlari u qadar shuhrat qozonmaydi. Chunki bu davrda ingliz she'riyatiga noyob iste'dod - Bayron kirib kelgan edi. 1814-yili adabiyotdagi birinchi tarixiy roman "Ueverli" paydo bo'ldi. Nashrdan so'ng katta qiziqishga sabab bo'lgan asar muallifi 1827-yilgacha kitobxonlar uchun noma'lum (roman "Ueverli muallifi" degan taxallus bilan chop etilgan edi) bo'lib qoladi.

V. Skott tarixiy jarayonlarni emas, kitobxon uchun qiziq va dolzarb bo'lgan davr va voqealarni tasvirlashni maqsad qilib qo'yadi. Yozuvchining muhim badiiy kashfiyoti qahramon taqdirini tasvirlanayotgan davr xususiyatlari bilan uyg'un holda tasvirlangani bilan belgilanadi. Asarning so'nggi so'zida muallif asosiy maqsadi "Vatanimizda yo'qolib borayotgan axloqiy qadriyatlar aks ettirish boiganligini ta'kidlaydi. Shotlandiya tarixi mavzusi "Puritanlar" (1816), "Rob Roy" (1818) romanlarida ham davom ettirildi". 1820-yili "Ayvengo" romani paydo bo'ladi. o'z davrida katta muvaffaqiyat qozongan asar hozirgacha V.Skottning eng ko'p o'qiladigan romani hisoblanadi. Asarda Angliyaning XII asrdagi tarixiga murojaat qilingan. Romanning 1930-yilgi nashrga yozilgan kirish so'zini adabiyotda tarixiylikning mohiyati bo'yicha yozuvchining dasturi sifatida qabul qilish mumkin.

Asardagi asosiy voqealar - norman va sakslar o'rtasidagi to'qnashuvlar fonida Ravekka, Ayvengo, Robin Gud singari eng yaxshi insoniy fazilatlar sohibi bo'lgan qahramonlar tasviriga keng o'rin ajratilgan. Asarda nafaqat tarixiy-qahramonlik muhitini aks ettirish, balki muhabbat, ezgulik, sadoqat, fidoyilik singari azaliy, hech qachon eskirmaydigan insoniy fazilatlar yoritib berish muhimdir. San'at asari mavzusi sifatiga XVIII asr oxirida predromantik oqim vakillari murojaat etganlar. Ular, asosan, o'rta asrlar tarixiga murojaat qilganlar. Romantiklar ana shu davmi sirli va jozibador muhit sifatida ma'rifatparvarlarning "aqlga muvofiq" jamiyatiga qarshi qo'yadilar. Romantiklar V.Skottgacha tarixni mufassal yoritishga urinmaganlar, o'tmish hozirgi davr haqidagi g'oya va mulohazalarni bayon etish uchun fon vazifasini o'tagan edi. Shuning uchun ham tarixiy ziddiyatlarni tasvirlash birinchi navbatdagi vazifa sifatida ko'ritmagan. V.Skott Shekspiring tarixiy xronikalaridan o'rgangan holda muallif o'tmish va hozirgi kunni bog'lovchi zanjir bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi.

Shotland yozuvchisining tarixiy romanlari adabiyotda hodisa bo'lib qolmay, uning tarixida yangi sahifani ham ochdi. V.Skott ta'sirida XIX asr davomida tarixiy roman janri taraqqiy etdi. Uning ijodiy tajribasidan foydalangan izdoshlari orasida V.Gyugo, A.de Myusse singari romantizm vakillaridan tashqari F.Stendal, O.de Balzak, R.Merime, Ch.Dikens, U.Tekkerey singari realizm

namoyandalari ham bor. V.Skott ijodi Rossiyada tarixiy nasming shakllanishida (A.S.Pushkinning “Kapitan qizi”, N.V.Gogolning “Taras Bulba asarlari”) muhim o‘rin tutgan.

Mavzu bo‘yicha nazorat savollari:

1. Romantizm atamasining paydo bo‘lishi,
2. Romantiklarning shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan ijtimoiysiyosiy omillar.
3. Romantik qahramonga ta’rif bering.
4. Nemis romantizmining asosiy xususiyatlari.
5. Gofinan ijodida grotesk.
6. Aka-uka Grinmlaming nemis romantizmidagi o‘mi.
7. V.Gyugo - romantizm nazariyotchisi.
8. V.Gyugo ijodida ramziy obrazlar.
9. Bayron ijodida shaxs erki mavzusi.
10. Bayron ijodida Sharq mavzusi.
11. B .Skottning tarixiy roman jamming shakllanisliidagi o‘mi.

Adabiyotlar

1. Азизов Ки, Каюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. - Т.: Укдатувчи, 1982.
2. Храповицкая Г.Н., Коровин А.В. История зарубежной литературы: Западноевропейский и американский романтизм. - М.: Флинта: Наука, 2003.
3. Елизарова М. и др. История зарубежной литературы XIX века.-М.: 1972.
4. Жирмунский В.М. Байрон и Пушкин. - М.: 1978.
5. Виноградов А. «Байрон». - М.: 1985.
6. Байрон. Saylanma, she’rlar, dostonlar. - Т.: 1974.

Yevropa tanqidiy realizmi

Reja:

1. Adabiyotda realizm tushunchasi: tanqidiy realism.
2. Fransuz realizm adabiyoti:
 - a) F.Stendal ijodi;
 - b) O.Balzak ijodi;
 - s) P.Merime ijodi;
 - d) G.Floberning “Bovari xonim” romanida romantizm adabiyotiga munosabat.
3. Ingliz tanqidiy realiizmi:
 - a) Ch.Dikkens ijodi;
 - b) U.Tekkerey ijodi.
4. Nemis realizm adabiyoti. H.Hayne ijodi.

Tayanch soʻz va iboralar: realizm: tanqidiy realizm; F.Stendal:

“Qizil va qora”; Balzak: “Insoniyat komediyasi”; P.Merime: novella;

G.Flober: “Bovarixonim”; Ch.Dikkens: satira; U.Tekkerey;

H. Hayne.

Borliqni, inson va uni o'rab turgan dunyoning o'ziga xos tomonlarini

aks ettiruvchi uslub sifatida realizmni ilk bor toshlarga o'yilgan suratlarda, antik davr asarlarida uchratishimiz mumkin. Biz Uyg'onish davri, ma'rifatparvarlik davri realizmining o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida gapirishimiz mumkin, biroq realizm adabiy oqim sifatida XIX asming 30-40-yillariga kelibgina to'laqonli shakllanadi. "Realizm" (lot. *realis* — mavjud, haqiqiy) - adabiyotshunoslikda realizm terinim tor va keng ma'nolarda qo'llaniladi. Keng ma'noda realizm terminining ma'nosi badiiy asar (unda tasvirlangan badiiy voqelik) bilan real voqelik munosabatidan kelib chiqadi. Ya'ni bu holda realizm umumestetik tushuncha bo'lib, hayotni reallikka muvofiq tasvirlashni, hayot haqiqatini bildiradi. Har qanday badiiy asarda voqelik u yoki bu tarzda aks etishi, voqelikni hayotga monand tarzda aks ettirish esa qadimdan mavjudligi e'tiborga olinsa, bu ma'nodagi realizmning ildizlari juda qadim zamonlarga taqalishi tabiiydir.

Tor ma'noda realizm hayotni haqiqatda mavjud narsa-hodisalar mohiyatiga muvofiq tarzda, voqelikda mavjud faktlarini *tipiklashtirish* asosida yaratilgan badiiy obrazlar orqali aks ettirishga asoslanuvchi ijodiy metod va ongli ravishda shu metodga tayangan *adabiy yo'nalishni* bildiradi. Ushbu metod(yo'nalish)ning maydonga chiqishi XIX asming o'rtalariga to'g'ri keladi. Realizm metodida adabiyotning *bilish funksiyasi* ustuvor ahamiyat kasb etadi, realist ijodkorlar adabiyotni olam va odamni (jumladan, o'zini) idrok etishning muhim va samarali vositasi deb biladilar. Shunga ko'ra, realizm hayotni butun murakkabligi bilan keng ko'lamda aks ettirishga intiladi.

XIX asming o'rtalarida maydonga chiqqan realizm metod(yo'nalish)i sho'ro adabiyotshunosligida tanqidiy realizm deb, sho'ro adabiyotining metodi esa sotsialistik realizm deb yuritilgan. Har ikki terminning ilmiy muomalaga kirishi ham M.Gorkiy nomi bilan bogliqdir. Bulardan birinchisini *tanqidiy* deb atarkan, M Gorkiy bu davr realistik adabiyoti namunalarining aksariyati mavjud burjua tuzumdagi ijtimoiy munosabatlarni teran tahlil etishi va uning insoniylikka zid mohiyatini ochib berishi hamda g'oyaviybadiiy inkor qilishidan kelib chiqadi".

XIX asr realizmini uning tahlil(tadqiqot)ga moyilligini (analitizm) hisobga olib «tanqidiy» yoki «klassik» deb ataydilar. Realizm shaxs va jamiyatni doimiy harakatda, dinamik aloqalarda aks ettiradi. Buning uchun badiiy tasvining turli shakllaridan foydalaniladi. Realizm adabiyoti faqat o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lgan holda, boshqa adabiy sistemalar "kashfiyotlaridan" ham unumli foydalanadi, ularni to'ldiradi. Masalan, XIX asr boshlarida romantizmga xos bo'lgan tipiklashtirishning bir qancha xususiyatlarini qabul qilsa, asr oxirida naturalizm va simbolizm yutuqlaridan foydalanadi.

Shanflyori va Dyuranti boshchiligidagi bir guruh fransuz yozuvchilari

“realizm” terminining paydo bo‘lishiga sababchi bo‘ldilar.

Ular XIX asming 50-yillarida ushbu termin bilan haqqoniy, muallif munosabatisiz, borliqni aks ettirishi atadilar.

Realistik san’at o‘z tadqiqotlarida fan kashfiyotlariga, avalambor, jamiyat rivoji haqidagi fanlarga tayanadi. (Masalan, XIX asming 20-30 yillarida Angliya va Fransiya tarix fanining rivojlanishi, buyuk ingliz iqtisodchisi Adam Smitning tannarx, jamiyatining sinfiy sutrukturasi haqidagi tadqiqotlari va b.). Realistik dunyoqarashining shakllanishida dunyoviy bilimlarda erishilgan kashfiyotlar ham katta ahamiyat kasb etdi. (XVIII asr o‘rtalarida K.Linniy o‘simliklar va hayvonot dunyosining birinchi klassifikatsiyasini tuzdi, J.Byufon barcha jonzorlar umumiyliigi va ular turlarining muhit almashuviga qarab o‘zgarishi, J.Kyuvening tirik organizm a‘zolari orasidagi aloqa va ularning bir-biriga ta’siri haqidagi fikrlari va b.). Fransuz adibi O.de Balzak hajii «Insoniyat komediyasi» so‘zboshisida Kyuve va Sent-Ilerlami tilga olib o‘tadi.

Realizmning umumiy qonuniyatlarini ishlab chiqqan, milliy xususiyatlarini shakllantirgan yozuvchilar sirasiga Fransiya F.Stendal, O.Balzak, P.Merime, G.Flober, Sh.Bodler, P.J.Beranje; Angliyada - Ch.Dikkens, U.Tekkerey, E.Gaskell, Sh.Bronte, J.Eliot; Amerikada- U.Uitmen, G.Bicher-Stou, romantizm ko‘proq saqlanib turgan Germaniyada esa H.Hayne va Fontanelami kiritish mumkin.

Fransuz realizm adabfyoti

Fransuz realizmining shakllanishi mamlakatdagi muhim siyosiy voqealar bilan chambarchas bog‘liq. Ayniqsa, 1830-yilning iyul oyida sodir bo‘lgan inqilob, 1831-34-yillardagi qo‘zg‘aloning ta’siri katta bo‘ldi. Chunki bu tarixiy voqealar Fransiyaning siyosiy haydtidagi ulkan burilishlarga turtki bo‘lib, qirol Lui Filipp monarxiyasini inqiroz holatga olib keldi.

1830-31-yillarda matbuotning nufuzi beqiyos darajada oshdiki, gazetalarda professional jurnalistlardan tortib talaba, etikdo‘zgacha o‘z maqolalari bilan ishtirok etdilar.

Fransuz adabiyotida tanqidiy realizm F.Stendalning “Qizil va qora” va “Parma ibodatxonasi” romanlari, Balzakning “Gorio ota”, “Gobsek”, “Yevgeniya Grande” asarlari, P.Merime novellalaridagi real voqelikka tanqidiy munosabatida ifodalanadi. Fransuz adabiyotida realizmning hukmronlik davrini ikki bosqichga bo‘lish mumkin:

1) Realizmning paydo bo‘lishi va tan olinishi (20-yillarfting oxiri va 40-yillar) Beranje, Merime, Stendal, Balzak. 2) XIX asrning 50-70-yillar realizmi (1848-yildan keyingi adabiyot), Stendal va Balzak realizmining merosxo‘ri va E.Zolya “naturalistik realizm” maktabining o‘tmishdoshi G.Flober nomi bilan bog‘liq. Fransuz realizmining gullab-yashnagan davri 30-40-yillarga to‘g‘ri keladi, ayni shu yillarda yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan yozuvchilar o‘zlarinmg salmoqli asarlarini yaratdilar. Yozuvchining jamiyatdagi o‘rni haqida

O. Balzak “Insoniyat komediyasi”da “Fransuz jamiyati o'ziga o'zi tarixchidir. Men esa uning tarixini tasvirlovchi oddiy kotibman”, - deb yozgan edi. Ta'kidlash joizki, XIX asrning ikkinchi yarmigacha “romantizm” va “realizm” terminlari o'rtasida ajralish bo'lmagan, realistlar - romantiklar deb atalgan. Faqat Stendal va Balzakning o'limidan keyin 1857-yili Shanfleri hamda Dyurantilar maxsus deklaratsiyalarida “realizm” terminini taklif qildilar. Fransuz realizmining tarixi Beranjening qo'sfiqqa oid ijodi bilan boshlanadi va bu tamoman tabiiy hamda obyektiv qonuniyatlarga asoslangan. Chunki, adabiyotning kichik janri bo'lgari qo'shiq, o'z zamonining barcha diqqatga sazovor hodisalariga o'z vaqtida va shiddatli javob qaytaradi. Realizmning shakllanish davrida u birinchilikni ijtimoiy romanga bo'shatadi. O'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan aynan shu janr, yozuvchiga voqelikm keng tasvirlash va chuqur tahlil qilish uchun katta imkoniyatlarni yaratgani uchun, Stendal va Balzak o'zlarining asosiy ijodiy vazifasi - o'z ijodlarida Fransiyaning tirik siymosini to'laqonli aks ettira oldilar. Bu davrda novella janrining tengsiz namoyandasi Merimening hikoyalari romandan keyingi o'rinni egalladi.

Adabiy taxallusi Stendal bo'lgan Anri Mari Beyl (1783-1842) ning ijodi nafaqat fransuz, balki Ovrupa adabiyotida ham yangi davmi boshlab berdi. 1820-yillarning birinchi yarmida aynan Stendal realizmni shakllantirishga asos bo'lgan muhim qoidalam nazariy jihatdan ishlab chiqdi va tez orada o'zining ajoyib badiiy durdonalarida hayotga tatbiq qildi. Bo'lajak adib Fransiyaning janubida joylashgan Grenobl shahrida advokat oilasida tug'ildi. Uning tarbiyasiga bobosi Anri Ganonning ta'siri samarali bo'ldi, u o'z davrining ma'lumotli kishisi bo'lib, nevarasini kitob o'qishga qiziqtira oldi. 1800-yili 17 yoshli Stendal Napoleon qo'shinlari safiga kirdi va bir qancha harbiy yurishlarda ishtirok etdi. Napoleon qulashi va Burbonlar qaytgandan so'ng, u Italiyaga ketishga majbur bo'ldi. Stendal 1799-yili Grenobl Markaziy maktabini muvaffaqiyatli tamomlagach, Parijdagi nafis san'at maktabiga o'qishga kirdi va shu yerda o'zining ilk asarlaridan biri “Selmur” komediyasini yozdi. 1800-yilning boshlarida u harbiy xizmatga kirib, Napoleon armiyasi bilan Italiyaga boradi, keyingi yili iste'foga chiqib, “Moler kabi shonshuhratga erishish uchun” Parijga qaytadi. Asosan, poytaxtda o'tgan 1802-1805-yillar bo'lajak yozuvchi dunyoqarashining kengayishi va estetik qarashlarining shakllanishida muhim ahamiyat kasb etgan “ta'lim olish” yillari bo'ldi. Uning bu yillarda yuritgan kundaliklari, yozishmalari va dramatik tajribalari - qizg'in aqliy, ma'naviy hayotidan dalolat beradi. 1806-yili Stendal yana harbiy xizmatga qaytadi va bu safar uning xizmati sakkiz yil davom etadi. Bu yillar unga boy hayotiy tajriba to'plash imkonini bergan yangi davmi boshlab berdi. Kitoblardan olingan bilimlari real voqelikda tekshirildi va aniqlashtirildi.

1805-yildan Napoleon to'xtovsiz urushlar olib boradi va Stendal harbiy harakatlarda qatnashadi. Ayni shu shaxsiy tajriba keyinchalik "Parma ibodatxonasi" romanida tasvirlangan, Balzak va L.Tolstoylarni hayratlantirgan Vaterloo yaqinidagi jang tasviri' sahnasini y aratishda qo`l keldi.

1814-yili Stendal Italiyaga ketadi va u yerda yetti yil yashaycli.

1815-yili uning ilk kitoblari "Gaydn, Motsart va Metastaziolarning tarjimai holi" (Lui-Aleksandr-Sezar Bombe taxallusi bilan), "Italiya tasviriy san'ati tarixi" (1817) (M.B.A.A. taxallusi ostida), "Rim, Neapol va Florensiya" ocherklari (1817) (Kavaleriya zobiti baron de Stendal taxallusi ostida) nashrdan chiqdi.

1820-yillarda u Parijga qaytib kelib, "Rossining hayoti" (1823), "Rim, Neapol va Florensiya" (1826, yangi nashri), "Rim bo'ylab sayr" (1829) kitoblarini chiqardi, ingliz matbuotida Fransiyaning hayoti haqida ko'plab maqolalar e'lon qildi. 20-yillarning ikkinchi yarmida yozuvchining badiiy dasturiga aylangan "Rasin va Shekspir" adabiy risolasi ikki marta (1823; 1825) nashr ettirildi. Bunda ikki buyuk tragik shoir ijodi batafsil tahlil qilinib, san'atkor jamiyatni o'z ortidan ergashtira olsagina, o'z vazifasini uddalagan bo'ladi, deb xulosalanadi. Risola o'z ma'nosiga ko'ra realizm manifesti hisoblansa ham, Stendal o'zini romantik deb hisoblagan. «Romantizm san'atning barcha turlari da ham - qahramonlik davri odamlarini (bizdan yiroq bo'lgan va balki butunlay bo'lmagan) tasvirlash emas, balki zamonamiz kishilarini tasvirlashdir», - deyiladi risolada. Stendalning ilk romani "Armans" (1827) bo'lib, asarda markiza de Bonnivening kambag'al jiyanisi rus qizi Armans Zoilova va boy zodagonlar farzandi bo'lgan Oktav de Maliverlarning fojiaiy sevgisi haqida hikoya qilinadi.

Yozuvchi 20-yillarda «Vanina Vanini» novellasini yozadi. B unda italyan karbonariylarining inqilobiy harakatlari tarixidan bir lavha berilgan. Asar qahramoni - maxfiy tashkilotning rahbari yosh karbonar Petro Missirilli. Kunlarning birida politsiya ta'qibidan qochib, zodagqn qiz Vanina Vanini xonadoniga yashirinadi. Ikki yosh bir-birini sevib qoladi va qiz yigitni inqilobiy faoliyatdan ajratish, uni tamomila o'ziga qaratib olish maqsadida maxfiy tashkilot a'zolarini politsiyaga ma'lum qiladi. Bimdan xabar topgan Petro qizni la'natlaydi, chunki u o'z shaxsiy baxtini xalq ozodligidan ustun qo'ya olmaydi.

1830-yili adibning "Qizil va qora" romani yozildi. Romandagi qizil sifati "erkinlik", "respublika" tushunchalarini anglatga, "qora" reaksiya kuchlami anglatadi. Roman sujeti 1827-yil gazetada bosilgan sud xronikasidan olingan. Antuan Berto ismli yigit o'zi o'qituvchilik qilgan xonadon bekasi Mishu xonimga suiqasd qilgan va buning uchun o'lim jazosiga hukm etilgan.

Romandagi qahramon biografiyasi zinasimon harakat sifatida

tasvirlangan. Qahramon tarixi uning otasi - kambag'al duradgor xonadonidan boshlanadi. Bilimli va iqtidorli Sorelni jismoniy mehnatga unchalik uquvi yo'q. Shuning uchun unga otasi va akalari tekinox'r sifatida qarashadi. Keyingi bosqich - Verper shahri meri janob de Renal turmush o'rtog'i Luizaga muhabbati bu xonadonni tark etishga majbur qiladi.

Keyingi qadam — Bezanson seminariyasi. Sxolostik bilim berish usuli, har qadamda talabalarni ta'qib ostiga olish, ular ketidan josuslik qilish kabi seminariya tartiblari qahramonni qanoatlantirmaydi.

Nihoyat, Jyulen Parijda yirik zodagon markaz de Lya Mol saroyiga kotib va kutubxonachi bo'lib ishga kiradi. Qobiliyatli yigit tez orada ko'zga tashlanib qoladi. Markizning qizi Matilda uni sevib qolgach, qizning otasi yigitni avalgi ish joyidan tavsifnoma so'raydi. Renal xonim katolik ruhoniysining tazyiqi ostida Sorelga salbiy tavsifhoma yozishga majbur bo'ladi. Bundan g'azablangan Sorel Renal xonimga o'q uzadi. Keyin esa qamoq va oiim jazosi. Romanning ikkinchi sarlavhasi "XIX asr yilnomasi" deb nomlanadi. Agar yozuvchi "Armans" romanida oqsuyaklar jamiyatidan faqatgina bir lavhani ko'rsatgan bo'lsa, "Qizil va qora"da teatr maydoni bo'lib butun Fransiya, uning asosiy ijtimoiy kuchlari xizmat qiladi: saroy amaldorlari(de La Molnirjg 4ang'illama hovlisi), provinsiya dvoryanlari(de Renalning uyi), ruijjiylarning yuqori va o'rta qatlami(yepiskop Agdskiy, Bezanson diniy seminariyasining ruhoniylari, abbat Shelan), brnjua vakillari(Valno), mayda tadbirkorlar(qahramonning do'sti Fuke) va dehqonlar(Sorellar xonadoni). Bu kuchlarning o'zaro aloqalarini o'rganar ekan, Stendal Fransiya ijtimoiy hayotining hayratlanarli darajada aniq manzarasini yaratadi. Stendalning shoh asari rasmiy tanqidchilik tomonidan e'tirof etilmadi. San'at olamida faqatgina uch kishi Gete, Balzak va Pushkin asurga mtnosib baho berdilar.

Shundan so'ng yozuvchi Italiyaning Chivita-Vekkiya shahriga konsul etib tayinlandi va umrining oxirigacha shu yerda yashab qoldi, faqat "ikki yoki uch kub yangi g'oyalardan nafas olish uchun" Rim yoki Parijga borib turdi. 30-yillarning birinchi yarmida u o'limidan keyin chop etilgan avtobiografik xarakterdagi "Xudbinning xotiralari" va "Anri Bryulaming hayoti" asarlari, "Lyusen Leven"(ikkinchi nomi "Qizil va oq") romani ustida ishladi.

1836-1839-yillarni u uzoq muddatli xizmat ta'tili olishga erishib, vatani Fransiyada o'tkazadi. Bu davrda uning to'rtta qissasi "Vittoriya Akkoramboni", "Gersoginya di Palliano", "Chenchi", "Kastrolik abbatisa" bosmadan chiqdi. Ushbu asarlarning barchasi arxivlardan topilib, badiiy ishlov berilgan eski qo'lyozmalar bo'lib, ularda Uyg'onish davrida real sodir bo'lgan qonli va fojiaiy voqealar tasvirlangan. Ular "Vanina Vanini" bilan birgalikda Stendalning mashhur "Italyan yilnomalari" siklini tashkil qiladi.

Rim papasi Pavel III Famezening sharmandali sevgi mojarolari haqidagi qadimgi qo'lyozmalardan birining mazmuni, Stendalning yana bir shoh asari "Parma ibodatxonasi"(1839) romani uchun manba bo'lib xizmat qildi. Asar hayratda qolarli darajada qisqa muddatda - atigi 53 kunda yozilgan. Bunda muallif nihoyat Italiya mavzusini - ehtiroslar, insoniy faollik, o'z manfaatlaridan voz kechish mavzusini to'laqonli amalga oshirdi. "Parma ibodatxonasi" juda keng ekspozitsiyadan boshlanadi. Roman voqealari 1796-yilda bo'lib o'tadi va unda Bonapartning armiyasi avstriyaliklarning Lombardiyasiga olib kelgan tarixiy o'zgarishlar haqida hikoya qilinadi. Shundan keyin Italiyaning shimoliy qismidagi konsullik va Imperiya davridagi voqealar, yosh Fabritsio del Dongo ishtirok etgan Vaterloo jangigacha tasvirlanadi. Aynan shu boblar haqida E.Xeminguey: "Stendal urushni kofrdi, va Napoleon uni yozishga o'rgatdi. U o'sha paytda ko'plami o'qitdi, biroq boshqa hech kim o'rgana olmadi", - deb yozgan edi.

o'zining so'nggi romani "Lamel"ni tugatishga ulgurmagan Stendal 1842-yilning 22-martida apopleksiya oqibatida vafot etdi. Kunlardan birida Stendal g'amgin istehzo bilan: "Men asosiy yutuq, asarlarimni 1935-yili o'qishlari bo'lgan, lotareya bileti olaman", - deb ta'kidlagan edi. Darhaqiqat, unga yutuqli bilet nasib qilgan ekan, hozirda Stendal jahon adabiyotining eng ko'p o'qiladigan yozuvchilari qatoridan joy olgan.

Onore de Balzak ijodi (1799-1850) XIX asr Ovrupa realizm adabiyoti rivojlanishining cho'qqisi hisoblanadi. Buyuk adib 1820-1840-yillar Fransiyasining adabiy tarixini yaratib, uni "Insoniyat komediyasi" deb nomladi. Roman-epopeyaning muallifi Ovrupalik deyarli barcha buyuk ijodkorlar - Rable va Shekspirdan tortib V.Skottgacha, fransuz romantiklaridan Stendalgachao'rgandi. Faqat badiiy va ilmiy tafakkurning turli-tuman tajribasini chuqur va uzviy bog'lab o'zlashtirish natijasida Balzakning betakror dahosi shakllandi.

Onore de Balzak 1799-yilning 20-may kuni Tur shahrida tug'ilgan. Ota-onasining xohishiga ko'ra huquq fakultetini tugatadi. U o'z otasidan yozuvchi bo'lishga qiziqishi orzu emasligini isbotlash uchun 2 yillik muhlat so'raydi. Birinchi she'riy tragediyasi "Kromvel" muvaffaqiyatsiz chiqadi.

Balzak nomini yozuvchi sifatida tanitgan asar - "Shuanlar" romani (1829) hisoblanadi. Shundan so'ng "Gobsek", "Sag'ri teri tilsimi", "Polkovnik Shaber", "Yevgeniya Grande", "Gorio ota" va boshqa asarlari bosilib chiqdi. Dantening "Ilohiy komediya"sidan ruhlanib, o'z asarlarini "Insoniyat komediyasi" degan umumiy nom ostiga birlashtirib, 3 'qismgabo'ladi.

1. "Xulqlar haqida etyudlar".
2. "Falsafiy etyudlar".

3. “Tahliliy etyudlar”.

Balzakning rejasiga ko‘ra birinchi qism 6 ta bo‘limga (“Pravinsiya hayoti sahnalari”, “Siyosiy hayot sahnalari”, “Parij hayoti sahnalari”, “Qishloq hayoti sahnalari”, “Shaxsiy hayot sahnalari”, “Gorio ota”, “Gobsek”, “PolkovnikShaber” vab.)birlashtirilib, 111 asardan iborat bo‘lishi kerak edi - aslida 72 tasi yozilgan.

Ikkinchi qism (bo‘limlarga bo‘linmaydi) tarkibiga 27 ta roman kiritilishi kerak bo‘lgan bo‘lsa, shulardan 22 tasi yozilgan.

Uchinchi qismga 5 ta asar kiritilishi kerak edi, shulardan 2 tasi («Nikoh fiziologiyasi», «Oilaviy hayot noxushliklari») yozilgan.

Jami rejadagi 143 ta asardan 96 tasi yozilgan bo‘lib, ularda 2 mingdan ortiq personaj qatnashadi.

Birinchi qism barcha tabaqalarning hayoti va axloqi haqida tasavumi gavdalandirishi, ikkinchi qismga muallif dunyoqarashi va estetik qarashlarini ochib bergan asarlar kiritilishi kerak edi. Ular orasida “Sag‘ri teri tilsimi”(1831) romani alohida e‘tiborga loyiq. Muallif insonning hayotiy nuqtayi nazarini belgilovchi uchta asosiy sabablarni ko‘rsatib o‘tadi - istamoq, bajara olmoq va bilmoq. Yozuvchining ta’kidlashicha, “istamoq” va “bajara olmoq” odamni yondiradi va yemiradi, faqat “bilmoq” behuda vaqt saflashning oldini oladi. “Gobsek” (1830) qissasining bosh qahramoni millioner-sudxo‘r, yangi Fransiyaning hukmdorlaridan biri Gobsek “Puling qancha ko‘p bo‘lsa, sen shuncha qudratli bo‘lasan”, degan falsafani o‘zlashtirib olib, yoshligidan oltin, pul to‘playdi. Pul jamiyat hayotining asosiy kuchi bo‘lgan davrda u ishbilannonlar, ministrlar, yozuvchi-yu, san’atkorlarni o‘z qo‘liga qaram qilib olgan. Ana shu odamlar hayoti, taqdiri uning qo‘lida, u o‘z shartlarini qo‘yadi. Uning na qarindoshlarig‘lari va na do‘stlari bor. Tilladan boshqa narsani tan olmaydigan bu chol: “Bordi-yu qirol mendan qarz boiganda va qarzini muddatida to‘lolmaganda, men uni boshqa qarzdorlardan oldinroq sudga berardim”, - deydi. Realistik asosga romantik elementlarni qo‘shib yuborish yozuvchi uslubiga xos. Gobsek irodasi kuchli, favqulodda va shu bilan birga ziddiyatli shaxs “Unda ikkita maxluq yashaydi: o‘taketgan ziqna va faylasuf, qabih maxluq va olijanoblik”, — deydi u haqida advokat Dervil.

“Gorio ota” qissasi qahramoni haqida: “Gorio ota - ajoyib odam - oilaviy pansion - 600 frank renta - har biri 50 ming frank rentasi bo‘lgan qizlari uchun bor-budini sarflaydi - itday xor bo‘lib o‘ladi”, deb yozilgan edi yozuvchining kundaligida. Ko‘rib turganimizdek, asarning xomaki rejasida faqat bitta qahramonning taqdiri haqida hikoya qilinishi kerak edi. Biroq asar yozishga 1834-yilning oxirlarida kirishgan Balzak, Gorioning tarixini ko‘plab qo‘shimcha sujet chiziqlari bilan “o‘raydi”. Ular orasida birinchi bo‘lib Parijda o‘qiyotgan talaba Ejen Rastinyakning sujet chizig‘i paydo bo‘ladi. Aynan u Gorio otaning hayoti va so‘nggi kunlari haqida so‘zlab beradi.

1833-yili Balzak ijodida yangi bosqichni boshlab bergan “Yevgeniy a Grande” romani nashrdan chiqdi. Asar voqealari poytaxtdan olisda joylashgan Somyur shahrida bo‘lib o‘tadi. Roman personajlari o‘z kundalik tashvishlari, mayda-chuyda mojarolar, g‘iybatlarga o‘ralashib qolgan, pul ketidan quvgan, o‘z huzur-halovatini o‘ylaydigan somyurlik kishilar. Nafs balosi ulaming hayotiga singib ketgan. Shahardagi ikki taniqli oila vakillari - Kryusho va Grassenlar, boy-badavlat Grandening qizi Yevgeniyani o‘zlariga kelin qilib olish uchun raqobatlashadi. Asarning bosh qahramoni Yevgeniyaning otasi Feliks Grande ko‘p jihatlari bilan Gobsekka yaqin turadi. U ham Gobsek kabi favqulodda, “nodir shaxs”. Lekin uning nodirligi Somyur aholisi doirasi bilan chegaralanadi, ya’ni Grande ulardan aqlliyoq, ayyorroq, chaqqonroq, ustomonroq bo‘lgani uchun omad ham unga doimiy hamroh. Biroq uning aqli pragmatizmga asoslangan, amaliyotchilik bilan cheklangan, unga Gobsekning keng va chuqur falsafiy mushohadasi, olam, hayot va odam haqida fikr yuritganda zakovat yetishmaydi. Agar Gobsekda boylikka sajda qilish falsafiy konsepsiya darajasiga ko‘tarilgan bo‘lsa, Grande pulni pul bo‘lgani uchun yaxshi ko‘radi. Boylik orttirishga o‘chlik Feliks Grandeda mavjud bo‘lgan insoniy his tuyg‘ ulami ham o‘ldiradi va aynitadi. U hatto akasining o‘limiga mutlaqo befarq qaraydi. Yetim qolgan jiyanining taqdiriga achinmaydi va ortiqcha sig‘indidan tezroq qutulish uchun Hindistonga jo‘natib yuboradi. Bu qurumsoq xotini va qizining shifokorga berishi kerak bo‘lgan pulni ham qizg‘anadi. U bemor, o‘lim to‘shagida yotgan xotiniga munosabatini faqat, qizi uning qonuniy merosxo‘ri bo‘lishini bilgandan keyingina o‘zgartiradi. Grande, kelajakda to‘plangan boyliklarining saqlovchisi bo‘lishi kerak bo‘lgan, qizigagina mehribonlik ko‘rsatadi. U o‘limidan oldin qiziga: “Oltinlami ehtiyot qilib saqla, asra! Sen u dunyoda menga javob berasan”, - deydi; Feliks Grandening boylikka ruju qo‘yishining kasriga oila a‘zolari qoladi: xotini bevaqt vafot etadi, qizi o‘zi sevgan yigitga turmushga chiqmay baxtsiz boiadi, Hindistonga jo‘natib yuborilgan jiyan Shari Grande katta boylik to‘plab, ochko‘z va shafqatsiz korehalonga aylanadi. “Insoniyat komediyasi” ijodkorining kuchli organizmi nihoyatda zo‘r mehnatga dosh bera olmadi. Balzak tom ma’noda mehnatda yonib ketdi va ellik yoshida vafot etdi, biroq undan “Insoniyat komediyasi”dek buyuk asar meros bo‘lib qoldi.

Prosper Merime (1803-1870) - fransuz tanqidiy realizmining yorqin namoyandalaridan biri bo‘lib, uning ijodi romantizm harakati bilan hamohang rivojlandi. Boiajak yozuvchi Parij shahrida, badavlat oilada tavallud topdi. Litseyni tugatgach, Parij universitetining huquqshunoslik fakultetiga o‘qishga kirdi.

Yosh Merimening qiziqish doirasi va estetik qarashlari erta shakllandi. U yoshligidan katta qiziqish bilan Shekspir va Bayron asarlarini

asliyatda o'qidi. Stendal ijodi yosh Merime dunyoqarashining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. o'n olti yoshida do'sti Jak Lui Amper (buyuk fizik olimning o'g'li) bilan hamkorlikda ingliz Predromantizmining vakili D.Makfersonning "Ossianning qo'shig'i" asarini tajima qildi.

Prosper Merimening birinchi nashr qilingan asari — "Klara Gusel teatri" (1825) to'plami bo'lib, u san'atning yangi tamoyillarini joriy qilib, klassitsizm qonun-qoidalariga qarshi qaratilgan. U adabiyotga dramaturg sifatida kirib keldi va klassitsizm san'atining tayanchi bo'lgan teatrga daxl qildi. "Klara Gusel teatri" - yozuvchi erkin ijod qilishi, turg'un bo'lib qolgan qoidalarga rioya qilmasligi mumkinligini isbotlab berdi

P.Merimega dramaturgiyaning yangi turini yaratishda Uyg'unish davri ispan teatri yordam berdi. "Ispanlar Daniyada" pyesasining muqaddimasida personajlardan biri sifatida tasvirlangan Klara Gusel klassitsizmga istehzoli tavsif berib, "Pyesa haqida fikr yuritganda, ba'zilar suiqasd uyushtirish uchun, ba'zilar qotilning qoiida halok bo'lish uchun, yana birlari kimningdir murdasi yonida o'z joniga qasd qilish uchun voqealar bir kunda sodir bo'lyaptimi, barcha ishtirokchilar bitta joyda paydo bo'lyaptimi, bularni bilish juda ham muhim emas", - deydi. Shuning uchun to'plamga kiritilgan pyesalarda hech qanday birliklarga rioya qilinmagan, ularda na besh aktli kompozitsiyalar va na ierarxiyaga rioya qilinadi. Pyesalarning erkin kompozitsion qurilishi klassitsizm dramalaridagi izchillikni buzdi; pyesalar she'rda emas, nasrda yozildi; personajlar mavhum abstrakt nasihatgo'ylik bilan shug'ullanmay, tom ma'noda harakatda bo'ldilar; komediyalarning sujeti taqdir o'yini bilan emas, balki insoniy his-tuyg'ular, ular taqdirlarining to'qnashuvi bilan belgilandi.

1827-yili chop etilgan "Gyuzla yoki Dalmatsiya, Bosniya, Xorvatiya va Gersegovinadayozib olingan Illiriy qo'shiqlari to'plami"da slavyan xalqlari hayoti haqqoniy yoritib berilgan. Bu kitob muallifdan qunt bilan ishlashni, filologiya, tarix va etnografiyaga oid bilimlarni talab qildi. To'plamga kiritilgan prozaik qo'shiqlar katta shuhrat qozondi. Ularning muallifi slavyan xalqlari ekaniga, Mitskevich va Pushkinlar ham ishonishdi (aslida qo'shiqlarni Merimening o'zi yozgan edi).

Tarix sinovlaridan mardonavor o'tgan xalq mavzusiga yozuvchi "Jakeriya" (1828) dramatik solnomasida ham murojaat qildi. Drama sujetiga 1358-yilgi dehqonlar qo'zg'aloni asos bo'ldi. Drama shunday qurilganki, unda bir vaqtning o'zida klassitsizm qoidalari bilan bahs-munozarani ham payqash mumkin (hodisalar joyi ko'p marta o'zgartiriladi: chuqur jarlik, gotika zali, qishloq maydoni, o'rmon chetidagi yo'llar, isyonchilarning ichkari hovlisi va h.k. zamon va harakat birligining yo'qligi, shuningdek, zodagonlar oilasidan bo'lgan ideal qahramonning bo'lmasligi).

Dramada romantik pyesalarda bo'lgani kabi, o'zining ichki va tashqi erki uchun kurashuvchi ideal qahramon yo'q. Uni na dehqonlar va na oqsuyaklar orasidan topib boimaydi. Merimening dehqonlari - ijtimoiy munosabatlarda o'z o'mini anglashga qodir bo'lmagan johil odamlar. Albatta, ular orasida ham jasur va olijanob odamlar topiladi, masalan, o'z singlisining oiimi uchun qasd olgan Reno, feodal Apremon garovga olgan begunoh odamlarni jazolamasligi uchun ixtiyoriy ravishda taslim bo'ladi.

Merime "Karl IX saltanatining yilnomasi"(1829) romanida yana bir bor fransuz milliy tarixidagi muhim davrga murojaat qiladi. Yozuvchi o'zining asosiy vazifasi o'tmish davr kishilarining xususiy hayotini ko'rsatish, "Bu davming xulq-atvori, urf-odatlarini haqqoniy, ishonarli qilib tasvirlashda",-deb hisoblaydi. Uning fikricha, Varfolomey tunida sodir etilgan dahshatli fojining ildizlarini, avalo, diniy mutaassiblik ruhida tarbiyalangan parij liklaming aql yo'nalishidan qidirish kerak. Muallifiing ushbu konsepsiyasi asar personajlarini realistik tasvirlash, tarixiy manbani tanlash, romanning kompozitsion qurilishini belgilaydi.

o'z novellalarida Merime murakkab vazifani hal qiladi: birgina voqea orqali butun xalqning tarixini, o'zga davrlarni ko'rsatish. Uning "Mateo Falkone" (1829) hikoyasi novellestik mahoratning shoh asari hisoblanadi. Novellaning markaziy voqeasi - sotqinlik qilgan o'g'ilning ota tomonidan o'ldirilishi. Fortunatoga otasi tomonidan chiqarilgan hukm, Mateoning oila sha'ni haqidagi tasavurining bo'rttirib ko'rsatilishi emas. Novellaning boshqa qahramonlari ham axloq qoidalarini shunday tushunishadi. Hattoki, qattiq qayg'uga tushgan Fortunatoning onasi Juzeppe ham erini haq ekaniga ishonadi. Hikoyaning prozaik ohangi, korsikaliklaming urf-odatlari, irodali va jasur qahramonning fojidan oldingi hayoti - bulaming hammasi o'ziga xos ma'naviy muhitni yaratadi. Korsikaliklar hayotiga bag'ishlangan "Kolomba" (1840) novellasida ham o'z o'lkasi va uning odatlari bilan aloqani uzmagani odamlar uchun vendetta (Korsika orolida qonga qon bilan o'ch olish) bo'lishi muqarrar va tabiiy tuyuladi.

Sevish va nafratlanishni biluvchi, kuchli va irodali (Kolomba, Mateo Falkone) qahramonlar Merimega yaqin. U ularning shafqatsizligi, nodonligi, tiyiqsizligi, sho'rtumshuqligini ko'rsatishi mumkin, biroq qoralanmaydi. o'zlarini madaniyatdan bahramand bo'lganmiz, deb hisoblaydigan qahramonlar esa, aksincha, jozibasini yo'qotganday. "Tamango" (1829) novellasida ikki dunyo, ikki qahramon - qora tanli jangchi Tamango va kapitan Ledu qaramaqarshi qo'yiladi. Mohiyatan har ikkisi ham bir xil vazifa - "qora daraxtni" sotish bilan shug'ullanadi, biroq ularning obrazlari struktura jihatdan bir-biriga mos kelmaydi. Tamango o'z qabiladoshlariga nisbatan shafqatsizlarcha munosabatda bo'lsa-da, ular orasida qadimdan

shakllangan urf-odatga mos keladi. Leduning xuddi shunday faoliyati esa axloq-odob doirasida “yuz chandon ortiqroq darajada jinoyatkorona”, chunki uning shafqatsizligi zamirida faqatgina moddiy manfaat yotadi. Kapitan Ledu haqida gapirganda, Merimening sokin hikoya qilish ohangida achchiq kinoya seziladi. Axir aynan kapitan qora tanlilar uchun birinchi bo'lib qo'lkishan va zanjirlaming yangi sistemasini qo'llaydi, u palubalar orasidagi xonalarni faqatgina bir maqsadda — qullarni ko'proq joylashtirish uchun qayta jihozlaydi. Ledu boshqargan kemaaning romantik nomlanishi (“Umid”), insonparvarlik haqidagi balandparvoz safsatasi uning portret chizgilariga yakun yasaydi. Ovrupa madaniyati “shak-shubhasiz ustunlikka” erishdi, chunki u qora tanlilarga bo'yinbog' taqishni o'rganib oldi, deb qayd qiladi Merime.

Zodagonlarning ma'naviy qashshoq hayotiga bag'ishlangan novellalar orasida “Qo'shaloq xato” (1833) va “Arsena Giyo” (1844) alohida ajralib turadi. So'nggi novellada zodagon ayolga buzuk ayolni qarama-qarshi qo'yishga jur'at qiladi va Arsenaning ma'naviy af-zalligini ko'rsatadi.

1830-yilgi inqilobdan keyin Merimening badiiy ijodga bo'lgan qiziqishi birmuncha so'nadi. Bu davrda u asosan tarix, arxeologiya, san'atshunoslikka oid asarlar yaratadi. 1848-yil inqilobidan keyin esa, deyarli hech narsa yozmaydi. o'limidan bir yil oldingina uning “Lokis” novellasi chop etildi.

Yangi davr realizmining xususiyatlari atoqli yozuvchi G.Flober (1821-1880)ning ijodida to'la namoyon bo'ldi - u XIX asr birinchi yarmidagi romantizm zaminida ulg'aygan Balzak davri realizmi bilan XIX asrning ikkinchi yarmidagi E.Zolya va uning maktabi vakillari tomonidan taqdim etilgan naturalizm davrini bog'lab turuvchi bo'g'in hisoblanadi. Gyustav Flober 1821-yilning 12-dekabrida Ruan shahrida, shifokor oilasida tug'ildi, 1840-yili u huquqshunoslikni o'rganish uchun Parijga keladi. Otasining o'limidan keyin Ruan yaqinidagi oilaga tegishli yer-mulkka kelib, umrining oxirigacha shu yerda yashadi. Parijga kelganda T.Gote, Gi de Mopassan, E.Gonkur, E.Zolya, I.S.Turgenevlar bilan uchrashib turdi, sayohat qilib Ispaniya, Italiya, Korsika oroli, Gretsiya, Misr, Kichik Osiyo, Jazoir va Tunisda bo'ldi. o'zining yoshlik yillarini eslar ekan, u “Meni ikki narsa - adabiyotni sevishim va burjuaga nafratim qo'llab turdi”, - deb yozgan edi.

Jami uch jildidan iborat Flobeming ilk asarlari (1835-1849), u o'z ijodini “eski romantik maktab” yo'lida boshlaganidan dalolat beradi. (“Biz to'la ma'noda bema'ni, ajoyib romantiklar edik”, - deb yozgan edi u keyinchalik J.Sandga). Yozuvchining birinchi asarlari “Margarita Burgundskayaning oiimi”, “Florensiyadagi vabo”, “Taxtga ikki da'vogar” tarixiy novellalari, “Tentakning xotiralari” va “Noyabr” qissalari lirik romantizm yo'nalishida yozilgan edi.

1849-yilning sentabrida Flober “Avliyo Antoniyning vasvasasi” romanini yozib tugatdi. Asami o'qib chiqqan do'stlari uni yoqib yuborishni va yarim fantastik qahramonlar emas, kundalik hayot haqida, shoshilmasdan, har bir epizodni maromiga yetkazib, har bir jumianing ma'nodorligi va aniqligiga e'tibor berib, asar yozishni maslahat berdilar. 1850-yili Misr safaridan qaytib kelgan yozuvchi, jahon adabiyotining durdona asariga aylangan “Bovari xonim” romani ustida ish boshladi. Besh yil davomida yozilgan roman 1856-yili “Ruve de Paris” (“Parij jurnalida”)da bosib chiqarildi. Hukumat asami axloqsizlikda aybladi, lekin sud aoshir va yozuvchini oqlab hukm chiqardi. Aksincha, romanning axloq (xulq) haqida ekaligini asar kompozitsiyasi ham tasdiqlaydi, Asar Shari Bovari haqidagi hikoyadan boshlanib, aptekachi Ome haqidagi hikoya bilan tugaydi. Emma esa faqat 2-bobdan paydo bo'ladi. Uning oiimidan so'ng yana 3 bob davom etadi.

Yozuvchi o'z oldida juda murakkab vazifani: jamiyat illatlarini aniq va shu bilan birga sodda qilib tasvirlashni maqsad qilib qo'yadi. Shuning uchun u shu davrgacha tarkib topgan roman kompozitsiyasidan foydalanmaydi. Flober ekspozitsiyaga katta o'rin berdi - 260 bet, asosiy voqealarga—120-160 bet, Emmaning o'limi va Shari iztiroblariga 60 bet - shunday qilib «tasvir» qismi 320 bet, ya'ni voqealar tasviridan 2 barobar ko'p.

Romanda oddiy va jo'n voqea tasvirlangan. Kollejni tamomlagan Shari Bovari, onasining qarori bilan tibbiyot fakulftida o'qiydi. o'qishni tugatgach, u Normandiyaning Tost shaharchasida vrachlik qila boshlaydi. Birmuncha muddatdan keyin onasining sa'y-harakatlari bilan badavlat, qirq yoshlardan o'tib qolgan beva ayolga uylanadi. Kunlaming birida Shari mahalliy fermerni davolash uchun uning uyiga boradi va Ruoning qizi Emma bilan tanishib qoladi.

Xotini vafot etgach, Emmalaming uyiga tez-tez borib turadi va uning qo'lini so'rashga jazm qiladi. Qizning otasi roziligini beradi va dabdaba bilan qizini uzatadi. Yoshligidan ko'plab romantik asarlami o'qigan, romantik orzularga berilgan qiz, boshqalardan ajralib turmaydigan oddiy qishloq doktoriga turmushga chiqadi va farzandli bo'ladi. Biroq yoshlar birga yashay boshlagandan keyin tez orada Emma Sharlni sevmasligini tushunib yetadi. Shari esa, aksincha, Emma bilan yashayotganidan baxtiyor edi. Yashayotgan hayotidan qoniqmagan ayol, ikkita erkak bilan don olishib yuradi, keyin esa qarzga botib, turmush o'rtog'i uni shuncha yillardan buyon sidqidildan, sadoqat bilan sevishini xayoliga ham keltirmay, o'z joniga qasd qiladi. Bu oddiygina voqea yozuvchining yuksak iqtidori tufayli ayol qalbini chuqur psixologik tadqiq qilishga aylandi. Shu sababli roman kitob holida chop etilgandan keyin, Flober XIX asming buyuk realist yozuvchisi sifatida e'tirof etila boshlandi.

Maktublarining birida Flober o'z romani qahramoni haqida: "U ma'lum darajada ma'naviy aynigan, poeziya haqida buzuq tasavvurga ega, his-tug'ulari buzilgan ayol", - deb yozadi. Emmaning tabiati "romantik tarbiya" oqibatida buzilgan. Uning asosi qizning monastirda o'sha paytlarda rusum bo'lgan romantik romanlarni mukkasidan ketib o'qigan yillari qo'yilgan bo'lib, romantik qoliplar Emma uchun haqiqiy sevgi va go'zallik mezoniga aylanadi. "U kitoblarda faqat ishq-muhabbat haqida yozilgan bo'lardi: o'ynashlar, ma'shuqalar, jazmani ko'p xotinlar, kimsasiz ayvonlarda o'zidan ketib qoladigan juvonlar, har bir bekatda o'ldirilgan kucherlar haqida yozilgan bo'lardi. Kitobning har bir sahifasi holdan toyib o'lgan otlar, qalin o'rmonlar, yurak dard-hasratlari, qasamyodlar, ko'z yoshlari, o'pichlar, oy yorug'i tushib turgan yengil qayiqchalar, chakalakzorlardagi bulbul navolari, sher kabi botir, qo'zichoqdek beozor qahramonlar, beqiyos saxovatli, bekam-ko'st kiyingan, ko'zlar daryo-daiyo yoshlarga to'lib toshgan bo'lardi".

Ko'plab tanqidchilar qahramonning hayotdagi prototipi kim ekanligiga qiziqishib savol berganlarida, adib ularga yozgan maktubida: "Agar Bovari xonim bo'lsa, u menman", - deb yozgan edi.

Garchi roman sujeti oddiy bo'lsa ham, uning haqiqiy qiymati - detallarda va ularni mohirlik bilan tasvirlashda. Flober asarlarini ideal darajaga ko'tarishga, har doim kerakli va to'g'ri so'zlarni tanlashga intilgan yozuvchi sifatida tanildi.

Flober estetikasida asar uslubini mukuammal qilishga bo'lgan kuchli intilishni alohida ta'kidlash zarur. Bu intilish yozuvchi uchun uni "adoyi tamom qilib, ishini to'xtatib turuvchi", "haqiqiy kasallikka" aylangan edi (E.Zolya). Tanqidchilar Floberni "uslubning fanati" deb atar edilar. Ijodkoming eng iflos, qabih mavzularga ham murojaat qilish huquqini qattiq turib himoya qilgan Flober: "Poeziya, go'ng uyumini ham quyoshday tovlanishga majbur qiladi", deydi. Aynan shu "Bovari xonim"da ro'y beradi.

Gyustav Flober 1880-yilning 8-mayida insultdan vafot etdi.

Ingliz tanqidiy realizmi

XIX asrning 20-30-yillarida Bayron va Shelli, Kits va Skottlar olamdan o'tdilar. Romantizm bor imkoniyatlarini sarf qilib bo'lib, yangi nomlar paydo bo'lmadi. Ingliz adabiyoti rivojlanishida roman janri strukturasining yangi xususiyatlar bilan boyishi, ingliz tanqidiy realizmining gullab-yashnagan davri XIX asr 30-40-yillarga to'g'ri keladi. Bu davrda zabardast realist yozuvchilar (Dikkens, Tekkerey, opa-sirigil Brontelar, E.Gaskell va chartist shoirlari Jons va Lintonlar) ijod qiladi.

Ch.Dikkensning «Dombi va o'gli», Tekkereyning «Shuhratparastlik bozori», Sh.Brontening «Jeyn Eyrr», E.Gaskellning «Meri Barton» kabi romanlari ana shu davr adabiyotining eng sara asarlaridan hisoblanadi.

XIX asr ingliz realizm adabiyotini uch davrga ajratish mumkin:
Birinchi davr - 30-yillar; ikkinchi davr 40-yoki “och qirquinchi yillar”;
uchinchisi 50-60-yillar.

30-yillarda adabiyotga yosh Dikens va Tekkereylar kirib keldilar.
“Oliver Twist” va “Ketrin” romanlari bu yozuvchilarning nyugeyt
romanlariga o‘ziga xos javoblari edi.

40-yillar ingliz adabiyoti rivojlanishida yangi, ikkinchi davmi
boshlab berdi. Bu yillarda chartistlar harakati keng quloq yozdi,
ular ishchilar hayotining, ayol mehnatkashlarning ayanchli ahvolini
ko‘rsatdilar, xalqning muhtojligini, mamlakatda islohotlar
o‘tkazishni talab qildilar.

Dizraeli, Kingsli, Bulver-Litton, Dikens va Tekkerey, opa-singil
Brontening ijtimoiy romanlarida asrning g‘oyalari ham, ijtimoiy harakatning
ahvoli ham, davming ma’naviy tamoyillari ham o‘z ifodasini
topdi. Ingliz romanchilarining bu ajoyib pleyadasi o- z asarlarida
nafaqat real holatni, balki jamiyatdagi qarama-qarshiliklarni
ham ko‘rsatib berdilar va uning kamchiliklarini (snobizm, ortiqcha
xudbinlik, shuhratparastlik) ochib tashladilar, shu bilan bir qatorda
olijanob gumanistik ideallarni ham ilgari surdilar. Ular o‘z ijodlari
bilan ifoda vositalari majmuini, hikoya qilishning realistik tizimini
ramziylik va metafora, teatr elementlari, parodiyalar, satira, pantomimalar
bilan boyitdilar.

Charlz Dikens (1812-1870) Angliya janubida dengiz xizmatchisi
oilasida tug‘ildi. Yoshligida boshidan juda katta qiyinchiliklarni
o‘tkazdi, yaxshi bilim o‘lmadi. o‘zining mashaqqatlarga to‘la
yoshligini keyinchalik yozgan «David Kopperfild» va «Mitti Dorrit»
romanlarida hikoya qilib bergan.

Dikensning dunyoqarashi va estetik qarashlari XIX asming
30-yillarda shakllandi. U chartistlar harakati tarafdori bo‘lmasa-da,
ijodida ishchilar sinfi va ezilgan xalq holatiga achinish kayfiyatini
kuzatish mumkin.

Charlz Dikens jahon adabiyotiga yumor va satiraning ajoyib
ustasi sifatida kirgan.

Uning ijodini 4 ta davrga bo‘lish mumkin:

- 1) 1833-41-yillarda - asosan yumoristik asarlarini yaratdi: “Biz
ocherklari” “Pikvik” klubining maktublari”, “Oliver Twist”;
- 2) “Dombi va o‘g‘li”, “Martin Uezlvit”;
- 3) 1849-59-yillar - hajviy asarlar yaratdi: “David Kopperfild”,
“Sovuq uy”, “Mudhish zamonlar”, “Mitti Dorrit”;
- 4) 1860-70-yillar Dikens qarashlarida umidsizlik kayfiyati ustunlik
qilgan. “Ikki shahar haqida qissa”, “Katta umidlar”, “Bizning
umumiy do‘stimiz”.

Birinchi chop etilgan asari “Biz ocherklari”(1836) hikoya va
ocherklar to‘plamida muxbir bo‘lib ishlagan davridagi asarlari jamlangan.
Ularda London va uning aholisi hayotining turli jihatlarini

ochib berilgan.

1836-37-yillarda yozilgan birinchi romani “Pikvik klubining maktublari” asari chop etilgach, yozuvchi juda mashhur bo‘lib ketadi.

40-yillar ijodining eng yaxshi asari «Dombi va o‘g‘li» (1848) romani bo‘lib, asar markazida yirik kapitalist savdogar Dombi turadi.

U o‘z korxonasining boyishi, rivoj lanishidan bo‘lak hech narsani tan olmaydi. o‘g‘li tug‘ilganda farzand ko‘rgani uchun emas, balki korxona ishlarini davom ettiruvchi merosxo‘r tug‘ilganidan quvonadi.

o‘g‘li 6 yoshda vafot etadi. Birinchi xotini o‘lgach, u Edit ismli ayolga uylanadi. Dombining odamlar bilan aloqasi savdo-sotiq munosabatlarini eslatadi (o‘ziga xotin sotib oladi. Editga uyni bezab turuvchi buyum sifatida qaraydi). Edit ish boshqaruvchi Karker bilan korxona pullarini o‘g‘irlab qochadi. Shundan so‘ng u qizi Florensini ham uyidan haydab chiqaradi. Qiz kambag‘al yigit Uolterga turmushga chiqadi. Bulaming barchasi Dombi oilasining inqirozgayuz tutishiga olib keladi. Asar oxirida Dombi o‘zgarib, kuyovi, qizi bilan gaplashadigan, nabirasi Polni sevuvchi kishi sifatida tasvirlangan. Charlz Dikkinsning asarlari ingliz jamiyatining barcha tabaqalarida birdek sevib o‘qilgani bejiz emas. Chunki yozuvchi barchaga yaxshi tanish bo‘lgan narsalar: maishiy turmush, janjalkash xotinlar, qimorbozlar va qarzdorlar, yosh bolalarga zulm qiluvchilar, o‘z to‘rlariga go‘l erkaklarni ilashtiruvchi ayyor va uddaburontul xotinlar haqida yozdi.

50-yillarda Dikkinsning ta‘lim sohasi va kambag‘allarga yordam berish tizimidagi islohotlar bilan bog‘liq ijtimoiy qarashlari shakllandi.

Do‘stlariga yozgan maktublarida u kambag‘allar uchun yakshanba maktablari ochishga erishmoqchiligi haqida yozdi, ularni

ochilishini o‘zi nazorat qildi va Bulver-Litton bilan birgalikda yosh yozuvchilarga yordam berdi. Bu davrda u o‘zining eng yaxshi, o‘ziga xos trilogiyani tashkil qilgan - “Sovuq uy”, “Mudhish zamonlar”, “Mitti Dorrit” ijtimoiy romanlarini chop ettirdi.

Dikkins tirikligidayoq shuhrat cho‘qqisiga ko‘tarildi. Yozuvchi Engus Uilson u haqida: “Dikkinsning abadiy merosi - romanlarining hayotbaxsh va betakror dunyosi bo‘lib, u Dostoevskiy va Dode, Gissing va Shou, Prust va Kafka kabi bir-biriga o‘xshamas yozuvchilarga ilhom baxsh etgan”, - degan edi.

Charlz Dikkinsning qahramonlari na fabulasi va na muallifning niyat-maqсадlariga bo‘ysunmagan holda, o‘zlarining mustaqil hayoti bilan yashaydi. Ular tarixan ham aniq — ularda davming milliy va o‘ziga xos xususiyatlari aks etgan. Shu bilan birga ular mangu yosh, mangu yangi, umuminsoniy, barcha tomondan birdek qabul qilingan.

Uilyam Meykpi Tekkerey (1811-1863) ingliz tanqidiy realizmining yirik vakillaridan biri. Garchi u Dikkinsga zamondosh bo‘lib, u kabi iqtidorli bo‘lsa ham, taqdiri uning taqdiridan farq qiladi. Yozuvchi

sifatida Tekkerey Dikkens bilan yonma-yon tursa-da, mashhurlikda undan ancha ortda qolgan. Keyinchalik oliy hakam - vaqt uni Tolstoy, Filding, Shekspir kabi buyuk yozuvchilar qatoriga qo'shib qo'ydi.

Tekkerey Hindistonning Kalkutta shahrida tug'ildi. 6 yoshida onasining o'limidan so'ng oilasi bilan Angliyaga qaytib keladi. Bu yerda u mahalliy maktabda bilim olib, 2 yil Kembrij universitetida o'qiydi.

Tekkerey ijodida uch davrni ajratib ko'rsatish mumkin: birinchi davr - 30-yillarning oxiri 40-yillarning boshi; ikkinchisi - 40-yillar o'rtalari va uchinchi davr - 1848-yildan keyingi ijodi.

Adabiy faoliyatini 1840-yili jumalist sifatida boshladi. Uning o'tkir ocherk, parodiya va karikaturalari "Panch» hajviy jumalida bosildi. 30-yillardayoq Tekkereyning dunyoqarashi, siyosiy maslagi shallandi. Yozuvchining falsafiy-estetik qarashlarida sirtini yaltiratishga berilib ketishlik, ortiqcha mubolag'a, soxta ko'tarinkilik va haqiqatni buzib ko'rsatishga murosasizlik birinchi o'rinda turadi.

Shubhasiz, dunyoni o'tkir va kuzatuvchanlik bilan his qiluvchi san'atkor - Tekkerey yozuvchiga yordam beradi, ya'ni unga tasvirlanayotgan voqelikning muhitiga kirishga, eng muhimini ko'rishga, o'z qahramonlariga mustaqil bo'lishda yordam beradi.

Yosh Tekkerey qarashlarining shakllanishida, u muntazam Ravishda romannavis yozuvchilarga bag'ishlangan ocherklarini ("Mashhur mualliflarning romanlari") chop ettirgan "Freze megezin" bilan hamkorligi muhim ahamiyat kasb etdi. Bu Bulver va Dizraeli romanlariga o'ziga xos parodiyalar edi. Ijodining birinchi davrida Tekkerey tomonidan uning ijtimoiy-siyosiy, falsafiy va estetik qarashlari aks etgan badiiy asarlar yaxatildi. Bular "Katerina" (1839) romani, "Olijanob notavon" (1840) qissasi va "Barri Lindonning erishgan mavqeyi" parodiya (1844) asarlaridir.

U ijodining ikkinchi va uchinchi davrlarida ko'plab hajviy hikoya, qissalar va bir necha roman yozdi. "Snoblar kitobi" (1847), "Shuhratparastlik g'ulg'ulasi" (1848), "Tendonis" (1850), "Nyukomlar" (1855) shular jumlasidandir.

Tekkerey ijodida satira va ijtimoiy mavzular asosiy o'rinni egallaydi. Bu borada u Dikkensdan bir oz farq qiladi. Dikkens, ijodkorning vazifasi ijtimoiy hayotning faqatgina salbiy tomonlarini ochib tashlashdan iborat bo'lib qolmasligi kerak, u o'quvchiga o'sha illatlar bilan qanday kurashish yo'llarini ham ko'rsatib berish kerak, - deb hisoblaydi. Tekkerey uchun muhimi - hech qanday pardozlarsiz hayotiy haqiqatni ochib tashlash. Uning realistik estetikasi asosini "Haqiqat har doim ham yoqimli bo'lavermaydi, lekin haqiqat barcha narsadan afzal", "Insonni tabiiy holda tasvirlamoq kerak" kabi tezislar tashkil etadi. Bu tezislar uning eng yaxshi asarlari uchun asos bo'ladi.

“Shuhratparastlik g‘ulg‘ulasi” romanida Angliyaning XIX asr 10-20-yillaridagi hayoti keng tasvirlaimdi. Asardagi voqealar Angliya poytaxti London atroflaridan Belgiya, Fransiya, Germaniya, Italiya davlatlariga ham ko'chadi. Qahramonlar esa turli tabaqa vakillari (zodagonlar, parlament a'zolari, chinovniklar, harbiylar, o'qituvchilar va boshqalar) bo'lib, bu davr ingliz jamiyati ramziy ma'noda “shuhratparastlik yarmarkasi” deb atalgan. Ular “g‘ulg‘ula” (yarmarka) qonunlari asosida yashadi. B unda insonning qadr-qimmati pulining miqdori bilan o'lchanadi. Tekkerey o'z zamonasidagi Angliyani ham shunday yarmarkaga o'xshatadi. Asarga hatto qo'g'irchoq obrazi ham kiritilgan.

Bu muhitda yozuvchi asarda asosiy o'rinni egallovchi bosh qahramon topishga qiynaladi. Asarga “qahramonsiz roman” sarlavhasi qo'yilgan.

Tekkerey asarining bunday nomlanishiga XVII asr Angliya yozuvchisi Jon Benyaxming «Ziyoratchining yo'li» (1678) asari turtki bo'ldi. Uning ushbu allegorik-falsafiy asarida bir sayyohning Shuhratparastlik (London) shahriga kelishi hikoya qilinadi. Bu shaharda payshanba kunlari barcha-barcha (uy, yer, mansab, mamlakatlar, bola-chaqa, ota-ona, hayot, oltin...) narsalar sotiluvchi yarmarka bo'ladi.

Romanda ikkita sujet chizig'i bo'lib, birinchisi, Emiliya Sedli taqdiri bilan bogliq bo'lsa, ikkinchisida, Bekki Sharpning hayoti aks ettiriladi. Ulaming hayotlari ba'zi-ba'zida kesishib turadi. Voqealar avalida Etniliya ijobiy qahramon sifatida namoyon bo'ladi.

U xushmuomala, rahmdil, yetim qolib oila mehriga mushtoq bo'lgan dugonasiga g'amxo'rliklar ko'rsatadi. Biroq o'z ota-onasini unutib yuborganligi, Emiliyani “moviy qahramon” sifatidagi nomiga dog'tushiradi. U hattoki erining o'limidan keyin ham Dobbinning olijanob harakatlariga e'tibor qilmaydi.

Bekki - Emiliyaning aksi. U ilk ko'rinishdayoq o'zining vahshiyona, o'tkir changali, izzattalabligi, ayyorona o'tkir aqli bilan hayron qoldiradi. U dilbar va xushmuomala, lekin uning ko'zlari va maftunkor tabassumi tajribasiz, g'o'r odamni aldashi mumkin. Garchi Tekkerey ingliz adabiyoti tarixida “Shuhratparastlik g‘ulg‘ulasi” va “Snoblar kitobi”, “Genri Esmondning sarguzashtlari” va “Nyukomlar” kabi asarlar muallifi sifatida nom qoldirgan bo'lsa-da, uning boshqa asarlari ham diqqatga sazovor, chunki ularsiz yozuvchi ijodiga to'laqonli baho berish mushkul.

Nemis tanqidiy realizm adabiyotining o'ziga xosligi

XIX asming 30-40-yillarida Germaniyada ijtimoiy-siyosiy yuksalish boshlandi. Mamlakat 18 ta feodal davlatga bo'linishiga qaramay, mashinasozlik sanoati va qishloq xo'jaligi jadal suratlar bilan rivojlandi. San'atda, jumladan, adabiyotda ham XIX asming boshlarida yetakchilik qilgan romahtizm o'mini realizm egallay boshladi

(Hayne, Byuxner, Veert, Gerveg, Feyligrat).

30-yillarda “Yosh Germaniya” (Gutskov, Vinbarg, Laube, Kyune, Mundt) harakati shakllandi vaular tashkiliy birlashmaganbo‘lsa-da, “Yosh Germaniya”chilami estetik qarashlari, mavjud tuzumga salbiy munosabatlari birlashtirib turar edi.

H.Hayne (1797-1856) ijodi Buyuk nemis shoiri va mutafakkiri Hayne Dyusseldorf shahrida, yahudiy savdogar oilasida dunyoga keldi. Shahardagi litseyni tugatgach, 1819-yildan Bonn, Gettingen va Berlin universitetlarida o‘qidi. Huquqshunoslik diplomini olgan bo‘lsa-da, bu sohada ishlamadi. Shoirning ilk she’ri Gamburg shahridagi jumalda chop etildi.

1827-yili Haynening ko‘p yillik mehnati samarasi boigan “Qo‘shiqlar kitobi” lirik she’rlar to‘plami nashrdan chiqdi. To‘plam: “Yoshlik iztiroblari”, “Lirik intermetssso”, “Vatanga qaytish” hamda ikki qismli “Shimoliy dengiz” deb nomlangan besh qismdan iborat asarlarni o‘z ichiga oladi.

“Yoshlik iztiroblari”da shoir ma’shuqasining bevafoolidan chuqur iztirobda qolgan yosh yigit obrazi orqali nemis yoshlarining tipik vakilini tasvirlaydi.

*Ular meni qiynaydi rosa,
Qon qolmadi rangu-ro'yimda,
Ba 'zilari sevgandan bo 'Isa,
Ba 'zilari dushmanligidan.
Ular og 'u qo 'shdi oshimga,
Ular qo 'shdi suvga ham zahar,
Ba 'zisi do 'st, keldi qoshimga,
Ba 'zilari dushmandan battar.
Lekin o 'sha dilbarki-dilbar,
Sitamidan hanuz dil nolon,
Yomonlik ham qilmadi menga,
Ham sevmadi meni hech qachon.*

1830-yili shoirning ikkinchi yirik asari “Yo‘l lavhalari” ocherklar to‘plami bosib chiqarildi. Bu to‘plam muallifning g‘oyaviy-siyosiy jihatdan yetilib borayotganini ko‘rsatdi. “Yo‘l lavhalari” Germaniyaning Ovrupa davlatlariga nisbatan hali ham qoloq, tarqoq ekanini ta’kidladi.

Shoir Germaniya bo‘ylab qilgan sayohatini ocherklar shaklida yozib, feodal tartiblarni keskin tanqid ostiga oladi. To‘plamda xalq afsonalari, mubolag‘a va romantik bo‘yoqlardan keng foydalaniladi, Garsning go‘zal manzarasi, nemis zaminining o‘ziga xos milliy rang-barangligi katta mahorat bilan chizib beriladi.

1830-yili Fransiyada bo‘lib o‘tgan Iyul inqilobidan keyin Hayne Parijga keladi va umrining yigirmabesh yilini (1831-1856) shu yerda o‘tkazadi. 1833-yili uning “Romantik maktab” kitobi riashrdan chiqdi. Asar adabiyot muammolari va estetik qarashlarga bag‘ishlangan

bo'lib, Hayne nemis romantizmi manbalari, uning nazariyasi va amaliy qo'llanishi masalalarini tahlil qiladi. Muallifning fikricha, romantiklar o'rta asr adabiyoti an'alarini davom ettirdilar, XVDI va XIX asrlar nemis adabiyotini sharhlar ekan, u Shiller va Lessing ijodini yuqori baholadi, chunki Shiller o'z asarlari bilan faol kurashga chorlagan bo'lsa, Lessing buyuk g'oyalarni madh etdi, "fikrlar Bastiliyasini vayron qilib, erk qasrini qurishda ishtirok etdi". Haynening 1839—44-yillarda yozilgan she'rlari "Zamonaviy she'rlar" (1844) to'plamiga jamlandi. "Qo'shiqlar kitobi" dagi lirik ohanglar ushbu to'plamda jangovorlik ruhi bilan almashdi. Shoir o'zining "qasoskor qo'rg'oshinlarini" dushmanlarining "qappaygan razil qorinlariga" qaratdi, xalqni mavjud tuzumga qarshi murosasiz kurashga chaqirdi ("Tashlandiq bola", "Doktrina", "To'xta!"). "Tashlandiq bola" she'rida u prusslarning Gogensollem sulolasi vakilini haromzoda, pastkash, vahshiy deb ataydi:

Gazandaning nomin aytish shart emas, -

U ablahni g'arq qil, y o o 'tdayoq, gunoh bo 'Imas!

Tashlandiq Gogensollem umumlashma obraz bo'lib, unda nemis qirollarining barcha qusurlari o'z aksini topgan.

To'plamga kiritilgan "Teskari dunyo" she'rida shoir ironiya(kinoya)dan ustalik bilan foydalanib, xalq dushmanlarini fosh etadi:

Oshpazlarni buzoqchalar pishirar,

Ayollarni govmishlar sog 'ar;

Ilmu-fan, ziyo uchun, ey voh,

Nasroniy ukkilar janggohga borar.

Haynening satirik she'rlari o'zining aniq yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. "Xitoy bog'dixon", "Yangi Aleksandr", "Siyosiy shoir", "Tungi qorovulga" she'rlarida nemis knyazlari, liberallari tanqid qilinadi. Masalan, Xitoy imperatori obrazida zamondoshlari pruss qiroli Fridrix Vilgelm Gogensollem IVni osongina tanidilar:

Isyonkor ruh yo 'qoldi butkul.

Hamma majbur qichqirar bardam:

"Bizga nechuk konstitutsiya?

Bizga kaltak, kerakdir kaltdk".

1844-yili Haynening "Germaniya. Qish ertagi" poemasi yaratildi.

Shoiming o'zi uni "Siyosiy-romantik" janrda yozilgan deb aytgan.

Asarda Germaniyaning 1848-1849-yillar arafasidagi vaziyati tasvirlanadi.

Shoir ijodining yuqori cho'qqisi bo'lgan bu doston Vatan

ozodligi, kelajagi haqida yozilgan. "Germaniya. Qish ertagi" ehuqur

umumlashmalar dostoni. Asaming mohiyati ikki majoziy obraz

orqali ochib berilgan: birinchisi - "Jirkanch qush" pruss burguti, eski

jamiyat ramzi boisa, ikkinchisi, shoiming doimiy hamrohi bo'lgan

“bolta ko‘targan odam” ya’ni xalq ramzi. Asar chinakam xalqchilik ruhida yozilgan. Xalq afsonalari, tarixiy voqealar tavsifi birin-ketin almashib turadi. Shoir Vatani sarhadlariga qadam qo‘yar ekan, o‘z ona tilini eshitib ko‘zlaridan o‘t chaqnaydi, xursandchilikdan yuragi to‘lib-toshadi.

Doston alohida yo‘l manzaralari tasvirlangan boblardan iborat bo‘lsa ham, g‘oyaviy-badiiy jihatdan butun asar. Barcha fragmentlar asosiy qahramon - sayyoh-shoiming lirik kechinmalari va tanqidiy mushohadalari bilan birlashtirilgan. Asarda lirika, epos va publitsistika uzviy bog‘langan, unda uchraydigan ko‘plab tabiat manzaralari tasviri ijtimoiy-siyosiy ma’noga ega.

H.Hayne uzoq davom etgan kasallikdan keyin 1856-yili Parijda vafot etdi. Hayne she’riyatining bir qismi o‘zbek tiliga o‘girilgan. Oybek, Mirtemir, Shukrullo, Xayriddin Saloh, Abdulla Sher kabi shoirlarimiz o‘zbek kitobxonlarini buyuk nemis shoiri lirikasidan bahramand qilganlar.

Mavzu bo‘yicha nazorat savollari:

1. Adabiyotda realizm metodning mazmun va mohiyati.
2. Realizm va tanqidiy realizm tushunchalarini sharhlab bering.
3. Fransuz tanqidiy realizm adabiyotining G‘arb adabiyotidagi o‘rni.
4. Stendalning “Qizil va qora” romanida romantizm va realizm an‘analarining uyg‘unligi.
5. Balzakning “Insoniyat komediyasi” kompozitsiyasi va mohiyati.
6. Ingliz tanqidiy realizmining o‘ziga xosliklari.
7. H.Hayne ijodida realizm an‘analari.

Adabiyotlar:

1. Азизов К;., Каюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. - Т.: Ушпувчи, 1982.
2. Храповицкая Г.Н. Реализм в зарубежной литературе (Франция, Англия, Германия, Норвегия, США). - М., “Академия”. 2006.
3. История французский литературы. - М.: 1951. Т.2
4. Немис адабиёти тарихи. Укув кулланма. - Фаргона: 2004.
5. Холбеков М. Оноре де Бальзак ва “Инсоният комедияси”// Jahon adabiyoti 2009. №1
6. Бальзак Оноре де. Гобсек, Сагри тери тилсими. - Т.: Адабиёт ва санъат 1981.
7. Бальзак Оноре де. Горио ота. — Т.: Адабиёт ва санъат. 1968.
8. Стендаль. Кизил ва кора. 1830-йил хроникаси. - Т.: Адаб ва санъат нашриёти, 1979.
9. Стендаль. Парма ибодатхонаси. - Т.: Медицина, 1990.

Modernizm adabiyoti

Reja:

1. Modernizm va dekadans.
2. Modernizmning paydo bo'lishi va tarixi.
3. Modernizmning o'ziga xos xususiyatlari, yo'nalishlari.
4. Modernizm haqida G'arb va o'zbek olimlarining qarashlari.
5. Modernizmning uch buyuk namoyandasi: Joys, Kafka, Kamyu.
6. Modernizm va o'zbek adabiyoti.

Tayanch so'z va iboralar: modernizm, dekadans, XX asming yetakchi oqimi, elitar (xos) san'at, "san'at san'at uchun" g'oyasi, modernizm ildizlari, modernizm yo'nalishlari: ekspressionizm, dadaizm, kubizm, futurizm, abstraksionizm, syurealizm va h.k, modernizm va yangi o'zbek adabiyoti.

Modernizm juda rang-barang va murakkab falsafiy-estetik hodisa bo'lib, u inson (ijodkor) ijtimoiy, siyosiy, psixologik, falsafiy, badiiy-estetik tafakkur tarzidagi jiddiy o'zgarishlar negizida maydonga kelgan. o'zgarishlarning salmog'i g'oyat og'ir tosh bosadi.

U badiiy tafakkur shaklidagi o'zigacha mavjud bo'lgan an'anaviy qarashlarni inkor qiladi. Modernizm haqida prof. D. Quronov (va boshq.) tayyorlagan lug'atda shunday deyiladi: "Modernizm (fr. modeme - eng yangi, zamonaviy) - XIX asr oxiri - XX asr boshlarida ommalashgan termin, san'at va adabiyotda dekadansdan keyin maydonga chiqqan norealistik oqimlarning umumiy nomi sifatida tushuniladi... M. o'tgan asr oxirlaridan boshlab maydonga chiqqan, ijodiy dasturlari va ijod amaliyoti jihatidan turli-tuman adabiy maktab va yo'nalishlar {ekspressionizm, impressionizm, simvolizm, akmeizm va b.) o'ziga asos bilgan estetik tizim, ijodiy metod sifatida tushuniladi. M. doirasidagi maktab va oqimlar nechog'li turfa bo'lmasin, ularni immlashtiruvchi qator nuqtalar mavjud. Avalo, dimyoqarash jihatidan ular nafaqat XIX asrda ommalashgan pozitivizm, balki asrlar davomida shakllangan an'anaviy xristian dunyoqarashidan ham deyarli uzilib, F.Nitsshe, Z.Freyd, A.Bergson, U. Jeyms kabi mutafakkirlar qarashlaridan oziqlanadi. Shunga mos tarzda M. yo'nalishidagi maktab va oqimlarning aksariyati adabiy-madaniy an'analami ham turli darajada inkor qiladi va yangi davrga mos yangi adabiyot yaratish da'vosini olg'a suradi... M.ga xos umumiy xususiyatlardan biri shuki, u obyektiv voqelikning tasviri o'rniga uning ijodkor tasavuridagi badiiy modelini yaratishni maqsad qiladi. Ya'ni bu o'rinda voqelikni aks ettirish emas, ijodkorning o'zo'zini ifodalashi (ekspressionizm) ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ijodda subyektivlikning oldingi o'ringa chiqarilishi, mantiqiy bilishdan intuiativ bilishning yuqori qo'yilishi, inson ichki olamida kechuvchi tizginsiz evrilishlarga ayrica e'tibor berilishi (ong oqimi), ijodkor shaxs ijodiy tajxayyuli va u aks ettirgan voqelikning betakror hodisa sifatida tushunilishi, o'z o'y-hislarini hech qanday (ma'naviy, axloqiy, siyosiy va h.) cheklolersiz ifodalash huquqining e'tirof etilishi

ham M.ga xos xususiyatlardandir. Ijodiy erkinlik nafaqat g'oyaviymazmuniy, balki shakliy izlanishlarda ham mutlaqo daxlsiz. M.asrlar davomida shakllangan adabiy kanonlarni inkor qiladi va har qanday normativlikka qarshi *{futurizm}* turadi. Bu hoi M.dagi badiiy obraz strukturasi, asarning subyektiv va obyektiv tashkillanishi, bay on tarzi, sujet-kompozitsion qurilishi, til xususiyatlari - xullas, adabiy asarning barcha sathlarida shakliy o'ziga xosliklarni yuzaga keltiradi"

Manbalar (masalan, "Madaniyatshunoslik" o'quv qo'llanmasi) aytadiki, modern istilohining paydo bo'lganiga 1000 (ming) yildan ko'proq vaqt bo'lgan. Modern so'zi "...ilk bor milodiy V asrda qo'llangan bo'lib, rasmiy maqom egallab borayotgan zamonaviy masihiylikni o'tmishdagi majusiy Rimdan ajratish uchun qo'liana boshlagan. Zotan, masihiylik oqimi Rim uchun tamomila yangilik edi, chunki Yahudiya uzoq yillar garchi Rim imperiyasi tarkibida bo'lsa ham, masihiylikka ashaddiy qarshilik qilib keldi. Ammo masihiylik majusiylikka nisbatan ilg'or, o'z davridagi progressiv oqim bo'lgani uchun barcha qarshiliklar behuda bo'lib qoldi"38.

Modernizmning asosiy darakchilari deya Dostoevskiy ("Jinoyat va jazo", "Aka-uka Karamazovlar"), Uitmen ("Maysalar yaproqlari"), Bodler ("Yovuzlik chechaklari"), Rembo ("Dil yorishishi") va Stringberg (so'ngi pyesalari) kabi yozuvchi, shoir va dramaturglar esga olinadi. Ijodkorlarga kuchli ta'sir qilgan faylasuf va ruhshunoslardan Fridrix Nitsshe, Anri Bergson, Zigmund Freyd, Uilyam Jeyms va boshqalar nomini sanash mumkin.

Sho'ro davrida modernizmga taqiq qo'yildi. Bu ishning o'ziga yarasha arzigulik sabablari bo'lsa-da (chunonchi, modernizm mutlaq individualizmni yoqlaydi, axloqiy chegara tanimaydi, har qanday an'anani inkor qiladi, Ovrupa madaniyatini boshqa madaniyatlardan ustun qo'yadi va h.), oqimning dunyo tan olgan, jahon adabiyotida alohida mavqeyga ega bo'lgan vakillari bor ediki, ularning asarlarini man qilish insonni yaxshi bilmaslik, uning badiiy tafakkur tadrijini mensimaslik bilan teng edi. Zero, modernizmni bilishga intilish insonni bilishga, uning botinidagi puchmoqlarga bo'ylashga, ichkaridagi ziddiyatlardan boxabar bo'lishga intilishdir, buning mahliyolik yoki g'arbparastlik bilan aslo aloqasi yo'q. Insonning san'atu adabiyotdagi har bir hodisaning tub ildizlariga sogiom nazar sola bilishi alaloqibat uning dunyoqarashi butunligini ta'min etibgina qolmay, ma'naviy immunitetini ham chiniqtiradi. "Modernizm nima?" degan savolga dunyo va o'zbek olimlari ko'pdan beri javob berib kelishadi, haligacha bu masala ustida bahslar yakunlangani yo'q. Modernizm, o'zbek olimi prof. Ozod Sharafiddinov ta'kidlab aytganidek, "jo 'n hodisa" emas. o'zbek adabiyotshunosligida, ayniqsa, Istiqlol yillarida modernizm atrofida qizg'in bahslar bo'ldi. Bahslarda modernizmni o'zbek mentalitetiga butunlay yot mafkura yoki aksincha,

modernizm insoniyat badiiy-tafakkur tadrijining bir bosqichi, uni o'qib-o'rganishning hech bir zarari yo'q, degan qarash aytiladi. Chunonchi, filologiya fanlari doktori, professor Bahodir Sarimsoqov "Absurd ma'nisizlikdir"³⁹ maqolasida modernizm oqimlaridan biri - absurdni keskin tanqid ostiga oladi, uni "inqiroz", ekzistensializm oqimini esa "subutsiz" deb ataydi. Bu qarashga javoban filologiya fanlari doktori, professor Umarali Normatov o'z qarashlarini ilgari surib, absurd va ekzistensializm yo'nalishidagi asarlarga san'at hodisasi sifatida qarash kerakligini aytadi: "B. Sarimsoqovning absurd va ekzistensializmga bergan bahosi o'ta munozarali. San'at hodisasi sifatida absurd tushunchasi bu so'zning lug'aviy ma'nosidan o'zgacharoqdir. Absurd, B. Sarimsoqov da'vo qilganidek, aslo ma'nisizlik emas, balki, aksincha, teran ma'noga ega. Absurd adabiyot, san'atda adashgan, aldangan, behuda, samarasiz mehnatfaoliyatga, ma'nisiz qismatga muhtalo etilgan shaxsning fojiasini ochib berish, kutilmagan tomonlardan o'ziga xos tarzda badiiy tahlil etishdan iborat"⁴⁰. Ko'rinib turganidek, qarashlar har xil, ziddiyatli. Bahsu munozaralar hali-hanuz davom etmoqda. Talaba yoshlar bu bahsda qaysi fikr jo'yaliroq ekanini bilish uchun esa modernizm va uning yo'nalishlari mohiyatini teranroq o'rganib chiqishlari lozim bo'ladi. Demak, yana o'sha savol: modernizm nima? Modernizm .1 XIX asr so'nggi choragida dastlab kayfiyat dunyoqarashda, so'ng tasviri san'atda, keyinchalik adabiyotda Ovrupada paydo bo'lgan san'at yo'nalishi hisoblanadi. Modernizmning yana bir nomi "dekadans" bo'lib, buhron, inqiroz ma'nolarini anglatadi. Bu narsa burjua tuzumining ich-ichidan buhronga yuz tutishi bilan bog'liq. Ya'ni aval burjua jamiyatida inqiroz yuz berdi, so'ngra san'atu adabiyotda modernistik oqim tug'ildi. Modernizmning aniq paydo bo'lish vaqtini har xil ko'rsatishadi. Ayniqsa, uning ijodkor badiiy tafakkuriga ta'siri jahon uruslilaridan keyin keskin kuchayib borgan. Chunki inson nomi va sha'niga munosib kelajak qurish orzusi bilan yashayotgan insoniyat jahon urushi vaqtida million-million begunoh turdoshining yostig'i quriganini o'z ko'zi bilan ko'radi. Natijada u *bu dunyoni tadbirlar bilan tuzatib bo'lmaydi* deb, *butun e'tiborni botinga qaratadi. Inson real hayotda emas, balki xayolidagina baxtli bo'la oladi*, degan qarash modernizmning paydo bo'lishi va rivojlanishiga katta turtki bo'ldi, deyiladi ayrim fundamental manbalarda. Ispan esteti va faylasufi O.I.Gasset yangi san'at, ya'ni modern san'ati odamlarni ikkiga bo'lib tashladi - uni tushunadiganlar va tushunmaydiganlarga. Tushunadiganlar kamchilikni tashkil qiladi, tushunmaydiganlar esa yangi san'atni yomon ko'radi, deydi. Uning fikricha, bu san'atning mohiyati inson e'tiborini tashqaridan olib, 180 S ga burib, o'z ichki olamiga qaratdi, deydi. Ilgari adabiyot tashqarini erinmay ta'riflab chiqardi, bugun esa u qiziq bo'lmay qoldi, inson uchun uning o'z ko'ngli qiziq.

Realizm borliqni aks ettirsa, modernizm yangi reallik yarataman, deydi. Chunki mavjud reallikni tuzatib bo'lmaydi, deb hisoblaydi. Modernizm olamni xaos deb bildi va undan qochdi. Tashqi dunyoda go'zallik yo'q, uni botindan qidirish kerak, deb bildi. Shu bilan birga, antroposentrik gumanizmni, ya'ni insonga muhabbatni yoqlab chiqdi. Demak, modernizm deganimiz to'g'likka sho'xlikdan atayin o'ylab topilgan metod bo'lmay, bashariyatning uzun taraqqiyot yo'lida tarixiy-siyosiy evrilishlar natijasida inson ko'nglida paydo bo'lgan ruhiy-ma'naviy inqiroz bilan bog'liq hoi - kayfiyat bo'lib, bu hoi o'zgaruvchandir. Binobarin, modernizmni sig'inarchasiga ko'klarga ko'tarishning, unga muhtalo bo'lishning ham hech bir ma'nosi yo'q. Zero, bugungi kun insoni ko'nglida e'rtaga tamomila o'zgacha hollar paydo bo'lishi tabiiy. Masalan, modernizmdan so'ng maydonga postmodernizm tushdi. Boz ustiga, postmodernizmning ham umri sob boigani haqida dunyo olimlari jiddiybir tarzda mulohaza yuritishmoqda. Hatto san'atu adabiyot allaqachon "astro davi"ga qadam bosyapti, degan fikrlar o'rtaga tashlanmoqda. Rus olimi, akademik Yu.Borev bo'lsa, insoniyat birinchi marta yo'lsiz, paradigmasiz qoldi, degan fikrni o'rtaga tashladi. Endi bu vaqt masalasidir. Voqelikni hamma joyda bir xil idrok etish mumkin emas. Chunki tarixiy-ijtimoiy formatsiyalar hamma joyda har xil kechadi. Uning davri ham, sifat darajasi ham farqlanadi. Shu ma'noda dunyoda hech bir olim modernizmni "insoniyatning doimiy kayfiyatidir", degan iddao bilan chiqa olmaydi. Modernizm ham tug'ildi va hamma oqimlar kabi o'z o'rnini insoniyatning navbatdagi dunyoqarashiyu kayfiyatini ifodalovchi yo'nalishga bo'shatib ber(a)di. Ko'rinadiki, "izm"lar jamiyatlaming o'zgarib-almashib turuvchi kayfiyatlamining san'atu adabiyotdagi aksi ekan.

Modernizm haqida gap ketganda, ta'kidlab aytish joizki, u nafaqat adabiy hodisa, ayni paytda, inson faoliyatining juda ko'p qirralarini qamrab olgan bo'lib, rassomchilik, haykaltaroshlik, arxitektura, dizayn kabi sohalarda ham o'zini namoyish etdi. Hatto modernizmning san'atdagi ilk qadamlari tasviriy san'at bilan bog'liq. Rus olimi Aleksandr Genisning "XX asming yetakchi uslubi" nomli maqolasi va ulkan ruhiyatshunos olim K. G. Yungning "Pikasso" deb atalgan essesidan modernizm haqidagi savollarning ayrimlariga javob topish mumkin. Genis yozadi: "Tarix vaqt bilan hisoblashmaydi, biroq bizlar solnomaga nazar solmay ish yurita olmaymiz.

Ortga nazar tashlar ekanmiz, modernizm tarixning qaysi pallasidan boshlanganini bilib olamiz. Londondagi mashhur ikki badiiy muzey jamoasi yaqinda ana shunday muammoga duch keldi. Ular o'z xazinalaridagi san'at asarlarini o'zaro taqsimlab olishlariga to'g'ri keldi: natijada Milliy galereyaga mumtoz tasviriy san'at asarlari, Teyt galereyasiga esa zamonaviy ijodkorlarning asarlari nasib etdi. Bu borada 1900-yil chegara chizig'i vazifasini o'tadi. Bu chegara

chizig'i har qancha bahsli va shartli bo'lsin, nafaqat taqvimiy, balki mantiqiy haqiqatga yaqinligi bilan ham e'tibori tortadi. Biz modernizmni o'tgan asr bilan tengdosh hisoblay turib, ham tarixan, ham badiiy jihatdan adolatli ish tutgan bo'lamiz".

Modernizmning mohiyati haqida fikr yuritarkan, olim modernizmgacha san'atda vositalargina o'zgartirib kelingan bo'lsa,

modernizm "tadqiq qilinayotgan obyektning o'zini tamomila yangilagani"ni ta'kidlaydi. "Nitssshening "hech qanday faktlar mavjud emas, balki ulaming talqini, in'ikosigina bor" degan aqidasini dastak qilib olgan modernizm muallifning tasavvuridagina mavjud voqelikning turli talqinlari, dunyoni turli sub'ektivizmlaming kurash maydoni sifatida aks ettira boshladi", deb yozadi yana A: Genis.

Yung esa, modernistik san'at mohiyatida ruhiy xastalikni ko'radi.

U bunday xastalikka chalingan kishilarni ikki guruhga ajratadi: «Bular nevrotiklar va shizofreniklar. Birinchi guruhga mansub (kishilar) sintetik xarakterdagi kuchli va yaxlit tuyg'uga yo'g'rilgan suratlar chizishadi... Ikkinchi guruh, aksincha, shunday suratlar chizadiki, bu suratlar ulaming mualliflariga hissiyot begona ekanini ko'rsatib turadi. Ular har qanday hollarda yaxlit uyg'un tuyg'uni emas, balki, aksincha, qarama-qarshi kechinmalarni yoki ulaming umuman yo'qligini ifodalaydi. Bu suratlarning badiiy shaklida esa sinq chiziqlarda aks etgan tanazzul, inqiroz kayfiyati ustuvorlik qiladi va bu o'z navbatida ijodkoming ruhan bo'linganini, ya'ni o'zini boshqa odam, deb fahmlashini bildiradi. Suratlar tamoshabinga yoqmaydi yoki aqlga to'g'ri kelmaydi, tajovuzkor ruhdaligi va beo'xshov nosamimiyligi bilan unda qo'rqinchli taassurot qoldiradi. Pikasso ana shu ruhiy (psixologik) tipga mansub»

Bunday qarash modernizmning kelib chiqishida ijtimoiy-psixologik faktoring dominant mohiyatiga urg'u beradi. Chindanam,

XX asrga kelib insonning turmush tarzi sivilizatsiya natijasida misli ko'rilmagan darajada o'zgardi, murakkablashdi, odamlarning o'zaro ruhiy-ma'naviy muloqotda bo'lishiga putur yetdi — kamaydi, bunday ehtiyoj - ruhiy muloqot ehtiyoji insonning ichiga hibs etildi.

Tashqaridan kutilgan baxt, najot ikkita Jahon urushi oqibatida sarobga aylandi. Natijada inson o'z ehtiyojlari bilan yolg'iz qoldi. Modernizmning ruhiy-psixologik asosi shu nuqtadan boshlanadi.

Darhaqiqat, insoniyat hayotiga modern ruhning kirib kelishi asrlar davomida shakllanib-turg'unlashib qolgan dunyoqarashni ostin-ustin qilib yubordi. Modernizm shunday mohiyatga ega ediki, u eng an'anaviy, eng mumtoz shakllar, tushunchalar bag'riga ham hech tortinmay, ikkilanmay yorib kirdi. Ularni inkor etib, o'zining yangi qadriyatlarini ilgari surdi. Modernizm bu - XX asrga kelib, insoniyatning ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy-ma'naviy sohadagi yoppa taraqqiyoti tufayli onglarda sodir bo'lgan ulkan o'zgarish - tafakkur tarzidagi yangi bosqich. U ma'lum muddat

davrning umumiy, universal kayfiyati darajasiga chiqdi. U realizmga qarshi emas, balki realizm zaminida (materialida) barpo etilgan zamonaviylikning yangi qasri bo'lib dunyoga keldi, yashadi. Modernizm haqida so'z boiganda, uning o'zak muammolarini qam-rab olgan quyidagi masalalar mazmun-mohiyatini tushunib olish lozim bo'ladi. Modernizm va mifologiya munosabatlari, modernizm yo'nalishlari hisoblangan ekspressionizm, dadaizm, kubizm, futurizm, abstraksionizm, syurrealizm kabi oqimlar, elitar(xos) san'at, "san'at san'at uchun" tamoyili, Joys, Kafka, Prust, Bekket kabi g'arb yozuvchi va dramaturglarining ijodi, Sartr ekzistensializmi, Kamyu absurd falsafasi, modernizm va XX asr Sharq adabiyoti kabi masalalar mohiyatini anglash modernizm haqidagi tushunchalarimizni ancha tiniqlashtiradi.

Quyida ana shu masalalarning ayrimlariga to'xtalib o'tamiz:

Elitar (xos) san'at tushunchasining mohiyati shundan iboratki, modern adabiyot hamma uchun, ayniqsa, omma uchun mo'ljallangan bo'lmay, uni tushunishga qodir kamsonli o'quvchilar darajasi hisobga olinib yaratiladi. Chunonclii, asarlari modernchilarning falsafiy poydevorlaridan biri bo'lib xizmat qilgan olmon faylasufi F. Nitsshe o'zining "Zardusht tavallosi" kitobiga "Hamma uchun mo'ljallanmagan kitob" deb yozib qo'ygan edi.

San'at san'at uchun. Bufraza ilk bor 1933-yilda Fransiyada paydo bo'ldi. San'at san'at uchun konsepsiyasi asarning mazmuniga emas, shakliga e'tibor qaratdi, estetik jihatdan go'zal bo'lishini yoqlab chiqdi. Realizm va uning prinsiplarini inkor qildi, sof san'at g'oyasni ilohiylashtirdi. Go'zallikni reallikdan tashqarida, deb bildi. XIX asr oxiriga kelib, bu konsepsiya inqirozga yuz tutdi. Lekin uning estetizm prinsiplari formal maktabning rivojiga ta'sir qildi.

Ekspressionizm (fr. ifodalash). XX asr birinchi choragida nemis adabiyotida shakllanib, so'ng boshqa milliy adabiyotlarga tarqalgan adabiy yo'nalish bo'lib, u adabiyot va san'atda obyektiv voqelik emas, balki ijodkor meni ustuvor bo'lishi kerak, degan g'oyani ilgari suradi. U voqelikni tasvirlash emas, ijodkor menini, qalbini ifodalash muhim, deb biladi. Yo'nalish nomi ham shu yerdan kelib chiqqan.

Ifodani tasvirdan, intuitsiyaning mantiqdan ustun, deb qaraydi.

Dadaizm (fr. "dada" - yog'ochdan ishlangan o'yinchoq ot, ko'chma ma'noda - bolalarga xos betartib nutq) birinchi jahon urushi vaqtida urushga qarshi isyon kayfiyatidan Ovrupada paydo bo'lgan avangardistik oqim. Dadaizm mavjud tartibotni absurd deb bildi va hamma narsani inkor qildi. An'analarga nigilistik munosabatda bo'lib, isyonkorlikni bayroq qilib olganlar. Adabiyotda ma'nosiz so'z va tovushlarni ishlatish, tasviriy san'atda esanarsalarni ma'nosiz tarzda birga chizish kabilar bo'lgan. Haqiqiy adabiyot ijtimoiylikdan xoli bo'ladi, degan aqidani ilgari surganlar.

Antiroman (fr. *Antiroman*) - shartli istiloh bo'lib, "yangi roman"

istilohi bilan bir qatorda ishlatiladi. XX asr o'rtalaridagi fransuz modernizmi nasriga nisbatan ham qo'llaniladi. Ilk bor termin 1633-yilda Sherd Sorelning "Ekstravagant Berger" romanining qo'shimcha nomi sifatida ishlatilgan. 1948-yilda J. P. Sartr tomonidan qayta iste'molga kiritilgan.

B unda roman janrining klassik elementlaridan voz kechiladi.

Mas., izchil sujetdan, qahramonlar obrazlaridagi butunlikdan.

Konformizm va begonalashuv bilan bog'liq alohida situatsiyalami tahlil qiladi. Vaqt me'yorlariga rioya qilmaydi, tilda yangilikka e'tibor qaratiladi, chunonchi, punktuatsiya, grammatika va b.larda erkin harakat qilinadi. Aloqasi bo'lmagan rasmlar matnga kirib qoladi, sahifalar bo'sh tashlab ketiladi va h.k...

Antromanga misol sifatida V.V.Nabokov "Rangsiz olov" deb nomlangan 999 misradan iborat dostonini keltirish mumkin. Doston ko'plab adabiy alluyziyalar bilan to'ldirilgan. Yoki Xulio Kortasarning "Mumtozlik o'yini" romani alohida strukturasi bilan ajralib turadi. Muallif so'zboshisida kitobda "ko'p kitob" borligi bayon qilinadi. Ya'ni kamida ikki xil o'qish kerakligi uqtiriladi. Birinchisi oddiy o'qish bo'lib, bunga romanning ikki dastlabki qismi kiradi: "U tomondan" va "Bu tomondan". Ikkinchisi, maxsus o'qish hisoblanib, bvmda yana qo'shimcha ravishda romanning "Narigi tomonlardan" deyilgan qismlarini o'qish tavsiya etiladi.

Antidrama. (Absurd teatri). 1950-yildan, E. Ioneskoning "Taqrirbosh qo'shiqchi ayol" pyesasi sahnaga qo'yilgan vaqtdan boshlangan.

E. Ionesko va S. Bekketlar dramaturgiyasini har xil baholash bor: absurd dramasi, paradoks dramasi va antidrama. Chunki aynan shularga kelib dramaning an'anaviy ko'rinishi buzildi: janr, sujet, voqeaning psixologik rivojida tamoman boshqa o'zgarishlar sodir bo'ldi. Antidrama hayotni mantiqsiz deya qaraydi. Lekin ekzistensialistlar Sartr va Kamyudan farq qilib, Bekket va Ionesko falsafa va mafkurani inkor qiladi. Ular o'z teatrlarini mavzuga qarshi, mafkuraga qarshi, reallikka qarshi deb bilishadi. Inson tushgan holatlapii be'mani deb ataydi: masalan, "Godoni kutish"da asar personajlari Vladimir va Estrogan qandaydir Godoni kutishaveradi. Ioneskoda esa odamlar to'ng'izga aylanib qoladi ("To'ng'izlar" asarida). Antidrama tushuntirmaydi, tahlil qilmaydi, balki tamoshabinni umidsiz va bema'ni kayfiyatga tortqilab ketadigan tarzda faqat ko'rsatadi.

Dunyo ko'pdan-ko'p versiyalar makoni sifatida talqin etiladi. Unga san'atni o'yinga aylantirish xos. Pyesadagi dialoglar bir-biri bilan uzviy bog'lanmagan (modernizmdan ko'ra postmodernizmga yaqin holatlar). Hech kim hech kimni eshitmaydi, hamma o'zi haqida gapiradi. Hayotda ko'p qaytariladigan, siyqasi chiqqan frazalarni qolip sifatida takrorlash orqali turmushning bir xilligiga urg'u beriladi.

Nima uchun roman va drama so'zlari oldiga "anti" affiksi qo'shilgan, degan savol tug'iladi. Chunki Anri Bergson, Shopengauer,

Nitsshelar hayotni aql bilan tushunib bo'lmaydi, uni faqat his qilish mumkin, haqiqatga his orqali yetiladi, reallikdan voz kechib, irratsionallikka e'tibor berish kerak, aql bu yo'lda faqat xalaqit beradi, deb bilishgan. Shu uchun ham aql bilan yaratilgan hamma janriy kanonlarni buzib tashlash kerak, deb qarashgan. "Anti" affiksi shu bois paydo bo'lgan. Bu falsafa Ikkinchi jahon urushidan keyin tug'ilgani uchun ham tushkun kayfiyat urfurib turadi.

Modernizmning ko'plab oqimlari bo'lib, ularning aksari uzoq yashamagan, aksincha, jamiyat kayfiyatining u yoki bu qirrasini ifoda qilib, bir necha o'n, hatto bir necha yil yashab, so'ng o'mini boshqa yo'nalishga bo'shatib beravergan. Shulardan syurealizm tush va voqelik uyg'unligini, impressionizm lahzalik taassurotni, futurizm insonning kelajak bilan bog'liq qarashlarini ifoda qilgan. Avangardizm esa modernizmning o'ta radikal oqimlarining (syurealizm, dadaizm, futurizm kabi) umumiy nomi sifatida tushuniladi.

Avangardizm adabiyotning reallik bilan aloqasini inkor qiladi, an'anani tan olmaydi, butunlay yangi shakllarni yaratish g'oyasini o'rtaga tashlaydi. Avangardizm ba'zan modernizm ma'nosida ham ishlatiladi.

Modernizmning Joys, Kafka, Kamyu, Bekket, Pmst, Vulf, Folkner, Eliot kabi yirik namoyandalari bor bo'lib, ijodkor sifatida ularning har biri alohida-alohida qiyofaga ega. Chunonchi, irland yozuvchisi Jeyms Joys (1882-1941) "Uliss", "Musavimning yoshlikdagi suvrati" kabi romanlari, qator hikoyalari mashhur. Badiiy adabiyotdagi ong oqimi degan tushuncha yozuvchining hikoya qilish uslubida ko'rinadi. Ong oqimi tushunchasi dastlab amerikalik ruhshunos Uilyam Jeyms (1842-1910)ning "Psixologiya asoslari" nomli tadqiqotida ko'tarilgan. Ong oqimi Jeyms Joysning "Uliss" nomli ko'pdan ko'p bahsu munozaralarga sabab bo'lgan romanida yaqqol aks etgan. Roman katta hajmga ega bo'lib, qahramonlar o'z ongi oqimiga o'zligini topshiradi: o'tmishi, buguni, ertasi, hayoti, odamlar, umuman hamma narsa haqidagi o'y va fikrlari birin-sirin tasvir etilaveradi. Bu yerda ketma-ketlik, izchillik yo'q. Asar voqealari (aslida, so'zlab berish mumkin bo'lgan tuzukroq voqeaning o'zi yo'q) ana shu oqimdan bino bo'ladi, ularda xronologik tartib, ko'nikilgan mantiq intizomi buzilgan. Chunonchi, qahramonlardan binning xayoli 45 bet sahifani egallagan bo'lib, nuqta, vergulsiz davom etadi. Yozuvchi bu o'rinda ong oqimining naturalistik tasvirini beradi. Ya'ni qahramon xayollari modelini so'z bilan chizadi.

Qisqasi, mazkur modernistik romanning mazmun-mohiyati qahramonlar ruhiy kechinmalari, o'y va xayollari tasviri orqali ochiladi.

Chexiyada tug'ilgan, yahudiy millatiga mansub, olmon tilida ijod qilgan Frans Kafka (1883-1924) o'zining qisqa hayoti mobaynida "Jarayon" degan roman, "Evrilish", "Jazo koloniyasi" kabi bir qancha hikoyalar hamda "Otamga maktublar", "Milenaga maktublar"

kabi epistolyar janrdagi xatlari bilan adabiyot tarixida mustahkam o‘rin egallagan yozuvchidir. Uning badiiy asarlari dunyoni bosib kelayotgan fashizm kabi xavfdan ramziy yo‘sinda ogohlantiradi. U bu xavf qarshisida qo‘rquvga tushadi. Qo‘rquvni adabiyotga olib kiradi. Mavjud voqelik oldida oddiy insonning nihoyatda ojiz va haqir holirii juda yorqin obrazlar yordamida tasvirlaydi. Chunonchi, “Jazo kaloriyasi” hikoyasida bir zobit jazo mashinasini yaratadi. Bu mashina aslida qahramonni o‘rab turgan muhit. Vaqti kelib uni yaratuvchisining o‘zi ham shu mashinaga yem bo‘ladi.

Nobel mukofoti sohibi fransuz yozuvchisi Alber Kamyu (1913—1960) o‘zining “Begona”, “Vabo” kabi romanlari, “Kaligula”dek dramatik asarlari, “Sizif haqida afsona”, “Isyon qilayotgan inson”singari esselari bilan mashhur. Asarlarida ilgari surib, himoya qilgan g‘oyalari tufayli Kamyuni “Ovrupaning vijdoni” deyishadi. “Begona” romani orqali Kamyu jamiyat va inson o‘rtasidagi murakkab munosabatni, ularning o‘zaro bir-biridan begonalashuvini aks ettiradi. Avalo, shuni ta’kidlab aytish joizki, Merso (asar qahramoni) bir firma xodimi aslida, ma’naviy-ruhiy darajasi va kayfiyatiga ko‘ra murosasiz faylasufdir. Uni tushunish uchun masalaga, avalo, shu nuqtayi nazardan yondashmoq kerak. Merso o‘zining kayfiyati va yashash tarzi bilan, o‘y-xayol va amallari bilan, nazarimda, kasbi koridan qat’i nazar, XX asr Ovmpasi ziyolisini, umuman, fikrlovchi inson ma’naviy qiyofasini yodga soladi. Mersoning zohirida aks etib turgan sovuqqonligiga sira aldanib qolish kerak emas. U, aslida, dunyoga kelib-ketish, tiriklik, inson hayoti mazmnn-mohiyatini tit-pitini chiqarib o‘ylaydigan kamyob odamlarning o‘ziga xos obrazi. Muttasil fikrlash orqali o‘zining - insonning chegaralarini teran anglagan, his qilgan, ayni chog‘da, odamlar undan kutgan, talab qilgan turmush haqidagi jaydari falsafayu muomaladagi zohiny mulozamatga ko‘nmagan va ko‘nikmagan, qaytaga, ularga nisbatan yuragida bitmas-tuganmas isyon olovi bilan yashashga mahkum etilgan jabrdiyda inson obrazidir Merso.Uni qiynoqqa solgan narsa bu — insonlik qismati.

Merso turlanmaydi, u nimani o‘ylasa va his qilsa, shuni gapiradi, ko‘zbo‘yamachilikni o‘ziga - insonga ep ko‘rmaydi. Biroq bu dunyoda - odamlar orasida samimiy bo‘lish behad tahlkali boiib chiqadi. Merso o‘z samimiyati uchun dorga osilishga hukm etiladi. Samimiyati uchun jamiyat ichra begona deb topiladi. Savol tug‘iladi: xo‘sh, begona kim o‘zi? Nahotki, o‘z vijdoni oldida buqalamundek turlanmagan Merso bo‘lsa? Yoki u dili boshqayu tili boshqa qolganlarmi - Mersoning atrofidagi odamlarmi, jamiyatmi? Yozuvchi o‘quvchini ana shunday dilemmaning chiqish mushkul bo‘lgan chohiga uloqtirib yuboradi.

Modernizm va o‘zbek adabiyoti. Istiqlool davri o'zbek adabiyoti bu yangilangan adabiyotdir. Zero, u ozod tafakkur mevasi o‘laroq

maydonga tusha boshladi. Ammo u yo‘q yerda paydo bo‘lmadi. Choiponning XX asr avvalida “bir xil, bir xil... ko‘ngil yangilik qidiradir” deganidayoq yangilikka intilish tug‘ilib bo‘lgandi. Shu ma’noda, muayyan an’ana, tajriba bor edi. Demak, Istiqlol davri yangi o‘zbek asarlarining asosiylari, albatta, an’anadan uzilgan g‘uddalar emas, aksincha, o‘sha silsilaning davomi o‘laroq dunyoga keldilar, kelmoqdalar. Shu bilan birga, erkin badiiy tafakkur mahsuli sifatida o‘zini (olam ichra olam, ya’ni bir butun tizim o‘laroq) namoyon qilayotgani kishini behad quvontiradi. Bugun yurtimiz ijodkori o‘z nuqtayi nazarini, qadim Sharq adabiyotida bo‘lgani kabi, olami sug‘ro - mukarram Insonga, uning qalbiga qaratgan. Hamda botindagi murakkab jarayonlarni bayonchilik yo‘li bilangina emas (chunki bunday usul bor, bo‘ladi va bu g‘oyat tabiiydir), ayni paytda, umuminsoniy va umumzamoniy mezonlarga suyangan holda majoz vositasida ham qog‘ozga tushirmoqdalar, san’atga aylantirmoqdalar. Biroq yo‘nalishlar haqida gap ketganda, masalaning nazariy jihatiga oid bir gapni alohida ta’kidlab aytishga ehtiyoj tug‘iladi. U ham bo‘lsa, adabiyot, ayrim avangard oqimlar da’vo qilayotganidek, boshqotirma o‘yinlardangina iborat emas. To‘g‘ri, unda o‘yinlik xususiyati bor, lekin “o‘yin” adabiyotning o‘nlab sifatlaridan bittasi, xolos. Chinakam adabiyot hamisha odamlar bilan birga bo‘ladi, odamlarning quvonchu tashvishini tarannum etadi va shu tarzda ularga yelkadosh, taqdirdosh, dildoshbo‘ladi, bo‘lishi kerak. Kecha — sho‘rolar zamonida adabiyotda shakl mazmun (g‘oya)ga qurbon qilinayozgan edi. Modemizmda esa, ko‘pincha, buning teskarisiga duch kelamiz: shakl ketidan quvilib, mazmun boy beriladi (yoki shunchalar chuqur berkitiladiki, natijada muallifning o‘zi ham qayta o‘qiganda o‘z asari mohiyatiga yetib borolmasligi mumkin). Aslida, har ikkovi o‘rtasidagi zargarona mutanosiblik hamda buning oqibatida kelib chiqadigan buzilmas muvozanat badiiy asarning yaroqliligi va zavq ila o‘qishliligini ta’min etadi. Bunday asarlarga davrlar va ulardagi o‘zgarishlar juda kam ta’sir qiladi. Mumtoz adabiyot namunalari bir davr chegaralarini oshib o‘tib, barcha davrlarga xizmat qiladi. Shuning uchun ham u mumtoz hisoblanadi. Tafakkur erkinligi bois, Istiqlol davri o‘zbek ijodkori ham xuddi shunday asarlar yozish imkoniyatiga ega bo‘lib turibdi. Endi ijodkorning ijod maydoni ikki daryo oralig‘i emas, balki ikki qutbdir. Mo‘tadil iqlim, uyg‘un muhit bo‘lmasa, ko‘chirib keltirganingiz bilan ko‘chat tomir otmaydi. Shu ma’noda bugungi o‘zbek adabiyotidagi yangi izlanishlarni o‘tgan asming birinchi yarmida Ovrupada tug‘ilgan modernistik oqimning g‘arib taqlidi deb bo‘lmaydi. Bir-biriga monand ijtimoiy-tarixiy davrlar o‘xshash kayfiyatli adabiyotlarni vujudga keltiradi. Chunonchi, dunyo folklorida qanchadan qancha bir-biriga mengzaydigan qahramonlar mavjud. Lekin bu, ular bir-birlaridan ko‘chirib olishgan, degan ma’noga kelmaydi.

Ijodiy ta'sirlanishning yonida o'sha millatlar o'tmishidagi siyosiy ijtimoiy-madaniy va psixologik muhit o'xshashligi omilini aslo yoddan chiqarmaslik kerak. Zero, o'xshash muhitlar o'xshash adabiy qahramonlari ulaming bir-biriga monand kayfiyatlarini dunyoga keltiradi.

Demak, Ovrupaning modernistik adabiyoti bu ovrupanikidir va bu adabiyot o'z davrida o'z vazifasini o'tab, asosan o'sha yerda qoldi.

O'zbek adabiyotidagi yangi (modernoma) adabiyot kayfiyatiga Ovrupa modern adabiyotining oz-moz ijodiy ta'siri (ko'proq shakliy ma'noda) bor albatta, lekin u mohiyat-e'tibori bilan Sharq, xususan, o'zbek insoni dunyoqarashidagi ijtimoiy-psixologik o'zgarishlar negizida tug'ildi. Shunga ko'ra, yangi (modern) o'zbek adabiyoti milliy zaminda ildiz otgan bo'lib, u Ovmpa modern adabiyotidan ko'chirigan nusxa yoki unga taqlid emas, deya qarash mumkin.

XX asr o'zbek adabiyoti "Yangi o'zbek adabiyoti" deb nomlanadi.

Chunki ham nasr, ham nazmda tubdan o'zgarishlar yuz bergan, ilk

dramatik asarlar vujudga kelgan va bu chinakamiga yangi hodisa,

yangi adabiyot bo'lgan edi. Adabiy shakllar asosan tashqaridan -

o'zga xalqlar adabiyotlaridan qabul qilingani ham haqiqat: roman,

drama va yangieha she'r shakllari shular jumlasidan. XX asr adog'i

va XXI asr boshi o'zbek ijodkori badiiy-estetik tafakkur tarzidagi

yangilanishlar esa bir qadar boshqacha tabiatga ega. Bunda shakl

va mohiyatning o'zi ichkaridan yorib chiqdi. Demak, tashqaridagi

adabiyotga ergashishning hissasi o'ta salmoqli bo'lmagan. Shunga

ko'ra, uni tom ma'noda o'zbek modern adabiyoti deyish ham biroz bahstlab bo'lib, bu boradagi izlanishlarning asosiysi hali oldinda.

Xullas, Istiqlol davrida yangilangan badiiy tafakkur Erkin

A'zamning "Stupka", Xurshid Do'stimuhammadning "Qichqiriq",

Nazar Eshonqulning "Bahouddinning iti", Rahimjon Rahmatning

"Adashvoy", Isajon Sultonning "Suvdagi kosa", Ulug'bek Hamdamning

"Bir piyola suv" kabi hikoyalari berdi. Nomi zikr etilgan

va yana Omon Muxtor, Ahmad A'zam, Olim Otaxon, Murod

Karim kabi nosirlar, Bahrom Ro'ziyev, Tursun Ali, Faxriyor,

Aziz Said, Shermurod Subhon, Go'zal Begim singari shoirlarning

izlanishlari yangi (modern) o'zbek nasri va nazmining o'ziga

xos namunalari hisoblanadi.

Xullas, modernizm garchi "dunyo madaniyati markazida Ovmpa

madaniyati (ovrupasentrizm) turadi", desa-da, u bilan bog'liq butun

boshli qarashlar tizimi, bu tizim vujudga keltirgan san'at-u adabiyot

o'rganilishi lozim. Chunki u bashariyatning ming yillar mobaynida

bosib o'tib kelayotgan falsafiy, badiiy-estetik tafakkur yo'lining bitta

bosqichi sifatida o'z o'rnini va ahamiyatiga ega.

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

1. Modernizm nima? Uning mazmun-mohiyati haqida so'zlab bering.

2. Modernizm nima uchun an'anaviy adabiyot prinsiplarini inkor

qildi?

3. Modernizm yoʻnalishlari toʻgʻrisida tushuncha bering.
4. Xorijiy va oʻzbek olimlarining modernizm haqidagi qarashlariga munosabatingizni bildiring.
5. Jahon va oʻzbek adabiyotidagi ayrim modernistik asarlarni tahlil qiling.
6. Modernizm va Istiqlool davri oʻzbek adabiyoti haqida soʻzlang.

Adabiyotlar

1. Модернизм (Сборник). - Москва: Искусство, 1987.
2. Гассет. О. Дегуманизация искусства. - Москва: Радуга, 1991.
3. Боров Ю. Эстетика. - Москва: Политическая литература, 1981.
4. Затонский Д. Модернизм и постмодернизм. - Харьков: Фолио, 2000.
5. Холбеков М. XX asr modern adabiyoti manzaralari. - Toshkent: Mumtoz soʻz, 2014.
6. Iyuldoʻsh K.;, Iyuldoʻsh M. Badiiy. tahlil asoslari. - Toshkent: Kamalak, 2016.
7. Kuronov D. va boshk.;, Adabiyotshunoslik lugati. - Toshkent: Akademnashr, 2010.
8. Normatov U, Hamdam U Dunyo yangicha qurish ehtiyoji. - Toshkent: Jahon adabiyoti jurn., 2006.
9. Dolgov K. Ot Kirkegora do Kamyu. —Moskva: Iskustvo, 1990.
10. Samosoznaniye Yevropeyskoy kultury XX veka. Sbornik, l - Moskva: Politicheskaya literatura, 1991.
11. Fromm E., Dusha cheloveka. - Moskva: Respublika, 1992.
12. Nitshe F. i dr. Sumerki bogov. - Moskva: Politicheskaya literatura, 1990.
13. Eshonk;ul N. Mendan mungacha. - Toshkent: Akademnashr, 2014.
14. Hamdam U Ruxni uygʻotgʻuvchi suz. - Toshkent: Turon zamin ziyo, 2017.
15. Zhuraev T. Oni oʻqidi modern. - Fargona: Fargona nashriyoti, 2009.

XX asr Lotin Amerikasi adabiyoti

Reja:

- a) X.Borxes ijodi;
- b) P. Neruda ijodi;
- c) X.Kortasar ijodi;
- d) G.Markes ijodi;
- e) P.Kuelo ijodi.

XX asrning ikkinchi yarmi jahon adabiyotiga yevrotsentrik

madaniyat tamoyillari va me'yorlaridan voz kechish xos bo'ldi.

Bu davrda o'quvchilar e'tibori aksariyat hollarda "eski" — Ovrupa adabiyotiga emas, balki "yangi" adabiyotlarga qaratildi. XX asr adabiyotini gvatemalalik M.A.Asturias, A.Karpanter, argentinalik X.L.Borxes, X.Kortasar, braziliyalik J.Amadu, meksikalik K.Fuentes, kolumbiyalik G.G.Markes, chililik P.Neruda nomlarisiz tasavur etib bo'lmaydi.

XX asr Lotin Amerikasi adabiyoti ham o'ziga xos tarzda rivojlandi.

20-40 yillar adabiyotida realizm an'analari keng ommalashdi.

Kolumbiyalik X.E.Riveraning "Girdob" (1925), ekvadorlik

X.Ikasaning "Uasipungo" (1934), venesuelalik R.Galegosaning

"Donya Barbara" (1929) romanlari mashhur bo'lib ketdi. 20-yillari

iste'dodli chililik shoira Gabriela Mistral nomi adabiyot olamiga

kirib keldi. o'z she'rlarida dehqon va hunarmandlar, to'quvchi va

o'rmonchilarni kuylagan shoira 1945-yili adabiyot sohasidagi Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi.

Lotin Amerikasi adabiyoti doimo rivojlanish, izlanish yo'lidan

bordi. U ma'lum bir davrda Ovrupa adabiyoti an'analari ta'siridan

ham bebahra qolmadi. Lekin Lotin Amerikasi adabiyoti namoyandalari

asarlarida milliy ruh, folklor manbalari, har bir ijodkoming

individual uslubiga xos ravishda qayta ishlangan, sayqallangan ertak,

afsona unsurlari keng o'rin egallay boshladi. Bu yerda Lotin

Amerikasi adabiyotiga katta ta'sir o'tkazgan ikki muhim manba

- qachonlardir Afrikadan qul qilib olib kelingan qora tanlilarning

adabiy merosi(kubalik N.Gilen, braziliyalik Jorji Amadu, puertorikalik

Manuel del Kabaral ijodida yorqin namoyon bo'lgan) hamda

hindularning qadim milliy an'analari (X.E.Riveraning "Girdob" romanida,

O.Kirogi, A. Varela asarlarida) haqida bilish lozim bo'ladi.

Argentina, Chili, Braziliya singari mamlakatlarda yirik shaharlarning

paydo bo'lishi, sanoatning rivojlanishi natijasida ushbu

mamlakatlar adabiyotida urbanistik elementlar muhim rol o'ynay

boshladi. Lotin Amerikasidagi sinfiy, milliy-ozodlik kurashi ushbu

qit'a adabiyotining 20-40-yillardan boshlab ijtimoiy xarakter kasb

etishini belgilab berdi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda janubiy amerikaliklarda

bashariyat taqdiri, dunyo madaniyati uchun mas'ullik hissi yanada

yuqori darajaga ko'tarildi. Ushbu vaziyat san'at va madaniyatda

ham o'z aksini topdi. 50-90-yillar Lotin Amerikasi nasri Asturias,

Kartenter, Rulfo, Fuentes, Argades, Varges Losa, Garsiya Markes,

Kortasar, Paolo Koelo nomlari bilan uzviy bog'liqdir. Ko'p yillar

davomida hukm surgan naturalistik nasrga xos unsurlar - mahalliy

muammolardan chetga chiqmaslik, etnografizm, faktografiya, bayonchilik

va publitsistikaga moyillikdan voz kechish birdaniga ro'y

bermadi, albatta. Asta-sekin Lotin Amerikasi adiblarining ijodiy yutuqlari

haqida Ovrupa, AQSH adabiyotshunoslari o'z fikrlarini bildiradi

boshladilar. 1967-yili adabiyot sohasidagi ulkan yutuqlari uchun Migel Anxel Asturias(1899-1974) Gvatemala adabiyotini dunyo miqyosiga olib chiqdi. Uning Lotin Amerikasi nasrida yangi davrni boshlab bergan “Janob Prezident” romani ko‘p yillar ilgari yozila boshlangan bo‘lsa-da, faqat 1946-yili nashr etildi. Hech qanday ismsiz janob Prezident nafaqat Gvatemalaning sobiq diktatori, balki Lotin Amerikasi diktatorlarining ramziy obrazi sanaladi.

Yana bir taniqli adib Alexo Karpanter (1904-1980) romanlaridagi voqealar turli tarixiy davrlarda nafaqat Lotin Amerikasi, balki

Ovrupada ham bo‘lib o‘tadi. Kubalik adibning “Yo‘qotilgan izlar”, “Ma‘rifatparvarlik asri”, “Barokko konserti” singari asarlarida faqat Karpanterga xos o‘zgacha uslub yorqin namoyon bo‘ladi (epitet, aniqllovchi, mufassal tasvirlarga boy bo‘lgan murakkab gap qurilmalaridan keng foydalanish). Asturias va Karpanter XX asr ikkinchi yarmi Lotin Amerikasi adabiyotidagi o‘ziga xos oqim - “maftunkor realizm”ning darg‘alaridan hisoblanadi. “Maftunkor realizm” uchun boy mifologik meros, o‘ziga xos tabiiyligini saqlab qolgan tabiat manzaralari tasvir obyekti bo‘lib xizmat qiladi. Shu o‘rinda har ikki adib ham hayotining ma‘lum bir qismini Ovrupada o‘tkazgani, u yerdagi turli adabiy yo‘nalishlar, xususan syurrealizm ta‘siridan bebahra qolmaganini ham ta‘kidlash lozim bo‘ladi.

Braziliyalik adib Paolo Koelo (1944-yilda tug‘ilgan)ning 1990-yilda nashr etilgan “Alkimyogar” romani hozirgacha dunyoning 120 ga yaqin mamlakatida chop etildi. Romanda insonning umri mobaynida amalga oshiradigan ishlari nimalardan iborat, o‘z taqdiri yo‘lidan borib, ko‘nglidagi orzu-umidlarni amalga oshirish uchun nima zarur degan falsafiy, mohiyatan esa, oddiy insoniy masalalar haqida fikr yuritiladi. Bosh qahramoni 16-17 yoshlardagi cho‘pon yigit bo‘lgan ushbu asarda realizm, sarguzasht, mistika, detektiv va didaktika an‘analari uyg‘unlashib ketgan.

Lotin Amerikasi adabiyotida oltmishinchi yillarda sodir bo‘lgan kuchli “portlash”(uning tub mohiyati tanqidchilar tomonidan turlicha baholanmoqda) ning aks-sadosi dunyodagi deyarli barcha adabiyotlarda o‘z aksini topdi.

Umuman, XX asr oxiri XXI asr boshlariga kelib Lotin Amerikasi adabiyoti betakrorligi va o‘ziga xosligi bilan jahon adabiy jarayonining muhim bir bo‘lagiga aylandi.

Argentinalik buyuk yozuvchi *X.L. Bonces (1899-1986)* hayotlik chog‘idayoq ko‘plab adabiy mukofotlar, faxriy unvonlar (Servantes va “Formentor” mukofotlari sovrindori, Britaniya imperiyasining “Buyuk xizmatlari uchun” va Ispaniyaning “Dono Alfons xochi” ordenlari sohibi, Italiya respublikasi Kommendatori, “Adabiyot va san’at sohasidagi xizmatlari uchun” Faxriy legioni Komandori, Sorbonna, Oksford va Kolumbiya universitetlari “gonoris kauza” doktori) ga sazovor bo‘lgan.

Borxes Buenos-Ayres shahrida huquqshunos oilasida dunyoga keldi. Psixologiya professori bo'lgan otasi o'g'lida yoshligidan inglizabon adabiyotga mehr uyg'ota oldi. Borxes 8 yoshida O.Uayldning «Baxtli shahzoda» asarini ingliz tilidan ispanchaga o'girdi.

1914-yili betob otasi iste'foga chiqib, Borxeslar oilasi Shveytsariyaga ko'chib o'tgandan so'ng bo'lajak yozuvchi Jeneva litseyida ta'lim oldi. Bu yerda u Vergiliy dan boshlab Kafka asarlarigaecha o'qib chiqdi, nemis ekspressionistlari ta'sirida ilk she'rlarini yozdi. 1919-yili yozuvchi oilasi bilan Ispaniyaga ko'chib o'tdi. 20-yillarda Borxes modernistlarning "Gretsiya", "Kosmopolis", "Ultra" jumallarida she'rlarini chop ettirdi, neobarokko shoirlari guruhi bilan yaqinlashdi. Ushbu guruh a'zolari metaforani asosiy element sifatida qabul qilib, she'riyatning bosh maqsadi deb e'lon qilgan edilar. Ultrachilarning metaforalari deyarli vizual (ilg'ab bo'lmas) xarakterga ega bo'lib, Borxesning 1921-yilda Argentinaga qaytib kelib chop ettirgan ilk she'riy to'plamlarida o'zining yorqin ifodasini topdi. («Buenos-Ayresga ehtiros(1923y), «Ro'paradagi oy»(1925y), «San-Martin daftarchasi»(1929y)).

She'riyatda o'z ovozi va o'rni topa olmagan Borxes nasriy asarlar yoza boshlaydi. Natijada 1925-yil «Tergovlar», 1915-yili «Umid makoni» va 1928-yili «Argentaliklar tili» esselar to'plamlarini nashrdan chiqaradi. 1935-yili yozuvchining «Razillikning jahon tarixi» kitobi chop etiladi, shundan so'ng «Abadiylik tarixi» (1936-yil), «Uydirmalar» (1944-yil), «Yangi tergovlar» (1952-yil), «Broudi xabari» (1970-yil), «Qush kitobi» (1975-yil) kabi kitoblari yozildi. Prozaga o'tgan Borxes mohiyatan shoirligicha qoldi. U ko'p marta hikoyalarining "ommaviy poetik ta'siri" va "poetik g'oyasi" haqida gapirib, asosiy e'tiborini uslubga emas, so'zga qaratganligini, uni turli kontekstlarda qo'llab, ma'nosini boyitganligini ta'kidlagan. Rasman Borxes prozasining poetikasi postmodernizmga yaqinligi qayd etiladi. Yozuvchi asarlarining matn tuzilishida postmodernizm qonun-qoidalariga xos iqtiboslar, tasniflar, so'z o'yinlariga katta e'tibor qaratganligini kuzatish mumkin.

Uning novellalariga fabula (voqea+zanjiri)ning kuchsizligi yoki, umuman, yo'qligi xos bo'lib, adib boshlang'ich asos sifatida ko'pincha favqulodda to'qnashuv yoki nogahoniy farazni qo'llaydi, shunda u yoki bu holat, fakt, nuqtayi nazaming ma'no maydonini kengaytirish imkoniyati paydo bo'ladi. Voqealar rivojini esa yechim yoki oxirgi nuqtaga olib bormaydi. Matndagi «men» - bu matn mag'zini chaqqanning «meni»dir.

Borxesning usuli, uni o'qish strategiyasining asosiy tamoyili shundan iboratki, unga ko'ra "xususiylikda umumiylikni" ko'ra bilishkerak. Borxes o'zini birinchi navbatda kitobxon deb atab, kitobxon-Borxes, yozuvchi-Borxesdan qiziqarliroq ekanini ta'kidlaydi.

Yozuvchi uchun har doim “umumiy makon”ni, “xilma-xillikda bir xillikni” izlash muhim edi. Uni yagona til, cheksiz kitob, universal kutubxona ma’no chegarasining obrazi sifatida o’ziga jalb qilgan. “Xususiylikda umumiylikni”anglab yetish - “sening olamingni boshqa olamga daxldorligini” ko’zda tutadi. (Borxes uchun o’lim nuqtasi - bu hayot nuqtasidir).

Olamni anglashga intilayotgan inson uchun bu qadamdan chetlashish, uni ortib boruvchi va shaffof bo’shliq labirintiga kirib qolib, kuzatuvchiga aylanib qolishga olib kelishi mumkin. Borxesda labirint (ayrilib, tarqalib ketuvchi so’qmoqchalar bog’i) dunyoning turg’un obrazi sifatida talqin etiladi. Ko’plikdagi umumiy birlikning obrazli talqini sifatida qaysidir birlamchi nuqta xizmat qilishi mumkin, xatti-harakatlarimizda yaxlitlik mavjud bo’lsagina u ma’no kasb etadi («Alef»).

Alohida zavq-shavq bilan antologiya⁵⁴lar tuzgan Borxes do’stlari bilan hamkorlikda quyidagilarni chop ettirdi: «Fantastik adabiyot antologiyasi» (1940-yil), «German adabiyoti antologiyasi» (1951-yil), «Qisqa va favqulodda voqealar» (1955-yil),

54 Antologiya-turli mualliflarning saylanma asarlari, ko’pincha she’rlar to’plami.

Ingliz tilidan tashqari nemis, fransuz, italyan, portugal, lotin, shved, qadimgi ingliz va qadimgi island tillarini bilgan Borxes Kipling, J. Joys, Folkner, V. Flor asarlarini tarjima qildi.

XX asming buyuk yozuvchilaridan biri bo’lgan Xorxe Luis Borxes, zamonaviy adabiy jarayonga ulkan ta’sir ko’rsatdi.

Nafaqat Chili xalqining, balki butun Janubiy Amerikaning yirik shoiri va jamoat arbobi, xalqaro Nobel mukofoti sovrindori *Pablo Neruda* (*Naftali Rikardo Reyes*) (1904-1973) Chili janubidagi Parral shaharchasida temir yo’l xizmatchisi oilasida tug’ildi. U yoshligidanoq she’rlar mashq qila boshlagan va dastlabki she’rlarini

20-yillarning boshlarida nashr ettirgan. Chex shoiri Yan Neruda she’riyatidan mhlangan Rikardo Pablo Nemda taxallusi bilan ijod qila boshlagan. Shoir o’z ijodida G’arb she’riyati an’alaridan keng foydalandi va o’ziga xos uslub yaratdi. Shoiming o’zi ta’kidlagandek, “Gongorasiz Ruben Dario, Rembosiz Appoliner, Lamartinsiz Bodler bo’lmaganidek, ulaming barchasisiz Pablo Neruda bo’lmasligi mumkin edi”.

1934-yildan Madridda diplomatik xizmatda bo’lgan P. Nemda ispan xalqining fashist general Franko qo’shinlariga qarshi olib borgan kurashining guvohi bo’ldi. U respublika himoyachilariga katta xayrixohlik bilan qaraydi. Chili hukumatining buyrug’i bilan 1937-yi 1-ning kuzida Ispaniyadan chiqib ketadi va “Qalbdagi Ispaniya”(1938) she’riy turkumini yaratadi. Fashistlarga nafrat bilan to’lgan bu asar tez orada ko’plab tillarga tarjima qilindi.

Shoir mazkur she’rlarida Ispaniyani qonga botirgan xoinlarni

g'azab bilan la'natlash barobarida og'ir ahvolga tushib qolgan Ispaniya xalqi haqida qayg'uradi, ozodlikni sevuvchi mehnatkashlarning kelajagiga ishonch bilan qaraydi ("Nafrat", "Boylar aybi bilan kambag'allashgan Ispaniya", "Haqoratlangan zamin" she'rlari). Ikkinchi jahon urushi vaqtida P.Neruda "Stalingradga muhabbat qo'shig'i" (1942) va "Stalingradga yangi muhabbat qo'shig'i" (1943) dostonlarini yaratdi. Bu dostonlar nemis fashist bosqinchilariga qarshi qahramonona jang qilayotgan insonlarning madhiyasi bo'lib jaranglaydi.

Prezident Gonsalos Vidalaxiing xoinligini fosh etgan va politsiya ta'qibi ostida bo'lgan Pablo Nerudaning oddiy odamlarga bag'ishlab yozgan "Bashariyatqo'shig'i" (1950) epopeyasida Amerikaning eng qadimgi davridan tortib to hozirgi kungacha bo'lgan tarixi aks etgan. Epopeya 15 bobdan iborat bo'lib, uning birinchi bobi ("Yer nuri") da Amerikaning tabiati - o'simliklar dunyosi, hayvonlari, qushlari, yer osti va yer usti boyliklari hamda bu yerda istiqomat qiluvchi qabilalar haqida hikoya qilinadi. "Istilochilar" deb atalgan uchinchi bobda Markaziy va Janubiy Amerikani zabt etib, xalqlarini qirib tashlagan va qul qilgan ispan fotihlari haqida gapiriladi. Epopeyaning to'rtinchi bobi - "Xaloskorlar"da chet el bosqinchilari zulmiga qarshi otlangan mahalliy xalqlarning ozodlik urushi tasvirlangan. Bunday kurashga Kuautemon (Meksika), Lautro (Chili), Tupok Amaru (Peru) boshchilik qildilar.

Epopeyaning "Qochoq"(X), "Punitaka gullari" (XI), "Qo'shiq mavjlari" (XII), "Qayg'uli vatanga yangi yil madhiyasi" (XIII), "Buyuk ummon" (XIV) kabi so'nggi boblarda shoiming turli mamlakatlardagi darbadar kezlari, oddiy kishilar haqidagi taassurotlari aks etgan.

"Bashariyat qo'shig'i" epopeyasi "o'zim haqimda"gi (XV) bob bilan tugaydi. Bu qismdagi she'rlarda ("Uy", "Yo'ldagi do'stlar", "Sayohatchi", "Uzoqyerlarda", "Urush", "Sevgi", "Meksika", "Qaytish", "Hayot", "Men kelajakman") shoirning hayot mashaqqatlari haqidagi qarashlar ifodalanadi.

Neruda hayotining so'nggi 13 yili ijodiy kamolot yillari boidi, deyish mumkin. Ushbu davr mobaynida shoir tomonidan yigirmaga yaqin she'riy to'plam yaratildi. 1967-yili XIX asr o'rtalarida Kaliforniyada "oltin vasvasasi" davrida adolat uchun kurashgan, asli

Chililik bo'lgan adolatparvar qaroqchi haqida "Xoakin Muretaning yulduzi va o'limi" deb ataluvchi she'riy dramasi paydo bo'ldi. Shoiming "Chili qushlar" (1966), "Osmon toshlari" (1970), "Qishki bog'" (1973), "Dengiz va qo'ng'iroq" (1973), "Sariq yurak" singari she'riy to'plamlarida erkin she'r imkoniyatlaridan keng foydalanilgan.

Xulio Florensiyo Kortasar(1914-1984) Belgiyaning Bryussel shahrida tavallud topgan argentinalik yozuvchi. Uning yoshlik yillari Buenos-Ayres shahrida o'tdi. Maktabni tamomalagach, Xulio

poytaxtdagi universitetning adabiyot va falsafa fakultetiga o‘qishga kiradi, biroq mablag‘ yetishmaganligi sabab o‘qishni tashlab, yetti yil qishloq maktabida o‘qituvchilik qiladi. 1944-y ili u Mendosa shahridagi universitetda ishlay boshladi. 1951 -yili adabiy yo‘nalishdagi stipendiyani qo‘lga kiritib, Ovrupaga ketadi va uzoq yillar davomida YUNESKO tashkilotida tarjimonlik qilib, umrining oxirigacha Fransiyada yashadi.

Adabiy faoliyatini simvolist-shoir sifatida boshlab, 1938-yili ilk “Hozirlik” she’riy to‘plamini chop ettirdi. Butun umri davomida she’rlar yozgan bo‘lsa-da, ulami nashrga bermagan. Yozuvchining birinchi “Ishg‘ol qilingan uy” hikoyasi ustози Borxes tomonidan chiqariluvchi jumalda 1946-yili chop ettirildi.

Kortasar ijodidagi alohida jihat shundaki, uning o‘zi tayyorlab nashrga topshirgan hikoyalar har gal har xil holatda nashr ettirilgan. Ular har gal qayta ishlangan, boyitilgan, sujet qobig‘ida turli munosabat qavatlari paydo bo‘la borgan. Bu esa uning asarlari haqidagi adabiy qarashlarning, tarjimalarning uzluksiz o‘zgarib borishiga olib keladi. Yillar davomida e‘lon qilingan “Imtihon” (1945-yili yozilgan, 1986-yili nashr qilingan), “Yutuqlar” (1969), “Klassiklar o‘yini” (1963), “Yig‘ish uchun andaza” (1968) romanlari, “Bestiariy” (1951) va “o‘yinning tugashi” (1956-1964) hikoyalar to‘plamlarida o‘qish va yaratish birdek davom etadi. G‘oya ichida g‘oya, sujet ichida sujet, obraz ichida obraz va ular yuzaga keltirayotgan matn ichida matnlar o‘quvchi shuurini doimiy band qilib turadi, oxiri yo‘q voqealarning yakunini o‘zi yaratishga majbur qiladi. Qayta-qayta o‘qish, har safar o‘qilganda turlicha tushunish, tushunishning o‘quvchi dunyoqarashiga mos ravishda kengayib va torayib borishi asarni o‘qishdagi asosiy jarayonga aylanadi. Bir qahramonni turli qiyofada ikkilantirish, uchlantirish va ulami harakatning umumiy oqimida uchrashtirish kabi poetikaning yangi o‘yinlari rebusni yechgandagi huzurni beradi, o‘quvchilarda yangi adabiy ehtiyojni tug‘diradi va bu ehtiyojni uning o‘zi qondiradi.

“o‘yinning tugashi” hikoyasida ichki qiyofaning o‘yinda, niqobda, tashqi olamda namoyon bo‘lishi ifodalangan. Tashqi olam kasalmand qizning asl holatini yoqtiraydi va u yashashning yangi shaklida-o‘yin ichida, niqobda harakatni boshladi. Simvolika, tabiiy psixologizm, oddiy sujetning tig‘iz va murakkab qavatlari asarda “sehrli” kuch yashirinib yotgandek tasavur uyg‘otadi.

“Roman ochkolar bo‘yicha yutsa, hikoya nokautlar bilan g‘olib keladi” — (R.Arlt) deb hisoblagan, Kortasar novella janrini yuqori cho‘qqilarga olib chiqdi va “Xronoplar va famlar” (1962), “Hamma olovlar - olovdir” (1966), “Bu yerda aylanib yurgan kimsa” (1977), “Qandaydir Lukas” (1979), “Biz Glendani shunday sevamizki...” (1980), “Vaqtdan tashqarida” (1982) novellalar to‘plamlarini chop

ettirdi.

1967-yili XX asr ikkinchi yarmi Lotin Amerikasi adabiy otidagina emas, balki jahon adabiyotidagi eng mashhur asarlardan biri paydo bo'ldi. Ana shu mashhur "Yolg'izlikning yuz yili" romanining muallifi kolumbiyalik yozuvchi *Gabriel Garsia Markes*(1928-2014) edi.

Gabriel Markes 1928-yili Kolumbiyaning Arakata shaharchasida tug'ildi. Uning bobosi iste'fodagi polkovnik Nikolos bola hayotida o'chmas iz qoldirdi. Bobosi va buvisi ertaklari og'ushida katta bo'lgan Gabriel keyinchalik ular haqida quyidagicha xotirlaydi: "Bobom va buvim jinlar bilan to'lib ketgan eski uyda yashar edilar. Ulaming har ikkisi ham irimchi bo'lib, g'aroyib tasavurga ega bo'lganlar".

Markesning bolalik kezlari uning ongiga singib ketgan shu va shunga o'xshash xotiralar, keyinchalik, uning ijodidagi realistik tasvir bilan fantastik unsurlarni birikib ketish tamoyilini belgilab berdi.

1948-yilda Bogotada bo'lib o'tgan qonli voqealar Garsiya

Markes huquqshunoslik fakultetida ta'lim oluvchi universitetning yopilishiga sabab bo'ldi. U Kartaxenda o'qishni davom ettirmoqchi bo'ladi. Biroq, jumalistikaga bo'lgan qiziqish o'qishni tugallashga imkon bermadi.

Uning dastaval provinsiyada, keyinchalik poytaxtda, so'ngra esa Rim, Parij va Karakasda muxbir sifatida faoliyat ko'rsatishi, Markesning keyingi badiiy ijodiga ijobiy ta'sir o'tkazdi. Muallifning o'zi keyinchalik tan olishicha, uning 1947-1948-yillarda vaqtli matbuotda e'lon qilingan dastlabki hikoyalari, Kafka asarlari ta'sirida yaratilgan.

Keyinchalik uning "Polkovnikka Hech kim yozmaydi" (1958), "Katta onaning oiimi"(1962) singari asarlari nashr yuzini ko'rdi.

Ular Markesning 1972-yili Romulo Galegos mukofotiga sazovor bo'lgan eng mashhur asari "Yolg'izlikning yuz yili?"ning yaratilishi uchun muhim bosqich vazifasini o'tadi. Ushbu roman XX asrgacha bo'lgan adabiy merdning ko'plab usullari, G'arb-u Sharq an'alarini o'zida mujassam etgan. Asar yolg'izlik - zavolga giriftor bo'lgan bir oilaning fojiali taqdiri orqali insoniyat tarixining yuz yilida sodir bo'lgan manzaralarni aks ettiradi.

Xose Arkadio Buendia va uning umr yo'ldoshi Ursula Iguaran asos solgan Makondo shaharchasi nafaqat bu yerda sodir bo'ladigan voqealarning foni, balki Ikkinchi jahon urushidan keyingi Lotin Amerikasi tarixining umumlashgan va tipik tasviridir. "Yolg'izlikning yuz yili"da sehrli ertak, afsona, naql unsurlari obyektiv tarixiy hikoya bilan shu qadar uyg'unlashib ketganki, ba'zan real voqeani fantastik hodisadan ajratib olish qiyinchilik tug'diradi, umuman, ularni ajratishning keragi ham yo'q, go'yo. Ushbu unsurlar asarda teng holda bo'lib, Rablega xos giperbola realistik lavhalar bilan birikib ketgan. Romanda yolg'izlik kishining ma'naviy jihatdan qashshoqlashuvi, atrof olamdan uzilib qolishigina emas, odamning

o'ziga-o'zi begonalashuvi sifatida ham talqin qilinadi. Asar azaliy an'analar, ona-bolalik, qarindosh-urug'chilik, og'a-inilik munosabatlari hamda muqaddas diniy aqidalaming yemirilishi oqibatida paydo bo'luvchi ommaviy loqaydlik va yolg'izlik nazarda tutilgan. "Yolg'izlikning yuz yili"dan so'ng Markes bolalar uchun bir qancha hikoyalar to'plami hamda "Mening baxtli va taniqli bo'lmagan davrim haqida" deb ataluvchi avtobiografik reportajlar turkumini nashrdan chiqardi. 1975-yilda yozuvchining ko'pdan buyon amalga oshirishni istagan rejasi "Patriarxning kuzi" romani orqali ro'yobga chiqdi. Lotin Amerikasi xalqlari uchun dolzarb boigan mavzu - diktatorlar mavzusidagi ushbu asarda yozuvchining uslub borasidagi izlanishlari ko'zga tashlanadi. Asarning tiii "Yolg'izlikning yuz yili"ga nisbatan ancha murakkabdir.

Romanning qisqacha mazmuni quyidagicha: Diktator Nikonor Alvarado shu qadar cheksiz hokimiyatga ega bo'lganki, uning uchun endi boshqarishning keragi ham yo'q. U ta'rifsiz qudratga ega ekanligidan kar bo'lib qolgan. Uning sayroqi qushlar saqlanuvchi qafaslar to'la saroyida sigirlar ham bemalol yuraveradi. Diktator 16 yoshli go'zal qizga oshiq bo'lib qoladi. Ushbu muhabbat uni shu qadar umidsizlikka tushiradiki, natijada, bir tunning o'zida uch ming-ta siyosiy mahbusni qatl ettirishni buyuradi. Asar voqealari hikoya qilinayotgan paytda diktator 123 yoshga to'lgan edi. U necha yildan buyon hokimiyat tepasida ekanligini ham eslay olmaydi. Eshitish qobiliyatini yo'q boiganligini ham sezmaydi, uning uchun kanareykalar sayramay qo'ygandek tuyuladi. U butunlay eshitish qobiliyatidan mahrum bo'lganda hayotidagi ulug' orzusi ro'yobga chiqadi: dengizdan 500 chaqirim uzoqda yashashiga qaramay, kecha-yu kunduz dengiz shovqinini eshita boshlaydi. Diktator bir necha marotaba qayta tirilishlardan so'ng 200 yosh atrofida vafot etadi. U yoshligida Xristofor Kolumb bilan suhbatlashgan bo'lsa, keksayganda AQSh elchilari bilan muloqotda bo'ladi; tushlik paytida favoritlaridan birini yeb qo'yadi. Muqaddam muttaham va fohisha bo'lgan onasining xotirasini abadiylashtirmoqchi, ya'ni avliyolar qatoriga qo'shmoqchi bo'ladi.

Markesning 1981-yilda yozilgan "Oshkora qotillik qissasi" qisqa, aniq va deyarli bayonnoma ruhidagi nasming namunasi sanaladi. Qissa sujeti asosida Koluxnbiyaning Sukre shaharchasida haqiqatda bo'lib o'tgan voqea yotsa-da, unda sodir etilgan qotillikka nisbatan shaharcha ahlining munosabatida insoniyatning bir-biriga nisbatan loqaydligi, e'tiborsizligi ularni katta falokatlarga giriftor etishi mumkinligi haqidagi g'oya ifodalangan.

Umuman, Gabriel Garsia Markes ijodi XX-XXI asr jahon adabiyotining yorqin sahifalaridan biri bo'lib, u adabiy jarayonga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. Buyuk yozuvchi 2014-yilning 17-aprelida 88 yoshda Mexikoda vafot etdi.

Zamonaviy Lotin amerikasi adabiyotining taniqli ijodkorlaridan biri braziliyalik yozuvchi va shoir *Paolo Koelo* (1947-yili tug'ilgan) sanaladi. U poytaxt Rio-de-Janeyro shahrida tug'ilgan. Jami yigirmadan ortiq kitoblar- romanlar, antologiyalar, hikoyalar to'plamlari muallifi. "Alkimyogar" romani uzoq vaqt eng ko'p o'qiladigan kitoblar o'nligida bo'ldi. Dunyo tillarida chop etilgan asarlarining adadi 300 milliondan oshib ketgan.

Bo'lajak yozuvchi yetti yoshida Avliyo Ignatij Loyola iezuit maktabiga o'qishga yuborildi, bu yerda u ilk marta hikoyalar yozishni boshladi. Maktabni tugatgach, Rio-de-Janeyro universitetining huquqshunoslik fakultetiga o'qishga kirdi, lekin tez orada o'qishni tashlab, jurnalistika bilan shug'ullana boshladi.

1970-yili Meksika, Peru, Boliviya, Chili, Ovrupa mamlakatlari va Shimoliy Afrikaga sayohat qildi.

P.Koelonin nomi butun dunyoga mashhur qilgan, 1990-yilda nashr etilgan "Alkimyogar" romani hozirgacha dunyoning 120 dan a ziyod mamlakatida chop etildi (jumladan, o'zbek tilida asaming uchta tarjimai mavjud). Romanda insonning umri mobaynida amalga oshiradigan ishlari nimalardan iborat, o'z taqdiri yo'lidan borib, ko'nglidagi orzu-umidlarni amalga oshirish uchun nima zarur degan falsafiy, mohiyatan esa oddiy insoniy masalalar haqida fikr yuritiladi. Bosh qahramoni 16-17 yoshlardagi cho'pon yigit bo'lgan ushbu asarda realizm, sarguzasht, mistika, detektiv va didaktika an'analari uyg'unlashib ketgan.

Hozirda P.Koelo Braziliyaning Rio-de-Janeyro va Fransiyaning Tarbe shahrida istiqomat qiladi.

Mavzu bo'yicha nazorat savollari:

1. XX asming ikkinchi yarmida Lotin Amerikasi adabiyotida ro'y bergan "portlash effekti" ning ijtimoiy-siyosiy asoslari.
2. Pablo Neruda she'riyatining o'ziga xosliklari.
3. Gabriel Marks ijodida "maftunkor realizm"ning namoyon bo'lishi.

Adabiyotlar:

1. Highlights of American Literature. Dean Curry 1988 Vashington USA P.288
2. Introduction to Latin American literature . Jack Child. 1994.
3. Андреева Л. История зарубежной литературы XX века. 1917-1945гг. - М.: Высший школа, 1980.
4. Елизарова М., Михальская Н. Курс лекций по истории зарубежной литературе. - М.: Высший школа, 1965.
5. История зарубежной литературы XX века. 1917-1945гг. I -М.: Просвещение, 1984.
6. Косимов А., Хужаев С. XX asr чет эл адабиёти. Укув кулланма. - Фаргона: 2003.

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA
ADABIYOTI UNIVERSITETI**

**JAHON ADABIYOTI
FAN DASTURI**

Bilim sohasi: 200000 - Umumiy fanlar sohasi

Ta'lim sohasi: 230000 - Umumiy fanlar

Ta'lim yo'nalishi: 60230100 - Filologiya va tillarni o'qitish (o'zbek tili)

Fan dasturi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2015-yil 15-avgustdagi 100-sonli buyrug'ining ilovasi bilan fan dasturi ro'yxati tasdiqlangan. Fan dasturi Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetida ishlab chiqildi va turdosh oliy ta'lim muassasalari bilan kelishildi.

Tuzuvchi:
Jo'raqulov U. — Toshkent Davlat Fanlar Akademiyasi, "Adabiyot nazariyasi va zamonaviy adabiyot jarayoni" kafedrasining dotsenti, filologiya fanlari doktori

Taqrizchilar:

Qahramonov Q. — Til, adabiyot va folklor instituti etakchi ilmiy xodimi, filologiya fanlari doktori, professor

Rasulova U. — Toshkent Davlat Fanlar Akademiyasi, "Adabiyot nazariyasi va zamonaviy adabiyot jarayoni" kafedrasining dotsenti, filologiya fanlari doktori

Fan dasturi Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Kengashida ko'rib chiqilgan va tavsiya qilingan (2019-yil 7-avgustdagi 100-sonli bayonnoma).

Mazkur dastur "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" asosida ishlab chiqilgan. Jahon adabiyoti muammolarini o'rganish tarixiy, nazariy poetika nuqtai nazaridan dolzarb muammolardir. U shu fanga oid bilimlarni magistr akademik darajasi talablari doirasida yetkazib berishda quyidagi masalalarga diqqat qaratish maqsadga muvofiq deb topildi: a) jahon xalqlari madaniy-ma'naviy hayotida muhim o'rin tutgan adabiy davrlar, adabiy figuralar, nazariy-poetika masalalari; b) eng muhim adabiy oqim va yo'nalishlar; v) yetakchi badiiy obrazlar va ularning

o'rni; g) jahon xalqlari adabiyotining falsafiy, badiiy, ruhiy-ma'naviy omillari; d) adabiy turlar va janrlar takomili; e) adabiy ta'sir m asalari qiyosiy tipologik hamda tadrijiylik prinsiplari asosida talqin etiladi. Eng muhimi, badiiy tahlil, badiiy so'zni tushunish va tushuntirish, badiiy ijodning ichki qonuniyatlarini anglash o'rganilayotgan masalalar markazida turadi. U shbu fan doirasida adabiyotshunoslikdagi ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari jalb qilinadi. Jamiyatni demokratlashtirish jaravonida va iqtisodiyotni bozor tam oyillari asosida isloh qilishda ushbu fan yoshlam i mustaqil fikrlashga o'rgatadi va barcha tahlil jarayonlariga ijodiy yondoshishni shakllantirishga yordam beradi.

II. O'quv fanining maqsad va vazifalari

1. O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

Mazkur fanni o'qitishdan maqsad - jahon adabiyoti namunalarini bir butunlikda, jahoniy poetik tamoyillar asosida o'rganish, milliy adabiyotni boshqa millatlar badiiy tafakkuri bilan mushtarak hodisa sifatida talqin etish, jahon adabiyotining yetuk namoyandalari biografiyasi, adabiy muhiti, poetik mahorati, uslubi, badiiy konsepsivasi masalalarini o'rganishdan iborat "Jahon adabiyoti" fanining vazifalari: - talabada jahon adabiyoti bo'yicha badiiy tahlil malakasini shakllantirish, - dunyo adabiyotidagi badiiy asarlarning ichki poetik strukturasi, semantik munosabatlarni anglash ko'nikmasini hosil qilish; - badiiy adabiyotda ijodkor shaxs, ijodiy individuallik, individual uslub tushunchalarini anglatish; Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga quyidagi talablar qo'yiladi: -jahon xalqlari adabiyotining badiiy, tarixiy, falsafiy, ruhiy-ma'naviy omillari haqida bilim; -mif va adabiyot munosabati m asalasini o'rganish; - jahon xalqlari madaniy-ma'naviy hayotida muhim o'rin tutgan adabiy davrlarni o'rganish ko'nikmasiga; -adabiy oqim va vo'nalishlarning shakllanish tarixi, nazariy-estetik asoslari, adabiy-tarixiy jarayonda tutgan o'rnini va ahamiyatini yoritib berish; -jahon adabiyoti tadrijida sezilarli iz qoldirgan ijodkorlar biografiyasi, asarlari, adabiy muhiti, uslubi va badiiy muahoratini ilmiy talqin etish; -jahon adabiyotining eng sara namunalari m asolida adabiy turlar va janrlar takomili muammasi haqida fikr vuritish malakasiga ega bo'lishi lozim.

1-Modul. Jahon adabiyoti tarixi: Eng qadimgi davrdan Uyg'onish adabiyotigacha

1-mavzu. Mifning badiiy ijodda tutgan o'rni. Mifologik maktab: tarixi, vakillari.

Aka-uka Grimmlarning "Nemis mifologiyasi" asari. Myuller asarlarida mifologik talqin. Losenning mifologiyaga doir qarashlari. Mif va falsafa, mif va estetika, mifva din. Mifva mif poetikasi jahon adabiyotini o'rganishning muhim asosi sifatida. Mifda xaos va kosmos tushunchalari, ularning badiiy adabiyot tarkibida bajaradigan vazifasi. Mifning shakllari: tabiat, jam'iyat, inson, o'tmish, kelajak, yaratilishi va inqiroz haqidagi miflar. Mifologik maktab, muhoiyati, asoschilari, metodologik prinsiplari. Mifologik asos, mifologik mavjud, mifologik unsur tushunchalari. Ayni tushunchalarning adbiy-tarixiy jarayon bilan munosabati. Mifda xaos va kosmos tushunchalan, uning badiiy adabiyot bilan bog'liqligi. Frezer talqinida mif.

2-mavzu. Qadimgi Sharq va Antik adabiyot Sharq va G 'arb adabiyotining Antik davri: qiyos masalasi.

Davrga xos adabiyotning geografik hududlari, xronologiyasi. Antik davr eposi: "Ramayana", "Mahabharat", "Iliada", "Odiseya", "Ajpomir", "G'orog'li", "Manas" asarlarining mazmuni va poetik o'ziga xosliklari. Antik lirika janrlari. She'riy vaznlar masalasi. Antik drama: Esxil, Yevripidlar ijodi. Tragediya, komediya janrlarining antik namunalari. Tragediyaning rivoiy, madaniy-tarixiy va nazariy asoslari. Antik davr didaktikasi. Sharq va G'arb didaktikasining umumiy hamda xususiy jihatlari. Didaktik talqinda shaxs, zamon va axloqiy omillarning o'rnini. G'arbiy "Mehnat va kunlar" asari. "Devonu Lug'otit Turk" asarida didaktik she'rlar. Sharq didaktikasining yetakchi tamoyillari.

3-mavzu. Antik davr dramasi Tragik janr.

Tragediyaning rivoiy, falsafiy, psixologik va nazariy omillari. Sofoklning "Shoh Edip" tragediyasida obrazlar tizimi. Edip "gunohi"ning jahon adabiyotshunosligida talqin etilishi. Asarda tragik vaziyatlarning o'ziga xosligi. Yunon komediyasi: komediya va komizm masalasi. Aristofan komediyalari. Attika davri komediyalari. Menandri ijodi. Sharq xalqlari dramasi: xalq teatrlari, masxarabozlik va jahon dramasi.

4-mavzu. Rim adabiyoti

Plavt va uning "Xumcha", "Maqtanchoq jangchi" komediyalarida kornik obrazlar talqini. "Xumcha" asari va o'zbek adabiyotida xasis obrazi. "Oltin devor"da komizm va Plavtning «Xumcha» asari. Protopolin kornik obraz sifatida. Vergiliy ijodi. "Eneida" asarining yaratilishida Avgust siyosatining o'rnini. Vergiliyning ijtimoiy qarashlari. "Eneida" asarining Gomer ijodi bilan munosabati. Asarning ijtimoiy mohiyati. "Eneida"da mifologik talqin. Ovidiyning "Qahramon avollar", "Metamorfozalar" asarlarida real voqelik va mifologik talqin uyg'unligi.

5-mavzu. O'rta asrlar adabiyoti

O'rta asrlar adabiyoti tushunchasi, uning Sharq va G'arb adabiyotida tutgan o'rnini. O'rta asrlar G'arbiy Yevropa eposi: "Roland haqida qo'shiq", "Sid haqida qo'shiq", "Nibulunglar haqida qo'shiq" asarlari, ularda Sharq mavzusi talqini. Kelt xalqlari sagalari. Sagalarning yaratilishi: druidlar va flidlar. Sagalar strukturasi, mavzu doirasi. Sagalarda Sharq motivlari. Sagalarning cherkov xodimlari tomonidan yozib olinishi. Sagalarda diniy, xurofiy va magik unsurlar. O'rta asrlar yozma adabiyoti. Lirika va uning mavzular ko'lamini. Lirik uslubdagi o'zgarishlar. Kurtuaz lirikasi. O'rta asrlar dramasi, Antik drama bilan umumiy va taqlli jihatlari Bu davr dramasi «Injil» rivoyatlarining o'rnini. Sahna talqinidagi o'ziga xosliklar: sahna, dekoratsiya, aktyorlar, maskon va zamon masalalari. Liriyahik tushunchasi. Misteriyalar. Ritsar rom anchiligi. Ritsar rom anlarining syujet qurilishi. Ritsar rom anlarida sarguzasht va fantaziyaning ahamiyati, ularning folklor asarlari bilan munosabati. Ritsar rom anlarida "uchlik" tushunchasi va uning rom an syujeti bilan bog'liqligi.

6-mavzu. Jahon xalqlari Uyg'onish adabiyoti

Geografik, xronologik chegaralari. Falsafiy, estetik, poetik, ijtimoiy, ma'naviy omillari. Sharq va G'arb uyg'onishi muammasi: muassas va umumiy jihatlari. U shbu muammaning jahon adabiyotshunosligida talqin etilishi. Sharq va G'arb Uyg'onish adabiyotining muassas va farqli jihatlari.

7- mavzu. Italiyada Uyg'onish davri adabiyoti

Falsafiy, estetik va ijtimoiy omillar. Falsafiy va ijtimoiy konsepsiyalar: "Gumanizm", "universal odam", "Xotin-qizlar ematsipatsiyasi" masalalari. Uyg'onish davri adabiyotining estetik va adabiy kriteriyalari: realistik talqin, obrazlar rototipliligi, peyzaj va h.k. Dante biografiasida o'sha davr Italiya ijtimoiy muhitining o'rnini. Dante ijodining ilk davri. A'naviy lirika. "Yangi hayot Dante lirikasining Yangi bosqichi sifatida. Asarning muassas uni va strukturasi. "Bazm", "muassas onarxiya haqida" asarlari. "Xalq tili haqida" Dante estetik qarashlari va filologik nuqtai nazarining in'ikosi sifatida. "Ilohiy komediya" asarining o'rganilishi muassasi. Asar ilmiy, badiiy, falsafiy asoslarining shakllanishida Sharq badiiy tafakkurining o'rnini. Dante va Bakkochcho. Dante va Petrarka ijodi.

8- mavzu. Ispaniyada Uyg'onish davri adabiyoti

Ispan Uyg'onishning muassasi va Antik asoslarari. Ispaniya adabiy-ijtimoiy hayotida O'rta asrchilik an'analari. Bu davr adabiyotida epos, drama va folklorining o'rnini. Migel de Servantesning hayot yo'li va ijodi. "Don Kixot" jahon adabiyotining yuksak namunasi sifatida. Asarning ijtimoiy, muassasi va biografik omillari. Asarning ritmik romanlari bilan muassasabati. "Don Kixot" da telba, qiziqchi va ayyor obrazlari. Don Kixot va real voqeelik aro muassas utanosiblik. Romaning fojiaiy qirralari. Roman haqida bildirgan fikr-mulohazalar.

9-mavzu. Fransiyada Uyg'onish davri adabiyoti

15-16 asrlar Fransiyada ijtimoiy muhit. Falsafiy qarashlar xilma-xilligi. Diniy qarashlarda muassasiblik. Uyg'onish davri fransuz lirikasi, eposi va dramaturgiyasi. Fransua Rable biografias va ijodi. "Gargantua va Pantagryuel" asari. Asar xususida M.Baxtin tadqiqotlari. Roman talqinida xalq kulgu muassasiyatining o'rnini. Asarda kinoya va komiklik. Tragik-komik talqin va "Gargantua va Pantagryuel" asari. Asar strukturasi poetik mazmunini ochishdagi ahamiyati. Asardagi obrazlar. Asar usulbining o'ziga xosligi. Asar haqida M.Baxtin fikrlari.

10-mavzu. Angliya Uyg'onish davri adabiyoti

Ijtimoiy, falsafiy va estetik qarashlardagi yangilanishlar. Uyg'onish davri ingliz lirikasi, eposi va drama. Adabiy muhit. Keplar ijodi. Dramaaturgiya va teatrlik. Globus teatri. Liliyam Shekspirning hayot yo'li. Shekspir ijodida lirika. Sonetlari Dramaturgiyasi. Shekspir drama asarlarini davrlashtirish. Shekspir dramalarida komiklik. Shekspir tragediyalarida qahramon, voqelik, ramzlarning o'rnini. Shekspir tragikom ediyalari. "Qirollik Lir" da muassas obrazi. Asarda "O'talar va bolalar" muassas osi talqini. Asar syujetida peyzaj muassasurlarining psixologik vazifasi. Tragik obrazlar (Qirollik Lir, Edgar) talqinida pozitsiyasi. "Qirollik Lir" da «katarsis». Shekspir va Tolstoy, Shekspir va Sharq badiiy tafakkuri. "Gamlit" tragediyasida tragik qahramon talqini.

2-modul Jahon adabiyotida adabiy oqimlar va metodlar

1-mavzu: 17- asr nemis adabiyoti

17- asr nemis adabiyotida urush mavzusi talqini. 1618-1648 yillarda bo'lib o'tgan urushning Yevropa xalqlari madaniy, ijtimoiy hayotida tutgan o'rnini. Ayni voqealarning badiiy adabiyotda aks etishi. Nemis yozuvchisi Martin Opits (1597-1639)ning ijtimoiy-adabiy faoliyati. Uning «Nemis poeziyasi haqida» deb nomlangan kitobida urush izdan chiqargan milliy madaniyatni tiklash masalasining aks etishi. Bunda nemis xalqi folkloridan, Antik davr madaniyatidan foydalanish haqidagi fikr-mulohazalar. 17-asr nemis adabiyotida urushni qoralash mavzusi. Paul Felerningning «Yangi, 1633 yilga madaniy adhiya» asari da urushning real nianzaralari aks etishi. Urush odami madaniyatining qo'yilishi. Andreas Gryffius ijodida urushning madaniy inqiroz manbai sifatida talqin etilishi. Gryffius (1625-1676)ning «Simphonie Simphonissima» (Soddalar soddasizsativik rom anida uayshga kum o'yaviy munosabat. Asarda Simphonie obrazi. Asar badiiyati va uslubi. Nemis dramaturgiyasida urush mavzusi. Kaspar von Loenshteyn pesalari. Andreas Gryffiusning urushga doir tragediyalarida diniy pafosning yetakchiligi. Asarda yalmondog'iz, jinlar, arvo h kabi personajlarning badiiy funksiyasi.

2-mavzu. 17-asr Ispan adabiyoti

Bu davrda Ispan adabiyotida uch adabiy yo'nalish: Uyg'onish realizmi, klassitsizm, barokko. Uyg'onish realizmi va Lope de Vega ijodi. «Qo'zibuloq» realistik asar sifatida. Asarning syujeti, obrazlari. Vaganing estetik qarashlari. Klassitsizm estetikasining inkori, pesa strukturalari haqida mulohazalari. Sonetlari, epik dostonlari. Ispan klassitsizm adabiyoti Bu adabiyotning milliy ruhi va xalq madaniy hayoti bilan birikib ketganligi. Barokko oqimi:uning antik asoslari, o'zbek madaniyatini kult darajasiga ko'tarish, adabiyot xoslar uchun g'oyasi. Gongoro ijodi. Konseptizm estetikasi. Alonso Ledizma, Luis de Gevara, Baltasar Garsa anlar ijodi.

3-mavzu. Fransuz adabiyoti

Fransiyada klassitsizm estetikasi va madaniy madaniyat konsepsiyasi. Fransuz klassitsizmi ining falsafiy-estetik asoslari. (Dekart, Per Gasendi, Moller, Bualo qarashlari). Komel, Rasin, Mollerlar ijodida klassitsizm an'analari. Klassitsizm estetikasining asosiy tamoyillari: uch birlik, adabiy janrlar masalalari. Sharq va G'arb klassitsizmi qivosi: umumiy va farqli jihatlar.

4-mavzu. Ingliz adabiyoti

Ingliz ijtimoiy-madaniy hayotida uyg'onish gumanizmi va hayot dialektikasi. F.Bekon, E.Spenser, V. Shekspir estetik qarashlari talqini. B.Jonson, Milton, D.Umstellilar ijodida «madaniy etafizik madaniy aktab» an'analari. Idealistik madaniyatlar va ritsharlik an'analari talqini. 1948 yildan keyingi «yangi dvoryanlar» publitsistik prozachiligi (Jon Dryden-1631-1700, Uilyam Uicherli-1642-1716, Jon Benyan-1628-1688, Semyuel Betler-1612-1681, Jon Milton-1608-1674).

5-mavzu. XVII-XVIII asrlar italyan adabiyoti.

Jan Batist Mariko (1569-1625) va «madaniy iza» oqimi. Italyan adabiyotida badiiy shakl soddaligi yo'q idagi harakatlar. Tarkvato Tassoga qaytish. Fulvio Testi ijodida ijtimoiy mavzu talqini. Vinchenko Filikay (1642-1707)ning diniy she'riyati. Alessandro Tassoni (1565-1635)ning satirik she'rlari: «Turli fikrlar»,

«Petrarka she'rivati haqida o'ylar», « O 'g'irlangan chelak» asarlari. XVIII asr italyan kom ediyana visligi. G aldoni (1707-1793), Gossi (1722-1806)lar ijodi.

6-mavzu. XVIII asr Yevropa ma'rifatchilik adabiyoti

Nemis m a'rifatchiligi. M illiy birlik g'oyasi. LKantning «Ekin tafakkur» falsafasi. Fixtening subektiv idealizm i. Gegl falsafasi. U ning «Rux fenem enologiyasi» va «M antiq ihni» asarlari. N em is klassik falsafaining asosi sifatida, N em is m a'rifatparvar adiblari: X ristof G oshed (1700-1766), Fridrix Gotlib K lobshok (1724-1803), Vinkelm an (1717-1768), Lesing (1729-1781).

7-mavzu. Fransuz ma'rifatchiligi

N azariy-estetik asoslari: M entsening «Did», V olterni «D id saroyi», D idroning «aktyor haqida paradoks» asarlari. A dabiyotda ijobiy qahram on, ijtimoiy tarbiya, milliy m adniyat m asalalari. Teatrchilik harakatlari: Volter, Didro, M erse, Bom arshelar komediyalari.

8-mavzu. Yevropa sentimentalizmi estetikasi

David Gartli, J.J.Russo, Jorj Bekrli, D avid Yum larning falsafiy qarashlari. Sentim ental estetikam ng o'ziga xos jihatlari. E.Yung, J.Tom son, L.Stenilar ijodi. G yotening «Yosh V erterning iztiroblari» asarida sentim ental lalsafa talqini. XVIII asrning 70-80-yillaridagi « B o r o n va tazyiq» harakati va F.Shiller ijodi. H arakatning ijtimoiy tabiati. K lengerning «B o'ron va tazyiq» pesasi shtyurm erlik harakatining asosi sifatida. Ijtim oiy va hissiy erkinlik masalasi. Shilerning «Qaroqchilar», Byurgerning «Lenora», G yotening «K orinflik kelinchak» asarlarida shtyurm erlik g'oyalan talqini. Shillerning falsafiy va nazariy estetik qarashlari «M akr va m uhabbat», «Don Karlos», «Vallenshteyn» asarlari. Shtyurm erlik harakatida xalqchililik g'oyasi.

9-mavzu. XIX asr nemis va ingliz romantizmi

Yevropa rom antizm ining ikki ko'rinishi: idealistik va taraqqiyparvar rom antizm. U larning ijodida xalq va milliy birlik tam oyili. K lassitsizm ga salbiy m unosabat, nem is rom antizmi: A .Sham iso, A .Gofm an, aka-ukalar Grim lar. Ingliz rom antizmi: Bayron ijodi. N em is rom antizim ida: «K o'l m aktabi» (V ordsvord, Sadti, Kolrij), inqilobiy rom antizm (Bayron, Shelli), «London rom antyklari» oqimlari. Am erika tarixiy rom anchiligi. Fenem or K uper ijodi rom antizm va realizm sintezi.

10-mavzu. Yevropa tanqidiy realizmi

P. Beranje, Stendal, P. M arim e, Balzak va Charlz D ikkenslar ijodida jam iyat va shaxs m uam m olarining badiiy talqini. XX asr birinchi varm i Yevropa va A Q Sh tanqidiy realizm adabiyoti. Gi de M opassan tanqidiy realizm i. N em is adiblari Tomas M ann, Bernard Shoular ijodida relistik talqin tam oyillari. A Q Sh adabiyotida satira va yumor. M ark Tven ijodi. Jek London ijodida Spanser va N isshe falsafasi talqini. R.Rollan (Fransiya), Lui A ragon (Fransiya), E.Xenim guey, T.Drayzer, (AQSh), Axma Ziggers (G erm aniya), Jeym s Oldrij (A ngilya)lar ijodida ijtim oiy falsafiy, maishiy muammolarning yoritilishi.

11-mavzu. Realizm estctikasi va naturalizm

Ijtim oiy-falsafiy asoslari. Fransuz realistik adabiyoti. P.Elyuar, M .Riffo, P.Shobbarlar ijodida «fojeiy gum anizm » motivlari. 50-yillar ispan adabiyotida «trem endizm » yo'nalishi: K.Seli, K.Laforet ijodi. Ispan «Yangi rom anchiligi»:

X.Govtsolo, A .M atutelar ijodi. N aturalizm estetikasi asosida O gyust Kont va Ippolit Ten falsafiy qarashlari yotishi. Shaxs faoliyatida biologik, genetik omillarning ustun qo'yilishi. Naturalistik badiiy tasvirning o'ziga xosliklari. Naturalistik adabiyot vakillari: aka-uka Gonkurlar, Em il Zolyalar ijodi.

12-mavzu. Jahon modernizm adabiyoti

Modernizm estetikaning tarixiy ildizlari va ijtimoiy-falsafiy omillari. Jahon modernizm ining adabiy, falsafiy yo'nalishlari: simbolizm, futurizm, dadaizm, surrealizm, abstraksionizm, ekzistensializm, absurdizm. Fransuz modernizmi. Inson hayotining ekzistensial talqin etilishi. J.P. Sartre, A. Kamyu, S. de Bouvarlar ijodi. 50-yillar fransuz «yangi romanlari»: A. Rob-Griye, N. Sorrot, M. Byutor asarlari. Fransuz «absurd teatri»: E. Ionesko, S. Bekket, A. A dam ovlar ijodi. 60-80-yillar ispan profronkist romanlari: B. Kassaesa, X. Goytsolo, A. M ushetilar ijodi. A yres M erdok, Uilvam Goldinglar ingliz modern adabiyoti namoyondalari sifatida. Nemis modern adabiyotida metafizik falsafa asosida namoydonga kelgan «modern adabiyot» (Ernst Yunger, A m o Shmid), fransuz modernizm (Martin Valzer), treydzizm qarashlarning badiiy talqinlari (S. Sveyg). AQSh modern adabiyoti: ekzistensializm, treydezm, dzen-buddizm g'oyalari: U. Stoyron, R. Elisson, D. Selenjer, U. Folknerlar ijodi.

13-mavzu. XX asr Lotin Amerikasi adabiyoti

XX asr ikkinchi yarmidan keyingi davr adiblari ijodida milliy ozodlik namavzusi: Pablo Neruda, Gabriel Markes, Xorxe Borxes, Karlos Fuentes, Xuan Rulfo. Markesning «Tanholikning yuz yili», «Oshkora qotilkch qissasi» asarlarida milliy va umum insoniy g'oyalar talqini.

IV. Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Amaliy mashg'ulotlar talabalarda badiiy tahlil, ilmiy-nazariy muqoyasa, badiiy asarga problematik yondashuv malakasini shallantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ilmiy tadqiqotlar olib borish, tarixiy davrlar mohiyati, poetik o'ziga xosligini anglashda amaliy-nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Amaliy mashg'ulotlarda talabalar jahon adabiyoti muammolari to'g'risida amaliy ko'nikma va malaka hosil qiladilar.

Amaliy mashg'ulotni tashkil etish bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Amaliy mashg'ulot talabalarimiz adabiy jarayon va yangi o'zbek adabiyotiga doir material bilan mustaqil tanishishga, ularni adabiy jarayonda paydo bo'lgan turli janrdagi asarlarni nazariy jihatdan tahlil va talqin qilishga yo'naltiradi. Talabalar to'plagan bilimlarini dars vaqtida munozara yoki ma'muz ko'rinishida himoya qiladi. Amaliy mashg'ulotlarda talabalar hozirgi adabiy jarayon va yangi o'zbek adabiyoti tanining o'ziga xos xususiyatlariga doir ilmiy materialni o'rganadilar.

Amaliy mashg'ulot uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. "Qadim Gresiyaning afsona va miflar: ma'budlar va ma'budalar,
2. "Hind miflari" – "Ramayana" asarlari tahlili.
3. Esxilning "Zanjirband Prometey" asarida mifologivanning o'rni.
4. O'rta asrlar Yevropa xalqlari eposi.
5. Rim adabiyoti. Plavtning "Xumcha" va Erkin Vohidovning "Oltin devor" asari tahlili

6. Turbadur va kurtuaz she'iyati.
7. O'rta asr dramasiining syujetlari va "Injil" rivoyatlari.
8. Uyg'onish davriining falsafiy, tarixiy va badiiy omillari.
9. Dante Alegerining "Ilohiy komediya" asarining strukturasi va obrazlar tizimi.
10. Servantesning "Don Kixot" asarida an'analar va yangilik
11. Shekspir tragediyalarida shaxs masalasi
12. Fransua Rable va fransuz folklori
13. D. Defoning "Robinzon Kruzo" romanida ma'rifat g'oyasi.
14. "Gulliverning sayohatlari" romanida J. Swift fantastikasining realistik negizi
15. F. Shillerning "Qaroqchilar" tragediyasida erksevarlik g'oyalarining ilgari surilishi.
16. Gyote "Faust" asarining asosiy g'oyasi.
17. Bayron ijodida romantizmning o'rni.
18. Stendalning "Qizil va qora" romanida ijobiy qahramon muammosi.
19. Balzak asarlarida umuminsoniy qadriyatlar.
20. "Bovari xonim" romanida ijtimoiy-siyosiy va estetik xom xayolning fosh etilishi.

V. Seminar mashg'ulotlarini tashkil etish bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Seminar mashg'ulotlari talabalarni hozirgi adabiy jarayonga oid ma'lumotlar bilan mustaqil tanishishga, adabiy jarayondagi lirik, epik, dramatik asarlarni tahlil va talqin etishga yo'naltiradi. Talabalar egallagan bilimlarini dars chog'ida muhokama yoki ma'ruza shaklida himoya qiladi. Seminar mashg'ulotlarida talabalar hozirgi adabiy jarayonning bir qator ilmiy muammolari to'g'risida amaliy ko'nikma va malaka hosil qiladilar.

Seminar mashg'ulotlari uchun tavsiya etiladigan mavzular:

1. "Qadim Gretsiyaning afsona va miflari" kitobi tahlili: turkumlar, titanlar qahramonlar
2. Heraklning qahramonliklari" kitoning tahlili
3. «Hind miflari»: "Mohabharata" asarlari tahlili.
4. Homerning "Ilida" asarida mifologik syujetlarning o'rni.
5. Homerning «Odiseya» asarida mifologik syujetlarning o'rni.
6. Sofoklning "Shoh Edip" asari tahlili
7. Evripidning "Medeya" tragediyasi
8. Nikola Bualoning «Poetik san'at» asari.
9. Viktor Gyugo ijodida romantizmning o'rni
10. Aleksandr Pushkinning "Yevgeniy Onegin" she'riy romanini realistik asar sifatida.
11. F. Dostoevskiyning "Jinoyat va Jazo" romanida psixologizm.
12. E. Zoyaning "Hamal" romanida mehnat va manfaat masalasi.
13. Mopassan hikoyalarida psixologik tahlilning chuqurligi.
14. Jek London "Martin Iden" romani tahlili
15. Todor Drayzer "Amerika fojiasi" asari
16. Ernest Xemingvay ijodida inson irodasi kuchining tasvirlanishi ("Alvido, qurol", "Choi va dengiz" asarlari asosida).

17. Uilyam Folknerning “Qora rnusiq” asarida tragik pafos.
18. Alber Kamyu va absurd adabiyot muammosi.
19. Frans Kafka ijodida “Absurd makkon muammosi.
20. Paolo Koelo “Alkimyogar” asari tahlili

V. Mustaqil ta’lim

Talaba m ustaqil ishni tayyorlashda fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda, quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi.

- amaliy m ashg' ulotlarga tayyorgarlik; * sem inar m ashg'ulotlariga tayyorgarlik;
- darslik va o 'quv qo'llanm alar bo'yicha fan boblari va m avzularini o'rganish;
- tarqatm a m ateriallar bo'yicha m a'raza qism ini o'zlashtirish;
- m axsus adabiyotlar bo'yicha fan bo'lim lari yoki m avzulari ustida ishlash;
- talabaning o'quv, ilm iy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fan bo'Um lari va m avzulam i chuqur o'rganish;
- faol va m uam m oli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv m ashg'ulotlari;
- ma so fa vi y ta'lim .

Mustaqil ish uchun quyidagi topshiriqlarni bajarish tavsiya etiladi

1. Homerning "Iliada" va "Odisseya" asarlarida mifologik syujetlarning o'rni. (Qadim dunyo mifologiyasi kitobi asosida. – M:., 1987).
2. “ Shoh Edip”da tragizm muammosi. Shu kitob asosida yozma ish tavyorlash.
3. “ Shohnoma”da Zahhok obrazianifologik, diniy, badiiy talqin sintezi sifatida. Firdavsiy “ Shohnomasi” va mifologiyaga doir ilmiy adabiyotlardan foydalanish.
4. Kelt xalqlari sagarlarida sharqona syujetlar. Etik va estetik qatlam larini m uqoyasa qilish.
5. Dante ijodiga sharq badiiy-falsafiy tafakkurining ta’siri. “Ilohiy komediya” asari asosida.
6. F.Rable va folklor m unosabati m asalasi. M .Baxtin qarashlari asosida.
7. Shekspirning “Qirol Lir” asarida m asxara obrazi. S.Melievning “Hazillashmang daho bilan”(“0‘zAS”, 2002, ivun) maqolasi asosida.
8. Kristofer Marloning “Buyuk Temur” asari. “Buyuk Temur” asari tahlili misolida.
9. D .Defoning “Robinzon Kruzo” rom ani badiivati. Asarni o`qib tahlil qilish.
10. “ Gulliverning sayohatlari” rom anida giperbolaning o'm i. Shu kitob asosida yozm a ish tayyorlash.
11. F.Shillerning “Qaroqchilar” tragediyasida tragik obrazlar. Kitob voqealari asosida test tuzish.
12. Gyote “Faust” asarida um um insoniy g‘oyalar. E.Vohidov taijim asida o'qish va tushunish.
13. Bayron ijodida ram ntik oboazlar. She'rlarini yod olish, tahlil qilish.
- 14.Stendalniug “Qizil va qora” rom anida J.Sorel obrazi. Romanni o'qish.
- 15.Balzak asarlarida um um insoniy suam m olar talqini “ Gorio ota” asari asosida. “Gorio ota” asari asosida.
16. F.Dostoevksiyning “Jinoyat va Jazo” rom anida inson tabiati talqini. Asar ustida ishlash, m ustaqil ish tayyorlash.
17. E.Xeminguey ijodida inson va borliq m uam m osi talqini. “Choi va dengiz” asari tahlili.

18. F.Kafkaning “Begona” asarida ekzistensializm talqini. J.P.Sartrning “Ekzistensializm to‘g‘risida” nomli maqolasi asosida(“Jahon adabiyoti jurnali”, 1997).

VI. Asosiy va qo‘shimcha o‘quv adabiyotlar hamda axborot manbalari

Asosiy adabiyotlar

1. Hamdaniyov U., Qosimov A. Jahon adabiyoti. T.: “Barkam ol fayz media”, 2017.
2. Артаманов С.Д., и др. История зарубежной литературы XVIII-XV вв. М., 1989.
3. Зарубежная литература XIX века.-М., 1989.
4. Зарубежная литература XX века.-М., 2000.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фарвон демократии Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2016.
2. Мирзиёев Ш. Буюк келажакимизни мард ва олижуб халкимиз билан бирга курамиз. - Т.: Ўзбекистон, 2017.
3. Журакулов У. Худудсиз жила.-Т., 2006.
4. Журакулов У. Худудсиз жила.-Т., 2006.
5. Журакулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. - Г., 2015.
6. Сулаймонова Ф. Шарк на Гарб.-Т.,1997.
7. Куронов Д., Рахмонов Б. Гарб адабий-танкидий тафаккури тирихи очерклари.-Т., 2008.
8. Комилов П. Тафаккур карвонлари. - Т., 1999.
9. Аристотель. Поэтика.-Т.,1980.
10. Афанасьев А.Н. Дерево жизни.-М., 1982.
11. Голосовкер Я.Логика мифа -М.,1987.
12. История эстетики: Памятники мировой эстетической мысли. В пяти томах.-М., 1964-1970
13. Комилов П. Тафаккур карвонлари. - Т., 1999.
14. Конфуцианство в Китае.-М., 1982.
15. Мифы древней Индии.-М., 1975.
16. Рифтин Б.Л. От мифа к роману.-М., 1979.
17. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа.-М.,1976.
18. Мифологии древнего мира.-М., 1977.

Internet saytlari

Nazorat uchun savollar

1. Antik adabiyot necha qismdan iborat?
2. Antik adabiyot deganda qaysi adabiyotlarni tushunamiz?
3. Antik adabiyot tarixidan kim o'zbek tilida birinchi darslikni yozgan?
4. Qadimgi Yunoniston adabiyoti necha qismga bo'linadi?
5. Qadimgi Yunoniston afsona va rivoyatlarini kim to'plagan?
6. Qadimgi Yunonistonda qanday ma'bud va ma'budalar haqida miflar to'qilgan?
7. Qadimgi Yunonistonda afsona va rivoyatlar qanday turkumlarga bo'lingan?
8. Qadimgi Yunonistonda afsona va rivoyatlari haqidagi kitoblarni kimlar o'zbek tiliga tarjima qilganlar?
9. Qadimgi Yunonistonda afsona va rivoyatlari ozbek tilida qachon va qayerda chop etilgan?
10. Homer adabiy merosini nimalar tashkil etadi?
11. Homer haqida qanday ma'lumotlar yetib kelgan?
12. Homer dostonlarini o'zbek tiliga kim o'giran?
13. Qadimgi yunon notqlik san'atining rivojlanishida Demosfenning hissasi qanday bo'lgan?
14. Qadimgi tragediyaning rivojlanishida Esxilning xizmatlari qanday bo'lgan?
15. Qadimgi tragediyaning rivojlanishida Sofoklning xizmatlari qanday bo'lgan?
16. Qadimgi tragediyaning rivojlanishida Evripidning xizmatlari qanday bo'lgan?
17. Qadimgi yunon komediyasining rivojlanishida Aristofanning xizmatlari qanday bo'lgan?
18. Qadimgi yunon tragediyalarini o'zbek tiliga kimlar tarjima qilishgan?
19. Qadimgi yunon tragediyalaridan qaysilari o'zbek teatrlarida ijro qilishgan?
20. Qadimgi yunon tragediyalaridagi asosiy obrazlarni qaysi o'zbek aktyorlarida ijro qilishgan?
21. Qadimgi Rim adabiyoti necha qismga bo'lingan?
22. Qadimgi Rimda to'qilgan afsona va rivoyatlarga nima asos bo'lgan?
23. Rim adabiyotining rivojlanishida shoir Vergiliyning hissasi qanday bo'lgan?
24. Rim adabiyotining rivojlanishida shoir Horatsiyning hissasi qanday bo'lgan?
25. Rim adabiyotining rivojlanishida shoir Ovidiyning hissasi qanday bo'lgan?
26. Rim adabiyotining rivojlanishida Yuliy Sezarning hissasi qanday bo'lgan?
27. Qadimgi Rim notqlik san'atining rivojlanishida Sitseronning hissasi qanday bo'lgan?
28. Qadimgi Rim komediyasining rivojlanishida Plavtning xizmatlari qanday bo'lgan?
29. O'rta asrlar yevropa qahramonlik eposlarining asosiy mavzusi nima bo'lgan?
30. Fransuz qahramonlik eposida nima ulug'langan?
31. Ispan qahramonlik eposida nima ulug'langan?
32. Olmon qahramonlik eposida nima ulug'langan?
33. O'rta asrlarda yevropada qanday janrlar rivojlangan edi?
34. Ma'rifatchilik adabiyotining asosiy mazmuni nima edi?
35. J. Bayronning hayoti va ijodini gapiring.
36. Modernizm adabiyotining xususiyatlarini ayting.

37. A.S.Pushkinning “Yevgeniy Onegin” asari haqida gapiring.
38. E.A.Hofmannning hayoti va ijodi.
39. “Charm paypoq” turkumidagi romanlarning paydo bo’lishi.
40. L.N. Tolstoyning hayoti va ijodi.
41. Realizm adabiyotining asosiy xususiyatlari.
42. “1001 kecha” ertaklar to’plamining yaratilishi.
43. R.Thakurning hayoti va ijodi.
44. Tanqidiy realizmning asosiy xususiyatlari.
45. O.de Balzakning “Gopsek” asari.
46. Hind adabiyoti va mifologiyasi.
47. Romantizm adabiyotining o’ziga xos xususiyatlari.
48. A.S. Pushkin ijodiga rus folklorining ta’siri.
49. Arab adabiyotining qadimgi davri .
50. “Hojimurot” asarining g’oyaviy mazmuni.
51. G.G.Markesning “Oshkora qotillik” asaridagi timsollar.
52. Yapon adabiyoti.
53. Tanqidiy realizm adabiyotining o’ziga xos xususiyatlari.
54. Balzak “Insoniyat komediyasi” epopeyasining g’oyaviy mazmuni.
55. Rus adabiyotining “Oltin davri”.
56. O.Balzakning “Sag’ri teri tilsimi” asari.
57. R. Thakur asarlari o’zbek tilida.
58. Modernizm adabiyotining paydo bo’lishi.
59. “Alkimyogar” asarining tarbiyaviy ahamiyati.
60. Jek Londonning “Shimol hikoyalari” turkumi..
61. Modernizm adabiyotining mashhur vakillari.
62. R.Thakur asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida.
63. G.G.Markesning ijodiy merosi.
64. I.V.Gyotrning “Faust” asarining yetakchi g’oyasi. .
65. Qadimgi hind adabiyoti.
66. Paulo Koeloning hayoti va ijodi.
67. Modernizm va J.Joys ijodi.
68. «1001 kecha» asarida “qissa ichida qissa” usuli.
69. Markes ijodida realizm va mifologiya.
70. “Ramayana” va “Alpomish” dostoning mushtarak jihatlari.
71. “Shimol hikoyalari” turkumining tarbiyaviy ahamiyati.
72. Paulo Koelo asarlarida mifologiyaning r’ni.
73. Romantizm adabiyoti va J.F. Kuper ijodai.
74. . O. Bakzakning hayoti va ijodi.
75. Lotin Amerikasi adabiyoti..
76. R. Thakurning “Halokat” romani.
77. Kuper “Charm paypoq” epopeyasining g’oyaviy mazmuni.
78. «1001 kecha» asaridagi mashhur timsollar.
79. P. Koeloning asarlarida Sharq syujetlari.
80. J.Bayron “Don Juan” asarining g’oyaviy mazmuni.
81. J.London “Shimol hikoyalari” turkumida inson taqdiri.

82. Modernizm adabiyotining xususiyatlari.
83. R.Thakur ijodining ahamiyati.
84. Nemis adabiyotida romantizmning paydo bo`lishi va shakllanishi.
85. A.S.Pushkin she'riyati o`zbek tilida.
86. Hind xalq og`zaki ijodi.
87. Frans Kafkaning hayoti va ijodi.
88. H.Hayne asarlarida umuminsoniy qadriyatlarning ifodalanishi.
89. J.F.Kuperning hayoti va ijodi.
90. F.Stendalning "Qizil va qora" romani.
91. O.Balzak asarlarida umuminsoniy qadriyatlarning ifodalanishi.
92. Alber Kamyuning hayoti va ijodi.
93. A.S.Pushkin asarlarida umuminsoniy qadriyatlarning ifodalanishi.
94. "Mahobharata" hind xalq og`zaki ijodining qadimiy namunasi.
95. J.Bayronning hayoti va ijodi.
96. J.F.Kuperning tarixiy romanlari.
97. «1001 kecha» va sharq xalqlari folklori.
98. P. Nerudaning hayoti va ijodi.
99. O.Balzak asarlarida tanqidiy realizmning namoyon bo`lishi.
100. "Ramayana" va hind xalq og`zaki ijodi.
101. Paulo Koeloning hayoti va ijodi.
102. A.S.Pushkinning nasriy asarlari.
103. I.V. Gyotening hayoti va ijodi.
104. R.Thokurning tarixiy mavzudagi romanlari.
105. "1001 kecha" asari va kino san'ati.
106. P. Thokurning hayoti va ijodi.
107. O.Balzak asarlari o`zbek tilida.
108. Realizm adabiyotining xususiyatlari.
109. J.Joysning hayoti va ijodi.
110. A.S.Pushkinning mashhur ertaklari.
111. I.V. Gyotening "G`arbu Sarq devoni" asari.
112. R.Thokurning ma'rifatparvarlik faoliyati.
113. "1001 kecha" asarining o`zbekcha tarjimalari va nashrlari.
114. L. Tolstoy asarlarining o`zbekcha tarjimalari va nashrlari.
115. O.Balzakning "Gorio ota" romani.
116. Romantizm adabiyotining xususiyatlari.
117. J.Joysning o`zbekcha tarjimalari va nashrlari.
118. A.S.Pushkinning poemalari.
119. I.V. Gyote hikmatlarining o`zbekcha tarjimalari va nashrlari .
120. R.Thokurning siyosiy-ijtimoiy faoliyati. .
121. "Alkomyogar" asari va Sharq folklori.
122. Pushkin asarlari asarlari o`zbek tilida.
123. Modernizm adabiyotining xususiyatlari.
124. J.Joys ijodining o`zbek tadqiqotchilari.
125. "1001 kecha"ning mashhur ertaklari.
126. Lessingning "Donishmand Natan" dramasi.

127. "Ming bir kecha" asarini arablar qanday nomlashgan?
128. "Ming bir kecha" asarini fors(eronlik)lar qanday nomlashgan?
129. "Ming bir kecha" asarining bosh g`oyasi nima deb hisoblaysiz?
130. "Ming bir kecha" asarining qahramonlari atoqli o`zbek adibi G`afur G`ulomning qaysi asarida uchraydi?
131. "Ming bir kecha" asarining bosh qahramonlari kimlar?
132. Atoqli rus adibi Aleksandr Pushkin asarlarini o`zbek tiliga kimlar tarjima qilgan?
133. "Ming bir kecha" asarining suyujeatlari asosida ishlangan qanday badiiy filmlarni bilasiz?
134. "Ming bir kecha" asarining qoliplovchi hikoyasi nima haqida?
135. "Ming bir kecha" asarining o`zbek tilidagi nashrlari qachon amalga oshirilgan?
136. Atoqli olmon adibi Fridrih Shiller asarlarini o`zbek tiliga kimlar tarjima qilgan?
137. Atoqli adib Paulo Koelo asarlarida "Ming bir kecha" asarining qaysi syujetlaridan foydalangan?
138. Robendranath Thakurning qaysi asarlari o`zbek tiliga tarjima qilingan?
139. Robendranath Thakurning asarlarini o`zbek tiliga kimlar tarjima qilgan?
140. Robendranath Thakurning qaysi asari asosida o`zbek san'atkorlari badiiy film suratga olishgan?
141. Atoqli olmon adibi Fridrih Shiller ijodini qaysi o`zbek olimlari o`rgangan?
142. Robendranath Thakur qaysi davlatlarning madhiyasini yozgan?
143. Atoqli olmon adibi Ihohann Gyotening "Faust" asarini o`zbek tiliga kimlar tarjima qilgan?
144. Atoqli olmon adibi Ihohann Gyotening hikmatli so`zlarini o`zbek tiliga kim tarjima qilgan?
145. Atoqli olmon adibi Ihohann Gyotening "Yosh verterning iztiroblari" asarini o`zbek tiliga kim tarjima qilgan?
146. Atoqli olmon adibi Ihohann Gyotening "G`arb-u Sharq" asarini o`zbek tiliga kim tarjima qilgan?

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o`quv qo`llanmalar ro`yxati

Asosiy adabiyotlar:

1. The Norton Anthology of world literature Shorter Edition. Ronald Goltesman, Laurens B.Holland. David Kalstone, Francis Murphy.Hershel Parker. William A. Pritchard. W.W. Norton and company. New York. London. 2009-2012.
2. World Book Encyclopedia. Chicago, London. Sydney. I oronto: A Scott Fetzer Company. 1995. 26 volumes.
3. Aristotel. Poetika. - T.: Yangi asr avlodi", 2011.
4. Alimuhamedov. Antik adabiyot tarixi. - T.: "O'qituvchi", 1979.
5. Gegel. Estetika. 1.: "Sharq yulduzi jur.. 1-6-sonlar, 2014.
6. Крамер С. История начинается умере. - Т.: "Наука". 199]
7. Kun.N. Qadimgi Yunoniston afsonalari. - T.: " O'zbekiston". 2013.

8. Zivotov Z. Shumerlar va turon qavmlari. - T.: "Mumtoz so'z". 2012.
9. Normatova Sh. Jahon adabiyoti. : Cho'lpon. 2008.
10. Siddiqov D., Qosimov A. Jahon adabiyoti. - Farg'ona. 2015.
11. Hamdamov U. Qosimov V Jahon adabiyoti. - T.: "Barkamol fayz mediya". 2017.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatmi birgalikda barpo etamiz. – T.: "O'zbekiston NMIU", 2016.
2. Mirziyoev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. - T.: O'zbekiston. 2017.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi Qarori "Xalq so'zi" 2017-yil, 21-aprel I "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar sirateniyasi to'g'risida"gi PF'-4947-sonli Farmoni 07.02.2017. Xalq so'zi gazetasi. 2017-yil. 28-(6722) soni.
5. Belinskiy. Adabiy orzular. - T.: "G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti". 1977.
6. Azizov Q., Qayumov O. Chet el adabiyoti tarixi. (XV111-XX asrlar). T.: "O'qituvchi". 1987.
7. Kornilov N. Tafakkur karvonlari. - T.: 1999.
8. Qur'onov D., Rahmonov B. G'arb adabiv-lanqidiy tafakkui tarixi ocherklari. - T.: 2008.
9. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. - T.: "O'zbekiston. 1997.
10. Saidov U. Sharq va G'arb: madaniyatlar tutashgan manzillar. - T.: "Yangi asr avlodi". 2009.
11. M.Xolbekov. X X asr modern adabiyoti. - T.: "Mumtoz so'z. 2014.
12. H.Boltaboev. M.Mahmudov. Adabiy-estetik tatakur tarixi. 2 jildlik. - T.: "Mumtoz so'z" 2013-2016.

Elektron ta'lim resurslari

1. www.pedagog.uz
2. www.Ziyonet.uz
3. www.edu.uz
4. [tdpu-INTRANET. Ped](http://tdpu-INTRANET.Ped)
5. www.nutq.intal.Uz

“Jahon adabiyoti” fanidan baholash mezonlari**Umumiy o`quv soati - 180 soat****Ma`ruza- 30 soat****Amaliy mashg`ulotlar: 30 soat****Seminar mashg`ulotlari - 30 soat****Mustaqil ta`lim - 90 soat****O'ZLASHTIRISH NAZORATI**

60230100 - Filologiya va tillarni o`qitish (o`zbek tili) yo`nalishi uchun 2- kurs
 talabalarining **“Jahon adabiyoti” fanidan** bilimni nazorat qilish turlari va baholash mezonlari

Semestr bo`yicha o`quv yuklamalari hajmi

Semestr	umumi y	Auditoriya mashg`ulotlari turi bo`yicha o`quv yuklamasi taqsimoti (soat)					Mustaqil ta`lim
		Jami	Ma`ruza	Amaliy mashg`ulot	Seminar	Kurs ishi	
3	180	90	30	30	30		90

t/r	Nazorat turlari	soni	baho	jami baho
1	Joriy nazorat . Amaliy va seminar mashg`ulotlarini bajarish . Talaba mustaqil ishi – belgilangan mavzularni yoritish	40	3,4,5 baho 1	5 5
2	Oraliq nazorat 2.1. Test, og`zaki yoki yozma	1	30 ta test 1balidan 5 ta savol 1balidan	5 5
3	Yakuniy nazorat 3.1. Yozma ish (5 ta savoldan iborat variant, test yoki og`zaki	1	Har bir javobga 6 balidan 5x6=30 30 ta test 1balidan	5 5

Respublika OO'MTVning 2010-yil 25-avgustdagi 333-buyrug'iga binoan tuzilgan «Nizom»ga asosan talabalarining bilimni baholash quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

Joriy nazorat (JN). 3- semestrda JN uchun ajratilgan 40 ball talabaning amaliy va seminar (24+28=52 soat) mashg`ulotlarida ishtiroki asosida baholanadi. Har bir mashg`ulotda talaba eng ko`pi bilan 5 baho olishi mumkin. Mustaqil ishiga maksimum 5 baho beriladi.

Talaba har bir amaliy va seminar mashg`ulotdagi ishtiroki uchun maksimal 5 baho olish imkoniga ega. Bu baho quyidagicha hisoblanadi: agar talaba mavzuni

o'zlashtirib, daftariga konspektlashtirgan bo'lsa, dars davomida faol qatnashsa, qo'shimcha savollargajavob bersa, 5 baho, agar mavzuni yozgan bo'lsa-yu sayoz gapirsa 4 baho, yozgan bo'lsa-yu, gapirib bermasa, 3 baholanadi, talaba darsga tayyorlanmagan bo'lsa baholanmaydi.

Talabalarni mashg'ulot davomidagi ishtiroki **“Rag'bat”** kartochkalari bilan ham baholab boriladi. Bunday holda talabaning bahosi dars davomida to'plagan **“Rag'bat” kartochkalariga** qarab belgilanadi.

Joriy nazorat seminar va amaliy mashg'ulotlarda og'zaki so'rov, test o'tkazish, nazorat ishi va uy vazifalarini tekshirish shakllarida o'tkaziladi.

Mustaqil ish amaliy va seminar mashg'ulotlari davomida baholanadi.

Mustaqil ta'lim uchun 5 baho bilan baholanadi. Talabalar oldindan taqsimlangan mavzular bo'yicha slaydlar tayyorlaydilar va taqdimotini o'tkazadilar.

Dasturning informasion-uslubiy ta'minoti

Dasturdagi mavzularni o'tishda ta'limning zamonaviy metodlaridan keng foydalanish, o'quv jarayonini yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish samarali natija beradi. Bu borada zamonaviy pedagogik texnologiyalarning “Klaster”, “Matbuot konferensiyasi”, “Bumerang”, “Yelpig'ich” hamda «Muammoli ta'lim» texnologiyasining «Munozarali dars» metodi, shuningdek, adabiyot va san'atga doir slaydlardan foydalanish, didaktik va rolli o'yin usullarini qo'llash nazarda tutiladi.

Talabalar 2-kurs davomida o'qish shart bo'lgan badiiy asarlar:

1. Ramayana - T., 1978.
2. Mahobhorat. – T.: 1995
3. Homer. Iliada. - T., 1988.
4. Homer. Odissey. - T., 2010.
5. Qadimgi Yunoniston afsona va rivoyatlari. – T.: 2005
6. Esxil. Zanjirband Promotey.- T., 1978.
7. Sofokl. Shoh Edip. - T., 1978.
8. Evripid. Medeya. - T., 1985.
9. Sitseron. Notqlik san'ati haqida ikki risola, T.: “Yangi asr avlodi”, 2007.
10. Dante Aligeri. Ilohiy komediya. T., 1975.
11. Shekspir Vilyam.Hamlet. T., 1991.
12. Gyote I.V. Faust. T., 1974.
13. Swift J. Gulliverning sayyohatlari. T., 1985.
14. Bayron J.G. Saylanma. T., 1974.
15. Hyeyne H. Germaniya. Qish ertagi.
16. Hyeyne H. Yoshlik iztiroblari. T., 1997.
17. Balzak.O. Gorio ota. T., 1968.
18. Merime P. Karl IX saltanatining yilnomasi. T., 1978.
19. Stendal. Qizil va qora. T., 1986.
20. Flober G. Bovari xonim. T., 1976.
21. Mopassan G. Hayot Azizim. Novelalar. T., 1987.
22. Zolya E. Hamal. T., 1982.

23. Xeminguey E. Chol va dengiz. T., 1963.
24. Markes G.G. Oshkora qotillik qissasi. Yuz yil tanholikda. T., 1990.
25. Kamyu A. Begona. T., 1995.
26. Kafka F. Jarayon. «Jahon adabiyoti» jurnali, 2003 yil 9-11-sonlar.
27. Koelo. P. Alkmyogar. T., 2004.
28. Hyesse Hyerman. Cho‘l bo‘risi. T.: «Sharq», 2006.
29. Markes G.G. Buzrukning kuzi. JA. 2005, 6-7-8-sonlar.
30. Moem S. «Oy va sariq chaqa». JA. 2006, 1-2-sonlar.
31. Karimov B. Abdulla Qodiriy: tanqid, tahlil va talqin. T.: «Fan», 2006
32. Jo‘raqulov U. Hududsiz jilva. T.: «Fan», 2006

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№1 “Ming bir kecha” asarini arablar qanday nomlashgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№2 “Ming bir kecha” asarini fors(eronlik)lar qanday nomlashgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№3 “Ming bir kecha” asarining bosh g‘oyasi nima deb hisoblaysiz?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№4 “Ming bir kecha” asarining qahramonlari atoqli o‘zbek adibi G‘afur G‘ulomning qaysi asarida uchraydi?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№5 “Ming bir kecha” asarining bosh qahramonlari kimlar?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№24 Atoqli rus adibi Aleksandr Pushkin asarlarini o‘zbek tiliga kimlar tarjima qilgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№6 “Ming bir kecha” asarining qaysi qahramonlari juda mashhur?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№7 “Ming bir kecha” asarining suyujezlari asosida ishlangan qanday badiiy filmlarni bilasiz?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№8 “Ming bir kecha” asarini kimlar o`zbek tiliga tarjima qilganlar?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№9 “Ming bir kecha” asarining qoliplovchi hikoyasi nima haqida?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№10 “Ming bir kecha” asarining o`zbek tilidagi nashrlari qachon amalga oshirilgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№23 Atoqli olmon adibi Fridrih Shiller asarlarini o`zbek tiliga kimlar tarjima qilgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№11 Atoqli adib Paulo Koelo asarlarida “Ming bir kecha” asarining qaysi syujetlaridan foydalangan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№12 Robendranath Thakurning qaysi asarlari o`zbek tiliga tarjima qilingan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№13 Robendranath Thakurning o`zbek tiliga tarjima qilingan asarlari necha jildda chop etilgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№14 Robendranath Thakurning asarlarini o`zbek tiliga kimlar tarjima qilgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№15 Robendranath Thakurning qaysi asari asosida o`zbek san'atkorlari badiiy film suratga olishgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№22 Atoqli olmon adibi Fridrih Shiller ijodini qaysi o`zbek olimlari o`rgangan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№16 Robendranath Thakur qaysi davlatlarning madhiyasini yozgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№17 Atoqli olmon adibi Ihohann Gyotening “Faust” asarini o`zbek tiliga kimlar tarjima qilgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№18 Atoqli olmon adibi Ihohann Gyotening hikmatli so`zlarini o`zbek tiliga kim tarjima qilgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№19 Atoqli olmon adibi Ihohann Gyotening “Yosh verterning iztiroblari” asarini o`zbek tiliga kim tarjima qilgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№20 Atoqli olmon adibi Ihohann Gyotening “G`arb-u Sharq” asarini o`zbek tiliga kim tarjima qilgan?

“JAHON ADABIYOTI” FANIDAN TARQATMALAR

№21 Atoqli olmon adibi Ihohann Gyote qaysi mashhur sharq shoirining muxlisi bo`lgan?

1-jamoa “.....”	2-jamoa “.....”	3-jamoa “.....”
1-talaba. Daftar + + - Tarqatma + 5 ta Testlar + 10 ta Krossvord + + - Slayd + + - Talabani ng bahosi	1-talaba. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi	1-talaba.. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi
2-talaba.. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi 3, 4,5	2-talaba.. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi	2-talaba.. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi
3-talaba.. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi	3-talaba.. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi	3-talaba.. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi
4-talaba.. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi	4-talaba.. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi	4-talaba.. Daftar + - Tarqatma + ta Testlar + ta Krossvord + - Slayd + - Talabani ng bahosi
5. savol-javoblarda ishtirok etganlar soni va ballari	5. savol-javoblarda ishtirok etganlar soni va ballari	5. savol-javoblarda ishtirik etganlar soni va ballari
1-kichik guruhning	2-kichik guruhning	3-kichik guruhning

umumiy ballari	umumiy ballari	umumiy ballari
Ekspertning familiyasi va ismi, imzosi	Ekspertning familiyasi va ismi, imzosi	Ekspertning familiyasi va ismi, imzosi

O'zbek tili yo'nalishi "Jahon adabiyoti" fanidan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish uchun uslubiy ishlanmalar. Guruh talabalari teng kuchli 3 ta kichik guruhga bo'linadi. Har bir guruhdan navbat bilan talabalar doskaga chiqib javob beradilar. Har bir guruhdan kamida 4 tadan talaba javob beradi. Ular quyidagi jadvalda berilgan mezonlar bo'yicha baholanadilar. – guruh uchun

"Jahon adabiyoti" fanidan 2-kurs o'zbek tili yo'nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

1-variant

1. Antik adabiyot necha qism va davrlardan iborat?
2. Qadimgi Rim adabiyoti necha qismga bo'lingan?
3. Ispan qahramonlik eposida nima ulug'langan?

Kaf. mudiri:

dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi:

B.Ashurov

"Jahon adabiyoti" fanidan 2-kurs o'zbek tili yo'nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

2-variant

1. Antik adabiyot deganda qaysi adabiyotlarni tushunamiz?
2. Qadimgi Rimda to'qilgan afsona va rivoyatlarga nima asos bo'lgan?
3. Fransuz qahramonlik eposida nima ulug'langan?

Kaf. mudiri:

dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi:

B.Ashurov

"Jahon adabiyoti" fanidan 2-kurs o'zbek tili yo'nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

3-variant

1. Jahon adabiyot fanidan kim o'zbek tilida darsliklarni yozgan?
2. Rim adabiyotining rivojlanishida shoir Vergiliyning hissasi qanday bo'lgan?
3. Olmon qahramonlik eposida nima ulug'langan?

Kaf. mudiri:

dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi:

B.Ashurov

"Jahon adabiyoti" fanidan 2-kurs o'zbek tili yo'nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

4-variant

147. Qadimgi Yunoniston afsona va rivoyatlarini kim to'plagan va kim o'zbek tiliga tarjima qilgan?

148. Rim adabiyotining rivojlanishida shoir Horatsiyning hissasi qanday bo`lgan?
149. O`rta asrlar yevropa qahramonlik eposlarining asosiy mavzusi nima bo`lgan?
Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

5-variant

1. Qadimgi Yunonistonda qanday ma`bud va ma`budalar haqida miflar to`qilgan?
2. Rim adabiyotining rivojlanishida shoir Ovidiyning hissasi qanday bo`lgan?
3. O`rta asrlarda yevropada qanday janrlar rivojlangan edi?

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

6-variant

1. Qadimgi Yunonistonda afsona va rivoyatlar qanday turkumlarga bo`lingan?
2. Qadimgi Rim notiqlik san`atining rivojlanishida Sitseronning hissasi qanday bo`lgan?
3. Qadimgi Rim komediyasining rivojlanishida Plavtning xizmatlari qanday bo`lgan?

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

7-variant

1. Homer haqida qanday ma`lumotlar yetib kelgan?
2. Vergiliyning “Enaida” dostoni.
3. Sharq Uyg`onish davrining asosiy xususiyatlari.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

8-variant

1. Qadimgi yunon notiqlik san`atining rivojlanishida Demosfenning hissasi qanday bo`lgan?
2. Qadimgi Rim adabiyoti necha qismga bo`lingan?
3. Sofokl ijodiy merosi

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

9-variant

1. Qadimgi yunon teatrining tuzilishi.
2. Rim adabiyotining davrlari.
3. Qadimgi yunon afsonalarida Fiva turkumi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
10-variant

1. Dramaturgiyaning paydo bo`lishi.
2. Rim dramaturgi Plavt ijodi.
3. “Sid haqida qo`shiq” eposi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
11-variant

1. Tragediyaning paydo bo`lishi haqida Aristotelning fikrlari.
2. Ibn Sino va Dante munosabatlari.
3. Mif va mifologiya.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
12-variant

1. Komediyaning pado bo`lishi.
2. Dante va Alisher Navoiy ijodining mushtarak jihatlari.
3. Shumerlar mifologiyasi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
13-variant

1. Qadimgi yunon afsonalarning Argonavtlar turkumi.
2. Italiyada Uyg`onish harakatinig maydonga kelish sabablari.
3. Qahramonlik eposlarining mushtarak jihatlari.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
14-variant

1. Qadimgi yunon ma`budalari.
2. Avgust davri Rim adabiyoti.
3. Jovanni Bokkachchoning ijodiy merosi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
15-variant

1. Qadimgi yunon afsonalarning Fiva turkumi.
2. Aristotel va Abu Nasr Farobiy.

3. Qadimgi Hind qahraminlik eposi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
16-variant**

1. Sofokl “Shoh Edip” tragediyasi.
2. Vergiliy ijodiy merosi.
3. Abu Rayojn Beruniy ijodiy merosi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
17-variant**

1. Esxil “Zanjirband Prometey” tragediyasi.
2. Qadimgi Rim ma’budlari va mabu’dalar.
3. “1001 kecha” va “Dekameron”.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
18-variant**

1. Evripid “Medeya” tragediyasi.
2. Dastlabki Rim shoirlari.
3. Havvarskaya “Haptameron” asari.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
19-variant**

1. Qadimgi yunon komediyasining rivojlanishida Aristofanning xizmatlari qanday bo`lgan?
2. “Lotin Odisseyasi” asari.
3. “Nebulunglar haqida qo`shiq” eposi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
20-variant**

1. Qadimgi yunon tragediyalaridan qaysilari o`zbek teatrlarida ijro etilgan?
2. “Odissey” va “Alpomish” asarlarining mushtarak jihatlari.
3. Dantening “Ilohiy komediya” asari.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
21-variant**

1. Troya turkum afsonalari.

2. Qadimgi Rim notiqlik san'atining rivojlanishida Sitseronning hissasi qanday bo'lgan?
3. Franchesko Petrarka ijodiy merosi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o'zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
22-variant**

1. Herakl qanday qahramonliklar ko`rsatgan?
2. O`rta asrlarda Yevropada qanday janrlar rivojlangan edi?
3. Dantening “Yangi hayot” to`plamining yaratilishi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o'zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
23-variant**

1. Qadimgi Yunoniston afsona va rivoyatlarini kim to`plagan va kimlar o`zbek tiliga tarjima qilgan?
2. Qadimgi Yunoniston lirakasining yetakchi janrlari.
3. “Sid haqida qo`shiq” qahramonlik eposi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o'zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
24-variant**

1. Homerning “Iliada” asari.
2. Qahramonlik eposlarining mushtarak jihatlari.
3. Dantening risola va traktatlari.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o'zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
25-variant**

1. Homerning “Osissey” dostoni.
2. J. Bokkachcho “Dekameron” asarining yaratilishi.
3. “Roland haqida qoshiq” qahramonlik eposi.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o'zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
26-variant**

1. Aristofan komediyalarining yetakchi mavzulari.
2. Sitseronning nuts madaniyatiga oid asarlari.
3. Antik adabiyot namunalari o`zbek tilida.

Kaf. mudiri: dots. M.Sulaymonov
Tuzuvchi: B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

27-variant

4. Antik adabiyot necha qism va davrlardan iborat?
5. Qadimgi Rim adabiyoti necha qismga bo`lingan?
6. Ispan qahramonlik eposida nima ulug`langan?

Kaf. mudiri:

dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi:

B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

28-variant

4. Antik adabiyot deganda qaysi adabiyotlarni tushunamiz?
5. Qadimgi Rimda to`qilgan afsona va rivoyatlarga nima asos bo`lgan?
6. Fransuz qahramonlik eposida nima ulug`langan?

Kaf. mudiri:

dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi:

B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

29-variant

4. Jahon adabiyot fanidan kim o`zbek tilida darsliklarni yozgan?
5. Rim adabiyotining rivojlanishida shoir Vergiliyning hissasi qanday bo`lgan?
6. Olmon qahramonlik eposida nima ulug`langan?

Kaf. mudiri:

dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi:

B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

30-variant

150. Qadimgi Yunoniston afsona va rivoyatlarini kim to`plagan va kim o`zbek tiliga tarjima qilgan?
151. Rim adabiyotining rivojlanishida shoir Horatsiyning hissasi qanday bo`lgan?
152. O`rta asrlar yevropa qahramonlik eposlarining asosiy mavzusi nima bo`lgan?

Kaf. mudiri:

dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi:

B.Ashurov

“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari

31-variant

1. Qadimgi Yunonistonda qanday ma`bud va ma`budalar haqida miflar to`qilgan?
2. Rim adabiyotining rivojlanishida shoir Ovidiyning hissasi qanday bo`lgan?
3. O`rta asrlarda yevropada qanday janrlar rivojlangan edi?

Kaf. mudiri:

dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi:

B.Ashurov

**“Jahon adabiyoti” fanidan 2-kurs o`zbek tili yo`nalishi uchun Yakuniy nazorat savollari
32-variant**

1. Qadimgi Yunonistonda afsona va rivoyatlar qanday turkumlarga bo`lingan?
2. Qadimgi Rim notiqlik san'atining rivojlanishida Sitseronning hissasi qanday bo`lgan?
3. Qadimgi Rim komediyasining rivojlanishida Plavtning xizmatlari qanday bo`lgan?

Kaf. mudiri:

dots. M.Sulaymonov

Tuzuvchi:

B.Ashurov

Foydalaniladigan asosiy darsliklar va o`quv qo`llanmalar ro`yxati

Asosiy adabiyotlar:

1. The Norton Anthology of world literature Shorter Edition. Ronald Goltesman, Laurens B.Holland. David Kalstone, Francis Murphy.Hershel Parker. William A. Pritchard. W.W. Norton and company. New York. London. 2009-2012.
2. World Book Encyclopedia. Chicago, London. Sydney. I oronto: A Scott Fetzer Company. 1995. 26 volumes.
3. Aristotel. Poetika. - T.: Yangi asr avlodi", 2011.
4. Alimuhamedov. Antik adabiyot tarixi. - T.: "O'qituvchi", 1979.
5. Gegel. Estetika. 1.: "Sharq yulduzi jur.. 1-6-sonlar, 2014.
6. Крамер С. История начинается умере. - T.: "Hayka". 199]
7. Kun.N. Qadimgi Yunoniston afsonalari. - T.: “ O'zbekiston". 2013.
8. Zivotov Z. Shumerlar va turon qavmlari. - T.: "Mumtoz so z . 2t;12.
9. Normatova Sh. Jahon adabiyoti. : Cho'lpon. 2008.
- 10.Siddiqov D.. Qosimov A. Jahon adabiyoti. - Farg'ona. 2015.
- 11.Hamdami U. Qosimov V Jahon adabiyoti. - T.: "Barkamol fayz mediya” . 2017.

Qo`shimcha adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatmi birgalikda barpo etamiz. – T.: "O'zbekiston NMIU ,2016.
2. Mirziyoev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. - T.: O'zbekiston. 2017.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari" to'g'risidagi Qarori “Xalq so'zi” 2017-yil, 21-aprel I "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar sirateniyasi to'g'risida'gi PF'-4947-sonli Farmoni 07.02.2017. Xalq so zi gazetasi. 2017-vil. 28-(6722) soni.
5. Belinskiv. Adabiy orzular. - T.: "G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti". 1977.
6. Azizov Q.. Qayumov O. Chet el adabiyoti tarixi. (XV1I1-XX asrlar). T.: "O'qituvchi". 1987.
7. Komilov N. Tafakkur karvonlari. - T.: 1999.
8. Qur'onov D., Rahmonov B. G'arb adabiv-lanqidiy tafakkuii tarixi ocherklari. - T.: 2008.

9. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. - T.: "O'zbekiston. 1997.
10. Saidov U. Sharq va G'arb: madaniyatlar tutashgan manzillar. - T.: "Yangi asr avlodi". 2009.
11. M.Xolbekov. XX asr modern adabiyoti. - T.: "Mumtoz so'z. 2014.
12. H.Boltaboev. M.Mahmudov. Adabiy-estetik tatakur tarixi. 2 jildlik. - T.: "Mumtoz so'z" 2013-2016.

Elektron ta'lim resurslari

6. www.pedagog.uz
7. www.Ziyonet.uz
8. www.edu.uz
9. tdpu-intranet.ped
10. www.nutq.intal.uz